

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

ANUL XI

2

IULIE—DECEMBRIE

1966

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Redactor responsabil :

Acad. EMIL PETROVICI

Redactor responsabil adjunct :

**DIMITRIE MACREA, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste
România.**

Membri :

**VASILE BREBAN
HENRI JACQUIER
BELA KELEMEN
PETRU NEIESCU
ION PĂTRUȚ
ROMULUS TODORAN**

Secretar științific de redacție :

AURELIA STAN

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv. pe anul 1967.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la comitetul de redacție al revistei : „CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ”.

APARE DE 2 ORI PE AN

**ADRESA REDACȚIEI
CLUJ, str. Emil Racoviță, 21
Telefon 1.24.92, 1.20.49**

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

Anul XI, nr. 2

1966

ieulie — decembrie

SUMAR

	Pag.
<i>Lingvistica clujeană la aniversarea a 100 de ani de la înființarea Academiei Române</i>	135
IORGU IORDAN, <i>Sextil Pușcariu</i>	151

VALORIFICAREA MOȘTENIRII LINGVISTICE

D. MACREA, <i>Nicolae Iorga și problemele limbii române</i>	161
IOANA PETRESCU, <i>Concepția lingvistică a lui Aron Pumnul</i>	175

FONETICĂ ȘI DIALECTOLOGIE

E. PETROVICI, <i>Scrierea lui -u și -i în secolele XIII—XV</i>	185
I. PĂTRUȚ, <i>Reflexele vocalei slave *o în împrumuturile vechi românești</i>	189
R. TODORAN, <i>Despre și «să» în graiurile dacoromâne</i>	193
GH. CIPLEA, <i>Accentul și lungimea vocalică în elementele de origine română din graiurile cehe din Banat</i>	209

GRAMATICĂ ȘI LEXIC

G. GIUGLEA și B. KELEMEN, <i>Termenii privitor la culori în latină, cu referință la limbile romanice</i>	215
RODICA ORZA, <i>Forme de viitor în Atlasul lingvistic român</i>	221
RITA CHIRICUȚĂ-MARINOVICI, <i>Probleme de grupare semantică a verbelor</i>	229
MARIA BOJAN, <i>Rom. căpută și unele corespondente ale lui în limbile romanice</i>	237
C. SĂTEANU, <i>Predicatul compus</i>	243
FRIEDA EDELSTEIN, <i>Perifraze verbale formale din a fi și gerunziul verbului de conjugal în limba română</i>	253
OTILIA CROITORU, <i>Cu privire la traducerea în limba română a termenilor dialectali din volumul I al romanului „Pământ desțelenit” de Mihail Solohov</i>	263
VICTOR IANCU, <i>Vechimea iotacizării verbelor românești</i>	271

LIMBĂ LITERARĂ

POMPILIU DUMITRAȘCU, <i>Stilul aforistic în „Nicoară Potcoavă”</i>	275
CARMEN VLAD, <i>Neologismul în proza lui Gala Galaetion</i>	287
FELICIA ȘERBAN, <i>Aspectul structural și gramatical al metaforei în poezia lui V. Alecsandri</i>	299

PIA GRADEA, <i>Din preocupările lexicografice ale lui Timolei Cipariu (II)</i> . . .	309
--	-----

LINGVISTICĂ GENERALĂ

ILEANA NEIESCU, AURELIA STAN și IOAN I. STAN, <i>Considerații matematice asupra bogăției vocabularului</i>	321
SABINA TEIUȘ și VALENTINA ȘERBAN, <i>Probleme de lexic sub raport statistic în nuvelele lui Liviu Rebreanu și ale lui Camil Petrescu</i>	325

NOTE

V. BREBAN, <i>Note lexicale</i>	333
I. MĂRII, <i>Studiind elementul strbesc în lexicul graiului din Toager. Note (II)</i> . .	337

DISCUȚII

GR. RUSU, <i>Probleme de fonetică și fonologie dialectală. În legătură cu palatalizarea dentalelor în graiurile dacoromâne</i>	345
--	-----

RECENZII

<i>Български диалектен атлас</i> , I, Editura Academiei bulgare de științe, Sofia, 1964 (Maria Zdrenghea)	355
ALBERT DAUZAT, JEAN DUBOIS, HENRI MITTERAND, <i>Nouveau Dictionnaire étymologique et historique</i> , Librairie Larousse, Paris, 1964 (P. Neiescu)	358
GUSTAV HERDAN, <i>The Calculus of Linguistic Observations</i> , Gravenhage, Mouton et Co., în „Janua Linguarum”, Serie Major LX, 1962, 271 pag. (Aurelia și Ioan I. Stan)	360
P. P. PANAITESCU, <i>Începuturile și biruinșa scrisului în limba română</i> , Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965, 230 p. (Elena Comșulea)	363
L. GÁLDI, <i>Stilul poetic al lui Mihai Eminescu</i> , 1964, 472 pag. (Gh. Bulgăr) . . .	366
EUGEN PAULINY, <i>Fonológický vývin slovenčiny</i> (Evoluția fonologică a limbii slovace). Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1963, 358 p. (G. Benedek)	370
O. DUCHAČEK, <i>Contributions à l'étude de la sémantique: les synonymes. Domaine français. Différents types de synonymes</i> , în „Orbis”. Tome XIII, N° 1, 1964, p. 35—49 (Doina Negomtreanu)	372
INDICE	375

LINGVISTICA CLUJEANĂ LA
ANIVERSAREA A 100 DE ANI
DE LA ÎNFIINȚAREA
ACADEMIEI ROMÂNE

Lingvistica românească priu-zisă începe cu Școala ardeleană, care, prin reprezentanții ei de seamă, a reușit să elaboreze pentru prima dată lucrările de bază ale limbii române. Astfel Samuil Micu și Gheorghe

Șineai au întocmit gramatică limbii române, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, apărută în două ediții : la Viena în 1780 și la Buda în 1805. În 1825 a apărut *Lexiconul de la Buda*, dicționar al limbii române, început de Samuil Micu și elaborat apoi, în forma tipărită, de I. Corneli, Petru Maior, V. Coloși, A. Teodori și I. Teodorovici.

Această activitate primește însă o formă organizată abia o dată cu înființarea, acum 100 de ani, a „Societății Literare Române”, transformată în Societatea Academică Română, apoi în Academia Română. Obiectivele principale ale Academiei Române, elaborarea gramaticii și a dicționarului limbii române, au fost realizate în prima etapă, de reprezentanți ai curentului latinist : *Gramatica limbii române* (vol. I, 1869, vol. II, 1879) de Timotei Cipariu și *Dicționarul limbii române* (1873—1876) de A. T. Laurian și I. C. Massim. Dicționarul, purtând amprenta tendințelor latinizante, a fost aspru criticat. De aceea întocmirea dicționarului a rămas, în continuare, în centrul atenției Academiei. În 1884, elaborarea dicționarului a fost încredințată primului nostru lingvist modern, B. P. Hasdeu, care dă o orientare nouă lexicografiei noastre prin impunerea principiului istoric. El a considerat că această operă trebuie să cuprindă limba vie a poporului, să nu fie numai un inventar complet al cuvintelor limbii române, ci și un tablou al vieții culturale și materiale a poporului nostru. Dicționarul fiind însă conceput în proporții prea mari, B. P. Hasdeu a reușit să publice din el doar trei volume, sub titlul *Etymologicum Magnum Romaniae*, cuprinzând literele A și B pînă la cuvîntul *bărbat*.

Lucrarea a fost apoi încredințată în 1887 lui Al. Philippide, care, timp de nouă ani, a adunat un material bogat din literatura noastră veche și modernă, dar nici lingvistul ieșean n-a putut să o realizeze, din cauză că a conceput-o în proporții aproape tot atît de mari ca și B. P. Hasdeu. După ce Al. Philippide a renunțat la ea, în 1906 Academia încredințează întocmirea lucrării lui S. Pușcariu. În cursul celor 38 de ani, cît a condus lucrările de redactare a *Dicționarului limbii române*, S. Pușcariu a publicat

cu aproximație o treime din această lucrare ; literele A — C și F — L pînă la cuvîntul *lojniță*, precum și începutul literei D.

S. Pușcariu, autor și al unui dicționar etimologic (*Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Leipzig, 1905), a îmbogățit și în domeniul teoretic lexicografia noastră. Astfel, prin studiul *Din perspectiva dicționarului* a dat orientare atît lexicografiei, cît și lexicologiei noastre.

După reorganizarea Academiei, în 1948, s-au creat condiții pînă acum nemaîntîlnite la noi în țară, pentru realizarea scopurilor consemnate cu o sută de ani în urmă în actul de înființare a Academiei. Aceste condiții sînt atît de orientare științifică, cît și de natură organizatorică și materială. Nu mult după reorganizarea amintită, Prezidiul Academiei R.P.R. a hotărît, în 1952, elaborarea unui nou tip de dicționar, a unui dicționar explicativ și normativ al limbii române literare contemporane, pentru uzul maselor. Ca urmare, între 1952 și 1957, s-a elaborat la institutele de lingvistică din București și Cluj, sub conducerea prof. univ. D. Macrea, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, *Dicționarul limbii române literare contemporane*, apărut în patru volume.

În condițiile noi ale vieții noastre s-a simțit nevoia unui instrument de cultură și de știință, a unui dicționar de proporții mai mici, care să cuprindă însă un număr mai mare de termeni legați de realitățile noi, socialiste. Acest dicționar a fost elaborat de către Institutul de lingvistică din București sub direcția prof. D. Macrea și a fost publicat în 1958 sub titlul *Dicționarul limbii române moderne*. În el se indică și etimologia cuvintelor, iar definițiile, îmbunătățite față de cele din *Dicționarul limbii române literare contemporane*, sînt însoțite de circa 3000 de ilustrații și de o serie de planșe. Succesul acestui dicționar îl arată și faptul că el a apărut pînă acum într-un tiraj de peste 150 000 de exemplare ¹.

Prin publicarea celor două dicționare, Academia a răspuns nevoilor reale ale maselor largi, oferind totodată și specialiștilor instrumente de lucru folositoare.

În conformitate cu hotărîrea Prezidiului Academiei Republicii Socialiste România, institutele de specialitate au trecut la realizarea marelui dicționar al limbii române, din care nu s-a publicat, după cum am văzut, decît o treime. Dispunînd reluarea acestei importante opere, Prezidiul Academiei a considerat util ca redactarea să se reînceapă de la litera M, aproximativ de unde s-a întrerupt publicarea dicționarului de către S. Pușcariu, și numai după terminarea ultimei litere să se treacă la revizuirea și completarea părții publicate între 1907 și 1944². Comi-

¹ Că privire la acest dicționar, v. D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Editura științifică, București, 1961, p. 122—136.

² *Dicționarul limbii române* (DLR), Serie nouă, Tomul VI, București, 1965, p. V.

tetul însărcinat cu redactarea dicționarului a formulat principiile teoretice și normele tehnice care vor sta la baza acestui dicționar în forma lui nouă. Astfel s-a precizat că, în interpretarea faptelor de conținut, Dicționarul limbii române se întemeiază pe concepția marxist-leninistă, iar în privința normelor tehnice se vor avea în vedere progresele înregistrate de lexicografia și lexicologia modernă. Pentru ducerea la bun sfârșit a acestei sarcini s-au format trei colective, la institutele de lingvistică din București și Cluj și la Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor al Filialei din Iași³. Aceste colective au redactat până în prezent cuvintele de la literele M, N, O, P, R și Ș. Colectivul de la Cluj, condus de prof. D. Macrea și V. Breban, șef de sector, a redactat literele O, R și redactează în prezent litera T. Prima fasciculă din litera O se află sub tipar. Din litera M, redactată la Institutul de lingvistică din București, redactori principali fiind acad. Iorgu Iordan, acad. Al. Graur, prof. univ. I. Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, au apărut șase fascicule, cuprinzând o introducere, îndrumări pentru folosirea dicționarului, lista abrevierilor, bibliografia și cuvintele de la M până la *mergător*. Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj contribuie la realizarea acestei opere, și prin lucrările Comisiei de etimologii, din care fac parte acad. Emil Petrovici și prof. univ. B. Kelemen.

La institutele de lingvistică se elaborează și alte lucrări lexicografice. Astfel la Institutul de lingvistică din București a fost elaborat un *Dicționar invers* (București, 1957) util pentru specialiști. La Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj s-a elaborat un mare *Dicționar român-maghiar*, volumul I A — L, volumul al II-lea M — Z (București, 1964). Dicționarul cuprinde peste 66 000 de cuvinte. El a fost redactat după principii și norme tehnice deosebite de ale celorlalte dicționare de acest fel. Este destinat învățămîntului în general, scriitorilor, traducătorilor, redacțiilor ziarelor și revistelor, oamenilor de știință etc. Acest dicționar oferă un material bogat și pentru studierea concordanțelor și deosebirilor dintre cele două limbi⁴. Redactorul principal, prof. univ. B. Kelemen și cei doi colaboratori permanenți ai lucrării, redactorii Rita Chiricuță-Marinovici, cercetător principal, și Ladislau Csák, cercetător, au fost premiați cu premiul „Timotei Cipariu” pe anul 1964 al Academiei Republicii Socialiste România.

Activitatea lexicologică și lexicografică se reflectă și în lucrări teoretice. Ne referim aici, de exemplu, la articolele semnate în diferite

³ Cu privire la acest dicționar, cf. Iorgu Iordan — I. Coteanu, *Dicționarul limbii române (dicționar general)*, în „Limba Română”, IX, 1960, nr. 1, p. 11—20; *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Tomul VI, București, 1965, p. V—CXXVI.

⁴ Cf. B. Kelemen, *Contribution à la méthode de rédaction des dictionnaires bilingues*, în „Mélange linguistique”, București, 1957, p. 235—248.

publicații de specialitate de acad. Iorgu Iordan, acad. E. Petrovici, acad. Al. Graur, I. Coteanu, V. Breban, B. Kelemen, Mircea Seche, N. A. Ursu, Rita Chiricuță-Marinovici, Lidia Sfirlea, I. Stan, I. Dănăilă și alții.

În institutele Academiei Republicii Socialiste România se elaborează numai principalele lucrări din acest domeniu. Realizările lexicografiei noastre actuale se reflectă însă și în dicționarele bilingve (român-englez, englez-român, român-francez, francez-român, român-german și german-român, român-maghiar și maghiar-român, spaniol-român, italian-român, latin-român etc.), în *Dicționarul de neologisme*, precum și în altele, publicate de Editura științifică. Mulți dintre cercetătorii din Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj și-au adus contribuția și la aceste lucrări (prof. univ. B. Kelemen, V. Breban, Rita Chiricuță-Marinovici, Ladislau Csák, Ileana Neiescu, Aurelia Stan, Elena Stan).

Fără a fi o lucrare lingvistică propriu-zisă, o valoare excepțională reprezintă și realizarea primei enciclopedii românești științifice, *Dicționarul enciclopedic român*, vol. I—IV (București, 1961—1966), lucrare a Academiei, apărută în Editura politică și la care aduc o contribuție însemnată lingviștii clujeni prof. univ. D. Macrea și V. Breban.

Prezentarea dezvoltării și a situației actuale a lexicografiei românești reflectă în mod grăitor, deși nu exhaustiv, realizările noastre din trecut și din prezent. Rodul bogat și elanul lingviștilor este o cheazășie că această activitate va fi și mai susținută în viitor, îmbogățind cu noi opere lexicografice și lexicologice știința limbii.

În Transilvania interesul pentru cunoașterea graiurilor populare apare, ca de altfel și în Moldova și Muntenia, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și mai ales spre sfârșitul acestui secol, când se intensifică culegerile de folclor. Începînd cu secolul al XX-lea, graiurile noastre populare sînt studiate din ce în ce mai mult, iar cei care se ocupă îndeaproape de cercetarea lor sînt lingviștii. Acum apar primele monografii dialectale științifice. Dintre ardeleni îi amintim pe Ov. Densusianu, deși activitatea și-a desfășurat-o la București, și Iosif Popovici, pentru studierea unor graiuri din cadrul dialectului dacoromân. Lui Ov. Densusianu îi datorăm remarcabila monografie *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, iar lui Iosif Popovici *Die Dialekte der Munten und Păduren in Huniader Komitat*, Halle, 1905.

Pentru dialectele transdanubiene (dialectul aromân, meglenoromân și istroromân), lingviștii școlii clujene au elaborat, în primele trei decenii ale acestui secol, monografii temeinice, lucrări fundamentale ale dialectologiei noastre, ca : S. Pușcariu, *Studii istroromâne* (în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan), vol. I, București, 1905 ; vol. II, București 1926 ; vol. III, București, 1929 ; Iosif Popovici, *Dialectele*

române din Istria, Partea I, Halle, 1914, Partea II, Halle, 1909; Th. Capidan, *Aromânii — Dialectul aromân — studiu lingvistic*, București, 1932; *Meglenoromânii*, vol. I, *Istoria și graiul lor*, București, 1925; vol. II, *Literatura populară la meglenoromâni*, București, 1928; vol. III, *Dicționar meglenoromân*, București [f.a].

Pe lângă studierea monografică, graiurile dialectului dacoromân încep, în acest secol, să fie studiate și spațial. Prezentarea spațială a graiurilor dacoromâne este făcută, pentru prima dată, de către G. Weigand în *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, lucrare care are reale calități, dar și scăderi, relevate, printre alții, de I.-A. Candrea în articolul *Constatări în domeniul dialectologiei*. Lui I.-A. Candrea, de altfel, îi datorăm și un *Atlas lingvistic al Banatului*, lucrare rămasă în manuscris.

Fără îndoială, cea mai valoroasă lucrare a dialectologiei românești este *Atlasul lingvistic român*, marele monument închinat graiurilor noastre populare, realizat în întregime de către lingviștii clujeni.

O dată cu înființarea *Muzeului limbii române* din Cluj în toamna anului 1919, fondatorul acestui institut, Sextil Pușcariu, înscrie printre preocupările de căpetenie ale Muzeului întocmirea *Atlasului lingvistic român*. Anchetele directe pe teren au fost precedate de sondaje, prin chestionare trimise la diverși corespondenți în întreaga țară.

Cele opt chestionare, I *Calul* (1922), II *Casa* (1926), III *Firul* (1929), IV *Nume de loc și nume de persoană* (1930), V *Stîna, păstoritul și prepararea laptelui* (1931), VI *Stupăritul* (1933), VII *Instrumente muzicale* (1935), VIII *Mîncări și băuturi* (1937), au avut drept rezultat acumularea unui material lexical prețios, păstrat la Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj, material utilizat la redactarea *Dicționarului limbii române* și, în parte, la elaborarea unor studii de lexicologie. Dar culegerea de material lingvistic pe această cale nu s-a dovedit a fi cea mai potrivită pentru întocmirea unui atlas lingvistic, de aceea s-a recurs la ancheta directă, cu doi anchetatori. În acest scop au fost elaborate două chestionare: primul, chestionarul „normal”, cu 2160 de întrebări referitoare la noțiuni generale, despre care se presupune că sînt cunoscute de toți vorbitorii, și al doilea, chestionarul „dezvoltat”, cu 4800 de întrebări, privitoare atît la terminologia generală, cît, mai cu seamă, la terminologia specială a celor mai diferite aspecte ale vieții de la țară și a realităților românești.

În felul acesta, cele două lucrări bazate pe două anchete, efectuate paralel în localități diferite, prima de către Sever Pop, într-o rețea mai deasă de puncte, cu chestionarul cuprinzînd un număr mai mic de întrebări: *Atlasul lingvistic român*, Partea I (ALR I), iar a doua, de către acad.

E. Petrovici, într-o rețea mai rară de puncte, dar cu chestionarul dezvoltat : *Atlasul lingvistic român*, Partea II (ALR II), aveau să se completeze reciproc.

Adunarea materialului a avut loc între anii 1929—1938.

Anchetatorii, în același timp și autori ai *Atlasului*, au grupat materialul lingvistic rezultat din anchete pe capitole, după criterii semantice, gramaticale și fonetice. Din ALR I au apărut : vol. I, Cluj, 1938 cu 150 de hărți și vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942, cuprinzând 152 de hărți. Din materialul publicat în cele două volume din *Atlas*, precum și din materialul care urma să fie publicat sub formă necartografiată, s-au întocmit două volume de hărți colorate, *Micul Atlas lingvistic român*. Partea I (ALRM I) : vol. I, apărut la Cluj în 1938, cu aceleași capitole ca și ALR I, vol. I, avînd 208 hărți și vol. II, apărut la Sibiu-Leipzig în 1942, cu capitolele corespunzătoare ALR I, vol. II, avînd 216 hărți.

Din materialul anchetei efectuate de Emil Petrovici s-a redactat ALR II, vol. I, apărut la Sibiu-Leipzig în 1940, avînd 296 hărți și material necartografiat, și *Micul Atlas lingvistic român*, Partea II (ALRM II), vol. I, apărut la Sibiu-Leipzig, 1940, cu aceleași capitole ca și ALR II, vol. I, avînd 416 hărți.

Paralel cu adunarea materialului lingvistic pe baza chestionarului acad. E. Petrovici a cules și *Texte dialectale* (ALRT II), publicate în 1943 la Sibiu-Leipzig.

După o întrerupere de mai mulți ani, cauzată de război, a fost, reluată publicarea ALR II, în cadrul Institutului de lingvistică din Cluj, sub conducerea acad. E. Petrovici, redactor responsabil fiind prof. univ. I. Pătruț, șef de sector, iar colaboratori permanenți : Pia Gradea, cercetător principal, și Ștefan Poenaru, cartograf. Din noua serie au apărut : ALR II, vol. I, cuprinzând 274 hărți și 7 planșe (1956), vol. II (1956), 348 hărți, vol. III (1961), 287 hărți și 4 planșe, vol. IV (1965), 327 hărți, vol. V (1966), 334 hărți.

Din *Micul Atlas lingvistic român II*, serie nouă, a apărut vol. I (1956), cu capitolele corespunzătoare volumelor I și II ale ALR II, serie nouă, avînd 424 de hărți. Volumele II și III, înaintate spre tipărire, cuprind capitolele corespunzătoare volumelor III, IV și V ale ALR II serie nouă, volumul II avînd 438 de hărți, iar vol. III, 452 de hărți.

Volumele următoare, la care se lucrează în prezent, vor reda, textual și în culori, material morfologic, sintactic și fonetico-fonologic.

Bogăția și varietatea materialului lingvistic depozitat în ALR ilustrează forța creatoare și expresivitatea graiurilor noastre populare precum și unitatea dialectală a limbii române, de aceea el constituie unul dintre principalele izvoare ale dialectologiei românești. Structura dialectală a

limbii române, cunoscută doar parțial pînă la publicarea materialului ALR, se studiază azi în mare parte pe baza *Atlasului*. De altfel, fizionomia dialectului dacoromân, conturarea celor cinci unități lingvistice teritoriale ale acestui dialect, precum și precizarea bazei dialectale a limbii române literare sînt probleme ce au putut fi rezolvate, în cea mai mare parte, numai cu ajutorul acestei fundamentale lucrări românești.

Înregistrînd formele vechi ale unor cuvinte păstrate în graiuri, ALR dă posibilitatea studierii diferitelor stadii de evoluție a limbii române, servind astfel la cunoașterea istoriei limbii.

Atlasul și-a dovedit utilitatea și pentru relevarea relațiilor dintre limba română și limbile naționalităților conlocuitoare și vecine, demonstrînd influența reciprocă dintre acestea. Atlasul aduce servicii romanistici, limba română fiind o limbă romanică în care se păstrează trăsături arhaice inexistente în limbile romanice apusene. Studiul bilingvismului, ca și al diferenței de vorbire dintre generații, dintre bărbați și femei etc. sînt probleme care interesează lingvistica generală.

Tezaurul lingvistic al ALR este totodată și un izvor prețios pentru etnografie și folclor, deoarece aduce mărturii privitoare la cultura materială și spirituală a poporului nostru, la obiceiurile și credințele lui. Sub aspect lingvistic, materialul ALR va fi tot mai valoros pe măsura trecerii timpului, deoarece consemnează un anumit stadiu din evoluția limbii române, depășit astăzi cînd școala, presa, radioul și alte mijloace de culturizare contribuie la răspîndirea într-o măsură tot mai mare a limbii literare.

O dată cu aprofundarea cercetărilor spațiale, abordată de atlasele lingvistice regionale din diverse țări, Institutul de lingvistică din Cluj a considerat ca o sarcină importantă a sa elaborarea și în țara noastră a unor astfel de atlase. În acest scop acad. E. Petrovici a prezentat, în cadrul sesiunii din ianuarie 1957 a Academiei, o comunicare în care, discutînd unele probleme actuale ale dialectologilor din țara noastră, a relevat ca o problemă din cele mai importante organizarea și începerea unor vaste anchete pe teren, în toate regiunile țării, care să permită înregistrarea și fixarea cu mai multă precizie a fenomenelor lingvistice ⁵.

Academia Republicii Socialiste România a aprobat înscrierea *Atlasului lingvistic român pe regiuni* în planul științific al Centrului de cercetări fonetice și dialectale din București și al Institutului de lingvistică din Cluj. S-a hotărît astfel întocmirea a șapte atlase regionale, după provinciile istorice românești, precum și a unui atlas lingvistic al dialectelor

⁵ E. Petrovici, *Sarcinile actuale ale dialectologilor din R.P.R.*, în FD., I, 1958, p. 207—210.

românești din sudul Dunării, Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj revenindu-i elaborarea atlaselor lingvistice pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Pentru atlasul dialectelor românești din sudul Dunării s-a cules de către P. Neiescu, cercetător principal, un bogat material lingvistic de la aromânii din R.P. Albania (1959 și 1960) și de către acad. E. Petrovici și P. Neiescu, de la aromânii din Republica Macedonia (Iugoslavia), de la meglenoromânii din Iugoslavia și de la istroromâni (1962, 1963, 1964). La ultima călătorie de studii a participat și prof. univ. B. Cazacu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Cu ocazia acestor călătorii s-a cules și un număr mare de texte, pe benzi de magnetofon. Parte din constatările făcute cu ocazia acestor călătorii au fost prezentate sub formă de comunicări și articole apărute în revistele de specialitate : acad. E. Petrovici și P. Neiescu, *Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni*, în CL, IX, 1964, nr. 2, p. 187—214 și P. Neiescu, *Cercetări dialectale la românii din sudul Dunării*, în CL, X, nr. 1, p. 21—27. (Ambele articole au apărut și în versiunea franceză în RRL, tome X, 1965, nr. 4, p. 351—354 și în RRL, tome X, 1965, nr. 1—3, p. 229—237.)

Numărul total al localităților ce urmează a fi cercetate pentru noul atlas este prevăzut la peste 1000, în acestea incluzându-se și cele ale ALR, care vor fi reanchetate.

Cele două echipe, cea din București și cea din Cluj, care au început și au terminat ancheta în cîte o regiune, prima în Oltenia și a doua în Maramureș, au lucrat într-o strînsă colaborare pentru soluționarea problemelor de bază ale muncii lor : elaborarea chestionarului, stabilirea rețelei de localități, pregătirea anchetatorilor, alegerea informatorilor.

Chestionarul Atlasului lingvistic român pe regiuni cuprinde trei părți : 1. chestionarul introductiv, 2. chestionarul general și 3. chestionarele speciale. Cu chestionarul introductiv, cuprinzînd 57 de întrebări, se adună date privitoare la localitățile și informatorii cercetați.

În chestionarul general comun, compus din 1943 de întrebări, ca și în cele speciale, figurează îndeosebi cuvinte din fondul principal lexical, urmărindu-se, cu ajutorul lor, atît probleme de fonetică și fonologie, cît și probleme de morfologie, derivație, sinonimie etc. Majoritatea întrebărilor din chestionarul general figurează și în chestionarul *Atlasului lingvistic român I și II*, care a stat, de fapt, la baza noului chestionar. Pentru stabilirea chestionarului au fost consultate și atlasele regionale din celelalte țări romanice.

Cele șapte chestionare speciale, cu un număr total de 543 de întrebări, vizează domeniile de activitate cele mai caracteristice din satele noastre

(agricultura, industria casnică, morărit, viticultură, oierit, apicultură, meserii).

După anchetele de probă efectuate în cursul anilor 1961–1962, colectivul de la Cluj, format din P. Neiescu, Gr. Rusu și I. Stan, a trecut la adunarea materialului, prin anchete definitive, în regiunea subdialec-tului maramureșean. Cercetările întreprinse au avut la bază principiile formulate de acad. E. Petrovici în referatul susținut în cadrul dezbate-rilor de la Secția de limbă și literatură a Academiei din octombrie 1959, în care s-a fixat, în linii mari, concepția elaborării *Atlasului lingvistic român pe regiuni*.

Din majoritatea localităților cercetate s-au înregistrat o serie de texte pe benzi de magnetofon și s-au adunat, din fiecare localitate, un număr însemnat de toponimice și apelative topice, precum și nume de persoană.

Materialul cules pentru *Atlasul lingvistic al Maramureșului* se află în curs de redactare și cartografiere. Publicarea lui se va face după normele și criteriile folosite la publicarea *Atlasului lingvistic român*. Până la sfârșitul anului în curs va fi terminat (redactat și cartografiat) primul volum, care va însuma aproximativ 600 de hărți (cite două hărți pe o pagină).

Paralel cu anchetele efectuate în Maramureș, s-au făcut anchete și pentru *Atlasul lingvistic al Ardealului* și pentru cel al *Banatului*. În prima regiune au fost cercetate, de către Gr. Rusu, 23 de localități (în partea de nord a Ardealului), iar în a doua P. Neiescu a adunat material din șase localități. Anchetele în aceste două regiuni vor fi intensificate începând din primăvara anului 1967.

Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj a avut în vedere faptul că, pentru studierea graiurilor populare, atlasele lingvistice nu pot da totul și căⁱ elaborarea acestora nu-i dispensează pe dialectologi de a face cât mai multe descrieri monografice ale diferitelor graiuri.

În acest sens s-au organizat cercetări dialectale pentru întocmirea unor monografii lingvistice în Valea Crișului Negru, în Valea Sebeșului și, în colaborare cu Institutul de lingvistică din București, în Valea Jiului și în Valea Bistriței (Bicaz).

Rezultatele cercetărilor amintite nu au fost încă valorificate în întregime. Din materialul cules din Valea Sebeșului și Valea Jiului au fost elaborate și publicate câteva studii de fonetică, morfologie, lexic și onomastică.

În cadrul Institutului se studiază și limba maghiară, una dintre lucrările de seamă fiind *Atlasul lingvistic al graiurilor maghiare din Republica Socialistă România*. Anchetele în cele 132 de puncte făcute de cer-cetătorul Murádin Ladislau au fost terminate. Chestionarul cuprinde

3 379 de întrebări, dintre care 75 % sînt lexicale și 25 % gramaticale. În urma anchetelor s-au obținut 1 198 de caiete, cuprinzînd 447 028 date lingvistice care se clasează acum sub conducerea prof. univ. Szabó T. Attila, responsabilul temei.

Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj, în colaborare cu catedra de limba maghiară a Universității „Babeș-Bolyai”, a terminat lucrările *Atlasului lingvistic al graiului ceangău din Moldova*, care urmează să apară în trei volume. Responsabilii acestei teme sînt prof. univ. Szabó T. Attila din partea institutului și prof. Iuliu Márton din partea catedrei. Pe baza materialului celor două atlase s-au publicat o serie de articole și glosare dialectale.

În anul 1921 s-a înființat la Cluj primul laborator de fonetică experimentală din țară. Meritul înființării acestui laborator îi revine lui Iosif Popovici care a studiat fonetica experimentală între anii 1902—1903 cu însuși creatorul ei, abatele Rousselot. Din perioada în care Iosif Popovici a întreprins cercetări experimentale în laboratorul abatelui Rousselot datează studiul său *Recherches expérimentales sur une prononciation roumaine*, cu 103 palatograme, publicat în „La Parole” (1902 — 1903).

După înființare, laboratorul a fost dotat cu aparatură clasică, cu ajutorul căreia s-au întreprins, pentru prima oară în țara noastră, cercetări experimentale privind diverse aspecte ale foneticii limbii române.

Lucrările efectuate în laboratorul de fonetică experimentală din Cluj s-au publicat într-o serie sub titlul „Publicațiile laboratorului de fonetică experimentală”. Acestea au fost următoarele : Iosif Popovici, *Une prononciation bulgare* (1921); *Fiziologia vocalelor românești a și î* (1921); *Ortoepia și Fonetica* (1923); *Abatele Rousselot, creatorul foneticii experimentale* (1926); *Vocalele românești* (1927); Emil Petrovici, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales* (1930); Dimitrie Macrea, *Circulația cuvintelor în limba română* (1942); Ștefania Lelescu, *Cercetări experimentale asupra consonantei românești r* (1944).

După moartea profesorului Iosif Popovici, conducerea laboratorului a fost încredințată profesorului E. Petrovici. Din această perioadă datează ultimele trei lucrări apărute în seria amintită precum și lucrările prof. E. Petrovici, *Interprétations de graphiques I. L'articulation des fricatives se fait-elle en deux temps?* în „Revue de Phonétique”, Paris, VI, 1929, p. 35—40; *Le pseudo i final du roumain*, în BL, 1934, p. 86—97. Concluziile la care a ajuns autorul în această lucrare au stat la baza unor interpretări fonologice privitoare la limba română cum sînt *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în BL, V, 1938, p. 5—30, iar mai târziu în cele două studii de mari proporții : *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în*

limba română, în SCL, I, 1950, fasc. 2, p. 172—232 și *Corelația de timbru a consoanelor nerotunjite în limba română*, în SCL, III, 1952, p. 127—185.

Trecerea laboratorului de fonetică experimentală în cadrul Academiei a avut ca urmare dotarea lui cu aparatură modernă. Pe lângă aparatura achiziționată de Iosif Popovici, laboratorul a fost dotat cu diverse tipuri de magnetofone (de la magnetofonele de reportaj, cu tranzistori, cu viteza de 4,75 și 9,50 cm pe secundă pînă la magnetofonul de studio cu 38/7 și 76 cm pe secundă prevăzut cu microfoane dinamice, pupitru de mixaj și instalație de ascultare, cu o putere de 35 W) cu osciloscopae catodice, cu dispozitiv de filmare, kimograf electric, generatoare de semnal, aparate fotografice și de filmat, aparat de proiecție sonor cu amplificator de 25 W. Menționăm și amenajarea unei cabine de înregistrare izolată fonic, cu posibilități de comunicare cu restul încăperilor laboratorului printr-o instalație de convorbire directă. Laboratorul dispune și de un atelier de electronică, dotat cu aparatura necesară (catometru, voltmetre, voltampermetru etc.). În cadrul laboratorului nostru au fost realizate unele aparate și dispozitive necesare cercetării, cu concursul atelierului de prototipuri al Filialei Academiei. Menționăm un aparat de palatografie directă, un dispozitiv de ascultare inversă a benzilor de magnetofon, un dispozitiv de telecomandă a magnetofonului Smaragd, necesar transcrierii textelor, etc.

Cu ajutorul aparaturii existente au fost studiate o serie de probleme referitoare la vocalismul și la consonantismul limbii române, publicîndu-se studii elaborate în cea mai mare parte de acad. E. Petrovici. Amintim cîteva din aceste lucrări: E. Petrovici, *Contribuții la studiul fonemelor limbii române*, în SCL, VI, nr. 1—2, p. 29—42; Acad. E. Petrovici și P. Neiescu, *Un fonem sau două foneme? În legătură cu fonemele diezate finale în limba română*, în FD, I, 1958, p. 53—58 și în RL, IV, 1959, nr. 1, p. 9—16; P. Neiescu, *Contribuții la studiul variației de durată a fonemelor limbii române*, în CL, I, p. 64—78; idem, *Există legătură între cantitate și accent?* în CL, III, 1958, p. 135—142.

Sistemul fonologic descris de acad. E. Petrovici în cele două studii de amploare amintite mai sus, numeroasele studii de fonologie publicate de domnia-sa, ca și discuțiile științifice purtate în cadrul institutului au dus la crearea unei școli fonologice la Cluj, elevii și colaboratorii acad. E. Petrovici îmbrățișîndu-i sistemul fonologic pe care au încercat să-l aplice la unele graiuri dacoromâne. Amintim cîteva din aceste studii ale acad. E. Petrovici și ale altora: *Fonetica în Gramatica limbii române* (1954, vol. I, p. 51—101), *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL, VII, nr. 1—2, p. 7—20, *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, în CL, II, p. 97—126, *Consoane rotunjite în graiurile*

aromâne din Albania, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani* (București), 1958, p. 671—675, *Analiză fonologică și morfologică. În legătură cu statutul fonologic al africatelor dentale aromâne*, în CL, VIII, 1963, nr. 1, p. 37—43; I. Pătruț, *Probleme de morfologie și ortografie. În legătură cu i în limba română*, în CL, I, 1956, p. 119—124; idem, *Probleme de fonologie și ortografie II. În legătură cu u și i în limba română*, în CL, III, 1958, p. 255—258; idem, *Probleme de fonetică și morfologie III. În legătură cu i și u în limba română*, în CL, IV, 1959, p. 43—48; B. Kelemen, *Contribuții la fonologia graiurilor dacoromâne. Aspectul fonetic și fonologic al unui text din 1768*, în CL, V, 1960, p. 225—247; *Cu privire la valoarea fonologică a literelor chirilice*, în CL, IX, 1964, nr. 2, p. 183—186; R. Todoran, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal: ă protoinic > a*, în SCL, V, p. 63—85; idem, *O problemă de dialectologie istorică: ê > ê și ĝ > ĝ în graiurile moldovenești*, în CL, X, p. 85—95; P. Neiescu, *O problemă de fonetică istorică. Originea lui „u” final în limba română*, în CL, VIII, nr. 1, p. 159—179; idem, *Un arhaism în fonetismul din graiul bănățean*, în CL, VIII, nr. 1, p. 45—57; idem, *Schiță a sistemului fonologic al unui grai din sudul Banatului*, în CL, VIII, nr. 2, p. 207—213; Gr. Rusu, *Consoane dorsopalatale (muiate) și corelația de palatalizare (diezare)*, în CL, VIII, nr. 1, p. 143—151; idem, *Probleme de morfonologie în Atlasul lingvistic român, ibid.*, p. 59—78; I. Stan, *Observații asupra evoluției ũ > i în limba română*, în CL, IV, 1959, p. 49—59.

Problemele de istorie a limbii și de gramatică au format de la început o preocupare permanentă de cercetare a lingviștilor clujeni. Dintre realizările în acest domeniu amintim: S. Pușcariu, *Limba română I*, 1940, N. Drăganu, *Elemente de sintaxă a limbii române*, 1945, idem, *Două manuscrise vechi: Codicele Teodorescu și Codicele Marțian*, 1914, Șt. Pașca, *Cel mai vechi ceaslov românesc*, 1939 etc. Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj colaborează la elaborarea *Tratatului de istorie a limbii române*, redactînd volumul al III-lea, care cuprinde secolele al X-lea — al XV-lea. Cercetătorii clujeni au publicat, de asemenea, mai multe studii și articole în legătură cu problemele de istorie a limbii.

Limba română contemporană a stat în atenția unor lingviști clujeni, ca: M. Zdrenghia, D. D. Drașoveanu, R. Chiricuță-Marinovici, C. Săteanu, Șt. Hazy etc. În domeniul limbii literare și al stilisticii amintim contribuția prof. univ. D. Macrea, prof. univ. B. Kelemen, E. Cîmpeanu, P. Dumitrașcu, T. Suciu ș.a.

Interesul pentru onomastică s-a manifestat sporadic în secolul al XIX-lea. Dintre preocupările demne de remarcat amintim pe aceea a lui B. P. Hasdeu, care în *Etymologicum Magnum Romaniae*, precum și în Chestionarul său, acordă atenție și materialului onomastic din limba noastră.

Între preocupările tradiționale specifice Muzeului limbii române se numără și onomastica. În revista „Dacoromania” au apărut o serie de studii și articole privind onomastica, semnate de V. Bogrea, N. Drăganu, Șt. Pașca, E. Petrovici ș.a. În cele două chestionare ale *Atlasului lingvistic român*, un număr de întrebări se referă la numele de persoane și de locuri. *Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoană* (1930), a servit la stringerea unui prețios material onomastic, valorificat, în parte de Șt. Pașca în lucrarea *Nume de persoană și nume de animale în Țara Oltului* (1936).

Comparativ cu antroponomastica, toponomastica s-a bucurat de o atenție mai mare, fiind elaborate lucrări fundamentale în acest domeniu. Dintre acestea amintim : Iorgu Iordan, *Rumänische Toponomastik*, Bonn und Leipzig, 1924—1926, idem, *Nume de locuri românești în Republica Populară Română*, vol. I, București, 1952, idem, *Toponimia românească*, București, 1963 ; G. Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer* ; N. Drăganu, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928 ; idem, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933. La acestea se adaugă o serie de studii și articole publicate în „Dacoromania”, dintre care amintim : N. Drăganu, *Din vechea noastră toponimie*, în „Dacoromania”, I (1920—1921), p. 109—146 ; V. Bogrea, *Cîteva considerații asupra toponimiei românești*, în „Dacoromania”, I (1920—1921), p. 210—219 ; Șt. Pașca, *Contribuții toponomastice*, în „Dacoromania”, XI (1948), p. 60—102.

În domeniul antroponomasticii au existat preocupări sporadice, dar valoroase. Pe lângă lucrările amintite mai sus merită să fie semnalate contribuțiile lui V. Bogrea, S. Pușcariu, G. Giuglea, E. Petrovici și alții. Dintre acestea amintim : V. Bogrea, *Contribuții onomastice*, în DR, IV (1924—1926), *Glose românești în patronimicele românești din Ardeal*, în *Întîiul congres al filologilor români*, 1926, precum și în alte numeroase recenzii și articole mărunte risipite prin diferite publicații de specialitate.

După înființarea Institutului de lingvistică, onomasticii i se acordă aici o atenție deosebită. Continuînd preocupările tradiționale ale Muzeului limbii române, la Institutul de lingvistică și istorie literară i s-a dat o amploare mai mare atît prin planurile de cercetare științifică cît și datorită preocupărilor personale ale membrilor lui. Astfel, acad. E. Petrovici a desfășurat o bogată activitate în domeniul studiului toponimiei românești, dezvăluind aspecte noi ale raporturilor limbii române cu alte limbi vorbite pe teritoriul țării noastre. Despre aceste probleme a publicat o serie de articole în publicații de specialitate, dintre care amintim : *Toponimice de origine slavo-bulgară pe teritoriul R.P.R.*, în CL, II, 1957, p. 23—46 ; *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, București, 1964 ;

Nume românești de trecători peste culmi, în CL, XI, 1966, nr. 1, p. 5—16 și altele.

În vederea elaborării unor monografii dialectale, cercetările de onomastică au fost intensificate și amplificate. Astfel, materialul onomastic (toponimie și antroponimie) din Valea Bistriței-Bicaz a fost prelucrat în 500 de pagini manuscris. Asemenea material a fost adunat și din Valea Jiului, Țara Hațegului, Valea Sebeșului, Valea Arieșului, Valea Ampoiului, Maramureș, Porțile de Fier etc. O parte din materialul adunat a fost deja publicat, iar cealaltă parte este în lucru. Pe baza acestor materiale și a altora au fost publicate o serie de articole în „Cercetări de lingvistică”, „Limba română” etc. : Aurelia Stan, *Frecvența numelor de persoană masculine în Valea Sebeșului*, în CL, II, 1957, p. 267—280 ; *Porecle și supranume individuale din Valea Bistriței*, în LR, V, 1957, nr. 5, p. 42—48 ; *O problemă de onomastică: nume proprii de animale*, în CL, IX, 1964, nr. 2, p. 335—342 ; Al. Cristureanu, *Derivarea cu sufixe a numelor de familie din Valea Jiului*, CL, VI, 1961, nr. 1, p. 171—182 ; Doina Grecu, *Despre supranumele din comuna Berzovia*, CL, VII, 1962, nr. 1, p. 53—58 și nr. 2, p. 323—334 ; Sabina Teiuș, *Despre formele hipocoristice ale prenumelor din Valea Bistriței-Bicaz*, CL, VII, 1962, nr. 1, p. 45—51 ; *Modernizarea sistemului de denotație cu prenume în Valea Bistriței (Bicaz)*, CL, X, 1965, nr. 1, p. 179—185 ; M. Homorodean, *Cîteva nume topice din comuna Căvnic și din jur, bazate pe termeni minieri*, CL, VI, 1961, nr. 1, p. 161—170 ; E. Janitsek, *Nume topice de pe teritoriul satelor Sălicea și Tăuți*, CL, IX, 1964, nr. 1, p. 75—96.

Pentru unificarea adunării materialului onomastic a fost elaborat un *Chestionar onomastic*, publicat în „Cercetări de lingvistică”, IX, 1964, nr. 2, p. 239—261.

Lingviștii clujeni, ca și cei din celelalte centre științifice, n-au rămas indiferenți față de problemele și metodele lingvisticii moderne. O dovadă grăitoare este faptul că în ultimii ani Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj în colaborare cu Institutul de calcul, respectiv cu Facultatea de filologie a Universității „Babeș-Bolyai”, la inițiativa și din încredințarea Comisiei de lingvistică matematică de pe lângă Academia Republicii Socialiste România, a organizat două consfătuiri de lingvistică matematică (în 1964 și în 1966). Lingviștii clujeni au publicat mai multe studii și articole de lingvistică structurală, lingvistică matematică etc., privitoare la diferitele aspecte ale limbii. Dintre acestea amintim : Bela Kelemen, *Cu privire la caracteristicile stilurilor limbii în lumina statisticii lingvistice*, în SCL, XVII, 1966, nr. 1, p. 35—39 ; Aurelia și Ioan I. Stan, *Entropia cazului în limba română*, în SCL, XVII, 1966, nr. 1, p. 39—47 ; Doina Grecu, *Cu privire la raportul prenume — hipocoristice — frecvență în*

sistemul de denominație ale unei comune, în SCL, XVI, 1965, nr. 1, p. 669—683 ; Titiana Suciuc, *Cu privire la limba scrierilor lui Pavel Dan*, în CL, IX, 1964, nr. 1, p. 131—141 ; Doina Grecu, Felicia Stan și Ioan I. Stan, *Observații statistice asupra sistemului fonologic al limbii române literare actuale*, în CL, IX, 1964, nr. 2, p. 301—302 ; Ileana Neiescu, Aurelia Stan și Ioan I. Stan, *Contribuții statistice la studiul paternității „Cîntării României”*, în CL, VIII, 1963, nr. 2, p. 329 — 342 și în CL, IX, 1964, nr. 2, p. 311—317 ; Ioan Anghel, Elena Comșulea, Emese Kis și Ioan I. Stan, *Cu privire la topica complementului în propoziția principală*, în CL, X, 1965, nr. 1, p. 209—221.

Din prezentarea sumară de mai sus a activității lingvistice din țara noastră se vede că lingviștii din trecut au adus o contribuție de seamă la dezvoltarea științei românești. Bazați pe această tradiție, lingviștii din zilele noastre, cărora li s-au creat din partea guvernului și partidului nostru toate condițiile necesare pentru munca științifică, au dus mai departe opera înaintașilor, îmbogățind tezaurul nostru științific și cel mondial cu noi și valoroase lucrări de lingvistică.

SEXTIL PUȘCARIU¹

DE

IORGU IORDAN

Ceea ce caracterizează activitatea și personalitatea acestui mare lingvist român sînt bogăția și varietatea preocupărilor sale, adică a problemelor pe care le-a abordat și a căutat să le rezolve. El poate fi considerat în istoria lingvisticii noastre (și a lingvisticii în general), ca un eclectic, fără nuanța mai mult ori mai puțin peiorativă pe care o dau unii oameni (și nu știu de ce) acestui cuvînt. Atitudinea de înțelegere pentru orice concepție sau metodă vrednică de acest nume, la baza căreia stă, de fapt, spiritul de obiectivitate științifică, se explică, în cazul lui Pușcariu, măcar într-o anumită măsură, prin temperamentul său de om blajin, ca să întrebuițez un termen popular, stăpîn, în general, pe actele sale și ponderat în ce privește aprecierea oamenilor. În sprijinul acestei afirmații pot invoca tonul potolit al polemicilor lui, destul de numeroase, deși știa să-și apere, chiar cu dîrzenie, cînd era nevoie, părerile proprii și să le combată, la fel, pe ale adversarului. O singură dată, dacă am socotit bine, a părăsit acest ton într-un răspuns dat fostului său profesor Gustav Weigand, care, imediat după primul război mondial, începuse a se manifesta ostil și nedrept nu numai față de lingvistica românească, ci și față de poporul nostru, admirat de el mai înainte fără nici o rezervă. Aș mai invoca faptul că, spre deosebire de alți confrăți ai săi, Pușcariu nu-și extindea animozitatea pe care o avea, de obicei provocată, contra unor adversari de idei asupra elevilor acestora.

Eclectismul lui Pușcariu se datorește însă mai ales unor cauze externe, obiective. Formația lui științifică a coincis, în linii mari, cu întreținerea atacurilor împotriva neogramaticilor. Născut în 1877, el își termina studiile universitare (la Leipzig, cu G. Weigand, în domeniul dialectologiei românești și cu numeroși specialiști celebri în alte ramuri ale lingvisticii) în jurul anului 1900, cînd începuseră să se înmulțească adversarii neogramaticilor. Pușcariu a fost, în fond, toată viața un neogramatic (la fel cu toți lingviștii români ceva mai în vîrstă sau ceva mai tineri decît dînsul), dar n-a rămas surd la chemările geografiei lingvistice a lui Gilliéron,

¹ Lecție ținută la Cursurile de vară, Sinaia, 1965.

ale stilisticii lui Vossler și Spitzer, ale școlii fonologice de la Praga etc. Dimpotrivă, le-a dat ascultare, unora mai mult, altora mai puțin, și așa se explică un număr însemnat de studii, articole, note și recenzii ale sale cu preocupări aparținând curentelor noi din disciplina noastră. Prin acest eclectism Pușcariu se deosebește de toți confrății săi naționali, contemporani cu dînsul, în mod avantajos nu numai din punct de vedere personal, ci și pentru dezvoltarea lingvisticii românești.

Cariera științifică a lui Pușcariu a fost foarte rapidă. Faptul se doarește, evident, calităților sale, dar într-o măsură destul de însemnată și unor factori externi mai mult decît favorabili. Fiind născut în Transilvania, el a fost, pînă la unirea acestei provincii cu România veche (1918), cetățean al statului austro-ungar. Această calitate l-a ajutat ca, destul de curînd după terminarea, cu titlul de doctor, a studiilor universitare (1899) pe care le-a făcut la Leipzig imediat după terminarea liceului, să devină (1904) docent la Universitatea din Viena, unde avea să lucreze alături de marele romanist W. Meyer-Lübke. Cîțiva ani mai tîrziu era profesor de Filologie română la Universitatea din Cernăuți, centrul principal al Bucovinei, provincie care aparținea atunci Austriei. Am avut prilejul să asist, în aprilie 1910, la o lecție a lui consacrată lui Mihail Kogălniceanu, marele nostru istoric și om de cultură progresist din secolul al XIX-lea.

Au intervenit și alte împrejurări care i-au favorizat cariera științifică și l-au ajutat să aibă încredere în munca sa și în roadele ei. Academia Română se găsea într-o situație grea în legătură cu elaborarea Dicționarului (tezaur sau general al) limbii noastre. După încercarea latinistilor Laurian și Massim, după alte încercări nereușite, a lui Hasdeu și a lui Philippide, prima din cauza extinderii prea mari și, drept urmare, a întîrzierii la fel de mari în ce privește terminarea lucrării, Academia a însărcinat pe Sextil Pușcariu la 1 ianuarie 1906, cînd el avea abia 29 de ani, să ducă la bun sfîrșit dicționarul amintit. De altfel cu un an mai înainte fusese ales membru corespondent, iar nouă ani mai tîrziu (1914) membru activ al acestei înalte instituții de cultură.

Spre a termina cu aceste aspecte, oarecum exterioare, ale activității lui Pușcariu, care își au și ele importanța lor, trebuie să mai arăt că, îndată după unirea Transilvaniei cu România veche, el a avut un rol de primul rang în munca de reorganizare a Universității din Cluj, care trebuia să devină un institut de învățămînt superior românesc. Pentru lingvistica și filologia noastră merită să fie subliniat meritul personal al lui Pușcariu, acela de a fi ales ca profesori ai noii Facultăți de Litere oameni valoroși ca N. Drăganu, Theodor Capidan, Vasile Bogrea etc. și, fapt mai important, de a fi creat „Muzeul limbii române”, un adevărat institut de cercetări, cum spunem noi astăzi, cu anuarul lui bine cunoscut pretutindeni „Dacoromania”. În modul acesta, Clujul a devenit repede cel mai de seamă centru de activitate lingvistică și filologică al țării, întrecînd chiar pe cel din București, care avea totuși o tradiție destul de îndelungată, ca să nu mai vorbesc de cel din Iași, unde condițiile de ordin mai ales material nu permiteau o prea mare dezvoltare a disciplinelor în discuție.

Lucrările lui Pușcariu sînt extrem de numeroase și de variate. O bibliografie completă a lor există, după cît știu, numai pînă în 1937,

cînd a apărut volumul *Études de linguistique roumaine* publicat de elevii și prietenii lui cu prilejul celei de-a 60-a aniversări și care conține o culegere de studii și articole ale sărbătoritului. Bibliografia dată în acest volum continuă pe aceea apărută cu zece ani mai înainte în „Revista filologică” I, 1927 și merge pînă la nr. 363. În cei 12 ani cît a mai trăit s-au adăugat încă vreo cîteva zeci de contribuții, care fac ca totalitatea lucrărilor sale să se apropie de 400. Conținutul lor este foarte felurit, căci Pușcariu a avut preocupări nu numai de lingvistică, ci și de filologie propriu-zisă, de istorie și critică literară, de folclor și de cultură în general. Cele mai multe și mai importante aparțin lingvisticii, fiindcă autorul lor a fost, înainte de toate, lingvist. De aceea în expunerea care urmează mă voi opri numai la activitatea lui științifică din domeniul lingvisticii. Amintesc totuși *Istoria literaturii române vechi*, apărută în două ediții (1921 și 1930), care, în ciuda faptului că venea după contribuțiile atît de bogate în fapte și în idei a lui Nicolae Iorga, prezintă importanță prin puncte de vedere personale și prin atenția acordată limbii operelor studiate.

Pe cît de variată a fost activitatea științifică, privită în general, a lui Pușcariu, pe atît de multiple sînt ramurile lingvisticii pe care le-a abordat și studiat temeinic. Mă voi conduce, în cele ce urmează, după clasificarea existentă în volumul deja citat *Études de linguistique roumaine*, la baza căreia stau pe de o parte criteriul cronologic, pe de alta cel de conținut al problemelor studiate.

Ca elev al lui Meyer-Lübke, în sensul de adept al concepției și metodelor acestuia, Pușcariu trebuia să fie istorist și comparatist în același timp. (De altfel, este vorba de o trăsătură comună a neogramaticilor în general.) L-a preocupat, astfel, poziția limbii române în cadrul Romaniei. Acestei probleme i-a consacrat discursul de recepție ținut la Academia Română (*Locul limbii române între limbile romanice*, 1920) și articolul *Rumänisch und Romanisch* (în „Archiv für das Studium der neueren Sprachen” CLXIV, 1933, p. 209—233). În ambele aceste studii, autorul se interesează, cum cere de altfel însăși tema, de ceea ce constituie specificul limbii noastre în comparație cu celelalte idiome romanice și de cauzele istorice care au creat românei un loc oarecum aparte, fără ca ea să fie prin aceasta mai puțin romanică decît celelalte. Interesează mai ales apropierea cu sarda, precum și existența exclusivă în română a unui număr destul de mare (circa 120) de cuvinte latinești.

Metoda comparativă, pe care Pușcariu o aplică aș putea spune în aproape toate lucrările sale mai extinse, a folosit-o cu un scop bine determinat, acela de a reconstitui limba română primitivă, în studiul *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* (în „XXVI Beiheft zur Zeitschrift für romanischen Philologie”, 1910). Procedeu este cel întrebuintat, încă de la începuturile lingvisticii științifice, pentru reconstituirea faptelor de limbă neatestate : după cum indo-europeniștii au fost nevoiți să creeze limba indo-europeană comună pornind de la continuatoarele ei cunoscute, la fel a procedat Pușcariu, pe baza dialectelor limbii noastre, pentru a schița trăsăturile caracteristice ale acestei limbi, așa cum va fi arătat ea înainte de a se fi diversificat în variantele ei teritoriale. Se știe că această metodă a fost (și mai continuă, în parte, să fie) folosită pentru reconstituirea latinei populare, deși situația acesteia diferă foarte mult de aceea a unei limbi despre care nu știm nimic înainte de a păși la alcătuirea ei.

Ne amintim de asemenea că, în tinerețea sa, Meyer-Lübke afirmase că cel mai sigur, dacă nu chiar unicul izvor al latinei populare, îl reprezintă compararea limbilor romanice. Rezultatele obținute de Pușcariu în lucrarea amintită au fost primite, cum nu se putea altfel, în mod diferit după punctul de vedere teoretic al specialiștilor față de problema în sine. În orice caz, încercarea are meritele ei și dovedește din partea autorului nu numai curaj, ci și ingeniozitate.

În domeniul foneticii se poate constata într-o măsură neobișnuit de mare ceea ce am numit, la începutul articolului nostru, eclectismul lingvistului clujean. Formația lui de neogramatic nu l-a împiedicat să-și dea seama de marea importanță a fonologiei, disciplină nouă acum 30—40 de ani, creată de Școala lingvistică de la Praga (în frunte cu Trubetzkoy și Jakobson). Deja în studiul despre legile fonetice ² („Daco-romania” II, 1921—1922), a căror valabilitate o recunoaște în general, se văd rezervele lui, întemeiate, e adevărat, mai ales pe criticile aduse de Schuchardt și alții conceptului de „lege fonetică”. socotită drept regulă obligatorie în evoluția sunetelor limbajului uman, căreia i se opune analogia, proces de natură pur psihică, menită să explice așa-zisele excepții. După I-ul Congres al lingviștilor (Haga 1928) și I-iul Congres al slaviștilor (Praga 1929), problema fonemului și a fonologiei, așa cum înțelegem astăzi acești termeni, a început să devină actuală. Pușcariu o studiază temeinic, și în două studii (*Phonetisch und Phonologisch*, în „*Volks-tum und Kultur der Romanen*”, III, 1930 și mai cu seamă în *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române*, în „Daco-romania”, VII, 1934) își expune punctul său de vedere, mai întâi oarecum teoretic (în primul) și apoi cu aplicații la limba noastră, pe baza unui bogat material, cules adesea pe teren, în sensul că provine din experiența autorului asupra sa însuși și asupra celor cu care a stat de vorbă, indiferent de condițiile exterioare ale conversației. În ambele, Pușcariu manifestă înțelegere pentru noua ramură a lingvisticii, care este fonologia, deși se arată în multe privințe rezervat și critic, și, ca în mai toate lucrările sale, o mare capacitate de a utiliza achizițiile de ordin teoretic ale altora în cercetarea faptelor concrete, în primul rînd, ale limbii materne. Observațiile sale dovedesc un simț lingvistic deosebit, care îl ajută să pătrundă adinc în procesul aflat la baza fenomenelor produse în conștiința subiectului vorbitor. Spre deosebire de neogramatici în general și de teoreticianul lor în special (mă refer la Hermann Paul), Pușcariu ține seamă, în mare măsură și de psihologia socială, mai bine zis de faptul că limba presupune existența și a unui ascultător, că membrii colectivității lingvistice sînt, rînd pe rînd, emițători și receptori de cuvinte, forme gramaticale etc., că, deci, vorbesc și aud în același timp, ceea ce presupune un schimb neînterupt, o influență neîncetată, o dependență a unuia de altul, cu consecințe hotărîtoare asupra dezvoltării limbii.

Legătura strînsă dintre fonetică și morfologie, bazată pe faptul că modificările suferite de sunete au foarte des efecte de ordin morfologic și că între diversele forme gramaticale ale unui cuvînt sau între cuvintele aparținînd aceleiași familii se stabilesc corespondențe fonetice pe care

² Pușcariu spune „fonologice” și încearcă, în altă parte, să justifice întrebuițarea acestui termen cu sensul lui „fonetic”, dar fără să reușească.

limba le folosește ca instrument în vederea dezvoltării ei ulterioare, o studiază Pușcariu într-un foarte interesant articol intitulat *Morfonemul și economia limbii* (în „Dacoromania”, VI, 1931, p. 211 — 243). Termenul „morfonem” (< „morfo-fonem”) l-a împrumutat de la N. Trubetzkoy, existența fenomenului însă, demonstrată mai cu seamă practic, dar și cu unele idei de natură teoretică, fac din acest studiu o lucrare originală în toată puterea cuvîntului. L-a ajutat la realizarea lui în condiții excelente și faptul că limba română oferă un material extrem de bogat și de variat pentru ilustrarea fenomenului analizat. Să se compare exemple ca *furcă* (sg.) — *furci* (pl.), *cadă* (sg.) — *căzi*, *băiat* — *băiețel* (diminutiv), *port* (pers. I sg.) — *porți* (pers. II sg.), *masă* (sg.) — *mese* (pl.) *pară* (sg.) — *pere* (pl.) etc. etc.

Astfel de corespondențe fonetice cu valoare morfologică vorbitorii le au, bineînțeles, foarte clar în mintea lor și de aceea le utilizează ori de câte ori simt nevoia, de pildă, cînd intră în limbă cuvinte venite din afară sau cînd urmează să se formeze cuvinte noi de la cele deja existente cu ajutorul sufixelor. Folosirea acestor corespondențe este dirijată, spune Pușcariu (și are dreptate), de simțul etimologic și de cel gramatical, după caz, al vorbitorului, simțuri care, la rîndul lor, sînt produsul fenomenului însuși, apărut în mod cu totul firesc prin transformarea neconținută a sunetelor, mai întîi la cuvintele vechi (în frunte, totdeauna, cu cele latinești). Cum arată chiar titlul studiului (și, bineînțeles, cum dovedește elaborarea lui), autorul introduce în discuția de ordin teoretic ideea de „economie”, atît de actuală în lingvistica contemporană, evident că într-un sens destul de diferit de cel actual.

La începutul expunerii mele am amintit, printre alte aspecte ale activității științifice, bogate și multilaterale pe care a desfășurat-o Pușcariu timp de o jumătate de secol, și pe acela de lexicograf. Sub raportul duratei, se poate spune că munca lui în domeniul lexicografiei (și al lexicologiei) ocupă locul cel mai mare. În 1905 a publicat *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, care conține numai elemente de origine latină, lucrare în vederea căreia se exersase, ca să zic așa, mai mulți ani, publicînd etimologii ale unor cuvinte izolate, iar un an mai tîrziu a pășit la întocmirea *Dicționarului limbii române* (e vorba de dicționarul general sau tezaur al ei). În ciuda faptului că, spre deosebire de predecesorii săi (Hasdeu și Philippide), Pușcariu a avut colaboratori, chiar pentru partea de redactare a articolelor, în cei patruzeci de ani scurși de la începerea lucrului și pînă în 1948, cînd vechea Academie Română a fost transformată în actuala Academie a Republicii Socialiste România, n-a putut fi dusă la bun sfîrșit (și, bineînțeles, tipărită) decît jumătate din această operă (literele A—C, F—L, ultima numai parțial), care se distinge, între lucrările academice similare din alte țări de limbă romanică, prin spiritul larg și înțelegerea justă a autorilor (de fapt, a redactorului responsabil) față de materialul menit să intre în dicționar : au fost acceptate nu numai toate cuvintele vechi și populare pentru care s-au găsit atestări (în ce privește pe cele poulare, s-au folosit foarte des așa-zisele comunicări, adică informații venite de la buni cunoscători ai vorbirii din diversele regiuni ale țării), ci și o mare cantitate de neologisme, precum și un număr, ceva mai redus, de cuvinte (eventual numai variante) familiare sau, extrem de rar, e adevărat, chiar argotice.

Munca lui Pușcariu la *Dicționarul limbii române* prezintă, din punct de vedere teoretic, o importanță mai mare decât aceea de conducător și de „revizor” final al lucrării. Parcurgînd, studiînd și revizuiînd o cantitate enormă de cuvinte, el a putut să pătrundă adînc în ceea ce putem numi viața limbii, activitatea sau mișcarea ei neconținută și, în consecință, să observe și să înțeleagă fenomene care altfel i-ar fi scăpat. Rodul constatărilor și al meditării lui asupra faptelor constatate l-a publicat, în diverse rînduri, de obicei sub titlul *Din perspectiva dicționarului* (v. „Dacoromania”, în al cărei volum I, 1920, a apărut prima serie, consacrată onomatopeelor din limba română). Nu-i posibil, și nici necesar, să dau amănunte, fie și foarte reduse, asupra conținutului acestor studii. Trebuie să spun totuși că multiplele calități de lingvist autentic ale lui Pușcariu, de care, într-o formă ori alta, am amintit în paginile precedente și în fruntea cărora aș pune adîncul și totodată subtilul său spirit de observație cu privire la faptele de limbă și mai ales la semnificația lor teoretică, se văd din belșug tocmai în aceste studii, cu caracter adesea de „causerie”, la fel ca în tot atît de prețioasele lui *Note pe marginea cărților*, extrem de bogate și acestea în puncte de vedere personale, mai totdeauna convîgătoare, fiindcă se întemeiază și pe calitățile menționate mai înainte, dar și pe o experiență vastă, aproape unică în lingvistica românească, produs al contactului neînterupt cu limba, prin intermediul textelor și, în primul rînd, al vorbitorilor înșiși, netransformați în subiecte ca pentru o anchetă, ci așa cum se manifestă ei în viața de toate zilele.

De preocupările lexicografice și lexicologice ale lui Pușcariu se leagă destul de strîns cele privitoare la formarea cuvintelor, aș zice mai mult practic, în sensul că utilizarea derivării, sub toate aspectele ei, și a compunerii satisface nevoia vorbitorilor de a-și îmbogăți mijloacele de exprimare atît pur intelectuală, cît și afectivă, prin crearea de cuvinte noi, ca și prin nuanțarea semantică a celor deja existente. O problemă asupra căreia a revenit în mai multe rînduri este aceea a diminutivelor: teza lui de doctorat, prezentată și susținută în 1899 la Leipzig, tratează despre formațiile diminutivelor românești sufixate (v. „VIII. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, p. 86—232). Dar și ceva mai înainte de această dată, sub forma unor scurte contribuții, precum și mai tîrziu, în articolul *Au sujet des diminutifs roumains* (în volumul omagial Prof. Dr. Jos. Schrijnen, 1929), unde urmărește pe de o parte diversele specii, aș spune stilistice, ale diminutivelor, pe de alta unele chestiuni teoretice privitoare la „diminutivizare”, apoi în cîteva dintre studiile sale lexicografice, care conțin multe fapte și idei referitoare la această problemă.

Mai puțin numeroase, dar deopotrivă de interesante sînt contribuțiile lui Pușcariu în domeniul sintaxei și al stilisticii, ca, de pildă, *Despre pre la acuzativ* („Dacoromania”, II, 1922, p. 565—581), studiu de sintaxă istorică consacrat originii, apariției și răspîndirii prepoziției *p(r)e* ca morfem al acuzativului complement direct, *Nominativul ca acuzativ*, *Exclamațiile ca mijloc de exprimare cu valoare stilistică* și *Cîteva cazuri de brevilocvență* (= brachilogie), fragmente, toate, din *Pe marginea cărților* („Dacoromania”, V și VI), ultimul cu conținut destul de divers, care nu permite încadrarea lui sigură într-un anumit compartiment al limbii, deși aspectul stilistic este vizibil în majoritatea cazurilor.

În primele pagini ale expunerii de față am relevat, între alte calități ale lingvistului Pușcariu, eclectismul și spiritul de organizare — ultima de ordin mai mult practic, dar prin nimic inferioară celorlalte, ci, mai degrabă, dimpotrivă. Aceste calități, — una dintre ele a fost oarecum ilustrată, mai mult indirect, e adevărat, în paginile de pînă aici —, au colaborat în modul cel mai strălucit la grandioasa întreprindere de importanță științifică și totodată națională puțin obișnuită, care este *Atlasul lingvistic român*. Datorită lui Pușcariu, țara noastră este una dintre primele de limbă romanică, după Franța și Italia, care posedă o asemenea operă absolut indispensabilă pentru cunoașterea temeinică a realității lingvistice actuale. În vederea ducerii ei la bun sfîrșit, lingvistul clujean a știut să utilizeze toate achizițiile valabile ale geografiei lingvistice, creată de Jules Gilliéron și dezvoltată de elevii săi Karl Jaberg și Jakob Jud. După lucrări îndelungate, pregătitoare, printre ele alcătuirea cîtorva chestionare speciale extrem de extinse, precum și instruirea, prin participare la anchete și cercetări dialectale etc., a viitorilor exploratori ai graiurilor românești (Emil Petrovici, Sever Pop și Ștefan Pașca — ultimul trebuia să se ocupe de onomastică), a început munca de culegere a materialului pe teren, în cca 400 de puncte, cu ajutorul a două chestionare foarte bogate ca număr de întrebări, diferite însă de la unul la celălalt. Din cauza războiului și a consecințelor lui, nu dispunem, în momentul de față, sub formă de hărți, de întreg materialul cules de anchetatori. Se apropie de sfîrșit partea elaborată de E. Petrovici, care a folosit chestionarul cu cele mai multe întrebări (4.800), dar în schimb a avut de anchetat relativ puține puncte (87). Din atlasul întocmit de Sever Pop, pe baza unui chestionar mai redus (2.200 de întrebări), cu care a mers în 301 localități, au apărut numai două volume.

Atlasul lingvistic român reprezintă, în unele privințe, un progres chiar față de *Atlasul Italiei și al Elveției meridionale*, lucru oarecum firesc, dacă ținem seamă de faptul că geografia lingvistică, ramură nouă a disciplinei noastre, a atras, din capul locului, un mare număr de specialiști, ceea ce a dus, oarecum prin forța lucrurilor, la înmulțirea și perfecționarea, nu numai de ordin pur tehnic, a acestor instrumente de lucru care sînt atlasele lingvistice.

Dintre inovațiile introduse de Pușcariu, mă opresc la una singură aceea a alcătuirii de atlase așa-zise mici, cu hărți colorate, ca un fel de anexe ale atlasului propriu-zis, dar care nu-l repetă pe acesta, ci, aș spune, îl rezumă, în sensul că prezintă, cu ajutorul unor semne speciale (cercuri colorate etc.), situația pe teren a unor anumite fapte lingvistice, așa cum rezultă din înregistrarea lor în atlasul mare. Această inovație înseamnă o ușurare enormă pentru cercetător, nu numai în sensul că-i pune la dispoziție în mod organizat un material grație căruia se poate orienta rapid și sigur într-o problemă de ordin fonetic sau lexical, ci, și prin aceea că-i poate servi de model în vederea alcătuirii de hărți similare cu privire la o problemă pe care dorește s-o pună și s-o rezolve el însuși, pornind de la hărțile mari, eventual de la materialul rămas necartografiat din motive de natură mai ales tehnică. Trebuie amintite și textele dialectale, culese și publicate de E. Petrovici, în strînsă legătură cu atlasul. (Au apărut în 1943 ca anexă a părții din atlas lucrată de E. Petrovici.)

Pușcariu a cultivat și dialectologia, lucru aș zice obligatoriu pentru un adept al geografiei lingvistice. Este adevărat că n-a făcut anchete propriu-zise, pe teren, dar a folosit cu pricepere materialul de fapte strinse de alții. (De altfel cunoștea foarte bine, prin experiență personală directă, graiurile din Transilvania.) S-a interesat mai cu seamă de dialectul istroromân, pe care-l considera, după mine cu dreptate, ca o ramură a românei balcanice (termenul folosit de el pentru a desemna pe istroromâni era acela de români apuseni). I-a consacrat trei volume, parte scrise în colaborare, extrem de bogate în informații de tot felul. Pe lângă texte, găsim numeroase date bibliografice, prezentate, de obicei, critic, știri istorice, precum și o descriere aproape exhaustivă a foneticii și gramaticii acestui dialect românesc care continuă să existe, deși condițiile existenței lui sînt foarte grele. Un al IV-lea volum, destinat vocabularului istroromân, n-a mai apărut, din păcate, și de aceea trebuie să ne mulțumim, pentru moment, cu lucrarea similară, nu numai veche, ci și învechită, a lui A. Byhan, publicată în „Jahresbericht”-ul lui Weigand, vol. VI.

Din cele spuse pînă aici rezultă, cred, destul de clar că Sextil Pușcariu era foarte indicat, poate cel mai indicat printre lingviștii noștri, să elaboreze o lucrare de mari proporții, bogată și variată în conținut, asupra limbii române. Probabil că el însuși a simțit un fel de chemare în acest sens. Dovadă cele două volume intitulate *Limba română*, dintre care primul, apărut în 1940 (cf. și traducerea *Die rumänische Sprache*, Leipzig, 1943), poate fi considerat ca o introducere, în ciuda extinderii lui puțin obișnuite pentru o lucrare cu caracter introductiv. Al doilea volum, cu subtitlul *Rostirea*, este consacrat foneticii (și fonologiei) și a fost publicat destul de tîrziu, după moartea autorului. Despre continuarea lor, care, foarte probabil, există, nu pot da nici o informație, mai ales că nu de mult a încetat din viață fiica lui, deținătoarea tuturor manuscriselor rămase de la dînsul și îngrijitoarea publicării volumului al II-lea. Prea multe lucruri noi, în comparație cu cele cuprinse în numeroasele lucrări apărute anterior ale lui Pușcariu, nu găsim în aceste două volume. Din punctul de vedere al concepției constatăm, lucru firesc, de altfel, același eclectism de care am pomenit în mai multe rînduri de-a lungul discuției noastre și care, țin să repet, nu constituie, după mine, un defect, ci, mai degrabă, dimpotrivă. De asemenea consider drept un avantaj, socotit de alții, cu siguranță, un mare cusur, faptul că punctul de vedere sincron se amestecă, adică se întrepătrunde, cu cel diacronic. În orice moment al evoluției ei, limba se prezintă sub ambele aceste aspecte : faptele actuale sînt produsul celor care le-au precedat și, la rîndul lor, servesc ca punct de plecare pentru altele viitoare. Pușcariu a știut să îmbine cu îndemînare sincronia și diacronia, care pentru adepții zeloși ai uneia sau ai celeilalte constituie o contradicție antagonică. Îndemînarea autorului contribuie cu atît mai mult la urmărirea nu numai atentă, ci și plăcută, a faptelor discutate și a explicațiilor propuse, cu cît tonul expunerii seamănă adesea cu al unei „causerii”. De aici, accesibilitatea mare a lucrării chiar pentru un cititor fără pregătire lingvistică propriu-zisă.

Nu știu dacă am izbutit să demonstrez justetea afirmației făcute la început că Sextil Pușcariu a fost un mare lingvist, aș adăuga acum, nu numai pe plan național. Bogăția și felurimea preocupărilor lui, înțelegerea justă față de concepțiile și metodele moderne la vremea lor, pe

care le-a acceptat și aplicat cu măsură, deci și cu folos pentru dezvoltarea lingvisticii românești, capacitatea lui de organizare a muncii proprii, ca și a muncii celor din jurul lui : aceste calități prin excelență ale fostului savant clujean sper totuși că au ieșit la iveală din expunerea mea și îndreptățesc, cred, aprecierile făcute de-a lungul ei.

Mai 1966

Institutul de lingvistică
București, str. I. C. Frimu, 22

NICOLAE IORGA ȘI PROBLEMELE LIMBII ROMÂNE

DE

D. MACREA

Personalitatea lui Nicolae Iorga și-a manifestat prezența covârșitoare, timp de o jumătate de secol, în aproape toate domeniile majore ale culturii românești: istorie națională și universală, critică și istorie literară, istoria artei, creație literară, memorialistică, publicistică, învățămînt, la care se adaugă rolul său de îndrumător și animator al opiniei publice în hotărîtoare acțiuni cu caracter național, cultural și politic.

Activitatea lui, de o complexitate cu totul excepțională și de o permanentă efervescență, este unică pînă acum în cultura noastră și foarte rar întîlnită chiar în culturile cu cele mai mari tradiții. Bibliografia lucrărilor sale se ridică, în 1934, la 13 682 de titluri¹, sporite pînă în 1940 cu cel puțin alte cîteva sute, a căror valorificare critică va avea nevoie de munca, de ani de zile, a unui mare număr de cercetători.

Manifestările recente², prilejuite de comemorarea a 25 de ani de la tragicul său sfîrșit, au reușit să schițeze doar o parte a multiplelor aspecte ale creației sale, care l-a impus în respectul și admirația fără margini a contemporanilor.

Un domeniu bogat al creației sale, care n-a fost evocat cu acest prilej, este cel al cultivării și studiului limbii române.

Scrutător adînc și multilateral al istoriei și culturii românești, N. Iorga s-a preocupat cu pasiune de limba română, avînd un adevărat cult pentru ea, care se încadrează integral în tradiția noastră culturală. Ca și Dimitrie Cantemir, ca reprezentanții Școlii ardelenе, ca Heliade Rădulescu, Al. Odobescu, B. P. Hasdeu, Titu Maiorescu și toți marii noștri scriitori, N. Iorga a considerat problemele limbii române ca avînd, pe lîngă caracterul științific propriu-zis, un deosebit interes național și cultural, limba fiind elementul determinant al afirmării individualității

¹ Vezi Barbu Teodorescu, *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga (1890—1934)*, București, 1934; idem, *Bibliografia articolelor politice, sociale și economice ale lui N. Iorga (1890—1934)*, București, 1937.

² Vezi „Gazeta literară”, nr. 48 (25 noiembrie 1965); „Tribuna”, nr. 47 (25 noiembrie 1965); „Contemporanul”, nr. 48 (26 noiembrie 1965); „Luceafărul”, nr. 28 (27 noiembrie 1965); „Viața românească”, nr. 12 (decembrie 1965); „Steaua”, nr. 12 (decembrie 1965).

și unității noastre naționale. Această concepție, unitară și organică la N. Iorga, explică accentul vibrant al tuturor aprecierilor și manifestărilor lui în legătură cu limba noastră. Dar considerațiile lui asupra limbii române nu se opresc la aprecieri generale și sentimentale, ci sînt strîns legate de cercetarea problemelor concrete ale istoriei și culturii noastre. El poseda toate elementele necesare cunoașterii științifice a problemelor privind limba în general și limba română în special. La universitatea din Iași, unde a studiat mai întîi, N. Iorga a urmat cursurile de limbi și literaturi clasice, cele de limbi și literaturi romanice, însușindu-și de pe atunci și limbile germană și engleză, iar mai tîrziu principalele limbi slave, precum și neogreaca, turca, maghiara, suedeza, daneza și olandeza. Se poate spune că nu există limbă europeană de cultură pe care el să nu o fi vorbit cu o uimitoare competență. Însușirea lor l-a ajutat la cunoașterea, ca nimeni altul, a istoriei și culturii popoarelor care vorbesc aceste limbi atît de deosebite. De asemenea, N. Iorga a urmărit îndeaproape munca lingviștilor români și lucrările lingviștilor străini referitoare la limba română, ale căror rezultate le semnalează în studiile și revistele sale, cu adnotări critice de o mare putere de pătrundere.

Expunerea noastră nu intenționează să analizeze toate considerațiile lui N. Iorga asupra limbii române, ci numai cele privind următoarele probleme de bază : 1. rolul limbii în viața și cultura națională ; 2. formarea și dezvoltarea limbii române în strînsă legătură cu istoria, literatura și cultura noastră ; 3. grija lui permanentă pentru cultivarea limbii române.

Considerațiile generale ale lui N. Iorga asupra limbii reflectă concepția istorică a lui Lamprecht, al cărui elev a fost, și concepția etnopsihologică a lui Wundt. „*Limba cuprinde, scrie N. Iorga, într-o formă întrebuițată de toți, întreaga viață, timp de secole întregi, timp de mii de ani uneori, a poporului*”³. „*Limba pe care o vorbim acuma, adaugă el, nu este numai limba românească de astăzi, nu este ceva fixat acuma de gramatici, pe care oamenii să o întrebuițeze după normele ce se află în aceste gramatici : ea este ființa vie care ne vine din timpurile cele mai depărtate ale trecutului nostru, ea este cea mai scumpă moștenire a strămoșilor, care au lucrat, generație de generație, la elaborarea acestui suprem product sufletec*”⁴.

Arătînd importanța limbii pentru literatură și legătura strînsă dintre limbă și gîndire, N. Iorga precizează : „*Literatura, cugetarea unui popor se formează în foarte mare parte, în mult mai mare parte decît ne închipuim de obicei, din limbă. Ce sînt ideile dezbrăcate cu desăvîrșire de învelișul lor material, ce sînt ideile dezbrăcate de strălucirea graiului, ce sînt pentru simțirea omenirii ideile pure ? Este o așa de strînsă legătură între idee și între cuvînt, încît ele nu pot fi despărțite și, prin urmare, sufletul unui popor într-o anumită epocă și literatura unui popor în acea epocă, toate manifestările lui de ordine ideală din acel timp pornesc din asemenea transmisiuni sufletești cuprinse în limba poporului*”⁵.

³ Vezi N. Iorga, *Lupta pentru limba românească*, București, 1906, p. 16—17.

⁴ Idem, *ibid.*, p. 17.

⁵ Idem, *ibid.*, p. 18.

Într-o epocă nu prea îndepărtată, remarcă N. Iorga, era considerat om cult cel care vorbea și scria latinește sau grecește, deosebindu-se de poporul care vorbea limba lui națională. Dar treptat, mai ales după revoluția franceză, popoarele, ajungând la conștiința de sine, au impus drepturile limbilor naționale ca limbi literare, împotriva aristocrației cosmopolite. Ca exemplu de limbă literară bazată pe limba poporului, N. Iorga remarcă, în 1906, limba rusă, cu una din cele mai frumoase literaturi, de când s-a eliberat de spiritul nobilimii franțuzite, „*frumoasă*, scria el, *pentru că se îndreaptă către mulțime, frumoasă pentru că se îndreaptă către totalitatea aceloră care formează națiunea rusească, o literatură care este în stare astăzi să lupte pentru a înlătura unele din relele seculare și să pună temelia unei noi societăți rusești, societate de libertate, de drepturi și de lumină*”⁶. Dacă în secolul al XVIII-lea, arată N. Iorga, Ecaterina a II-a scria numai în franceză și nu credea într-o literatură rusă pentru popor, în cele din urmă „*a rămas, scrie el, învingător acest popor rusesc, care a dat una din cele mai omenești și mai reparatoare pentru suflet din câte literaturi s-au scris vreodată în lume*”⁷.

Sprijinit pe vastele lui cunoștințe asupra istoriei diferitelor popoare, N. Iorga relevă rolul hotărâtor al limbii în dezvoltarea culturii acestora. El arată că Suedia și-a putut dezvolta o cultură națională numai din secolul al XIX-lea, de când s-a eliberat de sub dominația limbii franceze. În 1815, Belgia s-a unit cu Olanda, unire bazată pe interese economice comune, dar cele două popoare n-au putut trăi împreună, fiindcă aveau limbi diferite și înțelegeau fiecare să se folosească de ele. În Belgia, remarcă N. Iorga, se duce o luptă permanentă între limbile și culturile valonă și flamandă, care caută să se domine una pe alta, antagonism care se continuă și astăzi prin ceea ce se numește „*criza limbilor*” din această țară. În Austro-Ungaria, eforturile de a impune limba maghiară naționalităților conlocuitoare au rămas zadarnice, popoarele asuprite rămânând neclintite în apărarea limbii lor.

Conștiința vie a acestor adevăruri istorice l-a îndemnat pe N. Iorga să ia atitudine militantă, hotărâtă, față de starea de înstrăinare care se crease în clasa noastră dominantă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

În tendința de asimilare cât mai rapidă a culturii apusene, mai ales a celei franceze, în care el recunoaște o treaptă înaltă a realizării conștiinței umane, N. Iorga constata două direcții opuse: una a celor care, înșiși de la școlile din apus, căutau să pregătească viitorul modern al României prin dezvoltarea unei culturi naționale românești, și alta, a celor care, printr-o slabă pregătire și orbiți de cultura înaintată a Franței, nu i-au putut opune nici o rezistență, devenind imitatorii ei servili. Aceștia din urmă manifestau atitudini de desconsiderare pentru limba și cultura noastră, nemaisocotindu-se români decât prin nume și mai ales prin carieră. La începutul secolului nostru acest proces se accentuase atât de mult, încât limba franceză era folosită ostentativ în societatea așa-zisă „înaltă”, și chiar în viața publică. Se țineau conferințe în limba franceză despre subiecte românești de către conferențieri care știau bine românește, se

⁶ Vezi N. Iorga, *Lupta pentru limba românească*, p. 14–15.

⁷ Idem, *ibid.*, p. 15.

dădeau spectacole la Teatrul Național, zise „de binefacere”, în limba franceză, apăreau ziare în franceză, nu pentru a informa străinătatea despre noi, ci pentru acei români care „nu pot, scria N. Iorga, *să-și spurce ochii cetînd românește*”⁸. El arăta că chiar unele ședințe de consilii de miniștri se țineau în franceză, și că unele dezbateri judiciare, la anumite instanțe, se făceau de asemenea în franceză, cînd nu se făceau în grecește⁹. Împotriva acestor manifestări de înstrăinare, de snobism și de dispreț pentru limba și cultura națională, N. Iorga a mobilizat publicul românesc la luptă deschisă. În zilele de 13 și 15 martie 1906, reprezentațiile în limba franceză de la Teatrul Național, precum și conferințele publice în franceză, au fost oprite de marile mase de cetățeni adunate la chemarea lui N. Iorga¹⁰, între mulțime și forța publică angajîndu-se o luptă violentă cu numeroși răniți.

Acțiunea lui N. Iorga din 1906 a avut deplin succes. Ea nu era pornită din lipsă de prețuire a culturii și limbii franceze, ci din nevoia de a condamna o pătură de înstrăinați și de a apăra, împotriva ei, drepturile firești ale limbii române. Această luptă a avut un larg ecou „*în cealaltă clasă, care nu cuprinde, scria N. Iorga, numai cîteva mii de familii, ci milioanele de locuitori ai țării, dintre cei mai harnici, cei mai răbdători și plini de merite, cîștigate cu sudoare și sînge*”¹¹. „O cultură, adaugă el, care nu dezvoltă o limbă capabilă să exprime noțiunile civilizației, nu se poate ea însăși dezvolta, rămînînd tributară unei culturi străine a cărei limbă o folosește”¹².

În vastele lui studii de istorie și de istorie a literaturii, N. Iorga a acordat problemelor de limbă un loc mai larg decît toți ceilalți istorici și istorici literari ai noștri. Acest fapt este deplin explicabil în lumina concepției lui despre complexitatea fenomenelor sociale și istorice și despre conexiunea lor organică, în cadrul căroră limba ocupă un loc esențial, ca mijloc de înțelegere și de cultură și ca mărturie a trecutului, mai ales pentru epocile din care nu ne-au rămas documente directe.

Dintre numeroasele opere de sinteză ale lui N. Iorga ne vom referi îndeosebi la două, dintre cele mai vaste ale lui, care ilustrează deplin marea importanță pe care a acordat-o el problemelor limbii române. Prima este *Istoria literaturii românești* (de la origine pînă în epoca contemporană), în 8 volume, apărute între 1901 și 1934, în diferite ediții revizuite. Această lucrare monumentală a rămas nedepășită pînă astăzi, după 60 de ani de la primele ei volume, îndeosebi partea care cuprinde istoria literaturii noastre din secolul al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea. N. Iorga tratează problemele literare în strînsă legătură cu dezvoltarea limbii și cu întreaga mișcare socială și culturală a timpului respectiv, fiind primul nostru istoric literar care face legătura și sinteza firească între literatură, limbă, cultură și istorie. În *Introducerea sintetică la istoria literaturii române*, apărută în 1929, N. Iorga fixează în mod limpede rolul și importanța problemelor de limbă într-o istorie a

⁸ Vezi N. Iorga, *Lupta pentru limba românească*, p. 90.

⁹ Idem, *ibid.*, p. 91.

¹⁰ Vezi M. Sadoveanu, la N. Iorga, *Lupta pentru limba românească*, p. 89.

¹¹ Idem, *ibid.*, p. 89.

¹² Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1929, p. 11.

literaturii : „*Cel dinții capitol dintr-o istorie a literaturii românești, scria el, este cel al instrumentului însuși de exprimare, care este limba literară*”¹³. A doua lucrare la care ne referim este *Istoria românilor*, ultima mare sinteză a lui N. Iorga asupra istoriei noastre, în 10 volume, apărute între 1936 și 1939.

În ambele lucrări, N. Iorga se ocupă pe larg, pentru fiecare epocă, de rolul important al limbii în formarea individualității poporului român și a culturii noastre naționale.

Pentru perioada veche, N. Iorga acordă un spațiu întins următoarelor probleme lingvistice : 1. substratul daco-geto-tracic ; 2. locul și timpul de formare a limbii române ; 3. structura ei specifică gramaticală și lexicală ca limbă romanică. Tezele susținute de el în aceste probleme de bază sînt cele consacrate în lingvistica contemporană, fie în sensul că reprezintă rezultatul cercetărilor altora, dar confirmate de propriile lui cercetări, fie că sînt concluzii și sugestii proprii care au fost confirmate prin cercetările altora, devenind astăzi un bun științific de largă răspindire¹⁴.

Printre ideile pe care le dezvoltă în mod deosebit N. Iorga, bazându-se mai ales pe cercetările arheologice ale lui V. Pârvan, este aceea că romanizarea Daciei a fost un proces început înainte de cucerirea ei oficială, prin penetrația lentă, în nordul Dunării, de elemente romane, mai ales ca negustori, meseriași, păstori și agricultori. El a emis ipoteza, verificată ulterior de cercetările arheologice, că Decebal și anturajul său știau latinește.

Malul drept și malul stîng al Dunării, arată N. Iorga, reprezentau aceeași lume romană la începutul erei noastre, ca urmare și a faptului că în aceste teritorii de graniță fuseseră aduși numeroși coloniști din Italia și din restul imperiului pentru a întări cordonul militar de apărare. Cucerirea militară romană a Daciei n-a venit deci într-un teritoriu cu desăvîrșire străin, ci ea a fost urmarea unui proces îndelungat de penetrație pașnică, în mici grupe, de populație romană. „*E de toată evidența, scrie el, că actul militar al cuceririi Daciei, crearea acestui lagăr ca un cui înfipt între barbarii germani din Apus și cei sarmați din răsărit, a deschis larg, unde fusese numai posibilitatea strecurărilor individuale sau în mici grupe, o poartă pentru intrarea în masă, la un mai bun câștig pe ogoare, în orașe, în mine, a unei romanități închegate, cu o limbă care se anunțase într-un fel pe coasta Adriaticei și care începe să se îngine pe malurile Dunării și Pontului încă din vremea lui Ovidiu. Un lucru e sigur : că numai oamenii inscripțiilor din Dacia au putut crea un popor și mai ales unul de o asu de solidă făptură ca cel românesc*”¹⁵ și că acești oameni, veniți în Dacia, n-au fost o adunătură eteroclită care să fi adus cu sine un haos lingvistic din toate provinciile imperiului, ci o populație cu o limbă latină unitară.

O idee originală a lui N. Iorga în legătură cu formarea limbii române e că Dacia romană a fost mai puțin tulburată ca teritoriile din sudul Dunării, fiind mai izolată și mai independentă decît acestea. La formarea limbii române a contribuit chiar părăsirea ei de oficialitățile romane, căci, susține el, „*un grai romanic unitar, opus limbii artificiale a statului, nu se putea forma decît prin ruperea raportului oficial cu acesta*”¹⁶.

¹³ Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, p. 14.

¹⁴ Vezi *Istoria României*, Edit. Acad., București, 1960, vol. I, p. 775—808.

¹⁵ Vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, București, 1936, p. 263.

¹⁶ Idem, *ibid.*, p. 112.

N. Iorga descrie, cu o remarcabilă putere de pătrundere și de sinteză, structura gramaticală și fondul principal de cuvinte, esențial latine, pe care „sigilul Romei” le-a imprimat limbii noastre, împreună, adaugă el, cu o înaltă cultură orășenească și rurală romană¹⁷. Timpul de formare a limbii române este fixat de N. Iorga între secolele al V-lea și al VII-lea ale erei noastre, ceea ce este acceptat astăzi, pentru toate limbile romanice, de toți romanistii. Rolul elementului slav în dezvoltarea limbii române este analizat cu competența specifică spiritului său universal și în concordanță cu faptele obiective.

Atît în *Istoria literaturii românești*, cît și în *Istoria românilor*, N. Iorga se ocupă pe larg de începuturile scrisului nostru, problemă complexă și multă vreme controversată, în care el a exprimat păreri precise, nedesmințite pînă astăzi.

N. Iorga a fost cel dintîi care a susținut că o limbă română literară a existat înainte de apariția primelor noastre texte cunoscute, cea a poeziei, a povestirii și a cîntecului popular laic și religios, creație colectivă a poporului. De aceea *Istoria literaturii românești* a lui N. Iorga începe cu literatura populară, concepție care a fost adoptată și în volumul I, apărut în 1965, al *Istoriei literaturii române*, elaborată de Academia Republicii Socialiste România.

Relevind urmele de limbă română scrisă din documentele slavone anterioare secolului al XVI-lea, N. Iorga precizează: „nu lipsește ici-colo și cite o glosă. Dar româneasca; dacă nu în vocabular, măcar în sintaxă — și aceasta nu e partea cea mai puțin importantă a unei limbi — o avem și pentru această lungă epocă de slavonism în aparență pur”¹⁸. El susține că și tradiția scrisului românesc e mai veche decît începutul secolului al XVI-lea, întemeindu-se și pe faptul că primul nostru document care a putut să fie datat cu precizie, *Scrisoarea lui Neacșu* din Cîmpulung (1521), e „scrisă într-o românească perfectă. Se miră, deci, cineva, se întreabă N. Iorga, de ce formă sigură și mlădioasă, de ce ortografie reflexivă, «învățată», se întrebuițează pe acest petec de hîrtie scris cu atîta pricepere de caligrafie?”¹⁹.

În ceea ce privește traducerea primelor cărți religioase în limba română: *Codicele Voronețean*, *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Voronețeană* și *Psaltirea Hurmuzachi*, N. Iorga este cel dintîi dintre istoricii și istoricii literari români care a susținut, cu o bogată documentare, că ele se datoresc influenței husite, părere acceptată și întărită ulterior cu argumente lingvistice de I. A. Candrea, Sextil Pușcariu și N. Cartoian, alți istorici literari și lingviști susținînd fie influența luterană, fie cea catolică, fie rațiuni de ordin exclusiv intern²⁰.

Husitismul, arată N. Iorga, s-a răspîndit, cu rapiditate, din Boemia, în Polonia și Ungaria, unde una din urmările importante pe care le-a avut a fost începutul traducerii cărților religioase în limbile acestor țări. Din Ungaria și Polonia, el a pătruns în Maramureș, Transilvania de Nord și Moldova. Traducerea Bibliei în limba maghiară a fost terminată, la 1430, în Moldova de predicatori husiți, fugiți din Ungaria de inchiziție. O copie a

¹⁷ Vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, p. 143.

¹⁸ Idem, *ibid.*, vol. IV, p. 437—438.

¹⁹ Idem, *ibid.*, p. 435—436.

²⁰ Vezi D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, 1965, p. 167.

acesteia, făcută la Troțuș în 1466, se păstrează pînă astăzi ²¹. Pe vremea lui Alexandru cel Bun, s-a iscat chiar un conflict „diplomatic” cu Polonia, pe motivul că în Moldova erau tolerați ereticii husiți.

Noua credință, socială și națională, a putut prinde ușor rădăcini la românii din Maramureș și din nordul Transilvaniei apăsați de o clasă feudală străină sau înstrăinată și, spre deosebire de cei din Principate, „lipsiți de o supraveghere duhovnicească vrednică de acest nume” ²². Ea venea în numele poporului de jos, fiindu-i un sprijin moral în lupta împotriva orînduirii feudale existente.

Traducerile românești amintite, toate în grai rotacizant caracteristic Maramureșului acelei vremi, au fost făcute, după N. Iorga, la mănăstirea Peri, stavropighie a Patriarhiei din Constantinopol, deci foarte departe de o supraveghere ierarhică directă. Mănăstirea Peri din nordul Maramureșului se afla tocmai la limita influenței slavone, unde aceasta se întîlnea cu influențele care veneau din apus, iar îndepărtata Patriarhie din Constantinopol, care era de limbă greacă, nu avea un interes deosebit să apere slavona, neînțeleasă de credincioși, în detrimentul limbilor naționale.

Dar traducerea primelor cărți bisericești în limba română n-a pornit, conchide N. Iorga, din inițiativa exclusivă a husiților, ci „fie și cu ajutorul străinilor și sub scutul lor, din setea de înțelegere a neamului” ²³. Această concluzie a lui N. Iorga este, desigur, deplin îndreptățită, fiindcă nu poate fi concepută crearea unei tradiții literare care să nu aibă la bază, oricît de mare ar fi influența externă, și un puternic îmbold propriu ²⁴.

N. Iorga analizează, cu o competență pe care poate să o admire orice lingvist, caracteristicile fonetice, gramaticale și lexicale ale primelor traduceri românești, precizînd că limba lor are caracterele tipice începutului: aspră, fără simțul dezvoltat al stilului și amestecată, uneori, cu termeni slavoni și grecești, pe care traducătorul, om fără o pregătire deosebită, nu i-a înțeles.

Dintre traducerile religioase din secolul al XVII-lea, el se oprește îndeosebi asupra Bibliei tradusă de spătarul Nicolae Milescu (1670) și a Bibliei de la București (1688), pe care le apreciază ca opere de unitate națională și culturală, limba lor avînd, ea și cea a operelor cronicarilor, specificul viu popular.

N. Iorga consideră, în mod just, că limba română literară nu s-a format pe o singură cale, că ea este o creație colectivă, o sinteză continuă între oralitatea populară și cuvîntul scris. „Această limbă, serie el, s-a făcut pe cîmpiile de luptă, în sfaturile domnești, în toată viața noastră națională, neconținut mișcată. Și nu poate să existe un instrument de literatură, nu poate să existe literatură decît aceea care este ieșită din întregimea vieții naționale” ²⁵.

²¹ Vezi *Istoria României*, Edit. Acad., București, 1960, vol. II, p. 702.

²² Vezi N. Iorga *Istoria literaturii românești* (sec. al XVI-lea), ed. a II-a, 1925, p. 104.

²³ Vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 126.

²⁴ Vezi D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, 1965, p. 167; vezi și P. P. Panaitescu, *Biruința scrisului în limba română*, Edit. Acad., București, 1965.

²⁵ Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1929, p. 28.

Pentru epoca modernă, N. Iorga acordă o importanță excepțională rolului regenerator cultural și național al Școlii ardelenene, care constituie, în adevăr, o piatră de hotar în dezvoltarea culturii noastre, dînd cugetării și simțirii românești un conținut nou din care ele se inspiră pînă astăzi : „Curentul acesta dă poporului român, scrie N. Iorga, prin studierea îndepărtatelor și strălucitelor sale origini, prin povestirea trecutului de biruință, o mîndrie națională pe care n-o mai putea dobîndi pe cîmpii de luptă. El stabilește ideea unității și romanității neamului, idee care a luminat, înălțînd și luminînd pe cei înfundați în înjosire și durere”²⁶.

În volumul al doilea al *Istoriei literaturii românești* din secolul al XVIII-lea, N. Iorga consacră un capitol cuprinzător studiilor asupra limbii în Principate și în Transilvania. El este cel dintîi istoric literar al nostru care stabilește amănunțit biografia și meritele primilor noștri gramatici : călugărul Macarie, Dimitrie Eustatievici-Brașoveanu, Samoil Micu, Gheorghe Șincai, Ienăchiță Văcărescu, Radu Tempea, Ioan Piuarium-Molnar, Samoil Körösi-Crișan, ale lexicografilor Școlii ardelenene : Ioan Budai-Deleanu, Paul Iorgovici, ale autorilor *Dicționarului de la Buda* : Petru Maior, I. Corneli, V. Coloși, I. Teodori și Al. Teodorovici, a căror operă o numește „un mare monument lingvistic”.

Caracterizările pe care le face reprezentanților Școlii ardelenene sînt sugestive și pline de adevăr. Pe Samoil Micu îl numește „patriarhul cugetării românești din Ardeal”²⁷, pe Paul Iorgovici îl definește : „o existență agitată, rătăcitoare, plină de elemente dramatice”²⁸, iar în I. Budai-Deleanu, ca lexicograf și gramatic, vede „o inteligență de primă ordine, un spirit care unește lărgimea vederilor cu seriozitatea răbdătoare a execuției”²⁹, adăugînd că „de la Micu și Șincai, nimeni dintre români, nimeni nu exprimasem mai multe idei noi asupra limbii românești decît acest funcționar judecătoresc. Și nu numai că erau multe idei noi, dar erau idei drepte, idei fecunde, pe care nu le putem prețui azi îndeajuns, pentru că ceea ce era atunci o îndrumare, o prevestire, e acum un punct cîștigat pentru știință”³⁰. Pe Petru Maior îl prețuiește atît de mult încît volumul al doilea din *Istoria literaturii românești* în secolul al XVIII-lea este subintitulat *Epoca lui Petru Maior*.

Vibrația sufletească și sentimentele de admirație, recunoștință și respect cu care N. Iorga scrie despre Școala ardeleană, unite cu preciziunea științifică cu care prezintă istoria și influența ei în dezvoltarea conștiinței naționale și a culturii noastre moderne, fac din această lucrare una din cele mai reprezentative ale serisului său atît de bogat. El scuză rătăcirile ei etimologice, deoarece scopul urmărit de ea a fost patriotic, iar acest scop era atunci predominant față de scrupulele pur științifice. Într-un timp cînd nu aveam un stat național, cînd „orice frunte românească era aplecată, scrie N. Iorga, spre pămînt de stăpîniri străine, cînd sufletul românesc nu vorbise încă în nepieritoare forme literare, era neapărată nevoie de exagerare ca puritate a acestui singur element de legătură a tuturor româ-

²⁶ Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești* (sec. al XVIII-lea), București, 1901, vol I, p. 11.

²⁷ Idem, *ibid.*, vol. II, p. 305.

²⁸ Idem, *ibid.*, p. 293.

²⁹ Idem, *ibid.*, p. 302.

³⁰ Idem, *ibid.*, p. 303.

nilor, de reabilitarea morală a lor, care era limba. În ea s-a văzut curcubeul vremurilor mai bune, în numele ei s-au dat luptele de redeșteptare : în acel semn am învins”³¹. Dar rătăcirile teoretice, remarcă N. Iorga, au rămas inofensive pentru limbă, deoarece aceasta și-a urmat cursul ei firese în gura poporului, care nu se conduce, în felul lui de a vorbi, după teoriile construite de savanți.

În *Istoria literaturii românești* din secolul al XIX-lea și în *Istoria literaturii românești contemporane*, problemele de conținut literar și de filiațiune a curentelor și scriitorilor, atât de complexe prin ele înșile, devin predominante pentru N. Iorga față de cele de limbă, deoarece dezvoltarea acesteia își statornicise forma literară, iar cultivarea ei devenise o preocupare intensă a scriitorilor și a lingviștilor români”³².

Considerațiile lui asupra limbii continuă însă să fie frecvente. Astfel, în 1906, când ducea lupta pentru limba română pe care am evocat-o la începutul acestei expuneri, el remarcă cu mândrie evoluția ei calitativă, arătând că „astăzi în limba românească se poate exprima cugetarea cea mai fină, se poate exprima simțirea cea mai gingașă, se poate exprima cea mai mare înălțime a cugetării”, și că această limbă „este tot așa de măiestrită când se află în mîna măestrului cum sînt acelea pe care le întrebuițează scriitorii cei mai mari ai apusului civilizat”³³.

În ultima sa lucrare, intitulată sugestiv *Sfaturi pe întuneric*, în două volume, apărute unul în 1938, altul în 1940, N. Iorga aduce același omagiu de admirație limbii române contemporane, care „s-a dovedit, scrie el, în stare, cu adăugirile cele firești, să îmbrace orice idei, cît de înalte, și orice sentimente, cît de fine, fiind, sub foarte multe raporturi, și mai ales sub acela al varietății și al unei armonii de o esență cu desăvîrșire subtilă, mai presus de limbile asupra cărora s-a exercitat înrîurirea atîtor oameni de geniu ale popoarelor celor mari din centrul și din apusul Europei”³⁴.

Lui N. Iorga i s-a imputat adesea tradiționalismul și lipsa de receptivitate pentru literatura nouă și pentru limba ei. În această privință se impune însă o distincție între tematica creației literare noi și mijloacele ei de exprimare. Tematica literaturii promovată de N. Iorga a fost și a rămas semănătoristă, izvorită fiind din atașamentul său față de țărănul român și din convingerea că astfel poate contribui la îndreptarea situației acestuia. În ceea ce privește limba literară, tradiționalismul lui nu este însă numai explicabil, ci și justificat. Dar ca o dovadă că N. Iorga nu era totuși nereceptiv la fenomenul nou în literatură, menționăm faptul revelator că el a fost primul critic literar care a salutat, cu însuflețire, apariția în literatură, a lui Lucian Blaga, când acesta a publicat *Poemele luminii*. Iată aprecierile, puțin cunoscute, scrise de N. Iorga, în 1919, într-un articol intitulat *Rînduri pentru un tînăr* : „Din Ardeal ne vin foarte frumoase versuri ale d-lui Lucian Blaga.

D-sa crede că ne dă *Poemele luminii*. E în datina celei mai nouă școli să caute cuvinte mari și neobișnuite, dar, mai la urma urmei, cum nu fac bine cînd nu e putere, cînd puterea este, ele nu fac rău.

³¹ Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești* (sec. al XVIII-lea), vol. I, p. 320–321.

³² Vezi D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, p. 5–31.

³³ Vezi N. Iorga, *Lupta pentru limba românească*, p. 126.

³⁴ Vezi N. Iorga, *Sfaturi pe întuneric*, București, 1940, vol. II, p. 187.

Nu sînt poeme și nu lumina e ce stăpînește. Sînt bucăți de suflet, prinse sincer în fiecare clipă și redată cu o superioară muzicalitate în versuri care, frînte, cum sînt, se mlădie împreună cu mișcările sufletești înseși. Această formă elastică permite a se reda și cele mai delicate nuanțe ale cugetării și cele mai fine acte ale simțirii.

E aici un tînăr care întinde brațe de energie către tainele lumii. Tainele nu se prind niciodată, căci avem un singur chip de a le prinde : să le trăim. Dar avîntul acestor brațe, drept și nobil întinse, trebuie prețuit și el ca și distincția, de o așa de naturală grație, a formei”³⁵.

Este adevărat că, în afară de salutul de bun venit adresat lui Lucian Blaga, N. Iorga n-a mai întins mîna altor scriitori din curentele noi, a căror ascensiune n-a mai urmărit-o, literatura noastră orientîndu-se spre alte teme decît cele indicate de el.

N. Iorga cerea ca limba creației literare, indiferent de tematica ei, să aibă calități de decență și de limpezime. El s-a ridicat, cu vehemență, îndeosebi împotriva trivialității și vulgarității în exprimare, prin care o anumită literatură încerca să se impună după primul război mondial. Limba literaturii pe care o apăra N. Iorga era cea a tradiției literare create de literatura noastră religioasă, de cronicari și de marii noștri clasici : V. Alecsandri, M. Eminescu, Ioan Slavici, G. Coșbuc, M. Sadoveanu, iar această atitudine a lui nu poate ridica obiecțiuni. „*Literatura într-o anumită limbă, scria el, cuprinde, în ceea ce este limba însăși, anumite porunci de la care nu se poate îndepărta nimeni. Limba aceasta poate înălța sau coborî pe cineva. Ea îi poate impune o natură sau îl poate dezbara de natura pe care a avut-o pînă atunci. În această privință nimic nu este mai caracteristic decît comparația oamenilor care au scris în mai multe limbi*”³⁶.

Scriitorii bilingvi, arată N. Iorga, deși posedă perfect cele două limbi, au totuși deosebiri de intensitate, de nivel poetic, după cum scriu într-o limbă sau în alta. Astfel, reprezentanții Școlii ardelenne au scris în românește și în latină. Cînd scriu în latină, folosind lungile perioade ale acesteia, sînt superiori ca formă felului cum scriu românește, dar sub raportul avîntului, al inspirației, ei sînt cu mult inferiori. Elena Văcărescu a scris admirabile versuri în franceză, dar cînd a încercat să scrie în românește, fără contact cu tradiția și fără neconținută comunicare cu mediul românesc, n-a putut da o creație care să se ridice la nivelul adevăratei poezii. „*Încă o dată, subliniază N. Iorga, limba însăși este o învățătură, limba însăși este un îndreptar, limba însăși este o platoșă care apără și care încheie*”³⁷.

N. Iorga și-a exprimat, în permanență, admirația pentru limba română, a cărei descendență latină îi conferă calități structurale și de expresie, la care se adaugă experiența istorică a poporului nostru, reflectată în bogăția semantică a cuvintelor moștenită din latină.

În *Sfaturi pe întunerice*, N. Iorga cercetează, în lumina istoriei, psihologiei și moralei poporului nostru, semnificațiile specifice ale unei serii de cuvinte latine dintre cele mai curente ale limbii noastre.

Vorbînd despre cuvîntul „frumos”, el arată că filozofia deosebește acest cuvînt de noțiunea de „morală”, dar poporul român le pune împreună,

³⁵ Vezi „Neamul românesc”, XIV, din 20 aprilie 1919.

³⁶ Vezi N. Iorga, *Există o tradiție literară românească*, București, 1937, p. 3.

³⁷ Idem, *ibid.*, p. 4.

căci, după înțelepciunea lui, „frumusețea” se leagă, în mod necesar, de „moralitate”. Noțiunea de „bine”, din lat. *bene*, „este una din regulile nestrămutate ale vieții noastre”³⁸, spune N. Iorga. Cuvintele „minte” și „cuminte”, păstrate numai în limba română din tezaurul latin, au nu numai sensul de „gîndire”, „cugetare”, ci și de „echilibru” și de „înțelepciune”. Expresiile „a lua aminte”, „a ținea minte” nu se întîlnesc în nici o altă limbă romanică, scrie el cu mîndrie. Cuvîntul „cuget” îl avem, de asemenea, numai noi din moștenirea latină, iar „muștrarea de cuget” este mult mai sugestivă decît „muștrarea de conștiință”. Cuvintele „drept” și „dreptate”, pe lîngă sensul lor original latin, păstrat și în celelalte limbi romanice, au în românește o înaltă semnificație morală: „a fi drept” însemnează „a fi sincer”, „a fi cinstit”. „Omul « drept », spune N. Iorga, se va închina totdeauna « dreptului » și va cere oricînd « să i se facă dreptate », fiindcă este obișnuit a afirma virtutea fundamentală a sufletului său prin aceea că, în orice împrejurare, înaintea oricui și cu orice risc, el « spune drept »”³⁹. Poporul român face o esențială distincție între „înțelegere” și „înțelepciune”: „înțelegerea” este „receptivitate” pentru o idee, un inters sau o situație, iar „înțelepciunea” este „alegerea echilibrată între mai multe lucruri, mai multe situații”. Noi l-am pierdut pe latinul „sapiencia”, dar tot înțelesul lui a trecut în „înțelepciune”. Un „om priceput”, un „om de înțeles”, un „om înțelept” e cel care știe să comunice, „prin vorbe înțelepte”, tezaurul de „înțelepciune” pe care l-a adunat în viață. „Iată icoana, scrie N. Iorga, a românului de veche obîrșie, de veche permanență echilibrată”⁴⁰.

Mai menționăm un singur cuvînt al cărui înțeles îl analizează N. Iorga, și anume cuvîntul „țară”, pe care el îl consideră „între cuvintele de care se leagă mai multă gîndire și simțire românească”⁴¹. Noi am pierdut sensul latin, de „pămînt”, al lui „terra”. În românește cuvîntul „țară” este legat de om, de un grup de oameni, de neam. Astfel, „Țara Românească” este țara românilor, iar „Țara Olteului”, „Țara Birsei” presupune pe olteni și pe birseni; ele nu sînt simple numiri geografice. „Țară, scrie N. Iorga, însemnează pămînt românesc, liber în toată întinderea lui și cu tot sacrul drept care se cuprinde în el”⁴².

Prin analizele sale semantice, cu un caracter mai larg și deosebit de cel al curentului lingvistic cunoscut sub numele de „cuvînte și lucruri”, N. Iorga a urmărit să scoată la iveală originalitatea și bogăția sensurilor unor cuvinte românești moștenite din latină care ridică valoarea expresivă a limbii noastre față de celelalte limbi romanice. Analizele semantice ale lui N. Iorga din *Sfaturi pe întuneric* își vor menține, pentru multă vreme, interesul, atît pentru lingviști, cît și pentru orice om de cultură.

Admirația pentru limba română N. Iorga a revărsat-o, cu toată marea lui pasiune, și asupra păstrătorului ei cel mai credincios, țaranul român, de care l-a legat, toată viața, democratismul lui organic, pentru că „țaranul n-a slavizat, n-a grecizat, n-a latinizat și n-a italianizat vocabularul românesc”⁴³. Preferințele, vădite manifestate, ale lui N. Iorga pentru

³⁸ Vezi N. Iorga, *Sfaturi pe întuneric*, București, 1940, vol. II, p. 123—124.

³⁹ Idem, *ibid.*, p. 159.

⁴⁰ Idem, *ibid.*, p. 163.

⁴¹ Idem, *ibid.*, p. 191.

⁴² Idem, *ibid.*, p. 193.

⁴³ Idem, *ibid.*

„limba veche și înțeleaptă” n-au însemnat totuși adversitate principială față de neologisme. El le-a folosit însă cu măsură, în comparație cu mulți dintre contemporanii săi, reușind ca, prin nuanțele cuvintelor românești consacrate literar, să exprime o gândire erudită și stufoasă în idei, ca și nelipsitele lui ironii, aluzii și sugestii, care făceau farmecul stilului său, vorbit și scris, atît de personal.

Lucrările lui N. Iorga cuprind mult mai numeroase probleme privind limba și lingvistica română decît cele evocate în rîndurile de mai sus. În expunerea noastră am redat numai o parte din cele pe care le-am crezut esențiale. Cu titlu documentar, vom mai aminti, pe scurt, alte două manifestări în acest domeniu, caracteristice pentru personalitatea lui de savant umanist.

Într-un scurt studiu, în limba franceză, publicat în 1936, sub titlul *Valoarea vocabularului*, analizînd etapele istorice ale împrumuturilor lexicale în limba română, el face, înaintea lingviștilor români contemporani, o clară distincție între ceea ce a numit „*structura intimă a limbii, prima formație organică care constă în fonetică, morfologie și sintaxă*”⁴⁴, și între cuvintele străine adoptate pentru nevoi curente și adesea trecătoare. N. Iorga ia, în acest studiu, atitudine împotriva teoriei lingvistului danez Kristian Sandfeld, după care limbile albaneză, bulgară, română și neogreacă ar forma, prin cele cîteva corespondențe gramaticale și de vocabular, o unitate, comparabilă cu cea a limbilor romanice, germanice sau slave, unitate care s-ar datora îndeosebi influenței limbii neogrecești. „*Cu toate fenomenele comune tuturor națiunilor din sud-estul Europei, în structura lor intimă, conchide N. Iorga, româna a rămas română și greaca greacă*”⁴⁵.

N. Iorga a întreprins cercetări concrete și în domeniul antroponimiei și toponimiei. Într-un studiu, intitulat *Numele de botez la români*⁴⁶, apărut în 1934, el grupează aceste nume în categorii caracteristice după perioada istorică în care au apărut, vădind simpatie pentru numele populare și ironizînd snobismul așa-zisei „societăți înalte”, care începuse a adopta nume străine ca : Jean, Georges, Oscar, Nicky, Vicky, Nelly etc., ca și snobismul aceleiași clase, care nu avea cultură românească, fiindcă nu citea românește, pentru numele istorice : Stanca, Oltea, Dan, Dragoș, Vlad etc. Deși scurtă, lucrarea lui N. Iorga constituie o contribuție pozitivă la studiul onomasticii românești prin bogatele ei referințe, informații și sugestii, dar unele afirmații, ca cele referitoare la păstrarea unor presupuse nume de origine tracă sau la cele considerate de el ca lipsite de înțeles n-au rămas fără obiecțiuni din partea cercetătorilor mai noi⁴⁷.

În domeniul toponimiei, pe care N. Iorga a considerat-o „o comoară ignorată”, ne-a lăsat un singur studiu, de proporții, de asemenea, reduse, în care explică, în lumina documentelor istorice, toponimice din fostul

⁴⁴ Vezi N. Iorga, *Ce que vaut le vocabulaire*. Extrait de *Mélanges P. M. Haskovec*, Praga, 1936, p. 301.

⁴⁵ Idem, *ibid.*, p. 304.

⁴⁶ București, 1934.

⁴⁷ Vezi N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic român*, Edit. Acad., București, 1963, p. XI.

județ Teleorman, fragment dintr-o operă mai mare, plănuită dar nerealizată, intitulată *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a românilor*⁴⁸.

Preocupările lingvistice ale lui N. Iorga n-au fost nici întâmplătoare și nu sînt nici izolate în opera lui atît de multilaterală. Ele se explică prin excepționala lui receptivitate la toate fenomenele de cultură și prin nevoia de a cunoaște structura și dezvoltarea limbii române, pentru rolul important pe care ea îl are în istoria și în cultura noastră. N. Iorga a urmărit cu stăruință toate studiile privitoare la limba română. Pe lingviști i-a prețuit însă mai ales atunci cînd reușeau să depășească tehnicismul specialității și să se ridice la generalizări legate de fenomenele culturale și istorice. În *Oameni care au fost*, operă care constituie un document reprezentativ al marii lui arte portretistice, sînt evocați puțini lingviști, și anume aceia pe care el i-a considerat și oameni de mare cultură: Timotei Cipariu, B. P. Hasdeu, A. T. Laurian, Ioan Bogdan, Ovid Densusianu, Vasile Bogrea, iar dintre străini: A. Meillet, Ferdinand Brunot, Gustav Weigand. Cei care se limitau la stricta specialitate, văzînd în limbă un simplu obiect de studiu, n-au fost cruțați de ironia lui irezistibilă. „*Filologii*, scria el în 1936, *sînt de mai multe feluri, și cei mai mulți, străini de principiu de istorie, n-au, din neputință, mai mult decît din decizieune, nici o relație cu literatura. Lingviști, fonetiști, etimologiști, cercetători de rădăcini și de sufixe pot să aibă un loc onorabil în marginile restrînse ale unei ocupații exclusive. La ei se adresează cine are nevoie de anumite lămuriri, dar ei nu intră în cercul de atenție al opiniei publice*”⁴⁹.

Dintre lingviștii români contemporani, cel mai prețuit de N. Iorga a fost Sextil Pușcariu. „*El este*, scria N. Iorga, în 1936, *de la început un scriitor, prin opera lui de tinerețe întreruptă de o muncă grea, [la dicționarul Academiei], dar este așa și printr-o dispoziție de temperament, care se simte în orice iese și azi din condeiul său. De aici îi vine și această frumoasă prezentare a rezultatelor sale și pătrunderea sufletului omenesc, care l-a dus la atîtea rezultate noi, dar înainte de toate, nu l-a despărțit de viața morală a nației sale. De aici, prin conferințe și alte manifestări, evadarea deasă dintre zidurile specialității sale. De aici și o căldură de temperament, care poate duce și la greșeli și nedreptăți, [căldură] pe care o au totdeauna cei care, peste orice, au fost și au rămas niște literați*”⁵⁰.

N. Iorga nu și-a recunoscut, în lingvistică, decît „o oarecare competență de diletanți”⁵¹, apreciere dezmințită însă de nenumăratele dovezi din vasta lui operă care demonstrează orientarea lui sigură în problemele atît de complexe ale limbii române. Contribuția lui substanțială în acest domeniu constituie încă un aspect revelator al uimitoarei lui universalități creatoare.

București, Piața Romană 9

⁴⁸ București, Academia Română, 1941.

⁴⁹ Vezi N. Iorga, *Un interpret al graiului*, în „Cuget clar”, I, 1936, p. 481.

⁵⁰ Idem, *ibid.*, p. 481.

⁵¹ Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, p. 10.

CONCEPȚIA LINGVISTICĂ A LUI ARON PUMNUL

DE

IOANA PETRESCU

În istoria lingvisticii românești școala fonetică bucovineană s-a bucurat de puțină atenție. Inițiatorul și principalul ei reprezentant, Aron Pumnul, apreciat laudativ — deși cu o înțelegere adesea deformată a ideilor sale — de către contemporani (Al. Hurmuzachi¹, I. G. Sbiera²), devine în scurt timp, datorită în mare măsură portretului caricatural pe care i-l schițase Alecsandri și judecăților critice severe dar justificate ale lui Maiorescu, o figură periferică a lingvisticii românești, cunoscut doar ca autor al unui sistem ortografic aberant. Elevul lui Pumnul, I. al lui G. Sbiera, lansează o interpretare — în mare parte inexactă — a ideilor profesorului său pe care îl vede evoluind de la un etimologism pur spre „un fonetism curat” în ortografie și cultivînd, spre deosebire de școala etimologică, o concepție istorică în problemele originii și evoluției limbii române³. Cele două idei ale lui Sbiera, care dovedesc o insuficiență aprofundare a sistemului lui Aron Pumnul, au fost preluate și s-au încetățenit definitiv în istoria lingvisticii românești prin capitolul închinat școlii fonetice bucovinene în *Istoria filologiei române* a lui L. Șăineanu, pentru care Pumnul studiază limba în evoluția ei istorică, dar greșește absolutizînd legile fonetice valabile într-o perioadă depășită din istoria limbii române⁴. Într-o asemenea interpretare, Pumnul, a cărui concepție metafizică este evidentă nu numai în lucrările filozofice ci, la o lectură mai atentă, și în articolele închinete problemelor limbii, devine un reprezentant inconsecvent al istorismului în lingvistică; sistemul său își pierde severa logică interioară și semnificațiile, ortografia pe care o propune însemnează doar o reacție, aberantă și ca, împotriva etimologismului, iar direcția ling-

¹ Al. Hurmuzachi, *Arune Pumnul*, cuvînt funebreal, în „Foaia Societății pentru literatură și cultura română în Bucovina”, II, p. 36—47 sau la I. al lui G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra vieții și însemnătății lui*, Cernăuți, 1889, p. 3—10.

² I. al lui G. Sbiera, *Aron Pumnul*, discurs comemorativ, în I. G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra...*, p. 43—76.

³ Idem, *ibid.*

⁴ L. Șăineanu, *Istoria filologiei române. Cu o privire retrospectivă asupra ultimelor decenii (1870—1895)*. Studii critice, ed. a 3-a, Buc., 1895 (capitolul *Școala fonetică bucovineană*).

vistică pe care o reprezintă devine un moment izolat, nesemnificativ și lipsit de consecințe în lingvistica românească.

Fără îndoială, multe dintre ideile și soluțiile profesorului bucovinean, privite izolat, motivează o asemenea interpretare. Studiat însă în ansamblu, sistemul său dezvăluie dimensiuni noi: fonetismul bucovinean înseamnă într-adevăr o reacție împotriva latinismului în aspectele sale etimologizante; în dialectica dezvoltării ideilor asupra limbii, el reprezintă un stadiu intermediar între Școala ardeleană (prin concepția raționalistă și metafizică) și direcția istorică dezvoltată de discipolii lui Pumnul (Vasile Bumbac). În plus, fonetismul lui Pumnul e o concepție lingvistică militantă (similară și prin această trăsătură ideilor filologice ale Școlii ardeleni), corelatul concepției sale naționale și politice de extracție kantiană. Articolul de față își propune demonstrarea acestor puncte de vedere.

Primele preocupări lingvistice ale lui Pumnul datează din jurul anului 1845. În 1840 Laurian scotea la Viena al său *Tentamen criticum*⁵. Societatea „Romanimea jună” a studenților români de la Colegiul Sfânta Barbara, societate cu program iluminist, printre ai cărei membri se număra și Pumnul, își propune întocmirea unei ortografii românești care are ca punct de plecare *Tentamen*-ul, dar adoptă față de Laurian un punct de vedere critic. Concluziile studenților români din Viena le formulează Pumnul într-un articol⁶ apărut în 1845 în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, ca replică polemică la un alt articol — publicat tot în „Foaie pentru minte...”, 1845, numerele 17 și 20, semnat Român Măcarcine — care opta pentru folosirea alfabetului chirilic și a unei ortografii strict fonetice.

Nu alfabetul chirilic, ci literele latine corespund firii limbii române, va spune Pumnul, căci buchile chirilice nu pot avea decît un sunet corespunzător unui semn, pe cîtă vreme literele latine permit notarea prin unul și același semn, în poziții diferite, a unor sunete diferite: $c + a$, o , $u = k$, dar $c + e$, $i = \check{c}$ sau $\check{f}$. Or, o asemenea unificare grafică a alternanțelor fonetice este absolut necesară în limba română, care, altfel, și-ar pierde aspectul regulat și ar apărea ca o „adunare de contraziceri”, ar fi „o neregularitate de care trebuie să se înfioreze omul”. *Alfabetul latin e revendicat, deci, nu pe temeuri istorice, ci pentru a pune în evidență caracterul regulat, care face prima calitate a unei limbi.*

În expunerea sistemului ortografic propriu-zis, autorul a plecat, mărturiseste, de la *Tentamen*-ul lui Treboniu Laurian. Dar etimologismul excesiv al acestuia nu-l satisface din mai multe motive: întâi, pentru „principiul (care noi cugetăm că e bun) că ce nu se lege (citește) să nu se scriă și să se scrie cum se lege” — adică pentru *principiul fonetic*. „Apoi analogia încă nu poate pofți ca noi din limba noastră să facem limbă latină” — ceea ce înseamnă *respectarea individualității limbii române*; și în sfîrșit „pentru că așa se vorbește românește de toți” — adică *principiul uzului comun al limbii*.

⁵ August Treboniu Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis Vulgo Valahicae*, Viena, 1840.

⁶ Pumnul, *Literele corespundietorie firei limbei rumanesci si inquo que-va*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, VIII, 1845, nr. 42, 43, 44, 45, 47, 48, pp. 337—339, 341—345, 353—356, 369—370, 378—380, 384—386.

S-ar părea, din simpla enunțare a acestor principii, că Pumnul op-tează pentru o scriere fonetică. Practic însă, fonetismul lui teoretic e îngrădit de cele două cerințe esențiale care se impun unei limbi evolute: *analogia* și *regularitatea*. Analogia — înțeală ca analogie cu limba latină în primul rînd — se păstrează doar acolo unde limba o cere prin firea ei: *tes* se va scrie *tessu* nu pentru că provine din latinescul *texo* în care *x* dă *ss*, ci pentru că în limba română *t + e = ț* doar cînd e urmat de *ss*. În schimb, *ies* se va scrie *es*, nu *ess*, deși provine din *exeo*, pentru că „firea limbii” n-o cere.

Argumentele în favoarea analogiei ne conduc spre principiul fundamental al sistemului lui Pumnul: *regularitatea*, căci „regularitatea limbii neciodată nu trebuie lăsată de inaintea ochilor”⁷. Din cauza ei, fonemele limbii române se vor nota prin 20 de litere: *č, ġ, z, ș, ț, ă, î* nu sînt decît variante fonetice și ele trebuie notate prin sunetul din care derivă, stabilindu-se regula de citire. Ca urmare, se va scrie *fontana, smontana, longa* etc. — ceea ce dă limbii, în ciuda principiului diferit, un aspect etimologizant.

Așadar, acest prim articol dă o replică teoretică etimologismului (de la care pleacă și la care, practic doar, ajunge într-o oarecare măsură) punînd în valoare caracterul *individual* al limbii române, independentă de latină. Dar *principiul rațional al regularității* în cadrul organismului limbii limitează cîmpul de acțiune al principiului fonetic enunțat dintru început și regularizarea formelor fonetice diferite prin unificare grafică duce fatal la un aspect ortografic etimologizant. Probabil furati de acest rezultat hibrid au afirmat pripit biografii lui Pumnul că sistemul său ortografic evoluează de la concepția etimologică a începuturilor spre principiul fonetic enunțat în perioada de maturitate.

După întoarcerea în țară, Pumnul, profesor la Blaj și participant activ la revoluția din 1848, abandonează temporar preocupările lingvistice, pe care le reia, cu insistențe sporite, la Cernăuți în 1849, căutînd o formulă definitivă a sistemului său. Căuza insistențelor sale preocupări lingvistice trebuie căuțată și în atmosfera generală a epocii, în care problemele dezvoltării limbii române se bucură de o solitudine specială, dar și în concepția lui Pumnul în legătură cu scopul studierii limbii naționale, concepție formulată precis în introducerea amplului articol *Neatîrnarea limbii române în dezvoltarea sa și în modul de a o scrie*⁸: spiritul secolului emaneipează individul la demnitatea sa de om și făurește fericirea națiunilor, proclamînd, în imperiul rațiunii eliberate, ca principii supreme dreptatea și naționalitatea. Fericirea națiunilor e condiționată de dezvoltarea lor culturală care singură face cunoscute drepturile naturale și inviolabile ale individului și ale organismului național. Orice *cultură națională* e posibilă doar în *limba națională*, căci marea majoritate a națiunii, care nu cunoaște limbile străine, pierde altfel conștiința drepturilor sale, așa cum s-a întimplat în perioada barbariei medievale cînd poporul, ținut departe de cultură și deci de cunoașterea adevărului și a „dreptului cel firesc”, a fost supus robiei pe baza dreptului celui mai tare. Așadar, lipsa culturii și în primul rînd neglijarea limbii naționale cauzează robia socială și națională.

⁷ Pumnul, *Literele corespundielorie...*, cit. 2, p. 353.

⁸ Apărut în „Bucovina”, III, 1850, nr. 6, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 22, 23 sau în I. G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra...* p. 192–230.

Dreptul de a-și folosi limba, care e „sufletul națiunii” și dreptul de a învăța sînt primele condiții ale fericirii⁹. Ceea ce înseamnă că preocupările lingvistice sînt situate de Pumnul tot în sfera luptei politice și naționale. De aceea, preocupările sale de lingvistică generală sînt izolate și reduse la cîteva elemente absolut necesare pentru stabilirea unei baze filozofice de studiere practică a limbii române.

Limba se definește ca mijloc de exprimare a gîndirii și a sentimentelor; ea „este cuprinsul sunetelor prin care ne descoperim simțămîntele și cugetele noastre”¹⁰. „Idea limbii” e una singură, limbile însă sînt numeroase, datorită distanțelor *spațiale* dintre popoare. Pentru ca o limbă să corespundă în întregime „scopului pentru care au produs-o mintea omenească”, ea se cere să îndeplinească mai multe condiții: dat fiind faptul că limba nu se naște cu omul, ci se învață, ea trebuie să fie *regulată*; organele vorbirii pretind o limbă *ușor de rostit*, iar auzul îi cere să fie „*dulce sunătoare*”; în sfîrșit, pentru a exprima exact și nuanțat ideile și sentimentele, e necesar să cuprindă cuvinte și forme suficiente, să fie *bogată* și „*hotărîtă*” (precisă). Cerințele unei limbi ideale sînt deci *regulatitatea*, — care în concepția raționalistă a lui Pumnul e cerința fundamentală —, *efortul minim* („ușoară de rostit”), *eufonia* („dulce sunătoare”), *bogăția* și *precizia*.

Diferitele limbi îndeplinesc în măsură diferită aceste cerințe ale „ideii de limbă”, ale prototipului ideal. Limba română e, în privința regularității, a ușurinții rostirii și a eufoniei, o limbă ideală. În schimb, în privința bogăției și a preciziei termenilor, e foarte înapoiată pentru că „n-a fost tratată filosofeste” și nu s-au scris în ea științele. În acest sens, dezvoltarea (perfecționarea) ei este necesară.

Din punctul de vedere al originii, limbile se împart în *originare* (adică formate chiar de acel popor) și *derivate*. Cum concepe Pumnul o limbă originară, din ce elemente și în ce mod o formează poporul respectiv, este greu de spus. Limba română e o asemenea limbă „originarie” și clasificarea teoretică ar putea fi o simplă premisă filozofică pentru lupta sa antietimologistă. De fapt, aceeași idee a limbilor romanice ca originarii, nederivate adică din latină, apare și la Bruce-Whyte, a cărui operă lingvistică, foarte gustată de românii transilvăneni (aprecierile lui Papiu, spre exemplu, la adresa romanistului englez, sînt foarte elogioase¹¹) e una din sursele principale ale erudiției lingvistice a lui Pumnul.

Discutind originea limbii române, Pumnul se dovedește a fi un discipol al lui I. Maiorescu și, prin el, al lui Petru Maior, ale cărui idei le dezvoltă pînă la ultima consecință: după el, e absurd a se susține că româna e fiica limbii latine. Româna e de fapt un dialect al latinei populare și, ca atare, sora tuturor limbilor romanice. Latina cultă s-a dezvoltat din latina populară, adică din limba română, care se dovedește a fi astfel nu fiica, ci mama latinei. Ideea e una dintre credințele lingvistice fundamentale ale lui Pumnul și ea revine, în diverse formulări și cu diverse argumente, în tot cursul activității sale. Considerarea românei ca o „limbă originarie”

⁹ V. nota 8.

¹⁰ Elaboratul de concurs al lui Pumnul, în I. G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra...*, p. 128.

¹¹ Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, tom I, ed. a 2-a, Viena, 1852, p. 208—209.

și independentă e temelia sistemului său lingvistic și argumentul principal al luptei sale antietimologice.

În elaboratul de concurs pentru ocuparea postului de profesor la Cernăuți, Pumnul formulează pentru prima dată această idee. Limbile romanice nu sînt derivate din latină ci, dimpotrivă, latina „s-au cultivat din celelalte limbi romanice, precum s-au cultivat limba hochdeutsch din toate dialectele poporului german”. Toate aceste limbi își au izvorul în poporul Italiei, dar au o dezvoltare istorică diferită: prima se cultivă latina, sub influența limbii grecești; celelalte „surori” ale ei se dezvoltă mai tîrziu. Meditînd îndelung, Pumnul ajunge în *Convorbirea între un tată și-ntrul fiul lui asupra limbei și literelor românești*¹², la o concluzie și mai bizară, modificînd raporturile de rudenie în familia limbilor romanice: româna nu e fiica, dar nici sora latinei, ci mama ei. „Romanii, străbunii noștri știm că au locuit în Italia pînă către anul 105 după Hristos”. Poporul latin și poporul român e unul și același lucru: *latinii* sînt populația Latîiului, iar *romanii* populația Romei. Poporul latin a vorbit însă multe dialecte, din care se va dezvolta abia tîrziu limba latină literară prin influența grecească. Limba nescrisă nu va evolua (pentru Pumnul, vom vedea, evoluția înseamnă perfecționare) nefiind supusă acestui proces de cultivare. Iar în *Curs de literatură românească*¹³, Pumnul începe cu o lungă introducere care discută diferitele opinii asupra originii limbilor romanice. Planul acesta mixt de tratare lingvistică și literară îi e sugerat probabil de Bruce-Whyte, din care extrage de altfel și mare parte din material și din argumente. Whyte, romanist cu o concepție lingvistică eterogenă, rezultată din compilarea tuturor cercetărilor anterioare pe un ton de mare originalitate, consideră limbile romanice de origine celtică și folosește în demonstrație ca argument principal, ca „la clef du problème”, limba română așa cum o cunoaște din gramatica lui Alexi. Lucrarea sa, *Histoire des langues romanes et de leur littérature*, apare la Paris în 1841 și cuprinde trei volume în care dezbaterea originii limbilor romanice e urmată de o expunere a literaturilor lor.

În introducerea sa, Pumnul trece în revistă și comentează toate părerile care s-au emis privitor la originea limbii române și la raporturile ei cu celelalte limbi romanice: teza lui Kopitar, după care românii ar fi traci romanizați, e combătută cu argumente din Maior și Whyte; româna nu provine nici din coruperea latinei culte, așa cum susține Laurian și Isidor de Sevilla, nici din „mestecăciunea latinei cu gotica”, după cum crede Muratori și, parțial, Castelvetro; tipul original al limbilor romanilor n-a fost nici provensala, așa cum susține Raynouard și nici celtica, așa cum credea Bruce-Whyte. Părerea cea mai puțin greșită e aceea a lui Maior, Cipariu, Bembo, Maffei și Diez, care deduc limbile romanice din latina populară. Dar aprobată e doar „presupunerea ce susține că limba română este originară și are în sine semne de o vechietate cu mult mai mare decît latina învățată”, presupunere susținută de Ion Maiorescu și aprobată fără rezerve de Pumnul care conchide: româna a fost „stăterită” înainte de a începe să se scrie latina cu care era, pe atunci, identică. Latina cultă va evolua însă sub influența cetățenilor provinciali și se va cultiva

¹² A. Pumnul, *Convorbirea între un tată și-ntrul fiul lui asupra limbei și literelor românești*, Cernăuți, 1850, sau în I. G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra...*, p. 330—333.

¹³ Apărut în I. G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra...*, p. 270—326.

mai ales datorită contactului cu limba greacă, în timp ce dialectele populare vor rămâne pînă tirziu neschimbate.

Această neobișnuită părere despre originea limbii române își are explicațiile ei. Explicații de ordin lingvistic mai întii (ea fiind o consecință a concepției raționalist metafizice a lui Pumnul asupra căreia vom insista în cele ce urmează), dar și explicații de altă natură. În lupta lor pentru emanciparea politică a românilor, înaintașii din timpul Școlii ardelenne se vedeau nevoiți să opună pretențiilor bazate pe argumente de drept istoric ale adversarilor contraargumente corespunzătoare. Argumentele de drept natural sînt invocate timid și ceea ce primează e demonstrarea istorică a nobleței poporului român ca descendent din antica Romă. Concepția lor lingvistică se va resimți de direcția activității lor istorice și politice și latinizarea — moderată la început, excesivă mai apoi — a limbii va fi consecința ei directă.

În preajma anului 1848 însă, mentalitățile evoluaseră. Ideile dreptului rațional se bucurau, pe plan european, de un credit sporit, deveniseră „ideile veacului”. Mentalitatea burgheză triumfa asupra celei feudale și de aceea ideile unui Rotteck spre exemplu, conceperea adică a istoriei moderne ca lupta victorioasă a dreptului natural asupra dreptului istoric, sînt selectate și asimilate și de luptătorii români ca argumente esențiale ale luptei lor politice, în care argumentele de ordin istoric apar tot mai rar sau apar cu alte valori. Ceea ce interesează acum e mai puțin cartea de noblețe a unei națiuni și mai mult simplul fapt al existenței ei, al vitalității organismului național, al evoluției ei organice, particulare.

Pumnul aduce în domeniul lingvisticii spiritul acestei noi concepții politice: limba română e o limbă originarie, puternică, regulată, sub anumite raporturi o limbă ideală. Ea nu trebuie infeudată latinei, ci trebuie văzută în sine și pentru sine. Prin exces de zel se poate deduce chiar că româna nu e o fiică cenușărească a clasei latine, ci mama ei, necultivată încă, dar cu un organism destul de puternic pentru a putea ajunge și ea, „tratată filosofeste”, la superba înflorire la care a ajuns, cu două milenii în urmă, fiica sa.

Cultivarea limbii se va realiza în două direcții: tratarea „filosofică” a limbii — ceea ce echivalează cu regularizarea *formelor* ei aberante — și, în al doilea rînd, dezvoltarea *materiei* ei pînă la a o face capabilă să exprime orice idee științifică.

Se susține îndeobște, spuneam, că Pumnul a cultivat limba pe temeiuri istorice, dar a greșit extinzînd legile fonetice și asupra unor perioade cînd ele nu mai funcționau în limbă. O cercetare mai atentă a operei sale ne dezvăluie însă o concepție care nu are nimic de-a face cu istorismul. E adevărat, Pumnul a studiat legile fonetice ale limbii române, dar nu le-a studiat ca legi de evoluție, ci ca principii fundamentale, eterne și invariabile.

Vorbînd despre caracteristica esențială a firii limbii române, Pumnul constată că ea „este întemeiată toată pe *armonia musică* adecă sunetele simple din care stă ea se schimbă după locul pe care-l țin în cuvînt”¹⁴. Ceea ce înseamnă că legile fonetice, văzute ca simple alternanțe, nu sînt concepute ca forme de evoluție a limbii, ci ca o caracteristică esențială,

¹⁴ A. Pumnul, *Curs de literatură românească*, în I. G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra ...*, p. 342—343.

primă și veșnică. De aceea, pentru a menține caracterul specific al limbii române, principiile respective trebuie aplicate în continuare, ele fiind o caracteristică definitivă a limbii și nu un tipar de evoluție valabil până la un moment dat. În felul acesta limba rămâne o unitate închisă, rigidă, fixă, foarte ordonată, foarte regulată, un dat unic și invariabil. Limba română este în esență chiar latina preliterară și nu rezultatul evoluției ei istorice. Un exemplu în acest sens: vorbind, în gramatica sa¹⁵, despre numele poporului român, Pumnul combate forma *roman* și o acceptă pe aceea de *rumân* printre altele pentru că o din latina literară provine dintr-un *u* latin popular. Forma originară, veche și românească este deci cea cu *u*.

Totuși, foarte adesea apare în opera sa ideea de dezvoltare sau chiar de „dezvoltare istorică” a unei limbi. E vorba însă de o simplă imprecizie de termeni care nu trebuie să ne deruteze, căci „dezvoltarea” e pentru Pumnul *cultivarea, perfecționarea rațională* a limbii. Mai precis: o limbă se formează pe baza unor anumite principii care, alcătuiind *firea* ei, durează atât cât durează limba. A *dezvolta* limba înseamnă a crea, pe baza acestor principii, forme și materie (cuvinte) nouă, pentru exprimarea unor noi raporturi și a unor noi idei. Rolul filologului este deci acela de a studia *firea* limbii, principiile ei și de a o perfecționa și cultiva pe baza lor, corijind erorile uzului comun și, pe de altă parte, îmbogățind-o.

Așadar, o concepție raționalistă și metafizică și nu una istorică se va aplica și studiului limbii române.

Cultivarea limbii române trebuie deci să urmărească două aspecte: regularizarea și îmbogățirea ei. Această îmbogățire se realizează, la rindul ei, pe două căi: ideile noi pot fi exprimate în unele cazuri prin cuvinte împrumutate, cu condiția ca ele să nu contrazică „firea limbii” (așa cum o fac cuvinte ca *blagoveștenie*, *slugă*, *isnoavă*) și să „răspice bine cugetința” (așa cum termenii tehnici nu o pot face). De aceea e recomandabil să se spună *limbămînt* pentru gramatică, *vorbămînt* pentru etimologie, *cugătămînt* pentru logică, *tîmplămînt* pentru istorie, *stelămînt* pentru astronomie ș.a.m.d. Termenii împrumutați totuși trebuie să se supună legilor limbii române, drept care nu se va spune *nație*, ci *năciune* pentru că *ție* nu e un sufix specific românesc și pentru că *a* neaccentuat se citește româneste *ă*; la fel, nu *comunicație* e termenul dezirabil, ci *cuminecăciune* etc. Chiar așa, românizate, cuvintele împrumutate trebuie să fie cât mai puține, pentru că adoptarea lor în forme românești, chiar dacă nu rupe unitatea *forme* limbii, o distruge în schimb pe aceea *a materiei* ei¹⁶. E preferabil deci să se recurgă la o a doua cale: crearea cuvintelor necesare din material (rădăcini) românesc în forme românești prin *deducăciune* (derivare cu sufixe) și *compusăciune* (derivare cu prefixe)¹⁷.

Un fragment de manuscris, *Formăciunea cuvintelor românești*¹⁸, studiază sufixele și prefixele proprii limbii române. Din lungă lor înșiruire amintim doar pledoaria pentru folosirea sufixelor *ciune*, *iune*, formă reven-

¹⁵ A. Pumnul, *Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen* von..., Wien, 1864.

¹⁶ A. Pumnul, *Legile dezvoltării limbei românești scoase din organismul ei*, în „Bucovina”, II, 1849, nr. 2, p. 9–11.

¹⁷ A. Pumnul, *Formăciunea cuvintelor românești*, în I. G. Sbiera, Aron Pumnul. *Voci asupra...*, p. 254–269.

¹⁸ V. nota 17.

dicată pe baza mai multor argumente : un argument de ordinul logicii expresiei — compusele cu *ciune* reprezintă „forme pătimițive” și înlocuirea lor cu infinitivul lung, o „foarmă lucrativă” (activă), e incorectă ; apoi un argument „timplătural” adică istoric — formele de *ciune* sînt o proprietate străveche a limbii și atestarea lor în vechile cărți bisericești (în speță la Dosoftei) e frecventă ; eufonia nu poate fi — pentru urechea lui Pumnul, obișnuită cu lucruri mai rele — un contraargument și de aceea, el pretinde cu convingere demonstrarea rațională și a acestei păreri : „Ca să ne convingă cineva despre asta, ar trebui să între adinc în simțămînt [estetică] și să ne spună ce-i frumosul și plăcutul în sine, ca așa, aplicînd acele legi eterne, neschimbate, la formele „ie” și „iune” să ni se arate că una răspunde acelor legi iar cealaltă nu”¹⁹.

Cel de-al doilea sens în care trebuie să acționeze lingvistul în cultivarea limbii e perfecționarea ei, adică regularizarea formelor gramaticale și mai ales fonetice care nu se supun legilor limbii (de fapt, a cuvintelor intrate în limbă după încetarea acțiunii legilor fonetice respective). Cum Pumnul nu vede valoarea istorică a legilor fonetice, consideră cuvintele care nu se supun lor, forme degradate de limbă, apărute „cam de pe la anul 1824 încoace, pe cînd începură românii a scrie românește mai denadînsul și, neștiind foarmele limbei sale, căci le ștersere fătălitățile timpurilor din capul lor, au început a lua foarme corupte”²⁰.

Dacă în problemele generale de cultivare a limbii, Pumnul rămîne consecvent pînă la sfîrșitul vieții ereziilor sale, sistemul său ortografic va avea — probabil și sub influența practicii școlare — o evoluție mai fericită. Am arătat că, în articolul *Literele corespunzătoare firei limbei românești* . . . , Pumnul opta teoretic pentru un principiu ortografic fonetic, dar că, limitînd practic sfera de acțiune a fonetismului prin aplicarea principiului suveran al regularității, se ajunge la o scriere cu aparențe etimologizante. Același lucru se poate spune și despre scrierile sale lingvistice din perioada 1850—1856 : aceeași luptă împotriva alfabetului chirilic, aceleași enunțuri fonetiste și aceleași rezultate hibride și în *Neatîrnarea limbei române en dezvoltarea ei și en modul de a o scrie*²¹, și în *Convorbirea între un tată și-ntr-un fiu al lui asupra limbei și literelor românești*²², și în *Binescriința limbei românești cu litere romane*²³. Se pleacă și acum de la formulări evident fonetiste : „scrisoarea este icoana vorbirii, pentru aceea și trebuie scris fiecare cuvînt așa precum se rostește”²⁴. O grafie strict fonetică prezintă însă, datorită numeroaselor alternanțe fonetice ale limbii române, pericolul ca româna să primească în scris un aspect neregulat. De aceea, principiul fonetic se completează cu acela al unei scrieri regulate, notîndu-se sunetele derivate, în alternanță, prin sunetul de bază. Cum Pumnul e, la acea dată, un adversar convins al semnelor diacritice, regulile sale ortografice „de tot simple”, bazate mai ales pe notarea diferitelor accente, sînt de fapt tot atît de dificile ca și acelea ale etimologiștilor. Spre exemplu, *a* se va nota în trei feluri cînd e în poziție finală (*a* — casa

¹⁹ A. Pumnul, *Formăciunea cuvintelor românești*, cit., p. 266.

²⁰ Idem, *ibid.*, p. 265.

²¹ V. nota 8.

²² V. nota 12.

²³ În I. G. Sghiera, Aron Pumnul. *Voci asupra* . . . , p. 245—253.

²⁴ A. Pumnul, *Neatîrnarea limbei românești* . . .

= casă — ; *á* -sá, fá = să, fă — ; *e* — me, te = mă, tă —) și în aceleași trei feluri, dar bazat pe alte reguli, când se află la mijlocul cuvîntului (*a* în silabele ca, ga ; *e* în prefixul *răz-* și în sufixul *-ătate* și *á* când e accentuat -táu, său = tău, său —).

Dificultățile practice pe care le ridică un asemenea sistem ortografic îl determină mai tîrziu să accepte utilizarea semnelor diacritice. Volumul I din *Lepturariu*²⁵, apărut la 1862, surprinde o fază mixtă : *ă* se notează *ae*, *î* — *î*, dar *ș*, *ț*, *z* se notează *șî*, *țî*, *dî*, indiferent dacă *î* se aude sau nu, prin analogie cu *ci*, *gi*.

În 1864 simplifică și mai mult sistemul renunțînd la *î*. Dar, logician perfect, Pumnul renunță la *î* și în *č*, *ğ*, adică acolo unde se aude.

O adevărată surpriză oferă sistemul ortografic cuprins în gramatica sa²⁶. E vorba de astă-dată nu de unele concesiile practice, ci chiar de formularea unor principii teoretice noi. Fundamental rămîne *principiul fonetic*, dar supremul îndreptar al limbii e decretat mult disprețuitul pînă acum *uz al limbii*. *Regularitatea* — cu un cîmp de acțiune restrîns — și *eufonia* sînt doar criterii ortografice secundare. Nici în această ultimă formulare sistemul ortografic al lui Pumnul nu e ideal și nici scutit de inconsecvențe, pentru că „uzul limbii” și scrierea fonetică sînt criterii mult prea elastice. Îi scăpa profesorului cernăuțean ceea ce T. Maiorescu, primul la noi, intuia perfect : scrierea nu e notarea exactă a tuturor sunetelor vorbirii, ci doar a celor cu valoare „intelectuală”, adică fone-matică.

Recapitulînd datele expuse, reținem : fonetismul lui Pumnul, ca și întreaga sa concepție de altfel, reprezintă o reacție, istoric explicabilă, împotriva etimologismului extremist valorificînd individualitatea și originalitatea limbii române. Cu toate acestea, în esență, concepția sa lingvistică, cu încrederea în prefectabilitatea limbii, cu libertatea lingvistului de a corecta limba vorbită, vădește, ca și latinismul, o aceeași orientare *raționalistă* și *metafizică*. În plus, exasperanta consecvență logică, nestînjinită de un auz prea fin și sprijinită de o sensibilitate estetică submediocră, agravează pînă la rezultate grotești viciile concepției. Totuși Pumnul are meritul de a fi creat un sistem lingvistic în care se traduc cu valori specifice concepțiile și aspirațiile politice ale generației sale și de a fi furnizat, pe de altă parte, argumente în formularea unor teze comparativ-istorice susținute de unii discipoli ai săi²⁷.

Reprezentant desăvîrșit al epocii pe care a trăit-o, așa cum îl vedea și îl înțelegea și Eminescu pentru care concepția profesorului său „cronistice e dreaptă și scuzată”²⁸, Pumnul reprezintă în istoria lingvisticii românești un moment care merită studiat.

Ianuarie 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară
str. E. Racoviță, nr. 21. Cluj

²⁵ A. Pumnul, *Lepturariu rumânesc* cules de'n scriptori rumâni, Viena, tom. I, 1862 ; tom. II, partea I — II, 1863 ; tom. III, 1862 ; tom. IV, partea I, 1864, partea II, 1865.

²⁶ V. nota 15.

²⁷ Vasile B[umbac], *Încă ceva în cauza ortografiilor române*, în „Foaia Societății...”, I, nr. 8, p. 205 — 218. Susține, cu argumente de ordin comparativ-istoric, oportunitatea scrierii fonetice.

²⁸ M. Eminescu, *O scriere critică*, în *Opere*, ed. I, Crețu, vol. I, p. 417.

SCRIEREA LUI -u ȘI -i ÎN SECOLELE XIII – XV

DE

E. PETROVICI

În cele mai vechi texte românești, anumite forme gramaticale prezintă un -u, un -i și un -iu (-ю chirilic), finali. Plecînd de la faza actuală a limbii noastre literare, s-a considerat că numai -i final reprezenta o realitate fonetică, pe cînd scrierea unui -u la sfîrșit de cuvînt nu constituia decît o deprindere grafică, intrată în grafia chirilică românească din cea slavă¹ (cu toate că un -u final în textele slave reprezenta totdeauna o vocală plină, silabică, avînd importante valori morfologice) sau apărută pe teren românesc datorită necesității de a silabisi cuvîntul². Pe de altă parte se susține că atît u cît și i finali în textele noastre din secolul al XVI-lea aveau valoarea unor vocale silabice³.

Încă în 1952 am arătat că străinii care învață limba noastră prin contactul direct cu populația românească — și nu cu ajutorul formelor scrise — nu aud și nu redau în vorbire pe u și i finali românești. De exemplu, maghiarii sau sașii din regiunile unde românii rostesc *par^u*, *pari*, *čer^{iu}* redau primele două forme prin *par*, iar ultima prin *čer*⁴. Această particularitate a pronunțării limbii române de către maghiari și sași apare și în formele românești scrise de ei. Toponimicele românești *Cărpiniș* (pronunțat *Cărpiniș^u*⁵), *Poienari*, *Poieni*, *Prăjești*, *Rășinari*, *Ruși*, *Sîrbești*, *Sîrbi*, *Spini*, *Vărzariu* devin *Kerpenyes*, *Pojenár*, *Pojén*, *Prezest*, *Resinár*, *Russ*, *Szerbest*, *Szirb*, *Szpin*, *Verzár*⁶, fără nici o urmă a lui u și i finali.

Subdiferențierea aceasta fonologică este foarte frecventă în cazurile de interferență lingvistică determinată de contactul între limbi⁷. Graiurile

¹ Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956, p. 32, 89 urm.

² Al. Rosetti, *Silabisirea ca mijloc de interpretare a notării prin scris a fonemelor*, SCL, XII, p. 468.

³ Teză susținută de Andrei Avram privind grafia *Codicelui Voronețean*: SCL, XV, p. 611.

⁴ SCL, III, p. 150. E de la sine înțeles că, în pronunțarea limbii române de către un maghiar sau un saș care a copilărit în tovărășia copiilor români și le-a învățat perfect limba, nu pot fi constatate asemenea fonetisme neromânești.

⁵ Formă notată în cursul anchetei pentru ALR.

⁶ Referitor la toate aceste forme românești și maghiare a se vedea S. Moldovan — N. Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria*, Sibiu, 1909 s.v.

⁷ Uriel Weinreich, *Languages in Contact, Findings and Problems*, New York, 1953, p. 18

maghiare și săsești nu posedă în sistemele lor fonematice ceva asemănător cu ceea ce ALR redă prin $-r^u$, $-r^l$, $-r^{lu}$, adică $-/r^o/$, $-/r^l/$, $-/r^o/$. De aceea formelor românești $\check{e}r^u$, $\check{e}r^l$, $\check{e}r^{lu}$ apar nediferențiate în rostirea celor care vorbesc maghiara sau germana ca limbă maternă.

Felul de a reda numele românești — de persoane și de locuri — de către maghiari și sași, fără u și i finali, se constată și în cele mai vechi documente latine medievale din Ungaria și țările românești. Printre diecii care au scris aceste documente nu cred că s-au aflat români (pentru că aceștia foloseau ca limbă literară și diplomatică slavona și nu latina), așa că putem, cu multă probabilitate, să presupunem că, în felul de a reda în scris numele românești, se reflectă pronunțarea, de către unguri și sași, a cuvintelor și numelor românești.

Drept dovadă că diecii care scriau actele latinești ale cancelariei moldovenești erau unguri servește faptul că, în aceste documente, nu numai numele localităților din Transilvania, dar și ale celor din Moldova apar sub formă maghiară, ca de exemplu *Egydhalma*⁸ (= *Egyedhalma* = Adjud), *Besterce*⁹ (= *Beszterce* = Bistrița), *Kiküllwar*¹⁰ (= *Küküllővár* = Cetatea de Baltă), *Roma(n) vasara*¹¹ (= *Rómán-vására* = târgul Romanului), *Zerdahel*¹² (= *Szerdahely* = Miercurea) etc.

În ce privește pe u , i și iu (de fapt $üu$) finali, nu cunosc nici un caz în care să fi fost notați în documentele latinești. Constatarea aceasta a fost făcută mai de mult de acad. Al. Rosetti, dar numai în ce privește pe u final, ceea ce l-a făcut să tragă concluzia justificată că u final nu se mai pronunța încă din secolul al XIII-lea¹³. Exemplele date de acad. Al. Rosetti¹⁴ pot fi înmulțite. Iată câteva, privind pe u final, în următoarele nume de persoane: *Barbath* (anii 1285, 1288)¹⁵, *Dan* (1315)¹⁶, *Ztonislav* (= *Stanislav* : 1315)¹⁷, *Myk* (= *Mic* : 1346)¹⁸, *Borzan* (= *Bîrsan* : 1346)¹⁹, *Negh* (= *Neag* : 1346)²⁰, *Raad* (= *Rad*, *Rad[u]* : 1346)²¹, *Surban* (= *Șerban* : 1357)²², *Surb* (= *Șerb* : 1360)²³, *Krachun* (= *Crăciun* : 1360)²⁴, *Stan* (1361)²⁵, *Musath* (= *Mușat* : 1363)²⁶, *Schereb* (= *Șerb* : 1383)²⁷,

⁸ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 646.

⁹ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 317.

¹⁰ Idem, *ibid.*, p. 408.

¹¹ Idem, *ibid.*, p. 317.

¹² Costăchescu, *op. cit.*, II, 646.

¹³ Al. Rosetti, *Limba rom. în sec. XIII—XVI*, p. 32, 89.

¹⁴ Idem, *ibid.*, p. 32 urm.

¹⁵ E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapesta, 1941, p. 30, 32.

¹⁶ Idem, *ibid.*, p. 51.

¹⁷ Idem, *ibid.*

¹⁸ Idem, *ibid.*, p. 108.

¹⁹ Idem, *ibid.*

²⁰ Idem, *ibid.*

²¹ Idem, *ibid.*

²² Idem, *ibid.*, p. 133.

²³ Idem, *ibid.*, p. 146, 150. Precum ne arată forma *Surban* pentru *Șerban* e evident că *Surb* trebuie citit *Șerb* sau *Șărb* și nu *Sirb* cum propun editorii documentelor (*ibid.*, p. 150).

²⁴ Idem, *ibid.*, p. 152.

²⁵ Idem, *ibid.*, p. 156.

²⁶ Idem, *ibid.*, p. 164.

²⁷ Idem, *ibid.*, p. 302.

Schereban (*Șerban* : 1383) ²⁸, *Baarb* (= *Barb[u]* : 1408) ²⁹, (*Kenezius*) *Dan* (1494) ³⁰, *Cypelys* (= *Țepeluș* : 1481) ³¹.

Același tablou ni-l prezintă și numele de locuri : *Ryusoor* (1377) ³², *Pytrus* (1407—1412), *Petrwz* (1438), *Petroz* (1482) ³³, *Wad* (1444) ³⁴, *Merysor* (1453) ³⁵, *Bradyczel* (1468) ³⁶, *Cherbel* (1476) ³⁷, *Barlad* (1476) ³⁸, *Berheecz* (1477) ³⁹, *Frazinath* (1482), *Frazinet* (= *Frăsinet* : 1506) ⁴⁰, *Chereswr* (1482) ⁴¹, *Monchel* (1486) ⁴², *Bredet* (= *Brădet* : 1491) ⁴³, *Faczeth* (= *Făget* : 1491) ⁴⁴, *Bucurel* (1491) ⁴⁵, *Thel* (1491) ⁴⁶, *Play* (1491) ⁴⁷, *Ronk* (1499) ⁴⁸.

Așadar diecii unguri sau sași nu notau niciodată, în documentele latinești, pe *u* final al numelor românești de persoane sau de locuri, care apare uneori, în documentele slave, în urma unor lapsusuri ale diecilor români, care de obicei adaptau formele românești la sistemul morfologic slav, care nu admite un *u* final la nominativul masculinelor ⁴⁹. Iată câteva exemple : *buōru* ⁵⁰, *Drăgoiu* ⁵¹, *hotaru* ⁵², *Mateiu* ⁵³, *Mihaiu* ⁵⁴, *piscu* ⁵⁵, *Plăvățeștiloru* ⁵⁶, *runcu* ⁵⁷, *Trifu* ⁵⁸, *Văsiu* ⁵⁹ etc.

²⁸ Idem, *ibid.*, p. 302. Ultimele două forme, dintr-un document de la Sibiu, au fost scrise cu siguranță de un diac sas.

²⁹ Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V, Budapest, 1913, p. 128. Același nume, din satul Ponor, apare la 1404 sub forma *Barbul* (*loc. cit.*).

³⁰ Idem, *ibid.*, V, p. 69.

³¹ Într-un document latinesc al cancelariei moldovenești, scris cu siguranță de un diac ungur sau sas. Un diac român, scriind în slava cancelariei moldovenești, ar fi notat probabil pe *u* final. Cf. *Urdugașu*, nume de persoană (Bogdan, *op. cit.*, I, p. 272, II, p. 610).

³² Csánki, *op. cit.*, V, p. 132. În sec. al XIX-lea : *Rtușor*, magh. *Rusor* (Moldovan-Togan, *op. cit.*, s.v.).

³³ Idem, *ibid.*, p. 125. În sec. al XIX-lea : *Petros*, magh. *Petrosz* (Moldovan-Togan, *op. cit.*, s.v.).

³⁴ Idem, *ibid.*, p. 144 (Moldovan-Togan, *op. cit.* : *Nățați-Vad*, magh. *Nalácsvád*).

³⁵ Idem, *ibid.*, p. 111 (Moldovan-Togan, *op. cit.* : *Merisor*, magh. *Merisor*).

³⁶ Idem, *ibid.*, p. 79 (Moldovan-Togan, *op. cit.* : *Brădășel*, magh. *Bradaczel*).

³⁷ Idem, *ibid.*, p. 82 (Moldovan-Togan, *op. cit.* : *Cerbel*, magh. *Cserbel*).

³⁸ Într-un document latinesc al cancelariei lui Ștefan cel Mare (Bogdan, *op. cit.*, II, p. 340). Sever Pop a notat în satul Adam, rn. Berești, reg. Galați, cu prilejul anchetei pentru A.I.R., forma *Btrlád*, singura curentă în jumătatea de sud a Moldovei.

³⁹ Într-un document latinesc de la Ștefan cel Mare (*ibid.*, II, p. 341). În textele românești numele acestei văi e notat *Berheciu* (cf. pe *Berheaciu*, într-un suret din Condica Asachi, *ibid.*, II, p. 167).

⁴⁰ Csánki, *op. cit.*, V, p. 91. Nume de sat dispărut.

⁴¹ Idem, *ibid.*, V, p. 83 (Moldovan-Togan, *op. cit.*, *Cerișor*, magh. *Cserisor*).

⁴² Idem, *ibid.*, p. 722 (Moldovan-Togan, *op. cit.*, *Muncel*, magh. *Kishavas*).

⁴³ Idem, *ibid.*, p. 80. Nume de sat dispărut.

⁴⁴ Idem, *ibid.*, V, p. 87. Nume de sat dispărut.

⁴⁵ Idem, *ibid.*, V, p. 81. Nume de sat dispărut.

⁴⁶ Idem, *ibid.*, V, p. 144 (Moldovan-Togan, *op. cit.* : *Teiu*, magh. *Tyej*).

⁴⁷ Idem, *ibid.*, p. 125. Nume de sat dispărut.

⁴⁸ Idem, *ibid.*, V, p. 132 (Moldovan-Togan, *op. cit.* : *Runcu mare*, magh. *Nagyrunck*).

⁴⁹ Relativ la *u* final românesc în documentele dinaintea secolului al XVI-lea a se vedea Bogdan, *op. cit.*, II, p. 610—611 ; Rosetti, *Limba rom. în sec. XIII—XVI*, p. 31.

⁵⁰ Bogdan, *op. cit.*, I, p. 334, II, p. 606, 610.

⁵¹ Idem, *ibid.*, II, p. 251 (*Drăgoiu*, *ibid.*, I, p. 362). Prin *tu* am transcris pe *u* chirilic.

⁵² Idem, *ibid.*, II, p. 610.

⁵³ Idem, *ibid.*, II, p. 136, 200, 226 (*Măteiu*, *ibid.*, II, p. 109, 131).

⁵⁴ Idem, *ibid.*, II, p. 338.

⁵⁵ Idem, *ibid.*, II, p. 610.

⁵⁶ Idem, *ibid.*, I, p. 295.

⁵⁷ Idem, *ibid.*, II, p. 610.

⁵⁸ Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 549.

⁵⁹ Bogdan, *op. cit.*, II, p. 48.

Dar în documentele latinești medievale nici *i* final românesc nu este niciodată notat, întocmai ca *u* final. Faptul acesta pare a fi scăpat cercetătorilor limbii noastre vechi. Acad. Al. Rosetti, în cartea sa închinată limbii românești din secolele al XIII-lea pînă în al XVI-lea, tratează numai despre „dispariția lui *-i* (< *i*) în articulația consonantică precedentă”, în cazul consoanelor precedente *č*, *š*, *ts* ⁶⁰. Cauza omisiunii lui *-i* este aceeași ca cea a omisiunii lui *-u*: subdiferențierea fonologică.

Iată cîteva exemple de forme românești fără *-i* în documentele latinești medievale: *Radeest* (= *Rădești*: 1369) ⁶¹, *Spin* (= *Spini*: 1418) ⁶², *Polyen* (1436) ⁶³, *Baresth* (1444) ⁶⁴, *Koztesd* (1444) ⁶⁵, *Boyesd* (1447), *Boyesth* (1499) ⁶⁶, *Dragobratesth* (= *Dragobratești*: 1468) ⁶⁷, *Rws* (1470) ⁶⁸, *Zerb* (1518) ⁶⁹. Sufixul românesc *-ești*, foarte frecvent în toponimice, apare sub formele *-est*, *-esth*, *-esd*. În documente recente, *t* poate fi urmat de *y*, care în grafia maghiară mai nouă are funcțiunea de a indica caracterul palatal al consoanei precedente (*ty*, *dy*, *ny*, *ly* = *t''*, *d''*, *n'*, *l'*). Acest *y* al formei *-esty* nu poate fi considerat ca reprezentînd pe *i* final. De altfel scrierea cu *y* final e nouă. Ea ne poate servi de indiciu că muierea (palatalizarea mutativă) a dentalelor în graiurile din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș e de dată recentă.

Din faptele expuse se degajă următoarele concluzii:

- 1) În cercetările diacronice vocalele finale românești *u* și *i* trebuie tratate împreună, deoarece evoluția lor e aproape în întregime paralelă;
- 2) *-u* și *-i* românești n-au fost notați în documentele latinești medievale, din cauza subdiferențierii fonologice provocată de faptul că scribii acestor documente erau sași sau unguri;
- 3) *-u* și *-i* românești dispăruseră — ca vocale pline, silabice — mult înaintea celor mai vechi încercări făcute de români, în documente slave, de a nota forme românești (în primul rînd nume de persoane și de locuri);
- 4) scrierea de către români a lui *-u* și *-i* finali — cu toate că eiamușiseră de mult — se explică prin urma de rotunjire (bemolare) și palatalizare (diezare) pe care au lăsat-o aceste vocale amușite asupra consoanelor precedente, pe care cărturarii români au simțit nevoia să o noteze pentru marea ei importanță fonologică și pentru care grafia chirilică slavă (slavonă bulgară) nu le oferea alt mijloc decît *u* și *i* finali.

Ianuarie, 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară,
Str. E. Racoviță, nr. 21, Cluj

⁶⁰ Rosetti, *Limba rom. in sec. XIII—XVI*, p. 87.

⁶¹ Lukinich, *op. cit.*, p. 222. Sat dispărut. Într-un document mai recent apare sub numele *Rádfalva* „satul lui Rad(u)” (*loc. cit.*, nota 13).

⁶² Csánki, V, p. 139. Sat dispărut. Poate e identic cu *Spini*, magh. *Pád* (Moldovan-Togan, *op. cit.*, s.v.).

⁶³ Idem, *ibid.*, p. 126 (Moldovan-Togan, *op. cit.*: *Poieni*, magh. *Pojeny*).

⁶⁴ Idem, *ibid.*, p. 74 (Moldovan-Togan, *op. cit.*: *Bărești*, magh. *Bárestl*).

⁶⁵ Idem, *ibid.*, p. 103 (Moldovan-Togan, *op. cit.*: *Costești*, magh. *Kosztcsed*).

⁶⁶ Idem, *ibid.*, p. 71 (Moldovan-Togan, *op. cit.*: *Băiești-Bajesd*).

⁶⁷ Idem, *ibid.*, p. 87. Sat dispărut.

⁶⁸ Idem, *ibid.*, V, p. 120 (Moldovan-Togan, *op. cit.*: *Rusi*, magh. *Russ*).

⁶⁹ Idem, *ibid.*, p. 138 (Moldovan-Togan, *op. cit.*: *Sirbi*, magh. *Szirb*).

REFLEXELE VOCALEI SLAVE **o* ÎN ÎMPRUMUTURILE VECHI ROMÂNEȘTI

DE

I. PĂTRUȚ

1. Se știe că sl. com. **o* este reprezentat în împrumuturile vechi românești de origine bulgară prin două reflexe, *un/um* sau *în/îm*¹: dr. *scump*, ar. *scumpu* — cf. sl. v. *skopŭ*, dr., ir. *dobîndi* — cf. sl. v. *dobŏditi*, dr., ar. *pîndar* — cf. mbg. *пѣдѣрь*.

Dublul tratament al lui **o* apare și în limba albaneză: *un*, *ën*. Exemple: alb. *dumrë*, *sundŏj* — cf. sl. v. *dobrava*, *soditi*; *orëndi* „sculă”, *pëndar* — cf. sl. v. *orŏdiŭe*, mbg. *пѣдѣрь*². Acest tratament al lui **o* în română și albaneză corespunde deci evoluției fonetice din graiurile slave respective, reflectată în straturi de împrumuturi diferențiate și cronologic: cele cu reflexele rom. *un/um*, alb. *un* sînt mai vechi, de pe timpul cînd în graiurile slave se rostea un *o* nazal sau poate o vocală nazală mai închisă, spre *u*³; cele cu reflexele rom. *în/îm*, alb. *ën* sînt mai noi, din perioada cînd în graiurile bulgărești fostul **o* ajunsese la *ă* nazal.

Acceptăm deci, pentru explicarea dublului reflex al lui **o* în română, criteriul cronologic, propus de O. Densusianu⁴, nu pe cel geografic, propus de Th. Capidan⁵.

¹ Prezența nazalei *n* sau *m* este condiționată de consoana următoare.

² E. Petrovici, în „Dacoromania”, X, partea I, 1941, p. 129.

³ Este aproape generală părerea că **o*, cel puțin în limba slavă veche, deci și în graiurile bulgărești, mai ales în cel din jurul Salonicului, era un *o* nazal. A. Vaillant afirmă însă: „Comme le *o* de la fin du slave commun était une sorte d'*u* nasalisé, la dénasalisation de *o* en *u* était la plus naturelle, et elle a pu se produire indépendamment sur des points différents” (*Grammaire comparée des langues slaves*, I, Lyon-Paris, p. 153–154). După părerea noastră, este posibil ca numeroasele reflexe ale lui **o* în limbile și graiurile slave să se datorească nu numai evoluției ulterioare, ci și faptului că vocala — ca și altele — să nu se fi rostit identic pe întreg teritoriul slav comun.

⁴ *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 270; cf. idem, *Istoria limbii române*, I, București, 1961, p. 178–179.

⁵ *Elementul slav în dialectul aromân*, București, 1925, p. 35 și urm.

Th. Capidan pentru reflexul românesc *un/um* — pe care îl raportează la stadiul slav *u* nazal — căuta explicația „în sinul limbii sirbe” (*ibid.*, p. 38) (în care, cum se știe, vechiul **o* a evoluat la *u*, prin faza intermediară *û*). Însă o influență a graiurilor sirbești asupra limbii române într-o perioadă atât de timpurie nu poate fi acceptată.

2. Este necesar să subliniem următoarea constatare, importantă pentru discuția noastră :

Spre deosebire de alte fenomene fonetice, cînd împrumuturile românești și-au primest formă ⁶ în concordanță cu cea din graiurile slave ⁷, vocalele nazale sînt în altă situație, ceea ce este dovedit, incontestabil, tocmai prin faptul că împrumuturile slave din limba română prezintă două reflexe, deci două stadii fonetice. Care este cauza? Ea se găsește, credem, în însăși natura sunetelor în discuție. Ele trebuie să fi fost, în graiurile slavilor respectivi, atît în stadiul mai vechi, o nazal, eventual u nazal, cît și mai nou, ă nazal, vocale pure, neurmte de ocluziune consonantică ⁸, căci altfel, poate, nu s-ar fi denazalizat : nazalitatea s-ar fi menținut în consoana următoare. Astfel de vocale nu existau în graiurile românești și de aceea au fost substituite, înlocuite cu grupurile formate de vocală + n/m ⁹, cele mai apropiate acustic, existente în cuvintele de origine latină : în împrumuturile mai vechi reflexul lui *q a fost redat prin un/um (loka > luncă, cf. lung < lat. longus) ¹⁰, în împrumuturi mai noi prin în/îm (mođrŭ > mîndru, cf. cîmp < lat. campus).

⁶ Al. Rosetti, ILR, III⁶, p. 31.

⁷ Astfel : ierii slabi nu sînt reprezentăți (în afară de unele excepții, care își au explicația în limbile slave) prin nici un sunet în limba română : sfadă, sfat, pivniță, coșniță — cf. sl. v. sŭvada, sŭvĕlti, pivnica, kořnica. Acest fapt poate fi interpretat ca o dovadă că elementele care au avut ieri slabi prezintă în limba română un fonetism posterior dispariției acestor vocale (cca secolul al X-lea), căci nu se poate susține că asemenea cuvinte să fi fost împrumutate, toate, numai după căderea ierilor slabi.

Un alt fenomen : în graiurile bulgărești din care limba română are cele mai vechi împrumuturi a existat vocala y (ca și în limba slavă veche : ѣ), care era apropiată de rom. i. În formele românești apare însă vocala i : bivoli, copilă, vidră — cf. sl. v. byvolŭ, kopyto, vydra. Întrucît înlocuirea lui y prin i este atestată în textele bulgărești din secolul al XII-lea (v. K. Mirčev, Istoriceska gramatika na bŭlgarskija ezik, Sofia, 1958, p. 118) și în puține exemple din textele slave vechi (v. St. Kul'bakin, Le vieux slave, Paris, 1929, p. 63—64), înseamnă că împrumuturile românești ca cele citate nu au fonetism anterior secolului al XI-lea. Menționăm că și toponimicele românești de origine bulgară prezintă i, nu y : numeroase Bistre și Bistrița (cf. sl. v. bystrŭ „repede”, „împede”), Ribiza (reg. Hunedoara), derivat slav (cf. sl. v. ryba „pește”) (E. Petrovici, Daco-slava, în „Dacoromania”, X, partea II, 1943, p. 244).

⁸ Nu putem fi de acord cu afirmația acad. Al. Rosetti că în vocalele nazale slave „ocluziva nazală originară (căci aceste vocale reprezintă vechi diftongi în n și m : on, om și en, em) se mai auzea după emisiunea vocalei” (op. cit., III⁶, p. 97) ; vocalele nazale au apărut tocmai pentru deschiderea silabelor prin înlăturarea ocluziunii.

⁹ La fel s-a întîmplat și în împrumuturile slave pătrunse în alte limbi : ngr. λαγγός, rom. luncă, ung. lanka — cf. sl. v. lŭka ; alb. sundŭj, rom. osîndi — cf. sl. v. (o)sŭditi (v. acad. Al. Rosetti, op. cit., III⁶, p. 99).

O substituție asemănătoare s-a petrecut și în unele graiuri slave : În afară de limba poloneză și polabă (dispărută), reflexe cu nazală ale vechilor vocale nazale există în graiuri slave de sud : în Macedonia, Albania de sud, în Carintia și existau la slavii din Transilvania. În aproape toate aceste graiuri vechilor vocale nazale le corespund grupuri formate din vocală + n sau m. Se susține, pe drept cuvînt, credem, că aceste reflexe se datoresc substituției cauzate de influențe străine : greacă, albaneză, germană, română (E. Petrovici, în Сборник ответов на вопросы по языкознанию [к IV международному съезду славистов], Москва, 1958, p. 215). Dar așa cum am arătat, se pare că q s-a rostit și în graiurile vechi bulgărești închise, spre u nazal (cum indică și reflexul albanez un, cf. mai sus ; Th. Capidan citează și exemple grecești cu reflexul um : sl. q, op. cit., p. 37 ; formele maghiare cu un — cf. munka : sl. moĭka — nu ne spun nimic, dată fiind armonia vocalică caracteristică acestei limbi ; cf. alte reflexe : ung. korong „disc” : sl. v. kroĭgŭ, lanka „luncă” : sl. v. lŭka).

¹⁰ S-a discutat asupra stadiului în care se găseau grupurile respective românești, mai ales cele din care provine un. Th. Capidan — susținînd că reflexul slav de sud cel mai vechi al lui q a fost o nazal — menționează că on latin trecuse deja, înainte contactului cu slavii,

3. Deoarece forme cu ambele reflexe ale lui *ǫ există în toate cele patru dialecte ale limbii române (dacoromân, aromân, meglenoromân, istroromân), înseamnă că asemenea împrumuturi au pătruns în limba română comună.

Cum în textele slave vechi, care sînt aproape toate copii din secolul al XI-lea vocalele nazale sînt, în general, corect scrise — în afară de exemple puține (în care apar în locul vocalelor nazale vocale orale) — și cum primele exemple cu ǫ redat prin ɣ apar în textele bulgărești din secolul al XII-lea¹¹, putem presupune că în secolul precedent vocala a fost în stadiul *ǣ* nazal și că împrumuturile cu *în/îm* (corespunzător bg. *ǣ* nazal) au început să intre în limba română la sfîrșitul perioadei române comune, prin secolul al X-lea; pînă atunci, aproximativ, a durat stadiul reflexului *un/um*.

4. Acad. E. Petrovici a arătat că în toponimicele românești de origine bulgară veche, sl. com. *ǫ este reprezentat numai prin reflexul *în/îm*: *Glîmboaca*, *Glîmboca* < sl. *globoka* „adîncă”¹², *Dimbova* < sl. *dobova* „a stejarului”¹³, *Cîmpina* < sl. *kopina* „ronce”¹⁴ — etc. Pe baza celor arătate înainte, putem conchide că aceste nume de loc nu sînt mai vechi de secolul al X-lea.

Toponimicele slave cu reflexele *în/îm* apar numai în jumătatea sudică a țării, în Muntenia, Oltenia, Banat și în sudul Transilvaniei, pe Olt¹⁵. Tot în această parte a țării există și toponimice cu alte reflexe caracteristice limbii bulgare: *șt*, *žd* pentru sl. com. *tj, *ki', *dj; 'a, a pentru sl. com. ě¹⁶.

Toponimice cu metateză în grupurile *tort*, *tolt* se găsesc și la nordul ariei pomenite înainte: *Zlatna* < sl. *zlatina* „de aur”, *Bălgrad*, numele popular al orașului Alba-Iulia < sl. *Bělggradŭ* și, pare-se cel mai nordic, *Moigrad* (rn. Sălaș) < sl. *Mojigradŭ*. În nici un caz însă nu avem nume de loc cu metateză — și nici cu alte trăsături caracteristice graiurilor bulgărești — în aria toponimicelor de proveniență ucraineană, caracterizate prin polnoglasie¹⁷ și prin prezența unui *h* < *g*¹⁸.

în un (*op. cit.*, p. 36); de altfel trecerea *ond*, *ont* > *und*, *unt* e atestată în latina vulgară (O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 77; cf. idem, *Istoria limbii române*, I, București, 1961, p. 61).

¹¹ K. Mirčev, *op. cit.*, p. 101.

¹² E. Petrovici, *Toponymes roumains d'origine slave présentant le groupe „voyelle + nasale” pour le sl. comm.* *ǫ, în *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 Août 1953*, București, 1958, p. 39—40.

¹³ Idem, *ibid.*, p. 41.

¹⁴ Idem, *ibid.*, p. 43.

¹⁵ Vezi E. Petrovici, *ibid.*, p. 33 și urm.; harta de la p. 42—43.

¹⁶ Idem, *ibid.*, harta; idem, *Slavjano-bolgarskaja toponimika na teritorii Rumynskoj Narodnoj Respublike*, în „Romanoslavica”, I, 1958, p. 9—26; cf. versiunea românească, în „Cercetări de lingvistică”, II, 1957, p. 23—46.

¹⁷ Idem, *Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române. II. Toponimice cu polnoglasie*, în „Romanoslavica”, VI, 1962, p. 5 și urm.

¹⁸ Idem, *ibid.*, h. de la p. 13; idem, *Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române. I. Toponimice prezentînd h provenit din g*, în „Romanoslavica”, IV, p. 41 și urm., v. p. 49. Doar în nord-estul Munteniei și în nordul Dobrogei se întîlnesc nume de loc cu fonetism bulgăresc și ucrainean, dar ele par noi (cf. idem, *ibid.*, p. 58).

5. Din examinarea numelor de locuri cunoscute și studiate până acum, mai ales de acad. E. Petrovici, se desprinde concluzia că aria așezărilor slave mai compacte și a contactului intens dintre români și vechii slavi bulgari cuprindea Muntenia, Oltenia, estul Banatului, sudul și vestul Transilvaniei — deci teritoriile pe care există toponimice de incontestabilă origine bulgărească. Rezultă de aici că cuvintele care prezintă *un/um* sau *în/îm* în locul vocalei nazale *o (de ex. : *luncă*, *scump*, *mîndru*, *pîndi*) — ca și cele care au alte trăsături bulgărești — existente la nordul ariei toponimicelor de proveniență bulgară au fost răspîndite de români.

Ianuarie 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară,
Str. E. Racoviță, nr. 21, Cluj

DESPRE ȘI «SĂ» ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE*

DE

R. TODORAN

1. În ultima vreme preocupările lingviștilor noștri s-au extins și asupra problemelor de sintaxă a graiurilor populare. Dialectele, în genere, au fost studiate mai cu seamă sub raport fonetic, morfologic și lexical. Sintaxa graiurilor populare constituie, la noi, ca și aiurea, un teren încă neexplorat îndecajuns¹. Ce e drept, fenomene sintactice dialectale au fost aduse în discuție fie în unele studii de sintaxă a limbii contemporane, fie în unele studii de sintaxă a limbii vechi.

Îi vom recunoaște, cu plăcere, meritul lui Ion Gheție de a fi inițiat cercetări speciale asupra unor aspecte sintactice ale graiurilor românești, pe baza unor materiale autentice, demne de cea mai mare încredere². Domeniul sintaxei graiurilor populare românești își așteaptă încă cercetătorii.

2. În articolul *Și, semn al conjunctivului în graiul crișean*³, I. Gheție se ocupă pe larg de una dintre particularitățile importante ale graiurilor din nord-vestul țării: întrebuintarea, în toate cazurile, a conjuncției *și* în locul conjuncției *să*, devenită morfem al conjunctivului, în exemple ca : *pune pă masă pită și sare și apă și* (=să) *aibă ursătorii ce mînca* (ALRT, punctul cartografic 316, Sinicolaul Român, p. 141)⁴; *ăl pune pă masă și* (=să) *fiie cînstit ca masa* (ALRT, punctul cartografic 310, Roșia, p. 139);

* Comunicare prezentată în ședința din 13 mai 1966 a Societății române de lingvistică romanică, Filiala Cluj.

¹ Dintre lucrările recente de sintaxă a graiurilor populare se impune a fi citată lucrarea lui Charles Camproux, *Étude syntaxique des parlers gévaudanais*, f.l., Presses Universitaires de France, [1958] (Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Montpellier, XI); cf. și articolul aceluiași, *Ma méthode d'enquête pratique pour l'Étude syntaxique des parlers gévaudanais*, în „Orbis”, IX, 1960, nr. 1, p. 26—33.

² Cf. I. Gheție, *Observații asupra folosirii conjuncțiilor subordonate circumstanțiale în graiurile dacoromâne*, în „Fonetică și dialectologie”, III, 1961, p. 151—176.

³ Publicat în „Limba română”, XII, 1963, nr. 3, p. 247—260.

⁴ La I. Gheție, *art. cit.*, p. 247 și idem, *Din nou despre și semn al conjunctivului în graiul crișean*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XVI, 1965, nr. 5, p. 605, e greșit indicat punctul cartografic : 310, Roșia, în loc de 316, Sinicolaul Român.

s-o suit acolo-n pod și (=să) *le mulgă* [caprele] (D. Șandru, în „Bulletin linguistique”, IV, p. 174) ș.a. Autorul, în articolul citat, a supus unei analize amănunțite acest interesant fenomen, semnalat în Bihor și Sălaj încă de la sfîrșitul secolului trecut, stăruind asupra răspîndirii și vechimii fenomenului, precum și asupra explicării lui.

Cu vechimea fenomenului, stabilită de I. Gheție, și cu explicarea lui, propusă de același autor, n-a fost de acord acad. Al. Rosetti⁵.

3. Și «să» se găsește, răspîndit pe teritoriul lingvistic dacoromân în trei regiuni: una în nord-vestul țării noastre, iar celelalte două în R.S.S. Moldovenească și în Regiunea Cernăuți. În Crișana, constituie o arie bine precizată de I. Gheție, pe baza Atlasului lingvistic român. Reținem observația acestuia, valabilă și pentru alte fenomene lingvistice, că fenomenul, la diverse verbe, nu are exact aceeași întindere. Răspîndirea lui *și* «să» în graiurile moldovenești nu a fost arătată pînă acum mai amănunțit. Pe teritoriul R.S.S. Moldovenești, *și* «să» a fost atestat de romanistul sovietic M. V. Sergievskij⁶.

Materialul *Atlasului lingvistic moldovenesc*, elaborat de Institutul de limbă și literatură moldovenească din Chișinău (R.S.S. Moldovenească), în curs de publicare, ne permite să fixăm întinderea fenomenului în graiurile moldovenești. Din harta alăturată⁷ (v. p. 195) se constată, cum de altfel ne lasă să întrevădem și *Atlasul lingvistic român*, că în graiurile moldovenești sînt două arii: una în Regiunea Cernăuți, ceva mai restrînsă, și alta la est de Bălți, peste Nistru, mai întinsă. Se impune constatarea că cele două arii moldovenești sînt discontinue.

4. O explicație a fenomenului a dat, în treacăt, N. Drăganu⁸. I. Gheție nu acceptă această explicație, pe care, însă, nu o respinge categoric. Afirmînd că ea „are puține șanse să corespundă realității”, îi recunoaște autorului ei meritul „de a fi arătat că *și*, semn al conjunctivului în graiul crișean, putea proveni din conjuncția copulativă *și*”⁹.

I. Gheție întrevăde, în cursul cercetărilor sale, posibilitatea de a explica originea lui *și* «să», „în mod satisfăcător”¹⁰, în două feluri. Soluțiile propuse de dînsul, cum însuși recunoaște, sînt „două ipoteze, susceptibile oricînd de a fi discutate”¹¹, care „trebuie să facă față nu o dată unor

⁵ Cf. Al. Rosetti, *Și «să», dans le nord-ouest de la Transylvanie*, în „Revue roumaine de linguistique”, IX, 1964, nr. 4, p. 395–396; idem, *Despre și «să» în textele din secolul al XVI-lea*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XVI, 1965, nr. 5, p. 611.

⁶ M. V. Sergievskij, *Молдаво-славянские этюды*, Moscova, 1959, p. 96. Cf. și recenziei lui I. Pătruț publicată în „Dacoromania”, XI, 1948, p. 272.

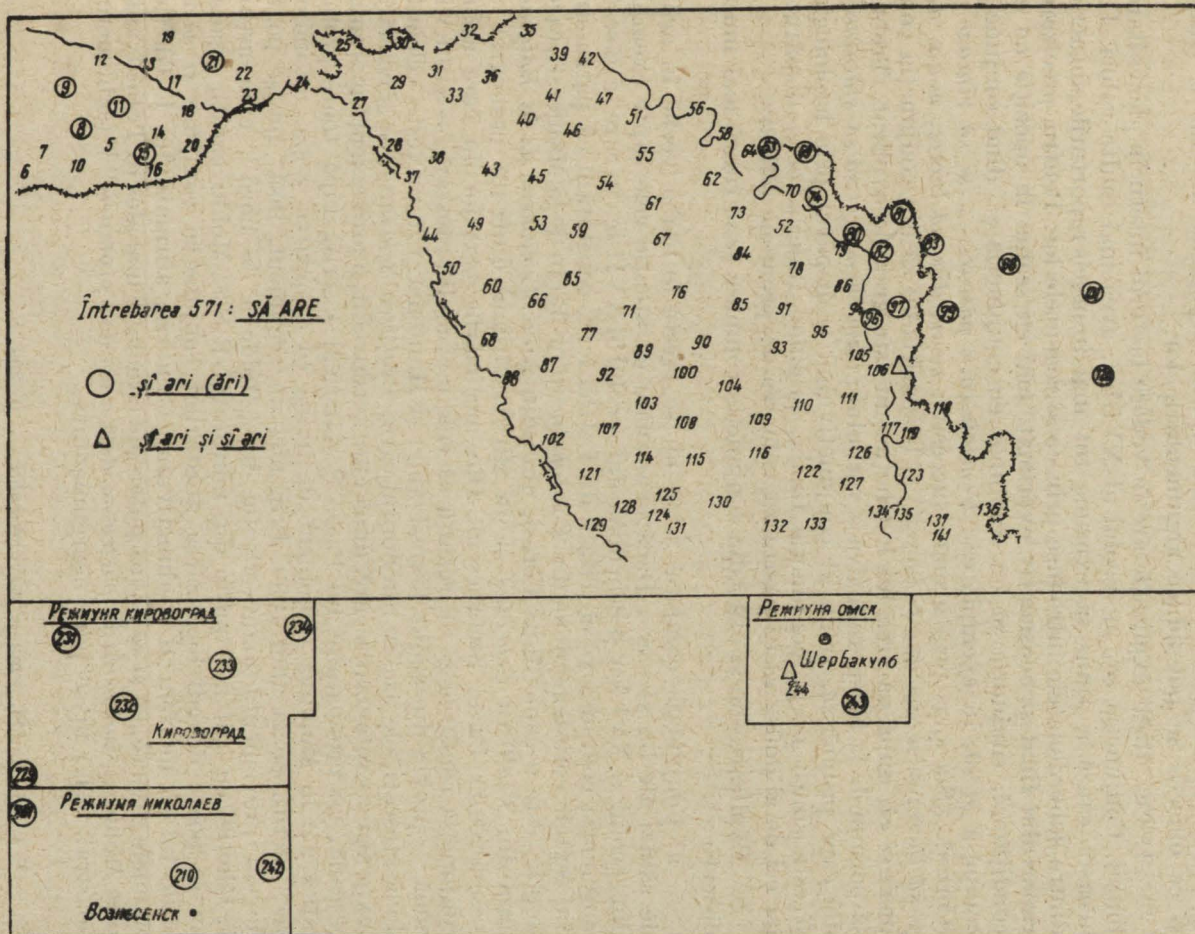
⁷ Mulțumim și pe această cale tov. R. Udler, unul dintre anchetatorii *Atlasului lingvistic moldovenesc*, pentru bunăvoința cu care ne-a pus la dispoziție materialul necesar.

⁸ N. Drăganu, *Conjuncțiile de și două (Un capitol de sintaxă românească)*, în „Dacoromania”, III, p. 253. O discuție a acestei explicații se găsește la I. Gheție, *Și, semn al conjunctivului...*, p. 252–255. Bine înțeles, așa cum a arătat I. Gheție, art. cit., p. 252, încercarea lui D. Șandru de a explica pe *și* din *să* pe cale fonetică nu poate fi admisă, deoarece e în contradicție cu legile fonetice ale limbii române.

⁹ I. Gheție, *Și, semn al conjunctivului...*, p. 255.

¹⁰ I. Gheție, *Din nou despre și, semn al conjunctivului...*, p. 605.

¹¹ Idem, *ibid.*, p. 609.

obiecții întemeiate”¹². Considerînd, ca și I. Gheție, proveniența lui *și*, morfem al conjunctivului, „o problemă deschisă”¹³, ni se pare necesară reexaminarea discuțiilor de pînă acum și o cumpănire atentă a argumentelor aduse.

Să vedem care sînt cele două explicații ipotetice ale lui I. Gheție și ce obiecții se pot aduce argumentării lor.

1. Cea dintîi explicație are în vedere factorul intern în dezvoltarea limbii. Conjuncția *să*, în secolul al XVI-lea, avea mai multe valori. Din această cauză a ajuns să exprime tot mai imprecis raporturile sintactice dintre subordonatele introduse prin ea și regentele lor. Pentru precizarea raportului final și consecutiv exprimat, mai cu seamă în opoziție cu cel condițional, conjuncția *să* s-a combinat cu conjuncția *și*, dînd conjuncția compusă *și să*, în exemple ca: *tremeate-voiu păscați... și să vineaze ei* (Coresi). „S-a spus prin urmare succesiv: *m-am dus să lucrez, m-am dus și să lucrez și m-am dus și lucrez*”¹⁴. Dispariția lui *să* din conjuncția compusă *și să*, după părerea lui I. Gheție, nu este greu de explicat. Trebuie să pornim de la forma reflexivă a verbului: *l-am chemat și să să sfătuiască*, din care primul *să*, semn al conjunctivului, a dispărut prin haplogogie; *și* este simțit drept conjuncție finală, preluînd funcția celei dispărute, iar cel de al doilea *să* își păstrează valoarea de pronume reflexiv.

Explicarea lui *și* « *să* » din conjuncția compusă *și să* ridică mai multe obiecții:

a) Conjuncția compusă *și să* nu se atestă în limba veche în ariile de astăzi ale lui *și* « *să* ». Dacă examinăm cu atenție cele șapte exemple din secolul al XVI-lea și cele două din secolul al XVII-lea în care se găsește conjuncția compusă *și să*, citate de I. Gheție¹⁵, constatăm că patru sînt din textele coresiene, două din *Evangheliarul* lui Radu de la Mănăstirea, care, se știe, este o copie după Coresi, unul din *Noul Testament de la Bălgrad*, unul din *Psaltirea Scheiană* și, în sfîrșit, ultimul dintr-un cronograf al grămăticului Pavel Ștefănescul. Din localizările textelor în care apare conjuncția compusă *și să*, rezultă că cele mai multe atestări — șapte din nouă — provin din sudul Transilvaniei și Muntenia. Cît privește celelalte două atestări, ele provin din nordul țării. *Psaltirea Scheiană*, ca și celelalte texte așa-zis rotacizante, are, după cum s-a dovedit, o proveniență maramureșeană, iar cronograful lui Pavel Ștefănescul e scris, după toate probabilitățile, în Moldova (fenomene de limbă ca *dz* pentru *z* ș.a. ne indică acet lucru), pe la anul 1650. Prin nici un argument, însă, nu se poate dovedi proveniența manuscrisului din „Moldova de nord”, cum susține I. Gheție, cu atît mai puțin din nord-estul R.S.S. Moldovenești. Așadar nu se poate dovedi localizarea atestărilor conjuncției compuse *și să* în ariile lui *și*, morfem al conjunctivului. Ca atare, afirmația lui I. Gheție, cu unele rezerve, că *și să* „avea putere de circulație mai ales în Transilvania și în Moldova, îndeosebi în partea nordică a acestor provincii”¹⁶ (sublinierea noastră, R.T.) ni se pare neargumentată.

¹² I. Gheție, *Și, semn al conjunctivului...*, p. 259.

¹³ Idem, *ibid.*; cf. și idem, *Din nou despre și, semn al conjunctivului...*, p. 608.

¹⁴ Idem, *Și, semn al conjunctivului...*, p. 257.

¹⁵ Idem, *ibid.*, p. 256.

¹⁶ Idem, *ibid.*

După părerea noastră, nu se poate stabili nici o relație — cum ar fi firesc, dacă această primă ipoteză a lui I. Gheție relativă la explicarea fenomenului ar fi plauzibilă — între aria conjuncției compuse *și să* din limba veche și ariile conjuncției *și* « *să* » din graiurile crișene și cele moldo-venești, în stadiul actual al dezvoltării lor. Dacă un fenomen lingvistic se explică printr-un alt fenomen lingvistic, între aria celor două fenomene se observă un raport de dependență: fie că aria fenomenului determinat se cuprinde în aria fenomenului determinant, fie că cele două arii, aproximativ, se suprapun¹⁷. În privința fenomenului în discuție, este clar că nici unul dintre exemplele cu conjuncția compusă *și să*, din cele citate, nu se poate localiza în ariile de astăzi ale lui *și* « *să* »¹⁸. Majoritatea exemplelor cu *și să*, cum am văzut, provin nu din regiunile de nord ale daco-românei, ci din regiunile de sud.

b) Un argument pentru ipoteza că conjuncția compusă *și să* se găsea răspândită în secolele trecute mai ales în nordul Transilvaniei și al Moldovei îl constituie pentru I. Gheție „cele două atestări ale locuțiunii conjuncționale [= conjuncției compuse] *și să* în cursul anchetei ALR I (h. 252 „trebuie să se însoare”) în nordul Moldovei: *trebuie să* [= și] *si-nsoare, trebu ș-si-nsoare*”¹⁹. Dar în aceste exemple nu avem de a face cu „locuțiunea conjuncțională” *și să*, compusă, cum am văzut mai sus, din conjuncțiile *și* și *să*, ci numai cu *și*, deoarece *să* din exemplele citate este pronume reflexiv: *să* [= *să*] *și* [= se]-*nsoare*. De altfel, asemenea forme se găsesc și în graiurile crișene, cum ne arată aceeași hartă a *Atlasului lingvistic român*, adică pretutindeni unde apare *și* ca morfem al conjunctivului.

c) În privința vechimii trecerii conjuncției compuse *și să* la *și*, mai exact a apariției lui *și* « *să* », în felul arătat mai sus, I. Gheție consideră că s-a petrecut „de timpuriu”²⁰, deoarece *și* « *să* » apare în textele din secolul al XVI-lea. Autorul aduce trei exemple pentru aceasta, unul din *Psaltirea Scheiană*, existent și la Coresi, iar altul din *Cuvente den bătrâni*. Iată exemplele citate de I. Gheție:

Că cătră tire rugaiu-mă, Doamne, demâneata audzi glasul mieu. Demâneata sta-voiu raintia ta și vădzu, că Dumnedzău nu va fără-leage tu ești (Ps. Sch., ed. Bianu, 10);

Cătră tine rugaiu-mă, Doamne, demâneata auzi glasul mieu. Demâneata sta-voiu înaintea ta și văzū: că Dumnezeu ce nu va fără leage tu ești (Coresi, Ps., 9);

Și grăi fiului său lui Isacu și esimu doară vrem vedea undeva vru omu să-lu aducemu elu la casa noastră (Cuv. d. bătr., II, 189).

Despre *și* din primul și al doilea exemplu (de fapt ambele exemple se reduc la unul singur), după ce acad. Al. Rosetti a arătat²¹ că în textul

¹⁷ Cf. R. Todoran, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal: ă prolonic > a*, în „Studii și cercetări lingvistice”, V, 1954, nr. 1–2, p. 73, 76–77; I. Pătruț, *Considerații în legătură cu vocativul românesc în -o*, în „Romanoslavica”, VII, 1963, p. 87–93.

¹⁸ Desigur, nu este de presupus că răspindirea lui *și* « *să* » în graiurile daco-române a fost odinioară mai mare ca astăzi; dimpotrivă e de presupus că ea a fost mai mică.

¹⁹ Idem, *ibid.*, p. 257. Primul exemplu e din punctul cartografic 395, iar cel de-al doilea din punctul 436.

²⁰ Idem, *ibid.*

²¹ Al. Rosetti, *Și «să», dans le nord-ouest de la Transylvanie...*, p. 395–396.

latin și slav lui *și* îi corespund *et* și *i*, autorul însuși afirmă că se pretează la mai multe interpretări, fie ca o conjuncție copulativă, fie ca semn al conjunctivului, pasajul fiind confuz²². Ca atare, primul exemplu citat nu mai poate fi considerat, cum îl consideră autorul, unul dintre „cele două exemple reale... pentru a ilustra existența lui *și* «să» în secolul al XVI-lea”²³.

Ultimul exemplu este pentru I. Gheție în afară de orice îndoială că cuprinde un *și* cu valoarea lui „să”, probând astfel existența fenomenului în discuție în secolul al XVI-lea. E vorba aici, după autor, de un verb *dicendi* (*grăi*), după care urmează vorbirea directă : în cazul acesta *și eșimu* este un conjunctiv horativ (= „să ieșim”). La prima vedere, pornind de la fraza citată de I. Gheție, s-ar putea crede că *ieșimu* este o formă de perfect simplu, persoana 1 pl. (= „ieșirăm”), care exprimă o acțiune coordonată cu cea precedentă prin conjuncția copulativă *și*. Analizînd, însă, întreg contextul, s-ar părea că interpretarea lui I. Gheție este justă. În acest caz înțelesul textului ar trebui stabilit, prin punctuație, astfel: *Și fură 5 dzile de no mîncă nemică și grăi fiului său, lui Isacu: „Și eșimu daoră vrem vedea unde va vru[n] omu să-lă aducemu elu la casa noastră, că amu împoțină-se sofletoț mieu în mere”. Și eșiră și vădzură arhanghelu Mihailu ca u[n] călătoriu ospe și întrebă el: „De unde este?”* E surprinzător faptul că acest *și* «să» apare numai în secolul al XVI-lea și numai într-un singur exemplu. Rămîne inexplicabil de ce nu se atestă fenomenul într-un număr crescînd de exemple în epocile următoare, dat fiind că, după ipoteza lui I. Gheție, el a apărut „de timpuriu” și a cucerit tot mai mult teren. Oare întrebuițarea lui *să* ca morfem al conjunctivului în acest text de nenumărate ori și chiar în acest citat nu ne îndreptățește să vedem aici o greșeală a copistului, care, obișnuit fiind cu *și* copulativ înaintea verbelor, a scris pe *și* în loc de *să*?²⁴ Dar chiar și în situația în care nu am avea de a face cu o greșeală și s-ar admite interpretarea lui I. Gheție, un singur exemplu, cum a arătat acad. Al. Rosetti, „nu poate sprijini o ipoteză și necum constitui o probă”²⁵.

Dificultăți serioase întîmpină I. Gheție nu numai în a dovedi existența lui *și* «să» în secolul al XVI-lea, dar și în a-și susține afirmația că „înregistrarea atît a lui *și* *să* cît și a lui *și* în graiurile din jumătatea nordică a țării sau în textele vechi provenind din această regiune ne arată că locuțiunea și conjuncția desprinsă din ea au circulat la un moment dat

²² Cf. I. Gheție, *Din nou despre și, semn al conjunctivului...*, p. 607; cf. și Al. Rosetti, *Despre și «să» în textele din secolul al XVI-lea...*, p. 611.

²³ I. Gheție, *Din nou despre și, semn al conjunctivului...*, p. 607.

²⁴ Citatul e din Legenda lui Avram (ante 1600) din *Codez Sturdzanu*, atribuită de B. P. Hasdeu popii Grigore din Măhaci. Textul are numeroase greșeli, remarcate de editor în „notanda”, dintre care semnalăm : repetarea *și dzise și dzise* (p. 191), *toate făptura* (= toată făptura) (p. 194), *ește* (= ești) (p. 189) ș.a. B. P. Hasdeu mai remarcă două, care trebuie reținute : „omisiunea lui *și*” : *stătu înraintea ușiei casei grăi; întrebă Avram ingerul dzise* (p. 198) și „subjonctiv[ul] fără *să*” : *fie lui ca va grăi* (p. 198). Acest „subjonctiv fără *să*” apare în următorul context : *Și dzise Domnul cătră ingeru : Do-te cu iubitoriul mieu cu Avram să vadă toate făptura și fie lui ca va grăi așa* (p. 193–194). În acest exemplu, *și* fie ar fi putut fi interpretat ca un nou exemplu cu *și* «să» în secolul al XVI-lea. Dacă s-a lipsește, din greșeală, în acest exemplu, nu ar putea lipsi și în celălalt? Nu e posibil ca *și eșimu* să fie de fapt *și să eșimu*, în care *și să* să aibă valoarea lui «să»? Obscuritatea textului și greșelile înfîlșite ne îngăduie fel de fel de supoziții.

²⁵ Al. Rosetti, *Despre și «să» în textele din secolul al XVI-lea...*, p. 611.

paralel în limbă”²⁶. Chiar și în cazul în care exemplul citat mai sus ar cuprinde un *și* « *să* », deoarece textul se localizează în Măhaci, lângă Turda e exclusă posibilitatea coincidenței ariilor conjuncției compuse *și să* și a conjuncției *și* « *să* » din limba veche și, ca atare, devine insuficient de concludent argumentul adus de I. Gheție.

În concluzie, din cele expuse mai sus, rezultă că prima ipoteză a lui I. Gheție, de a explica pe *și* « *să* » din *și să* nu este plauzibilă, fiindcă : a) nu se poate dovedi cu certitudine atestarea lui *și* « *să* » în secolul al XVI-lea ; b) nu se poate dovedi concordanța ariei lui *și să* cu ariile lui *și* « *să* », în secolul al XVI-lea ; c) nu se atestă conjuncția compusă *și să* în graiurile dacoromâne care cunosc astăzi pe *și* « *să* ».

2. A doua ipoteză propusă de I. Gheție pentru a explica pe *și* « *să* » este de natură etimologică : *și* își are originea în conjuncția condițională latină *sī*, care, în conformitate cu legile fonetice ale limbii române, nu a putut deveni altceva decât *și*. „Acest *și* a putut fi la început singura conjuncție condițională folosită în Dacia, fiind înlocuită apoi de *se* (*să*) [*< lat. se*], care, venind dinspre sud ca și alte inovații latine tîrzii, a ajuns să cucerească treptat teritoriul lingvistic dacoromân”²⁷. Conjuncția *să* (*< lat. se*), introdusă mai tîrziu în Dacia, „a luat locul și funcția mai vechiului *și*”²⁸. *Și* « *să* » în graiurile crișene și în cele moldovenești ar fi un fenomen sintactic arhaic, păstrîndu-se în arii laterale numai fiindcă mai noul *să* nu a putut să-l substituie pretutindeni. O cauză a dispariției lui *și* « *să* » în avantajul lui *să*, o vede autorul în omonimia *și* (*< lat. sī*) — *și* (*< lat. sīc*).

Coexistența conjuncțiilor condiționale *și* (*< lat. sī*) și *să* (*< lat. se*) în limba română este presupusă de I. Gheție pe baza atestării lor în limbile romanice, dintre care provensala le cunoaște pe amîndouă²⁹.

Împotriva acestei de a doua ipoteze formulate de I. Gheție se ridică, de asemenea, obiecții :

a) Privind, pe plan romanic, situația conjuncției condiționale păstrate din latină, se constată, într-adevăr, precum a arătat I. Gheție (după REW³, nr. 7889), că unele limbi romanice prezintă forme care continuă lat. *sī*, iar altele care continuă lat. *se*. (Nu ne interesează aici apariția „surprinzătoare”, constatată de W. Meyer-Lübke, a lui *e* în loc de *ī*.) Dacă urmărim pe *sī* și pe *se*, prin reflexele lor din limbile romanice, putem vedea că se conturează două arii mari : spaniola și catalana, pe de o parte, care prezintă forme derivate din lat. *sī*, și portugheza, franceza, retoromana, italiana și româna, pe de altă parte, care reprezintă forme derivate din *se*. Între aceste două arii se găsește provensala, din al cărei teritoriu o parte merge cu catalana și spaniola, iar altă parte cu franceza, portugheza, retoromana, italiana și româna. Așadar, formele duble ale provensalei (*sī* și *se*) se explică prin poziția ei intermediară. În acest caz, raportarea la provensală nu-i mai poate servi lui I. Gheție drept argument pentru

²⁶ I. Gheție, *Și, semn al conjunctivului...*, p. 257—258.

²⁷ Idem, *ibid.*, p. 258.

²⁸ Idem, *ibid.*

²⁹ Idem, *Din nou despre și, semn al conjunctivului...*, p. 608 : „Existența în limba română atât a descendenților lui *sī*, cît și ai lui *se* nu trebuie să surprindă. REW³, nr. 7889 arată că provensala cunoaște deopotrivă pe *sī* (*< lat. sī*) și pe *se* (*< lat. se*)”.

a dovedi posibilitatea păstrării în română a ambelor forme: *și* (> *și*) și *se* (> *să*). Urmărind cele două arii romanice se observă că româna se integrează ariei lui *se*.

I. Gheție, pentru a-și susține ipoteza, ar fi trebuit să citeze și alte exemple similare care să dovedească că pe teritoriul limbii române s-au păstrat forme duble provenite din forme latine cu *i* și *e*.

b) Vechimea lui *și* «*să*» nu poate fi dovedită nici prin textele vechi și nici prin criteriul ariilor laterale.

Am văzut mai sus că exemplele din secolul al XVI-lea care s-ar părea că cuprind un *și* «*să*» nu sînt pe deplin concludente. Pe de altă parte, existența fenomenului, astăzi, în arii laterale nu este numai decît o dovadă a vechimii fenomenului, cum crede I. Gheție³⁰. Aici trebuie să precizăm că nu orice fenomen lingvistic care se găsește în arii laterale este vechi³¹. Constatării lui M. Bartoli nu trebuie să-i acordăm o valoare absolută, cum nu i-a acordat nici acesta. Numeroase fapte ne arată că nu întotdeauna fenomenele din ariile laterale sînt vechi. Raportîndu-ne la domeniul românesc, putem aduce cîteva exemple: *ê* > *é* (*ș*) și *ĝ* > *ž* (*z*) în două arii laterale în cuprinsul dacoromânei (în graiurile moldovenești și în graiurile bănățene)³², fără ca stadiul *š* (*ș*) și *ž* (*z*) să fie, cu toate acestea, cel vechi; forma de conjunctiv prezent, pers. 3 sg., a verbului *a fi* este în aromână *s-kibă*, ca și în nordul Moldovei (*să kibă*, *să šibă*), fiind, așa cum s-a arătat, o inovație paralelă relativ recentă³³; formele de tipul *spunēm*, *spunēți*, cum rezultă din harta publicată de I. Gheție³⁴, putem considera că se găsesc în domeniul dacoromân în arii laterale, cu toate că, precum se știe, sînt noi, născute prin analogie cu formele verbale cores-punzătoare ale conjugării a doua; cuvîntul *casap* „măcelar” se găsește în Banat (< srb. < turc.) și în Moldova (< turc.), fără să reprezinte termenul vechi³⁵ etc.

c) Dacă *și* «*să*» este un fenomen vechi, ne surprinde, cum însuși autorul arată³⁶, de ce nu apare în vechile manuscrise din Crișana. De asemenea, dacă *și* «*să*» e moștenit din conjuncția condițională latină *sī*, ca un fenomen arhaic, în trecut mai răspîndit decît astăzi, ne-am aștepta să se întîlnească, în limba veche și regional cu înțelesul original de „dacă”, precum se întîlnește *se(să)*.

În concluzie, obiecțiile aduse argumentării lui I. Gheție nu numai că ne fac „să ne menținem, în acest caz, și mai îndelung în domeniul

³⁰ În *ȘI, semn al conjunctivului...*, p. 259: „Folosirea actuală a lui *și* în arii laterale aduce vechimii fenomenului o probă în plus”.

³¹ Cf. S. Pușcariu, *Limba română*, II, București, 1959, p. 321. M. Bartoli își formulează astfel principiul său: „Dacă dintre două faze cronologice una se găsește — sau se găsea — în arii laterale și alta în arii mijlocii, faza ariilor laterale e de obicei [sublinierea noastră, R.T.] mai veche” (ap. S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 324).

³² Cf. R. Todoran, *O problemă de dialectologie istorică: ê < š și ĝ < ž în graiurile moldovenești*, în „Cercetări de lingvistică”, X, 1965, nr. 1, p. 88.

³³ Cf. B. Cazacu, *Sur les formes du subjonctif présent du type să fibă (hibă, šibă, štibă) en daco-roumain*, în „Bulletin linguistique”, XVI, 1948, p. 150—154.

³⁴ I. Gheție, *Pe marginea unei hărți din ALR (spūnem — spunēm)*, în *Fonetică și dialectologie*, vol. IV, 1962, p. 245.

³⁵ Pentru aria bănățeană a cuvîntului *casap* „măcelar”, cf. R. Todoran, *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne*, în „Cercetări de lingvistică”, VI, 1961, nr. 1, p. 68.

³⁶ I. Gheție, *Și, semn al conjunctivului...*, p. 259.

supozițiilor”³⁷, cum afirmă autorul, ci ne împiedică chiar să admitem ipoteza formulată.

5. Din analiza făcută celor două ipoteze ale lui I. Gheție pentru explicarea lui *și* ca morfem al conjunctivului, rezultă că nici una dintre ele nu se impune printr-o argumentație susținută și convingătoare.

După părerea noastră, ne găsim în prezența unui fenomen datorat dezvoltării interne a limbii române, a cărui explicație a fost just intuită, în treacăt, de N. Drăganu. *Și*, morfem al conjunctivului, își are originea în conjuncția copulativă *și* (< lat. *sic*). Aceasta, în anumite construcții sintactice, a devenit echivalentă cu *să*, pe care, din cauza echivalenței stabilite, în unele graiuri crișene și moldovenești, a substituit-o în toate funcțiile ei.

Vom examina mai îndeaproape explicația lui N. Drăganu și obiecțiile pe care i le aduce I. Gheție. După N. Drăganu, conjuncția *și*, ca și arhaicul *e*, „a ajuns să aibă sens consecutiv încă din cele mai vechi timpuri”³⁸. Funcția consecutivă a lui *și* e dovedită printr-un exemplu, ca următorul, din limba veche: *Eu chieimai și audzi-me, Dzeul mieu: pleacă ureachia ta mie și audzi cuvintele mele* (Candrea, *Psalt.* 23/3—4; Bianu, *Ps.Sch.* 40—41); pentru limba actuală se trimitе ca: *îi dete o sticlă și bău, porunci și făcu*. „Acest *și* consecutiv — adaugă N. Drăganu — este atît de întrebuițat încît în regiunea Bihorului, pornind din sintagme ca *trabă și margă* = «trebuie și (= „astfel”, „așa că”, „așadar”, „deci”) *margă*», iar apoi «trebuie să meargă», a putut să primească funcția ipotactică a lui *să* de la conjunctiv, în sfîrșit să ajungă numai un semn al conjunctivului”³⁹.

Analizînd explicația lui N. Drăganu, I. Gheție arată⁴⁰, pe bună dreptate, că ea nu se susține dacă se pornește de la o sintagmă ca *trabă și margă*. Aceasta constituie nu punctul de plecare, ci faza finală a evoluției sintactice propuse de lingvistul clujean. E, evident, un exemplu greșit care nu-i poate ajuta autorului să-și argumenteze opinia.

Explicația lui Drăganu ridică întrebarea dacă poate fi considerat *și* o conjuncție consecutivă sau finală. Acestei întrebări I. Gheție îi dă un răspuns negativ. Dînsul, după ce arată că „succesiunea în serie a propozițiilor principale legate invariabil prin *și* este caracteristică pentru fraza populară”⁴¹ și că „adeseori, *și* nu exprimă nici un raport sintactic”⁴², face constatarea că „din această cauză, *și* este susceptibil, în vorbirea populară, de cele mai diverse interpretări”⁴³. Tot I. Gheție remarcă faptul că uneori prin conjuncția copulativă *și* se leagă „propoziții între care se pot stabili, *pe plan logic* [sublinierea noastră, R. T.], diverse raporturi de subordonare”⁴⁴. În astfel de situații propozițiile trebuie considerate coordonate prin *și*, „care în nici un caz nu introduce, *formal* [sublinierea

³⁷ I. Gheție, *Și, semn al conjunctivului...*, p. 259.

³⁸ N. Drăganu, *art. cit.*, p. 253.

³⁹ Idem, *ibid.*

⁴⁰ I. Gheție, *Și, semn al conjunctivului...*, p. 253.

⁴¹ Idem, *ibid.*

⁴² Idem, *ibid.*

⁴³ Idem, *ibid.*

⁴⁴ Idem, *ibid.*

noastră, R.T.], raporturi de subordonare”⁴⁵. În exemplele citate dintr-un text bihorean: *Am fost odată la Bins ș-am luat de-acolo cinci cai. Și unul o fost slab și nu putea veni pe drum*, I. Gheție recunoaște că „la o analiză logică a contextelor, între primele două propoziții se poate stabili un raport final, iar între următoarele două, unul consecutiv”⁴⁶. Acest lucru e posibil, așa cum arată autorul, datorită faptului că acțiunea din propoziția introdusă prin conjuncția copulativă *și*, urmează, cronologic, propoziției anterioare, putînd indica scopul sau consecința acțiunii precedente. Concluzia lui I. Gheție este „că în exemple ca acelea de mai sus raportul de subordonare este posibil, dar el nu a fost exprimat”⁴⁷. Considerăm că cu greu poate fi acceptată o asemenea concluzie. Dacă admitem pe plan logic posibilitatea stabilirii unor raporturi de subordonare între propozițiile legate prin *și*, în acest caz trebuie să admitem și posibilitatea exprimării acestor raporturi. Noile raporturi stabilite între propoziții, pe plan logic, se exprimă, cum ne arată istoria limbii, prin forme noi (noi conjuncții sau locuțiuni conjuncționale) sau prin forme vechi care primesc un conținut nou (sporirea funcțiilor conjuncțiilor).

Între coordonare și subordonare, cum s-a arătat de către mai mulți lingviști, nu există o limită tranșantă⁴⁸. De aceea e posibilă trecerea de pe planul coordonării pe cel al subordonării și invers. În cazul lui *și* e posibilă alunecarea de la parataxă la hipotaxă, fiindcă acțiunea propoziției introduse prin *și* copulativ, urmează, cronologic, acțiunii propoziției precedente cu care se coordonează, indicînd adeseori scopul sau consecința acțiunii din propoziția anterioară⁴⁹. Prin urmare, se poate admite că *și*, conjuncție prin excelență copulativă, a devenit în dezvoltarea limbii, ca majoritatea conjuncțiilor, polivalentă.

I. Gheție afirmă că „acceptînd punctul de vedere al lui N. Drăganu, ar însemna, în cazul acesta, să considerăm toate propozițiile înșirate în lanț în vorbirea populară și legate totdeauna prin *și* drept consecutive, ceea ce, evident, nu se poate susține”⁵⁰. De altfel însuși I. Gheție dovedește statistic că lui *și* i se poate atribui o valoare consecutivă-finală în 32–36% din cazuri, atît în Bihor cît și în alte regiuni.

Analizînd fenomene sintactice dialectale, trebuie să avem în vedere dinamica graiurilor populare. Varietatea materialului lingvistic dialectal impune lărgirea schemelor sintaxei limbii literare.

Din cele spuse mai sus, rezultă că argumentele lui I. Gheție, care încearcă să pună sub semnul întrebării explicația lui N. Drăganu,

⁴⁵ I. Gheție, *Și semn al conjunctivului...*, p. 254.

⁴⁶ Idem, *ibid.*

⁴⁷ Idem, *ibid.*

⁴⁸ Cf. Al. Graur, *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, în *Studii de gramatică*, vol. I, 1956, p. 132; Mioara Avram, *Observații asupra coordonării*, în *Studii de gramatică*, vol. II, 1957, p. 157.

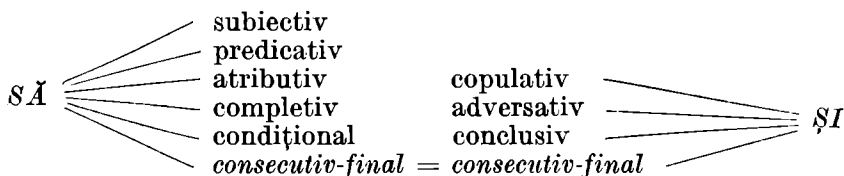
⁴⁹ Nu numai *și*, conjuncție tipic coordonatoare, poate deveni conjuncție subordonatoare, ci și o conjuncție tipic subordonatoare poate deveni conjuncție coordonatoare, de exemplu de (cf. *Gramatica limbii române*, I, București, 1963, p. 409; Al. Niculescu, *Indivizibilitatea limbii române între limbile romanice*, București, 1965, p. 75–76; Ștefan Háyza, *Note sintactice*, în „Limba română”, XV, 1966, nr. 1, p. 105–106; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, [ed. a II-a], București, 1956, p. 691, 711) și că (cf. *Gramatica limbii române* ed. a II-a, vol. I, București, 1963, p. 401; *Limba română. Fonetică. Vocabular. Gramatică*, București, 1956, p. 180; Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 698).

⁵⁰ I. Gheție, *Și, semn al conjunctivului...*, p. 254.

nu ne pot convinge că aceasta „are puține șanse să corespundă realității”⁵¹.

6. Reluând și dezvoltând explicația lui N. Drăganu, fără a nesocoti unele observații juste ale lui I. Gheție, fenomenul în discuție s-a putut produce astfel :

1. Substituirea lui *să* cu *și*, adică obținerea valorii «*să*» a conjuncției *și*, sau, altfel spus, schimbarea raportului de coordonare într-unul de subordonare, a fost posibilă numai prin stabilirea unei echivalențe între cele două conjuncții. Această echivalență a putut fi stabilită în exemple ca : *ne căpătăm sinziene și le punem acasă la oblaci* (ALRT, punctul 310, p. 138) ; *le duc acasă [sinzienele] și le pun bine* (ALRT, punctul 272, p. 129) (cf. *și merg la școală și învăț* ; *vă duceți acasă și faceți curățenie*), în care *și* copulativ a putut fi interpretat de vorbitori cu valoare finală-consecutivă *și*, în acest caz, egal cu *să*. Funcția consecutivă-finală, comună lui *să* și *și*, a favorizat atingerea semantică dintre cele două conjuncții și a creat posibilitatea intersectării lor, fapt care constituie punctul de plecare în explicarea fenomenului. Schematic, echivalența *să* = *și* s-ar putea reprezenta astfel :

Echivalența *să* = *și* a făcut posibilă substituirea lui *să* cu *și*, la început, când avea valoare consecutiv-finală, iar mai apoi în toate cazurile, *și* preluând integral funcțiile lui *să*, inclusiv aceea de morfem al conjunctivului. Generalizarea a fost favorizată de faptul că propozițiile finale *și*, într-un număr mai mic, cele consecutive introduse prin *să* sint foarte răspândite în graiurile populare dacoromâne (după cele temporale, au cea mai mare frecvență, *să* fiind conjuncția finală-tip prin care se introduc peste 3/4 din propozițiile finale⁵²).

Grafic cele trei etape ale procesului s-ar putea reprezenta astfel :

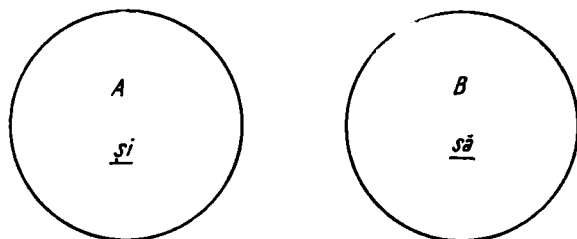

Fig. 1

⁵¹ I. Gheție, *Și, semn al conjunctivului...*, p. 255.

⁵² Cf. idem, *ibid.*, p. 254–255.

Etapa întâi (fig. 1): între A și B se stabilește o relație de disjuncție (sau de exterioritate), opoziția dintre ele fiind disjunctivă, deoarece $A \neq B$.

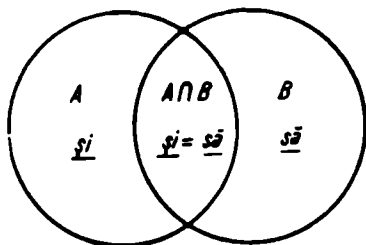

Fig. 2

Etapa a doua (fig. 2): între A și B se stabilește o relație de echipolență, opoziția dintre ele fiind o opoziție echipolentă; A se intersectează cu B: $A \cap B$.

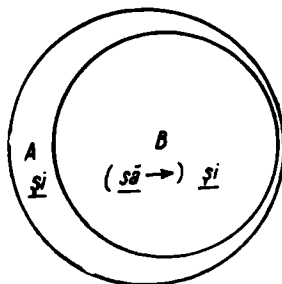

Fig. 3

Etapa a treia (fig. 3): între A și B se stabilește o relație privativă în favoarea lui A; B se include în A: $B \subset A$ ⁵³.

2. Substituirea lui *sã* cu *și* a fost posibilă numai în cazul în care formele verbale precedate de *și* și *sã*, cu aceeași funcție sintactică consecutivă-finală, erau identice⁵⁴. Această identitate se realizează între (*și* +) indicativul prezent și (*sã* +) conjunctivul prezent la persoana 1 și 2, singular și plural, la toate conjugările; diferă la persoana 3 singular și plural. Însemnând prin simboluri aceste forme verbale⁵⁵, situația se prezintă astfel:

$$\begin{aligned} A_1 &= A'_1 \\ A_2 &= A'_2 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} A_4 &= A'_4 \\ A_5 &= A'_5 \end{aligned}$$

$$\boxed{A_3 \neq A'_3}$$

$$\boxed{A_6 \neq A'_6}$$

⁵³ Cf. Solomon Marcus, *Lingvistică matematică. Modele matematice în lingvistică*, București, 1963, p. 9, 11–12.

⁵⁴ Cf. I. Gheție, *Și, semn al conjunctivului...*, p. 255.

⁵⁵ Simbolurile le împrumutăm din studiul Valeriei Guțu-Romalo, *Pour une description structurale de la flexion verbale du roumain*, în *Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, vol. II, 1965, p. 87, nota 1: A = indicativ prezent, A' = conjunctiv prezent; cifrele arabe indică persoanele.

Ca regulă generală, în sistemul verbal al dacoromânei, este identitatea între A_1, A_2, A_4, A_5 și A'_1, A'_2, A'_4, A'_5 și nonidentitatea între A_3, A_6 și A'_3, A'_6 . Așadar, patru din cele șase persoane au aceeași structură fonică.

Există o categorie de verbe la conjugarea I și la conjugarea a IV-a care au toate formele verbale de la indicativ prezent și conjunctiv prezent identice, și anume: verbele a căror temă se termină în *i*, de tipul *îdia* (încheia etc.) și *sui* (birui etc.).

În graiurile populare, posibilitatea identității prezentului indicativ și a prezentului conjunctiv, la toate persoanele, este sporită prin unele fenomene fonetice. Menționînd numai persoanele 3 și 6, la care există deosebire în limba literară, putem reține exemple ca: *cruță* — *să cruță* „să cruce”, *îngrașă* — *să îngrașă* „să îngrașe” sau *îngrașe* „îngrașă” — *să îngrașe*, *acopere* „acoperă” — *să acopere*, *sufere* „sufără” — *să suferă* etc.

Schema acestor tipuri de verbe este următoarea:

$$\begin{array}{ll} A_1 = A'_1 & A_4 = A'_4 \\ A_2 = A'_2 & A_5 = A'_5 \\ A_3 = A'_3 & A_6 = A'_6 \end{array}$$

La acestea s-ar putea adăuga și verbul *a scrie*, care prezintă o singură formă neidentică, la persoana 3 plural.

7. Se pune întrebarea: este oare posibil ca un fenomen lingvistic care apare în anumite condiții specifice, în cazuri particulare, precum credem că a apărut și «*să*», să se generalizeze?⁵⁶ La această întrebare răspunsul nu poate fi decît afirmativ. Ca să dovedim acest lucru, vom aduce exemple din diverse compartimente ale limbii, inclusiv din sintaxă:

a) din fonetică:

— *îmbļu* (<lat. *ambulo*) > *umblu* (cf. *îmflu* > *umflu*, *împlu* > *umplu*), prin asimilarea *i* — *u* > *u* — *u*⁵⁷; de la persoana întîii, singura la care s-a putut produce fenomenul, s-a generalizat *u* în locul lui *i* în toate formele verbale;

— *luneca* (<lat. *lubricare*) se explică dintre-o formă **lureca*, formă care ar fi trebuit să rezulte din latinește; schimbarea lui *r* cu *n* nu o putem explica din această formă. Trebuie să pornim de la infinitivul lung **lurecare*, în care sint date condițiile disimilării *r* — *r* > *n* — *r*: **lurecare* > *lunecare*, de unde *luneca*; radicalul cu *n*, apărut la infinitivul lung, s-a generalizat în întreaga paradigmă a verbului⁵⁸;

— *pre* (<lat. *per*) > *pe* (*pă*, *pî*), prin disimilare totală în fonetică sintactică; din construcții ca *pre trepte* > *pe trepte*, *pe* s-a generalizat⁵⁹; e de presupus că situațiile în care *pre*, în construcții sintactice, apare

⁵⁶ Întrebarea este sugerată de următoarea afirmație a lui I. Gheție, (*Și, semn al conjunctivului*..., p. 254, nota 1): „Exprimarea raportului de subordonare (finală, consecutivă) printr-o propoziție introdusă prin *și* trebuie să fie foarte frecventă, în orice caz mai frecventă decît prin conjuncția *să*, pentru ca propozițiile finale sau consecutive introduse prin *și* să poată scoate din circulație propozițiile normale introduse prin *să*”.

⁵⁷ Cf. S. Pușcariu, *Limba română*, II, București, 1959, p. 291.

⁵⁸ Cf. idem, *ibid.*, p. 100.

⁵⁹ Cf. idem, *ibid.*, p. 111.

în condițiile disimilării totale sînt mai puțin numeroase în raport cu acele în care *pre* nu se găsește în asemenea condiții;

— *ă* protonic > *a*, cînd în silaba accentuată se găsește un *a*, prin asimilare (în cuvinte de tipul *bărbat* > *barbat*), de unde printr-o falsă interpretare a vorbitorilor, care au luat drept cauză a fenomenului accentul, fenomenul s-a generalizat, cuprinzînd și cuvintele în care în silabele accentuate erau alte vocale (de tipul *bătrîn* > *batrîn*); statistic, cuvintele în care *ă* protonic este urmat de *ă* sînt mult mai puține decît celelalte în care *ă* protonic este urmat de o altă vocală accentuată⁶⁰;

— rădăcina *dorm* s-a generalizat de la persoana 1, 2, 3 și 6, indicativ prezent, la toate formele verbale;

b) din structura gramaticală:

— cea de a doua terminație a verbelor de conjugarea a IV-a, -*î*, care este caracteristică unui mare număr de verbe, s-a dezvoltat, pe baza unei legi fonetice, la două verbe românești de origine latină: *urî* < lat. **horrire* și *storî* (*sturi*) < lat. **extorrire*⁶¹.

— terminația -*auă* a substantivelor neutre cu singularul în -*ău* și -*eu* s-a născut la cuvintele vechi *părau* și *ou* cu pluralul *părauă*, *ouă*⁶²;

— terminația -*lor* la vocativul plural al substantivelor masculine și feminine s-a dezvoltat și apoi s-a generalizat din construcții ca: *dau vouă fraților*, în care dativul *fraților* a putut fi interpretat de vorbitori ca un vocativ⁶³;

— *p(r)e*, ca morfem al acuzativului, s-a dezvoltat la anumite verbe ca: *arăta*, *căuta*, *chema*, *lumina*, *nimeri*, *striga*, *asupri* (numărul lor este destul de redus), a căror acțiune se îndreaptă adesea spre persoane (în acest caz verbul are un complement circumstanțial de loc) sau, în anumite circumstanțe, poate fi tranzitivă (în acest caz verbul are un complement direct). Funcția de morfem al acuzativului a lui *p(r)e*, alături de cea prepozițională, își are originea în faptul că complementul circumstanțial de loc al acestor verbe, exprimat printr-un nume (sau pronume) care reprezintă o persoană, poate să aibă, în egală măsură, valoarea unui complement direct în acuzativ (de ex.: *Au început a cere bani*; *iar boierii arată pe Domnul* — E. Kogălniceanu). Din asemenea construcții prepoziționale bivalente a fost posibilă o falsă analiză sintactică, care explică originea lui *p(r)e* ca morfem al acuzativului. De la aceste verbe, *p(r)e* s-a generalizat la toate verbele tranzitive, cu funcția specifică de a diferenția acuzativul numelor de persoană pentru evitarea confuziei între subiect și complementul direct, într-o topică inversă⁶⁴.

⁶⁰ Cf. S. Pușcariu, *Din perspectiva dicționarului*. III. *Despre legile fonologice*, în „Dacoromania”, II, p. 67; idem, *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române*, în „Dacoromania”, VII, p. 50—51; R. Todoran, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal*..., p. 80.

⁶¹ Alf Lombard, *Le verbe roumain*, Étude morphologique, tome II, Lund, 1955, p. 818.

⁶² Cf. R. Todoran, *Note morfologice*, în „Cercetări de lingvistică”, I, 1956, p. 133; V. Arvinte, *Terminația de plural -auă a unor substantive neutre*, în „Studii și cercetări lingvistice”, X, 1959, nr. 2, p. 234.

⁶³ Cf. S. Pușcariu, în „Dacoromania”, IV, p. 1297, nota 1; Al. Procopovici, *Articol și vocativ*, în „Dacoromania”, X₁, p. 8—9.

⁶⁴ Cf. L. Onu, *L'origine de l'accusatif roumain avec p(r)e*, în *Recueil d'études romanes*, publié à l'occasion du IXe Congrès International de Linguistique Romane à Lisbonne du 31 Mars au 3 Avril 1959, București, 1959, p. 202—204.

8. Apariția lui *și* « *să* » în arii laterale în cuprinsul dacoromânei se explică convenabil, dacă admitem explicația schițată de N. Drăganu : fenomenul, fiind o inovație sintactică, apare independent, spontan, în aceleași condiții, datorită acelorași cauze, în puncte sau zone diferite ale aceluiași teritoriu lingvistic.

9. Vechimea lui *și* « *să* » nu o putem preciza, deoarece, așa cum am văzut mai sus (cf. p. 197--198), textele vechi nu ne oferă atestări sigure ale fenomenului. Faptul că nu se găsește în manuscrisele bihorene din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea se poate explica în două feluri : fie că fenomenul în acea perioadă n-a fost cunoscut în Bihor și Sălaj, fie că, așa cum presupune I. Gheție ⁶⁵, a existat o tradiție literară, care a impus pe *să*. Înclinăm a crede că prima posibilitate are mai multe șanse de a fi admisă. În ce privește același fenomen din ariile moldovenești, deoarece nu cunoaștem manuscrise vechi provenite din cuprinsul acelor arii, nu putem face nici un fel de considerații asupra vechimii lui în acele regiuni. Credem, împreună cu acad. Al. Rosetti ⁶⁶, că fenomenul discutat, localizat în trei zone restrânse, este o inovație de dată relativ recentă.

10. Acad. Al. Rosetti ⁶⁷ s-a gândit la posibilitatea explicării lui *și* « *să* » printr-o influență străină. După părerea noastră, o influență străină în apariția acestui fenomen este exclusă. E greu sau chiar imposibil de presupus că aceeași influență străină a determinat apariția fenomenului atât în aria nord-vestică, cât și în ariile nord-estice. Dacă fenomenul este o inovație relativ recentă, precum admitem, ca și acad. Al. Rosetti, și dacă el se datorește unei influențe străine, trebuie să ne gândim pentru aria din Crișana la limba maghiară, iar pentru ariile din R.S.S. Moldovenească și regiunea Cernăuți la limba ucraineană sau la limba rusă. În aceste limbi, însă, nu există ceva similar.

11. Ajungând la capătul studiului nostru, considerăm că e necesar a se reține următoarele concluzii :

a) *și* « *să* » este o inovație sintactică românească, relativ recentă, rezultat al dezvoltării interne a limbii române.

b) Explicarea fenomenului trebuie căutată pe calea indicată de N. Drăganu : echivalența între *să* și *și*, pe baza funcției lor consecutive-finale, a făcut posibilă substituirea primei conjuncții cu cea de a doua. Inovația s-a produs spontan și independent în cele trei arii.

c) În regiunile în care se înregistrează fenomenul, *și* este o conjuncție polivalentă : 1. coordonatoare, copulativă, adversativă etc. și 2. subordonatoare finală, consecutivă, completivă etc., ca și *să*, din celelalte graiuri dacoromâne (și limba literară), pe care a substituit-o în toate cazurile.

Iunie 1966

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de filologie
Cluj, Str. Horea, 31

⁶⁵ I. Gheție, *Și, semn al conjunctivului...*, p. 259.

⁶⁶ Al. Rosetti, *Și, «să» dans le nord-ouest de la Transylvanie...*, p. 396 : „cette innovation est localisée, de nos jours, dans une zone restreinte et elle semble être de date récente”.

⁶⁷ Idem, *ibid.* : „son apparition doit s'expliquer probablement par une influence étrangère”.

ACCENTUL ȘI LUNGIMEA VOCALICĂ ÎN ELEMENTELE DE ORIGINE ROMÂNĂ DIN GRAIURILE CEHE DIN BANAT

DE

GH. CIPLEA

Materialul pe care se întemeiază analizele noastre l-am cules în cursul anchetelor dialectale generale făcute în anii 1957, 1961, 1962 și 1963 în localitățile cu populație cehă din Banat. Este vorba atât de localități cu populație compactă cehă, cât și de localități cu populație mixtă, români și cehi, a căror conviețuire îndelungată a dus, în mod firesc, la împrumuturi, influențe reciproce și contaminări din punct de vedere lingvistic¹. Deocamdată ne limităm la prezentarea accentului și a lungimii vocalelor din elementele românești intrate în graiurile cehe din Banat.

Fiind vorba de limbi cu sisteme fonetice deosebite, cum este cazul graiurilor românești și a celor cehe, este interesant de urmărit și de precizat felul cum se adaptează cuvintele românești sistemului fonetic al limbii care împrumută.

După cum se știe, lungimea vocalelor și accentul constituie două trăsături caracteristice ale graiurilor cehe. În aceste graiuri, ca și în limba literară și în majoritatea graiurilor cehe, accentul este fixat pe prima silabă. (Ne gândim, firește, la accentul principal².) Dar în graiurile cehe din Banat am întâlnit câteva excepții: cuvinte de origine cehă (în număr redus) se accentuează altfel decât în celelalte graiuri cehe. Astfel un informator din Jupalnic, provenit din cătunul Ogradena Nouă (com. Ogradena Veche) conjugă verbele *d'elat* „a face” și *prosit* „a cere (a ruga)”

¹ Cf. articolul nostru *Influențe românești în graiurile cehe din Banat* (Lexic), în „Cercetări de lingvistică”, XI, Cluj, 1966, nr. 1, p. 63–69.

Ca sistem de notare am adoptat pe cel al *Atlasului lingvistic român*, îmbinat cu cel al lui Zdislaw Stieber din *Projekt pisowni fonetycznej dla Atlasu Językowego Słowiańszczyzny*, ținând seama totodată și de grafia cehă. (Lungimea vocalică este notată de noi cu [:] două puncte după vocala lungă.)

Din cauză că în ortografia cehă prin *‘* este notată lungimea vocalică, noi notăm accentul prin semnul *˘*.

² František Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny I*, Praga, 1951, p. 107 și urm.; Bohuslav Havránek – Alois Jedlička, *Česká mluvnice*, Praga, 1963, p. 34–36.

la ind. prez. persoana I-a și a II-a plural după cum urmează : *mi d'elàme, vi d'elàte* „noi facem, voi faceți”, *mi prosìme, vi prosìte* „cerem, cereți” (rugăm, rugați). De asemenea substantivele *strouhàtko* „răzătoare” și *valèček* „cilindru” (rulou mic) au accentul pe penultima silabă în Gîrnic. Este evident că accentuarea acestor cuvinte se datorește influenței accentului din limba română a verbelor și substantivelor trisilabice de tipul *întrece, cunoaște, zărește, pupitru, fereastră, cămașă* etc., în care accentul stă pe penultima silabă. Fenomenul acesta se observă și la studenții români care, atunci cînd încep să învețe limba cehă, accentuează cuvintele cehe de trei silabe, și mai ales verbele, pe penultima silabă. Nu se poate susține că ar fi vorba, în acest caz, la cehii din Banat de o influență poloneză, ca de exemplu în graiurile „lahe” (*lašská nářečí*)³, ci pur și simplu de o influență a limbii române, pe care informatorii o vorbesc și o aud mereu, trăind între români. Probabil că subiectul amintit⁴ accentuează cuvintele pe penultima silabă și la alte verbe de acest tip.

Faptul subliniat ne îndreptățește să tragem concluzia că factorii care au determinat modificarea locului accentului în graiurile cehe din Banat nu sînt identici cu cei din graiurile cehe din RSC, iar fenomenul nu s-a produs în aceeași epocă.

În ceea ce privește împrumuturile din limba română constatăm că aproape toate cuvintele românești s-au adaptat sistemului de accentuare al limbii cehe, purtînd accentul pe prima silabă.

Sînt, însă, și cîteva cuvinte care se abat de la această regulă. De exemplu în cuvîntul *něpòta* „nepot” acuz. sg. sau „nepoată” (Gl) accentul este pe silaba *po*, ca în limba română. Dar alături de această formă am notat pluralul *něpotove* și *něpot'i* „nepoți” cu accentul pe prima silabă. Modificarea accentului în cele două forme din urmă se datorește fără îndoială faptului că din punct de vedere formal ele sînt mai apropiate de cuvintele cehe.

În grupul de cuvinte *jedna femeje de servič* „o femeie de serviciu” (B.) un singur cuvînt este ceh, iar celelalte românești, totuși accentul este cel din cehă, pe prepoziție (*dě servič*). În cehă, dacă cuvîntul este precedat de o prepoziție monosilabică, accentul cade pe prepoziție, cele două cuvinte fiind legate din punct de vedere fonetic⁵. Prin urmare, *de* este tratat ca orice prepoziție de origine cehă.

Întrebarea pe care ne-o punem în acest loc este însă : cum se adaptează cuvintele românești intrate în graiurile cehe, din punct de vedere al accentului și al lungimii vocalice? În cele ce urmează ne vom referi numai la elementele de origine românească din graiurile cehe vorbite în cîteva localități din Banat : Eibenthal, Gîrnic, Sfînta Elena, Clopodia, Șumița, Ravensca, Bigăr, Peregul Mare, Cozla etc.⁶.

³ Bohuslav Havránek, *Nářečí česká* în „Československá vlastivěda” III, Jazyk, 1934, p. 116.

⁴ Se numește Bublik-Harlacher Tereza de 61 de ani.

⁵ Bohuslav Havránek-Alois Jedlička, *op. cit.*, p. 34; František Trávníček, *op. cit.*, I, p. 134, II, p. 1239.

⁶ Pentru numele localităților am dat următoarele sigle : E — Eibenthal; G — Gîrnic; Sf. E. — Sfînta Elena (com. Coronini, rn. Moldova Nouă); Cl — Clopodia, rn. Deta; Ș — Șumița com. Lăpușnicel, rn. Bozovici; R — Ravensca (com. Șopotul Nou, rn. Bozovici); B — Bigăr, rn. Moldova Nouă; P — Peregul Mare, rn. Arad; Co — Cozla colonie (așezată pe Dunăre la 2 km est de Drencova).

Noi am constatat că relația dintre accentul cuvintelor românești și lungimea vocalică a cuvintelor din graiurile cehe este foarte strînsă. Astfel în majoritatea cuvintelor împrumutate silaba accentuată din limba română a devenit vocală lungă în graiurile cehe, indiferent de numărul silabelor și de locul accentului din cuvîntul respectiv. Se poate spune, deci că accentul românesc a influențat asupra fixării locului lungimii vocalelor și, în general, asupra caracterului lung al vocalelor din aceste cuvinte⁷, cu atît mai mult cu cît n-am întîlnit nici un caz în care vocala neaccentuată a cuvîntului împrumutat să se rostească lung în graiurile cehe. Menționăm că despre această problemă s-a mai scris, dar în legătură cu alte graiuri⁸.

Dăm mai jos cîteva exemple pentru a ilustra lungimea vocalelor în elementele românești din graiurile cehe din Banat:

În cuvinte monosilabice: *gra:t* s.m. „termometru” (Ș);

În cuvinte de două silabe: *ba:zu* s.f., ac. sg. „bază de recepție” (Cl); *blu:za* s.f. „bluză” (E); *Ĉo(u)ba:n*, nume de ciine (G)⁹; *fa:šek* s.m. „fașe” (Cl); *frunta:š* s.m. „frunțaș” (E); *gola:n* s.m. „golan” (E); *grnda:k* s.m. „gîndac” (Sf. E); *ga:ta* adv. „gata” (E); *kami:n* s.m. „cămin, sobă” (E)¹⁰; *kanta:r* s.m. „cîntar” (în graiurile românești găsim și forma cîntar, în graiurile cehe $\text{ä} > a$; *kasi:r* s.m. „casier” (E); *koptu:* s. gen. pl. (s. *koptu:* „de la (din) cuptoare” (Ș); *ko:ru* s.m., locativ sg. „(la) cor” (Ș): *mi sme xodili do ko:ru* „noi am umblat la cor”; *krĕa:k* s.m. „circeag”¹¹ (Cl). (Românescul -îr- interconsonantic s-a realizat ca *r* silabic în cehă). Deși cuvîntul există și în sîrbă¹², în cazul de față cehii l-au împrumutat de la români, din limba română locală; *la:bi* s.f., nom. pl. „labe”¹³ (Ș) (sens ironic pentru mîini); *nota:r* s.m. „notar” (Cl); *ora:r* s.m. „orar” (E); *Pad'ina Ma:re* (Sf. E); *pa:zu* s.f. ac. sg. „pază” (Cl); *pla:su* s.f. ac. sg. „plasă” (E); *pri:za* s.f. „priză” (E, P.); *stra:ti* s.m. nom. pl. „straturi” (Co); *strunga:r* s.m. „strungar” (E); *tere:n* s.m. „teren” (de sport).

3. Cuvinte cu trei silabe: *advoka:t*, *arvoka:t* s.m. „avocat” (E), (cuvîntul, credem, este împrumutat din graiurile românești, deși există atît în limba cehă literară¹⁴, cît și în unele graiuri cehe¹⁵); *boja:ru:* s.m. gen. pl. „boieri” (Ja) *tadi bilo moc velkix boja:ru* „aici au fost mulți boieri mari”; *dispenza:r* s.m. „dispensar” (E); *fu(r)ni:ra* s.m. (n.) „furnir” (Cl) (Și acest cuvînt de origine germană¹⁶ trebuie să fie un împrumut

⁷ Despre cantilatea vocalică în cuvintele ucrainene de origine română, cf. I. Pătruț, *Fonetica graiului huful din Valea Sucevei* (București), 1957, p. 46.

⁸ P. Neiescu, *Există legătură între cantilate și accent?*, în „Cercetări de lingvistică”, III, 1958, p. 135—142; I. Negrescu, *Cantilatea devenită accent, în limba română*, în „Arhiva”, XXVIII, 1921, nr. 2, p. 229.

⁹ Cf. Sofronie Liuba și Aurelie Iana, *Topografia satului și hotarului Maidan*, Caransebeș, 1898, p. 114: *Cioban* (nume de ciine).

¹⁰ Idem, *ibid.*, p. 97, 124.

¹¹ Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor*. Studiu de dialectologie slavă meridională, București, 1935, p. 123; I. Pătruț, *Folklor de la Români din Sîrbia*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, VI, 1942, p. 340, 355.

¹² Cf. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1898—1903, s.v. *krĕdg*.

¹³ I. Pătruț, *Folklor de la Români din Sîrbia*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, VI, 1942, n. 71.

¹⁴ Cf. *Slovník spisovného jazyka českého I*, Praga, 1960, s.v. *advokát*.

¹⁵ B. Vydra, *Popis a rozbor nářečí hornoblanického*, Praga, 1923, p. 12.

¹⁶ Cf. *Dieționarul limbii române moderne*, București, 1958, s.v. *furnir*.

din limba română, mai ales că în localitate se află o mică fabrică de mobilă); *kapora:l* s.m. „caporal” (E); *kapita:n* s.m. „căpitan” (E); *kanti:na* s.f. „cantină” (E); *kandida:t* s.m. „candidat” (E); *kasi:rem*, instr. sg., cf. *kasi:r*; *marina:r* s.m. „marinar” (E); *mata:su* s.f. sg. „mătase” (Cl); *oka:zi* s.f. „ocazie” (Cl), (cu o terminație neobișnuită în limba cehă pentru substantivele feminine.); *parti:du* s.m. loc. sg. „partid” (E) (*v parti:du* „în partid”); *pa:zňik* s.m. „paznic” (Cl); *pas(z)eduf* s.m. „bazedof” (Ș); *poga:č* s.m. „pogace” (Cl) (acest cuvânt ar putea proveni din slovacă¹⁷, ținând seama de faptul că nu departe de Clopodia există o localitate cu populație slovacă¹⁸, se găsește de altfel și în sirhocrroată (*pogáča*)¹⁹; *poma:na* s.f. „pomână” (R); *preva:tňi* adj. „privat” (Cl); *spaka:lit* verb la infinitiv „a păcăli” (E), (este derivat de la verbul a *păcăli* : cu pref. *s-* + *păcăli* + *t* (suf. inf.); *tribuna:l* s.m. „tribunal” (E); *tulu:že* s.f. pluralia tantum „tuluje”²⁰ (Ș); *Tutu:ni*, nume topic (<rom. *tutun*) (G);

4. Cuvinte de patru silabe : *fakulta:t'i* s.f. „facultate” (Cl); *fiška:lovi* s.m. dat. sg. „avocatului, fișcalășului” (Cl); *kolora:do* s.m. „gindac de colorado” (E); *koš(š)itu:ra* s.f. s.g. < *corșitură* (Cl); *milica:ni* s.m., ac. pl. „milițieni” (Ș); *ordina:rňi* adj. „ordinar (—ă)” (Cl); *pantalo:ni* s.m., nom. pl. „pantaloni” (Sf. E.), (în acest cuvânt *o* este semilung); *reforma:t'i* s.m., nom. pl. „reformați” (Cl); *veterina:r* s. m. „veterinar” (G); *Libu:ra:št'i* nume topic, (Sf. E.); *Rezerva:tu* (<rom. *rezervă*, (loc), „rezervat” cf. și *rezervație*), nume topice, (E.).

5. Cuvinte cu cinci silabe : *aranži:rovat* v. infinitiv „a aranja” (E); *vimetura:no*, „măturat” part. pasiv (poate fi și formă impersonală) (Cl).

Din cele de mai sus s-ar părea că toate cuvintele de proveniență românească trebuie să aibă vocale lungi. Situația reală însă ne arată că numai aproximativ 16,48% din elementele românești din graiurile cehe au vocale lungi (silabe lungi)²¹.

În ceea ce privește intonația, graiurile cehe de la noi nu se deosebesc prea mult de limba cehă comună. Semnalăm numai formula de salut *dobritr* „bună dimineața” (E), care, ca și în alte graiuri cehe, are pe *o* din ultima silabă foarte ridicat. Aceasta se datorează foarte probabil faptului că, fiind un cuvânt compus, se urmărește reliefarea ultimului cuvânt, în cazul nostru redus la o singură silabă în vorbirea alegro. De aceea acest *o* dă impresia că este și accentuat.

Din cele expuse desprindem următoarele : elementele românești din graiurile cehe din Banat au accentul pe prima silabă, ca în majoritatea graiurilor cehe și în limba literară.

¹⁷ La distanță de aproximativ 5 km sud-vest de Clopodia se află localitatea Butin, locuită de slovaci.

¹⁸ Fr. Trávníček, *Slovník spisovného jazyka českého*, ed. IV-a, Praha, 1952, s.v. *pogač*; *Slovník spisovného jazyka českého II*, Praha, 1964, s.v. *pogač* și *pagač*; Kar. Kálala Miroslav Kálal, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*, B. Bystrica, 1923, s.v. *pogač*, *pogáč* și *pagáč*.

¹⁹ Cf. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, s.v. *pogača*.

²⁰ În ALR, serie nouă, vol. I, 1956, harta 117, în punctul 2, este înregistrată forma *Lulúj*; vezi și hărțile 118 și 119.

²¹ Cf. cele susținute de noi în articolul *Cantitatea vocalică în graiurile cehe din Banat*, în RS1, VII, 1963, p. 211.

Silaba, care în graiurile cehe este lungă, în graiurile românești sau în limba literară a fost sub accent în proporție de 100% din totalul cuvintelor înregistrate de noi. Deci legătura dintre lungimea vocalelor (silabelor) din cuvintele intrate în graiurile cehe și accentul din limba română este foarte strinsă. Același lucru l-a observat P. Neiescu, cu privire la elementele maghiare din graiurile românești, spre deosebire de L. Trem²², care susține că nu există legătură între cantitate și accent.

Dintre vocale mai adeseori devine lungă *a* (72,88%). Astfel, din 59 de cuvinte 43 sînt cu *a* lung, 8 cu *i* lung, 5 cu *u*, 2 cu *o* lung și un singur cuvînt cu *e* lung.

Februarie 1966

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de filologie, Cluj, str. Horea 31

²² Cf. L. Trem^l, *Der Dynamische Wortakzent der Ungarische Lehnwörter im Rumänischen*, în „Bulletin Linguistique”, II, 1934, p. 49—50.

TERMENII PRIVITORI LA CULORI ÎN LATINĂ, CU REFERINȚĂ LA LIMBILE ROMANICE *

DE

G. GIUGLEA și B. KELEMEN

Problema denumirii și definirii culorilor a format obiectul unor lucrări încă în secolul trecut, atât la popoarele romanice, cât și la altele. După destinația lor, aceste lucrări s-ar putea grupa în mai multe categorii, după cum ele au urmărit scopuri industriale, de artă, lingvistice, psihologice etc. Menționăm că la noi S. Fl. Marian, prin discursul său de recepție, rostit în ședința din 12 martie 1882 a Academiei Române (discurs care a apărut apoi sub titlul de *Chromatica poporului român* în „Analele Academiei”, seria II, tom. V, sect. II : *Memorii și notiții*, precum și în extras în același an, adică în 1882) se evidențiază printre primii cercetători care se ocupă de problema culorilor din punct de vedere lingvistic.

Atenția noastră a fost îndreptată asupra acestei probleme de o lucrare a lui J. André, *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine*, Paris, 1949, 427 p. Notele din *Introducerea* lui J. André, dar mai ales lucrările menționate în capitolul *Bibliografie* ne informează și despre alte lucrări de seamă apărute cu privire la culori, la denumirea lor etc.

În general se admite o evoluție în discernerea diferitelor culori. Astfel reținem pentru uzul lingvistic că din spectrul grecesc al lui Homer lipseau culorile verde și albastru ¹. Dar ne întrebăm : de ce a spus Homer Athenei γλαυκῶπις „cu ochii ca solzul de pește, cu ochii albastriverzui”, iar G. Murnu traduce „cea cu ochi de bufniță”. La romani nu lipsea decît termenul de albastru. J. André este adept al evoluției și se referă la dezvoltarea conștiinței de culoare și de nuanțare a culorii : primele culori percepute de copii sînt *galben* și *roșu*, iar ultimele culori cunoscute de om sînt *albastru* și *violet* ².

În ceea ce privește termenii latini privitori la culori, subliniem că aceștia au fost scoși de autor din limba scriitorilor și din diferite docu-

* Comunicarea prezentată în ședința din 14 ianuarie 1966 a Societății române de lingvistică romanică, Filiala Cluj.

¹ J. André, *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine*, Paris, 1949, p. 14.

² Idem, *ibid.*, p. 15.

mente; nu are în vedere terminologia populară latină, de existența căreia nu ne putem îndoi.

J. André se ocupă de nouă culori principale (alb, negru, cenușiu, sur, roșu, brun, galben, albastru, verde și violet) și de 525 de cuvinte privitoare la culori, legate de aceste 9 fundamentale, total de 534 de termeni (substantive, adjective, verbe).

Dintre aceștia, în limbile romanice s-au păstrat 82 de termeni privitori la culori, iar 20 cu accepțiuni evaluate ³.

1. Dintre cei 7 termeni de bază pentru culoarea albă (*albus, candidus, niveus, lacteus, marmoreus, argenteus, eburnus*), la noi s-au păstrat următorii:

lat. *albus*, -a, -um > rom. *alb*.

Albus a fost adjectiv cromatic panroman, dar cu vremea i s-a substituit germ. *blank* din motive de ordin fonetic (vocalizarea lui *l* înainte de consoană). În ceea ce privește dispariția din limbile romanice apusene a lui *albus*, nu vedem deocamdată alt motiv. Cuvîntul acesta a fost foarte productiv în latină. J. André dă multe derivate (*peralbus, subalbus, albulus, albutus, albitudo, albor; albidus, exalbidus, peralbidus* etc.), printre care și derivate verbale (*albere, inalbere; albesce, exalbesce, inalbesce; albicare, subalbicare* etc.). Dintre aceste derivate, *albor*, -orem stă la baza cuvîntului nostru *alboare* „lucire — albă”, a cuvîntului sp. *albores* „zori”. Cuvîntul aromân *salbit*, „păle, blème” îl putem apropia de lat. *exalbidus*. Verbul *albere* nu este menționat în REW, numai *albesce* > rom. *albi*. Să nu uităm că *înflori* < lat. *floreo*, -*ire (cl. -ēre) și *infloresco*, -*ire > *înfloresc* ⁴. În REW avem *inflōrēscere*. Prin urmare și *albi* presupune fazele *albēre* > *albre* > rom. *albi*. J. André a găsit atestate verbele *inalbare, inalbere*, care s-ar putea apropia de *înālbi*; vorbim de apropiere fiindcă s-ar putea ca *înālbi* să fie mai nou, format pe teren românesc. În limba română, *albus* are de asemenea mulți urmași: *albeală, albeață, albei, albel, -ică, albeț, -eață, albețe, albicel, albicios, albiciune, albiliță* (fluturi de varză), *albime, albin* (nume de vacă), *albineț, -eață, albinu, albior, albire, albișor, -oară* subst. și adj., *albiță, albitor, -oare* subst. și adj., *albitură* (nume de pește), *albiu, -ie, albei, -oale* adj. și subst., *albui, -uie* (pentru acesta vezi mai departe căprui), *albuleț, -eață* adj. și subst., *alburu, -ie* adj. și subst., *albuș, albușău, albuț, -ă*.

lat. *candidus*, -a, -um explică numele de persoană *Cîndea* ⁵ și numele topic *Cîndet*.

lat. *lacteus* nu s-a păstrat la noi, dar în poezia populară întîlnim ceva apropiat: „Fețișoara lui, spuma laptelui” (Miorița). Cf. și *lăptos*.

2. Pentru culoarea neagră J. André înregistrează șase termeni (*ater, niger, furvus, piceus, aquilus, coracinus*) dintre care în limba română nu s-a păstrat decît unul singur: *niger, nigra, nigrum* > *negru*, de unde avem derivate: *negruț, negrișor*.

De altfel, în limba latină diferența între sensul celor două cuvinte este numai de nuanță: sub *niger* se înțelegea un negru lucios, iar *ater* arăta un negru mat. Pînă la Lucrețiu, *ater* era mai des întrebuintat; mai

³ La stabilirea acestor date ne-am folosit de W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a 3-a, Heidelberg, 1935.

⁴ Cf. DA, s. v. *înflori*.

⁵ După Al. Philippide.

tîrziu frecvența lui a devenit mai mică, cîștigînd teren cuvîntul *niger*. Această situație se reflectă și în limbile romanice. După W. Meyer-Lübke, *ater* s-a păstrat în italiana veche și portugheză cu sensul de „dunkel”, iar în provensală cu sensul de „Heidelbeere”, precum și în unele derivate din provensală, portugheză, siciliană, calabreză etc., dar cu sensuri mai potolite și mai îndepărtate de sensul originar „schwarz”. Termenul *niger* s-a păstrat în schimb în toate limbile romanice⁶.

J. André spune că limbile moderne n-au decît un singur termen pentru denumirea culorii negre, deoarece sînt greu de observat nuanțele ei. Astfel în limba franceză există numai termenul de *noir*, iar în limba germană termenul de *schwarz*. Nuanțarea se face numai prin comparare, fr. *d'un noir de suie*, *de poix*, *d'encre* etc.; germ. *kohlschwarz*, *rabenschwarz*⁷.

Credem că e bine să facem aici o precizare. Amintind numai în treacăt că textiliștii experimentați deosebesc pînă la 100 de nuanțe de culoare neagră, ne oprim la faptul că *negru* se referă în terminologia pastorală românească la două nuanțe, după vîrsta oilor. Cînd mielul e mic are blană neagră și i se spune *negru*, *neagră*, *negruț(ă)*. Dar cînd mielul ajunge oaie și cu lîna mare, culoarea devine, din cauza soarelui, mai deschisă⁸. Faptul se poate verifica cu termenul *lai*, *laie*, *lăi* „negru”, cuvînt care există și în albaneză provenind, ca și la noi, de la coloniștii veniți din sudul Italiei (Magna Grecia)⁹. Mulțimea definițiilor date acestui cuvînt se datorează tocmai schimbării de culoare și varietății de culori observate după vîrstă și anotimp.

3. Dintre termenii care denumesc diferite variante ale culorii *cenușiu*, *sur*, anume *canus*, *ranus*, *pullus*, precum și variantele *asinusca*, *cinereus* și *cineraceus*, *columbinus*, *murinus*, *plumbeus*, *leucophaeus*, în limba română nu s-a păstrat decît derivatul *cărunt* din *canutus*. Carol cel Mare se numea *la barbe chenue* (*La Chanson de Roland*). Menționăm însă că avem un termen foarte expresiv corespunzător lui *columbinus*, anume *porumbac*, -ă (despre păsări sau despre penele lor) „pestriț”. Definiția de „pestriț” dată de DLRM este sumară din cauza locului disponibil. Definiția completă o găsim în CADE, la cuvîntul *porumb*, „2. adj. De culoare cenușie-albăstrie, suriu, ca porumbul sălbatic (vorbind deci de păsări, de cai sau de vite)”. Pentru sufixul *-ac* există *Negruțac* de la *Negruț* (nume de persoană) și *Spînzac*, nume de munte în Bucovina, derivat de la *spînz*, precum și faimosul sat al moșilor *Albac*, la origine nume de persoană.

4. Cea mai bogată grupă o reprezintă cuvintele care arată culoarea roșie. Dintre termenii latinești cu diferite nuanțe: *ruber*, *rubor*, *rubicundus*, *rubidus*, *rufus*, *russus*, *russeus*, *robustus*, *robeus*, *rutilus*; *puniceus*, *purpureus*, *ostrinus*, *tyrius*, *sidonius*, *assyrius*, *sarranus*, *thalassinus*; derivatele: *ferrugineus*, *roseus*, *sanguineus*, *cruentus*, *igneus*, *flammens*, *coccinus*, *coccineus*, *mineus*, *miniatus*, *miniacus*, *cerasinus*, *testaceus*; termenii speciali:

⁶ W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, s. v. *ater*, *niger*.

⁷ J. André, *op. cit.*, p. 44.

⁸ Prin urmare, cînd cineva face un chestionar cu privire la culorile oilor, trebuie să aibă în vedere lucrul acesta, fiindcă se va putea găsi în situația de a auzi două sensuri pentru același termen.

⁹ Cf. G. Giuglea, *Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dacorumänischen Sprache*, Sibiu, 1944, p. 97—197.

spadix, badius, erythraeus, mulleus, burrus; *syricus*, în limba română s-au păstrat :

lat. *roseus* > rom. *roșu* ;

lat. *russus* > rom. *rus*, -ă adj. neatestat în dicționare ; se zice despre oameni, despre oi ; cf. bg. *rus*, cuvânt care există în toate limbile slave ;

lat. *robeus* > rom. *roib*, și nu din *rubeus* cum s-a spus pînă acum, fiindcă acesta ar fi dat românește *ruib* (compară cu *cuib*). Credem că în urma atestării formei *robeus*, care este chiar mai veche decît *rubeus*, după cum arată J. André, etimologia cuvîntului *roib* poate fi considerată rezolvată (cf. și „vopseaua galbenă” zisă *roibă*). De altfel J. André spune : „*Robeus* est attesté par une inscription (C.I.L., VI, 826). *Rubeus*, d'apparition tardive, à vocalisme refait par analogie sur *ruber*, a supplanté ce dernier en français, usité déjà en poésie en bas latin (A. L. 550, 13, *rubeis rosetis*).”

Selon P. F. 325, 1, *rob*us est un terme de la langue paysanne, désignant une teinte rouge de la robe des bœufs : *Robum rubro colore et quasi rufo significari, ut bouem quoque rustici appellant, manifestum est*. Une scolie à Juvénal, VIII, 155 (*robumque iuuenicum*) explique : *id est robustum rufum*.

Son emploi est limité à certains animaux domestiques : bœuf (Varron, R. R. II, 5, 8 ; Col. VI, 1, 2 ; 3), taureau (Inv. VIII, 155), veau (C. I. L., VI, 826, *uitulo robeo*), âne (Pallad. IV, 14, 3) et poules pondeuses (Col. VIII, 2, 8)¹⁰.

De la *rosina* (< *rosa*) și nu din *rosionem* este explicabil rom. *rușine*, adică culoare care apare în față ca semn de pudoare, și a trecut la sensul de „rușine”.

Românescul *sînger* „copac cu lemnul roșu” pretinde un **sanguinus* „de culoarea singelui”. Dar *sînger* poate fi explicat și ca un postverbal de la *sanguinare* > *sîngera* „a lăsa sînge”, „a fi rănit și a-i curge sîngele”. Există și adjectivul *sîngeriu* „de culoarea singelui”¹¹. Sufixul *-iu* îl mai aflăm în *cînepiu*, *suriu* și în cuvîntul păstoresc mai puțin cunoscut *sudriu*, *-ie* (despre vite sau oi) „cu părul negru sau cu lîna neagră amestecată cu albă” (Gr. S. VI 63). Cuvîntul acesta ne amintește de lîna de culoare mohorîtă, plină de *usuc* ; lat. *sudor* > rom. *sudoare*.

Lat. *cruentus* > rom. *crunt* îl avem într-o fază semantică ulterioară „plin de sînge”, p. ext. „înfiorător”. Verbul *a crunta* < lat. *cruentare* „a cresta un corp de animal sau de om încît să iasă și sîngele”.

Cit privește pe *coccinus*, cu sensul de „roșu”, apare ca fiind din aceeași bază ca și numele de fruct *coacăză* (boabe roșii), pentru care DA trimite la alb. **kokêzê* (diminutiv din *kok(ê)* „boabă”). Dar cuvîntul latin, intrat în albaneză și legat de o plantă cunoscută în tot domeniul dacoromân (arie majoră față de albaneză !), nu vedem cum a putut trece prin albaneză la noi. De altfel avem forme analoge în dr., de ex. *pupăză*. În CDDE se dă familia bogată a acestui cuvînt împreună cu explicații juste. În ceea ce privește sufixul *-(d)ză*, aflător în cuvinte ca *spetează*, *sfirlează* sau în numele de pasăre *cîntează* (baza *cincta* ?), nu poate să fie

¹⁰ J. André, *op. cit.*, p. 85.

¹¹ Cf. CADE, DL, DM.

decît străromân¹². Pentru aria întinsă a cuvîntului, vezi acum la C. Battisti și G. Alessio¹³, unde se confirmă ceea ce am afirmat mai sus.

5. Culoarea albastră în limba latină avea următoarele denumiri: *caeruleus*, *caerulus*, *lividus*, *glaucus*, *caesius*, *cyaneus*, *venetus*, *aerius*, *ferreus*.

Dintre acești termeni ne oprim la *venetus*, -a, -um „bleu turquoise”; „vinăt”. Cuvîntul este pus în legătură de A. Ernout și A. Meillet cu numirea vizitiilor de circ, care purtau căști și costume de această culoare și care erau originari din Veneția¹⁴. Cuvîntul nu s-a păstrat decît în limba română (inclusiv dialectele sud-dunărene). Motivul nu e ușor de găsit. S-ar putea explica evoluția semantică a acestui cuvînt de la obiecte de îmbrăcăminte de o anumită culoare la termenul cromatic prin faptul că, de obicei, culorile nu sînt prinse de ochiul omului cu precizie și de multe ori își pierd sensul lor originar, sau trec în anumite nuanțe, cum este cazul cuvîntului *venetus*. Astfel cuvîntul românesc *vinăt*, care are sensul de „albastru”, s-a păstrat numai în unele graiuri dacoromâne, și în special în cele din Banat.

Am amintit că J. André a înregistrat numai termenii din literatura latină și din documente. De aceea putem adăuga unele numiri de culori care nu sînt atestate de el, dar care se verifică prin termenii limbilor romanice. Astfel, lat. *mērus* este atestat în dicționare cu sensul general de „curat”, „limpede” (despre vin și alte lichide), iar în limba română în forma de *mieriu*, -ie, *mierii* „albastru”, „albastru închis” e dat în dicționare din lat. *mērus*. Cuvîntul *mieriu* apare într-un document din 1495 al lui Ștefan cel Mare ca supranume: *Мѣрїу*, avînd ca derivat numele de sat *Мѣрїуш*, a cărui formă corectă trebuia să fi fost *Mieriești*¹⁵. J. André nu atestă decît cuvîntul *meruleus*, atestat la Plaut cu sensul de „neagră ca o mierlă”¹⁶.

Credem că e bine dacă ne oprim puțin la cuvîntul nostru *mieriu*. În ALR s. n. vol. IV, la întrebarea 3402 „albastru ca cerul” s-au înregistrat următoarele răspunsuri *mîerî ca cêriu* 334/3402, *mîerîu ca și cêriu* 349/3402, *mîerû ca șerîu* 260/3402, *mîerău ca cêru* 316/3402, *mîer ca fôta* 228/3402, *nêru* sau *vinăt ca șerîu* 235/3402, [*e*] *mîerău ca cêriu* 310/3402.

Familia acestui cuvînt este atît de bogată și de complicată, încît o prea ușoară trecere peste el ar fi neștiințifică.

Ștefan Pașca în glosarul său dialectal a atestat adjectivul *mierliu* cu sensul de „nici tulbure, nici limpede”. Sextil Pușcariu, ocupîndu-se de acest cuvînt, arată că el are și două derivate verbale, unul în Mehedinți: *mierlește ochii*, cu sensul de „a ține ochii cînd deschiși, cînd închiși”, altul în Bihor cu sensul de „a privi cu sete și cu dor la ceva”: „Mîndra cu ochii merlește, Ca să cred că mă iubește”. S. Pușcariu amintește că Cihac (II, 595) înregistrează pe *merliu*, în expresia *ochii merlii* „des yeux bleu de ciel, bleu gris”. În vocabularul Anonimului din Caransebeș avem *mjêriu*,

¹² Vezi acestea și în W. Meyer-Lübke, *REW*, 2008, 1921.

¹³ Carlo Battisti, Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, II, Firenze, 1951, s.v. *coccineo* și *coccino*.

¹⁴ A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, sub voce.

¹⁵ Documentele lui Ștefan cel Mare, publicate de Ioan Bogdan, vol. II, București, 1913, p. 87. Mulțumim acad. E. Petrovici pentru această informație.

¹⁶ J. André, *op. cit.*, p. 215.

tradus prin „caeruleus”¹⁷. Walde-Hofmann înșiră formele *caeruleus*, *caerulus*, -a, -um. Aceste forme fac posibil un *merulus*, -a, -um. Sufixul -uleus, -ulea, -uleum îl reținem pentru a explica numele de culoare *căprui*, -ie, și mai târziu și alte derivate ca de exemplu *verzui*, -ie. Accentuăm că J. André nu înregistrează cuvântul *mērus* cu sensul apropiat de al nostru. (Vezi datele de mai sus din ALR s. n. vol. IV). În textul din Petroniu apare *mero meridie*, care corespunde românescului „Ziua(-n) amiaza mare”, adică cînd e cerul mai curat, mai senin, căci sub *senin* se înțelege și „cer albastru”. *Mērus* este păstrat și în romanica apuseană, de asemenea și derivatele din **exmērāre* „reinigen” etc.¹⁸. Deci în romanitatea răsăriteană avem de-a face cu o fază semantică ulterioară (vezi mai sus), de unde apoi se putea și *merliu* și apoi, eventual, verbul *a merli*¹⁹.

De astă dată nu ne-am oprit la culorile *brun*, *galben*, *verde* și *violet* deoarece au oferit mai puține fapte de relevat.

În concluzie, am adus în discuție un grup de termeni formînd capitolul termenilor de culoare în limba latină. Am observat că terminologia latină privitoare la aceste noțiuni este bogată și, relativ, e mic numărul termenilor care s-au transmis limbilor romanice. O mică incursiune însă în terminologia cromatică a limbii române ne-a convins de bogăția ei. Situația este similară, fără îndoială, și în celelalte limbi romanice, ceea ce înseamnă că ele și-au îmbogățit terminologia cromatică prin cuvinte formate pe teren propriu.

Am putut să stabilim etimologia cuvîntului rom. *roib* < lat. *robeus*, am apropiat substantivul *sînger* de *sanguinus*, *coacăză* de *coccinus*²⁰.

Comunicarea noastră, pe lângă modestele ei contribuții noi, o considerăm drept sugestie și îndemn pentru alte cercetări analoge, care scot la iveală urme din latinitatea cea mai veche pînă în zilele noastre, din care nu trebuie să uităm pe cele aflate pe pămîntul Daciei (de ex. *roib*).

Ianuarie, 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară
Str. E. Racoviță, nr. 21, Cluj

¹⁷ Sextil Pușcariu, DR, V, p. 406–409.

¹⁸ W. Meyer-Lübke, REW., s.v. *exmērāre*, *mērus*.

¹⁹ Asupra acestei probleme vom reveni cu altă ocazie.

²⁰ În unele cazuri cercetători neavizați ar putea considera ca latini termeni cu fonetism adecvat celui latinesc. Astfel avem *cacior*, cu variantele *caciur*, *cacir*, *cacer*, *căcior*, -oară, *căciur*, -ă adj., subst. (cf. DA). Astfel se spune *oaie caceră*, „oaie de culoare surie, negricioasă”. Cuvîntul ne duce formal și semantic la magh. *kácsor*, *kácsor*, *kacsor* „rățoi”, care are culoarea predominantă pe spate și pe piept „brună-cenușie”, adică „de culoarea raței sălbatice” (cf. lat. *anserina lana* Ulp.).

FORME DE VIITOR ÎN ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN

DE

RODICA ORZA

Spre deosebire de latina clasică, în care viitorul era sintetic, latina tîrzie cunoaște mai multe forme perifrastice cu funcțiune de viitor. Una dintre acestea, construcția *habere* + *infinitivul* (*cantare habeo* — *habeo cantare*), stă la baza viitorului din aproape toate limbile romanice de vest ¹. În limba română, viitorul cu *habere* este reprezentat numai prin *habeo ad cantare* ² care a dat *am a cînta* în limba veche, iar prin înlocuirea infinitivului cu conjunctivul s-a ajuns la forma *am să cînt* din limba de azi.

Perifraze sinonime cu viitorul sînt și *velle* + *infinitivul*, din care provine viitorul românesc de tipul *voi cînta*, precum și *volet ut cantem* ³ (vreau să cînt), care a dat *o să cînt* ⁴.

Analizînd materialul pe care ni-l oferă *Atlasul lingvistic român II* referitor la viitor (întrebările 4516 : *voi cînta*, 4517 : *am să cînt*, 4518 : *o să cînt*, 4600 : *se va încumeta*, 4644 : *mă voi bucura*, *m-oi bucura-mă*, 4661 : *voi vedea*, 4696 : *voi vrea*, 4810 : *voi fi*), am întocmit harta alăturată din care reiese că viitorul de tipul *voi cînta* și *am să cînt* se bucură de o circulație generală, pe cînd *o să cînt* a fost înregistrat numai în jumătatea de sud a țării și în cîteva localități din nord.

Înainte de a trece la analiza fiecărei forme de viitor, precizăm că anchetatorul a utilizat pentru *am să cînt* și *o să cînt* procedeul întrebării directe, de aceea, materialul care ne stă la îndemînă ne permite să constatăm care sînt formele de viitor cunoscute de informatori, ce răspindire au în cuprinsul țării, dar numai într-o mică măsură și care dintre aceste forme sînt mai frecvent utilizate.

¹ Cf. O. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, București, Editura științifică, 1956, p. 124; S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR, IV, 1924—1926, p. 1354.

² *Habeo ad cantare* este o formă recentă a lui *cantare habeo*—*habeo cantare*, cf. O. Densusianu, *op. cit.*, vol. I, p. 124.

³ Celelalte construcții latine cum sînt : *possum* + *infinitivul*, *debeo* + *infinitivul* etc. nu le-am amintit deoarece în limba română nu s-au păstrat cu funcție de viitor.

⁴ Cf. A. Lombard, *Le futur roumain du type „o să cînt”*, în BL, VII, 1939, p. 10—și urm.

Cea mai veche și totodată cea mai uzuală formă de viitor este cea compusă din indicativul prezent al auxiliarului *a vrea* și infinitivul verbului de conjugat la care s-a ajuns prin transformările fonetice firești ale perifrizei latinești *voleo + infinitivul*.

Se știe că formele auxiliarului la indicativ prezent: *voi, vei, va, vom, veți, vor* se explică din formele latine populare corespunzătoare ale verbului *volere* (*voleo, velis, volet, volumus, voleitis, volunt*)⁵.

În ceea ce privește *va* și *vom* părerile sînt diferite, *va* fiind derivat din *velit* prin etapele **veare > *vea*⁶, din *volet > *voare > *voa > va*⁷ sau *volet > *voare > vare > va*⁸ și chiar din *vadit* care ar fi intrat în paradigma verbului *velle*⁹; *vom* este derivat, de asemenea, fie din *volumus*¹⁰, fie din *vadimus*¹¹. Majoritatea lingviștilor consideră corectă etimologia *va < volet* prin etapele *voare, voa, va* și *vom < volumus*¹².

Dacă în limba latină și în româna veche această formă de viitor avea o nuanță volitivă însemnînd 'voiesc, intenționez'¹³ să cînt', azi, *voi cînta* exprimă, pur și simplu, o acțiune viitoare fără vreo precizare privitoare la intențiile subiectului vorbitor. Cu această funcțiune apare viitorul și în ALR II.

Pers. 1: *oi cînta* are circulație generală (în Munții Apuseni, pct. 95 s-a înregistrat *îi cînta*); ir. *voi cîntă*; ar. *va s-cîntu* se apropie mai mult de viitorul dacoromân de tipul *o să cînt (a, va să cînt)* decît de *voi cînta*; mr. și *cont* (conjunctiv prezent) înlocuiește viitorul construit cu *volo*, care a dispărut din meglenoromână¹⁴.

Pers. 4: *om cînta* este răspîdit în întreaga țară; *vom cînta* este atestat numai în pct. 728 (*Gura Sărății-Buzău*); ir. *rem cîntă*; *rem (< vrem)* corespunde formei aromânești și vechi românești *vrem(u)*, cu dispariția lui *v* inițial. Forma mai nouă *vom*, după cum se știe, nu există la istroromâni¹⁵.

La persoanele 2 și 5 auxiliarul apare într-un număr mai mare de variante.

Pers. 2: *vei cînta* (pct. 182, 728), *viⁱ cînta* (pct. 76), *vi cînta* (pct. 2), *vi cînta* și *iⁱ cînta* (pct. 36), *vi cînta* și *îi cînta* (pct. 29), *îi cînta* (pct. 64, 102, 272, 279, 316, 386, 414, 514, 520, 705, 784, 833), *iⁱ cînta* (pct. 53, 95, 141, 157, 172, 192, 346, 353, 362, 531, 537), *i, îi cînta* (pct. 27, 219, 260, 284, 349, 365), *-i cînta* (pct. 130, 228, 235, 250, 310, 551, 762), *ăi cînta* (pct. 325, 334, 605), *oi cînta* (pct. 682, 791, 812, 872, 876, 886, 899, 928), *aⁱ cînta* (pct. 848); ir. *ver cîntă*.

⁵ Cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1960, p. 149.

⁶ Cf. Fr. Streller, *Das Hilfsverbum im Rumänischen*, in „Jahresbericht“, IX, 1902, p. 59.

⁷ Cf. W. Meyer-Lübke, *Grammatik der Romanischen Sprachen*, vol. II, Leipzig, 1894, p. 278; Fr. Streller, *op. cit.*, p. 58–61; E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1923, p. 541; TDRG, III, s.v. *vrea*.

⁸ Cf. Al. Rosetti, *loc. cit.*

⁹ Cf. S. Pușcariu, *Viitorul cu „vadere”*, în DR, VI, 1929–1930, p. 387–393.

¹⁰ Cf. O. Densușianu, *op. cit.*, vol. II, p. 146; Al. Rosetti, *loc. cit.*

¹¹ Cf. S. Pușcariu, *Viitorul cu „vadere”*, în DR, VI, 1929–1930, p. 391.

¹² Kr. Sandfeld și G. Weigand consideră viitorul de tipul *voi cînta* o influență greacă, respectiv albaneză. S. Pușcariu se pronunță categoric pentru originea latină a acestui viitor, admitînd totuși posibilitatea generalizării lui sub influența unui model străin. Cf. DR, IV, 1924–1926, p. 1299 și 1355.

¹³ Cf. S. Pușcariu, DR, IV, 1924–1926, p. 1354.

¹⁴ Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. I, București, 1925, p. 167–168.

¹⁵ S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, București, 1926, p. 183.

Pers. 5 : *veți cînta* (pct. 182, 228, 728), *viți cînta* (pct. 2, 36, 76, 172, 235), *voți cînta* (pct. 876), *îți cînta* (pct. 53, 64, 102, 141, 192, 260, 284, 316, 349, 353, 365, 386, 414, 514, 520, 531, 537, 574, 784), *iți, iți cînta* (pct. 27, 29, 95, 219, 310, 362), *-iți cînta* (pct. 551, 762), *ăți cînta* (pct. 250, 279, 325, 334, 346), *oți cînta* (pct. 605, 682, 705, 791, 886, 899, 928, 987), *ați cînta* (pct. 812, 836, 848); ir. *veț cîntă*¹⁶.

Variantele auxiliarului sînt, în general, cunoscute și explicate, totuși, cîteva dintre ele necesită unele precizări. Astfel, *oi* (pers. 2) și *oți* (pers. 5), răspîndite în Muntenia și Oltenia, sînt rezultatul analogiei cu formele cu *o-* ale auxiliarului la pers. 1, 3, 4 și 6. Sub influența acestora, *ă* de la pers. 2 și 5 s-a transformat în *o*, treptele evoluției fiind următoarele : *vei* > *ei* > *ăi* > *oi*; *veți* > *eți* > *ăți* > *oți*¹⁷.

Forme curioase de viitor ni se par *ai cînta* (pers. 2), înregistrat la Strehăia-Mehedinți (pct. 848) și *ați cînta* (pers. 5) înregistrat la Grădiștea (pct. 812) și Peștișani-Gorj (pct. 836) care, din punct de vedere formal, sînt identice cu condiționalul prezent. Credem că este exagerat să considerăm aceste forme drept reminiscențe ale limbii secolului al XVI-lea, căci în limba română veche „*aș cînta* cumula valorile de mod condițional și de viitor indicativ”¹⁸. *Ai* și *ați* sînt de fapt variante ale formelor *vei* și *veți* întocmai ca și *ăi*, *oi* și *ăți*, *oți*.

Auxiliarul *ver*¹⁹, la istroromâni, corespunde formei vechi românești *veri*, iar *veț* este identic cu dr. *veți*²⁰.

Pers. 3 : *a cînta* (*a* < *va*) se întinde pe o arie care cuprinde Ardealul, Moldova și partea nord-vestică a Olteniei; *o cînta* (*o* < *oa* < (*v*)*oare* < *volet*²¹) este atestat în Banat, Oltenia, Muntenia, Dobrogea și în pct. 365 din nordul Moldovei; *va cînta* apare în puncte răzlețe (130, 172, 192); ir. *va cîntă*.

Pers. 6 : *or cînta* este răspîndit în întreaga țară; ir. *vor cîntă*.

În cîteva localități, îndeosebi în sudul țării, pers. 3 și 6 au aceeași formă : *o cînta* (pct. 102, 705, 762, 836, 928, 987), *a cînta* (pct. 605, 848), *vo cînta* (pct. 2), *vor cînta* (pct. 728).

O formă mai recentă de viitor, dar tot atît de răspîndită ca și precedentă este *am să cînt*, *ai să cînți* etc., constituită din indicativul prezent al verbului *a avea* și conjunctivul prezent al verbului de conjugat. Ea urmează tendința limbilor romanice de a construi viitorul cu *habere*. Uneori însă, informatorii nu dau aceeași formă de viitor la toate persoanele : la pers. 1, de exemplu, se răspunde *am să cînt*, la a 2-a *ai să cînți*, iar la a 3-a *o să cînte* (pct. 192, 728).

¹⁶ *Veți, iți, ăți, ați* apar și în variantele *ves, is, ăs, os, as* cu *ț* > *s* în fonetică sintactică. Variantele auxiliarului le-am dat literarizate.

¹⁷ Cf. I. Iordan, *Limba română actuală, o gramatică a „greșelilor”*, Iași, 1943, p. 142.

¹⁸ Cf. V. P. Titova, *O problemă litigioasă a morfologiei istorice românești. (Originea condiționalului)*, în *SCI.*, X, 1959, p. 568.

¹⁹ Este singurul caz în care *i* final nu s-a păstrat în istroromână la pers. 2, cf. S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, p. 183.

²⁰ La aromâni și meglenoromâni, ALR II nu atestă formele viitorului pentru pers. 2—6, dar, cf. Th. Capidan, *Aromânii și Meglenoromânii*, vol. I, ele nu se deosebesc de pers. 1 decât prin desinențele personale pe care le primește verbul conjugat : ar. *va s-clnțl, va s-clntă, va s-clnlăm, va s-clntați, va-sclntă*; mr. *si cñș, si cñtă, si cñțom, si cñntaș, si cñntă*.

²¹ Cf. S. Pușcariu, *DR*, VI, 1929—1930, p. 390; A. Lombard, *loc. cit.*, p. 10 și urm.

La pers. 1 și 2, în întreaga țară s-a înregistrat *am să cînt, ai să cînși* ²². Fac excepție punctele 514 (Coropcenii-Vaslui), unde pers. 2 are forma *a să cînși* (*a < ai*) și 551 (Pipirig), în care s-a înregistrat *oi să cînși*.

Pentru pers. 4 și 5, în cea mai mare parte a țării, sînt atestate formele: *avem să cîntăm*, pronunțat uneori *avîe_să cîntăm*; *aveți să cîntați*, pronunțat și *avîe_să cîntați* ²³. În Moldova, auxiliarul *avem*, *aveți* se prezintă redus la *a*: *a să cîntăm*, *a să cîntați* (pct. 365, 514, 520, 537, 551, 605) sau la *ă*: *ă să cîntăm* (pct. 414). Deși *a* este de obicei derivat din *va*, atribundu-se origini diferite lui *a să cînte* și *are să cînte* ²⁴, în cazul de față, răspunsurile obținute de la informatori ne permit să-l considerăm pe *a să cîntăm* provenind din *avem să cîntăm*, deoarece acolo unde s-a răspuns *a să cîntăm*, *a să cîntați*, s-a înregistrat și *am să cînt* (pers. 1), *ai să cînși* (pers. 2), *ar să cînte* (pers. 3), *au să cînte* (pers. 6), ba mai mult, uneori nu s-a răspuns simplu *a să cîntăm*, ci *ă să cîntăm*. Nazalizarea lui *a* îl presupune pe *avem*.

În pct. 182, 682, 729, 987 s-a înregistrat *o să cîntăm*, *o să cîntați*, iar în pct. 192, *om cînta*, *îți cînta*, alături de *o să cîntăm*, *o să cîntați*.

Mult mai multe variante cunoaște auxiliarul la pers. 3 și 6.

Pers. 3: *are să cînte*, răspindit în cea mai mare parte a țării, *ar să cînte* (*ar < are*), înregistrat în Moldova și în regiunile învecinate și *a să cînte* (*a < are*) (pct. 365). În pct. 192 și 728 s-a răspuns *o să cînte*, alt tip de viitor, de care ne vom ocupa mai jos.

Pers. 6: *au să cînte* (cu circulație în cea mai mare parte a țării), *are să cînte* (pct. 705, 723, 762, 784, 886, 928), *ar să cînte* (pct. 228, 365, 386, 514, 531, 551, 605). S-au mai înregistrat la pers. 6 și alte forme de viitor cum sînt: *o să cînte* (pct. 182, 537, 728, 899, 987), *or să cînte* (pct. 182) *vor cînta* și *vor să cînte* (pct. 192). *Vor să cînte* (*or să cînte*) este o formă întrebuințată în limba secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, care mai tîrziu devine rară ²⁵.

O ultimă formă de viitor consemnată de ALR II (întrebarea 4518) este *o să cînt, o să cînși, o să cînte, o să cîntăm, o să cîntați, o să cînte*. Aria ei de răspîndire este mult mai restrînsă decît a celor precedente, cuprinzînd numai jumătatea de sud a țării și trei localități din nord (vezi harta anexată). Alături de acest viitor, apar în toate regiunile amintite și celelalte două tipuri: *voi cînta* și *am să cînt*.

Privitor la etimologia lui *o* din *o să cînt*, s-au emis două ipoteze: 1) *o < au < habunt* și 2) *o < oa < (v)oare < volet*, cea din urmă fiind considerată justă ²⁶.

Deși, toate cele trei tipuri de viitor luate în discuție exprimă în primul rînd, sau exclusiv, o acțiune viitoare, între ele există, în afară de deose-

²²⁻²³ În Maramureș și în Crișana, cel de-al doilea tip de viitor apare sub forma: *am și cînt, și avînd valoarea conjuncției și*.

²⁴ Auxiliarului *a* din *a să cînte* i se atribuie două origini: *a < habet* și *a < volet*, cf. A. Lombard, *op. cit.*, p. 8.

²⁵ Cf. A. Lombard, *op. cit.*, p. 5.

²⁶ Vezi întreaga discuție la A. Lombard, *op. cit.*, p. 8 și urm.

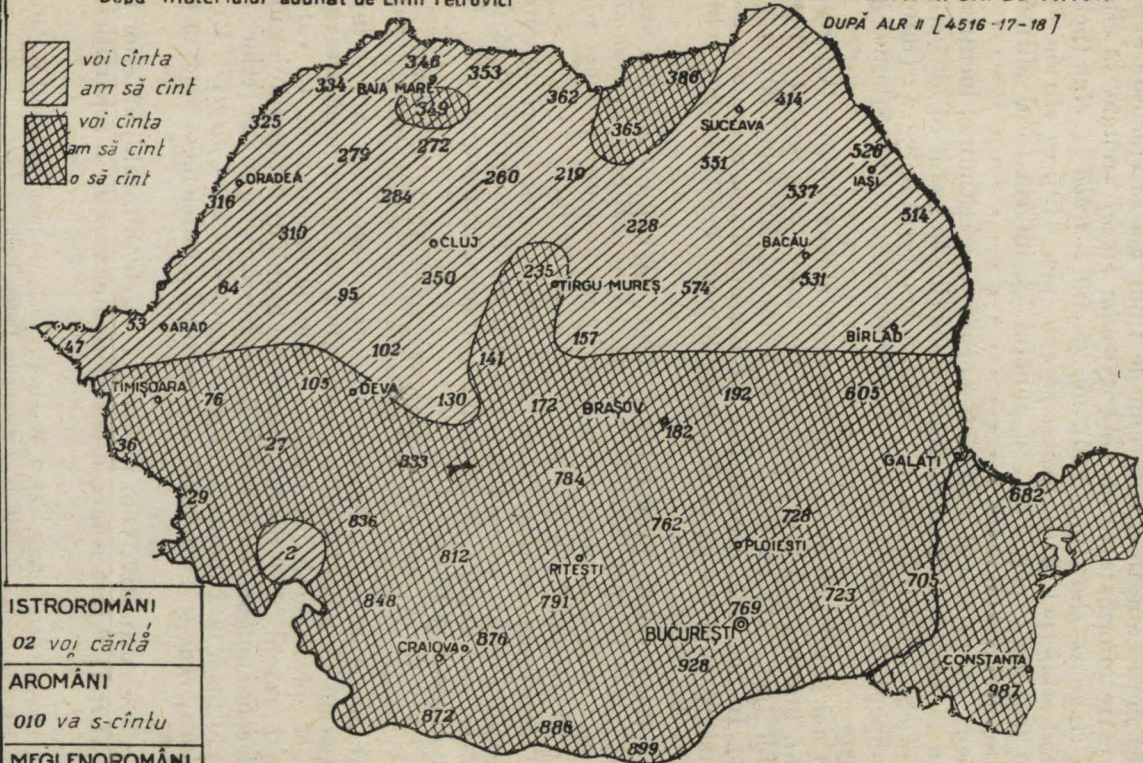
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II (ALR II)

După materialul adunat de Emil Petrovici

RĂSPÎNDIREA TERITORIALĂ A
DIFERITELOR TIPURI DE VIITOR

DUPĂ ALR II [4516-17-18]

- *voi cînta*
am să cînt
 voi cînta
am să cînt
 o să cînt

birea formală, și una de sens. În timp ce *voi cînta* are numai valoare temporală, *am să cînt* și *o să cînt* au, în unele regiuni ale țării, și valori modale, exprimînd fie o necesitate, o poruncă, o certitudine, o dorință, fie o probabilitate sau o acțiune nesigură. Precizările informatorilor confirmă acest lucru.

Ideea de necesitate a viitorului de tipul *am să cînt* este exprimată astfel de către informatori: *îm vinî vrie'mîa, mûsai* 'trebuie' *să cînt* (pct. 76), *mî-i rîndu să cînt** (pct. 250), *am și cînt = trîbă și cînt* (pct. 279), *trîbă și cînt mîîî* (pct. 316), *trebuie să cînt* (pct. 349), *ca și cum aș avî o datoriî să fac aceîî* (pct. 353). În punctul 53, informatorul afirmă că se spune astfel cînd dai un *ordin*.

Alteori, *am să cînt* și *o să cînt* exprimă o certitudine, lucrarea se va petrece cu siguranță, în ciuda oricărei opoziții: *ba-ț arăt că tât am să cînt* sau *ba o să cînt* (pct. 105). În pct. 833, anchetatorul notează: [informatorului] i se pare că e mai „sigur” că acțiunea va avea loc folosind această construcție.

Atît *am să cînt*, cît și *o să cînt* exprimă uneori dorința. Astfel, pentru *am să cînt*, informatorii precizează că înseamnă: *vreă să cînt'î* (pct. 102), *vreș să cînt** (pct. 141), *am vîîe* 'chef' *să horîsc* 'să cînt' (pct. 260), *vreș și cînt* (pct. 334). În pct. 325, cerîndu-i-se informatorului să răspundă *o să cînt*, el dă numai răspunsul *vreș să cînt*, sesizînd prin aceasta nuanța volitivă a acestui tip de viitor.

O să cînt exprimă probabilitatea (pct. 172) sau o acțiune nesigură: *îî sîgur d'î zîmâtîî* (pct. 833). În pct. 325 (Voievozi-Sălaj) *am să cînt* este sinonim cu *o să cînt*, ambele forme exprimînd nesiguranța: *am să cînt = vîîrecînd o să cînt și îî**, *da nu amî* 'acum', *mai tîrîîî*.

În limba veche, nuanțele semantice ale diverselor tipuri de viitor erau mai pregnante, astăzi ele sînt mai puțin perceptibile, tînzînd să dispară. În felul acesta se explică prezența lor sporadică într-o arie care cuprinde parte din Ardeal și Banat.

Spre deosebire de viitor, viitorul anterior este construit în limba română după un alt model decît cel latin, „formele latine se păstrează numai în spaniolă, portugheză, în româna veche și în aromână, cu valoare de condițional prezent”²⁷. Viitorul anterior al limbii de azi se pare că urmează exemplul celui bulgar. Kr. Sandfeld susține că viitorul anterior — *voi fi scris* — e format, fără îndoială, după bulgară (*štā bādā pisal*)²⁸. E. Seidel, de asemenea, vede în structura acestui timp „un element slav în sintaxa română”²⁹.

În cele ce urmează, vom prezenta formele viitorului anterior înregistrate de ALR II³⁰ fără a face o descriere amănunțită a repartiției terito-

²⁷ Cf. *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1965, Editura Academiei R.P.R., p. 183.

²⁸ Cf. Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris, 1930, p. 149.

²⁹ În lucrarea sa *Elemente sintactice slave în limba română* (Editura Academiei R.P.R., 1958, p. 40 și 46), E. Seidel consideră toate cele trei forme de viitor: *voi scrie*, *am să scriu*, și *o să scriu*, precum și viitorul anterior *voi fi scris*, calcule lingvistice din limbile slave, argumentînd cu formele similare existente în bulgară.

³⁰ Viitorul anterior a fost înregistrat la întrebările 4519: *voi fi cîntat*, 4520: *voi fi cîntat* și 4662: *voi fi văzut*.

riale a variantelor auxiliarului, deoarece ele corespund, în cea mai mare parte, ariilor de răspîndire ale viitorului; vom face observații numai în cazul în care ele se diferențiază.

Pers. 1 : *oi fi cîntat* (are circulație generală), *îi fi cîntat* (pct. 95), *o fi cîntat* (pct. 728). Cea din urmă este o formă neobișnuită la pers. 1 și ni se pare incidentală, deoarece, la întrebarea 4662 (*voi fi văzut*), s-a înregistrat în această localitate *oi fi văzut*.

La întrebarea 4519 (*voi fi cîntat*), informatorul istroromân neagă existența unei forme de viitor anterior, dar la întrebarea 4662 (*voi fi văzut*),

indică forma *voi fi rezút*. Credem că aceasta a fost sugerată de anchetator deoarece nu este o formă curentă la istroromâni, de altfel, nu am întîlnit-o nici la S. Pușcariu în *Studii istroromâne* vol. II, cap. *Morfologia*.

La aromâni s-a înregistrat *va s-aveam cîntată*, viitor anterior format din viitorul anterior al auxiliarului *a avea* și participiul trecut al verbului de conjugat.

Pers. 4 : *om fi cîntat*, pronunțat adesea *ō fi cîntat* (este prezent în toate regiunile țării), *am fi cîntat*³¹ (pct. 29, 353), *o fi cîntat* (pct. 605, 723, 728). *O fi cîntat* a apărut, credem, sub influența lui *o să cîntăm*; ar. *va s-aveam cîntată*.

Pers. 2 : *îi, ii, -i, îi fi cîntat* (în cea mai mare parte a țării), *ăi fi cîntat* (pct. 102, 514, 605, 812), *oi fi cîntat* (pct. 682, 791, 872, 876, 886, 899, 928, 987), *vi fi cîntat* (pct. 2), *vei fi cîntat* (pct. 728), *ai fi cîntat* (corespunde lui *ai cînta*); ar. *va s-aveaî cîntată*.

Pers. 5 : *îiți, -ți, iți fi cîntat* (cunoaște cea mai mare răspîndire), *ăi fi cîntat* (apare în puncte dispartate : 279, 514, 551), *oți fi cîntat* (pct. 95, 605, 682, 705, 728, 791, 872, 876, 886, 899, 928, 987), *o fi cîntat* (pct. 723), *viți fi cîntat* (pct. 2, 76, 172), *ați fi cîntat*³² (pct. 29, 812, 836, 848); ar. *va s-aveați cîntată*.

Pers. 3 : *o fi cîntat* corespunde ariei lui *o să cînt*, cu deosebirea că *o fi cîntat* mai cuprinde și punctele 53, 64, 95, 102, 157, 228, (în pct. 310 *o fi cîntat*), dar nu apare în nord (pct. 349, 365, 386) unde se găsește *o să cînt*. *Vo fi cîntat* este înregistrat într-un singur punct (2). În nordul țării este atestată forma *a fi cîntat* cu *a < va*, iar la aromâni *va s-avea cîntată*.

Pers. 6 : *vor fi cîntat* (pct. 2, 76), *o fi cîntat* (pct. 95, 102, 182, 605, 705, 723, 728, 762, 812, 836, 848, 872, 876, 928), *a fi cîntat* (pct. 531), *or fi cîntat* (în restul țării); ar. *va s-avea cîntată*.

În partea de nord-vest a țării, participiul trecut aflat în componența viitorului anterior are forma feminină : *cîntată* (cf. întrebările 4519 : *voi fi cîntat* și 4520 : *voi fi cîntată*) sau *văzută* (întrebarea 4662 : *voi fi văzută*).

În componența viitorului anterior, forma feminină a participiului are aceeași valoare ca și cea masculină. Ea nu este o marcă a genului, persoana care vorbește, indiferent dacă este femeie sau bărbat, poate să spună *voi fi cîntată* sau *voi fi văzută*, la fel ca *voi fi cîntat*, *voi fi văzut*. Forma feminină a participiului are deci un caracter neutral³³.

Deoarece viitorul anterior exprimă o acțiune anterioară față de cea exprimată de viitor, în unele localități, s-a răspuns cu trecutul în locul

³¹⁻³² Vezi observația de la *ai cînta*.

³³ Pentru explicarea participiului în -ă, cf. S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR, IV, 1924-1926, p. 1360 și urm.

viitorului anterior : *pōt' ă c-am cîntăt* (pct. 325). La întrebarea 2009 : *voi fi jucat în tinerețe* din ALR I, asemenea substituirii sînt mult mai frecvente, astfel, în aproximativ 60 de localități s-a înregistrat *am jucat în tinerețe* în loc de *voi fi jucat în tinerețe*.

Valoarea de prezumtiv pe care o are adesea viitorul anterior este subliniată de informatori prin adverbul *poate* : *poate c-oi fi cîntat* (pct. 64, 310, întrebarea 4519 și pct. 53, 605, întrebarea 4520) sau prin precizări ca *dla-i lucră căre l-am uîtăt*³⁴.

Din cele expuse în articolul de față rezultă că în limba română vorbită se utilizează cu precădere trei tipuri de viitor : *voi cînta*, *am să cînt*, *o să cînt* și un tip de viitor anterior *voi fi cîntat*. Toate aceste forme, fiind perifrastice, au în componența lor un verb auxiliar (*a vrea*, *a avea* sau *a fi*), care apare în numeroase variante. În cazul lui *voi cînta* și *voi fi cîntat*³⁴, sînt preferate variantele fără *v-*.

În timp ce *voi cînta*, *am să cînt* și *voi fi cîntat* au circulație generală, *o să cînt* este utilizat numai în anumite regiuni ale țării. Dar, ceea ce determină întrebuințarea diferitelor tipuri de viitor nu este numai regiunea, ci într-o oarecare măsură și sensul, necesitatea exprimării diferitelor nuanțe modale. Astfel se explică existența în aceeași regiune a două sau chiar trei tipuri de viitor.

Dialectele prezintă, pe de o parte, asemănări cu limba română, iar pe de altă parte, unele deosebiri. Astfel, în istroromână, viitorul se formează cu auxiliarul *a vrea*; paradigma acestui viitor merge paralel cu cea a viitorului românesc de tipul *voi cînta*. Aromânii cunosc viitorul *va s-cîntu* înrudit cu românescul *o să cînt* și un viitor anterior format cu auxiliarul *a avea* (*va s-avęam cîntată*), care nu există în dacoromână. Meglenoromânii utilizează conjunctivul prezent cu funcție de viitor (*si cęnt*). După cum se știe, acest mod servește și în dacoromână la exprimarea viitorului, dar numai alături de un verb auxiliar (*a vrea* sau *a avea*).

Ianuarie 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară,
Str. E. Racoviță, nr. 21, Cluj

³⁴ Nu am dat variantele fonetice ale auxiliarului *a fi* (care se pronunță uneori *h'i*, *si*, *și*, sau *și*, după regiune).

PROBLEME DE GRUPARE SEMANTICĂ A VERBELOR

DE

RITA CHIRICUȚĂ-MARINOVICI

Imaginii trezite de cuvinte îi corespunde imaginea lucrurilor¹. Cuvintele pot evoca reprezentări intuitive sau mai puțin intuitive². Se întâmplă ca unui singur cuvânt să i se asocieze mai multe reprezentări cu totul distincte, ca de exemplu în cazul cuvintelor polisemantice. Aceste reprezentări la rindul lor pot consta dintr-un număr mai mare sau mai mic de elemente constitutive. Există, spre pildă, cuvinte care nu dau naștere decît reprezentării simple a unui singur sens, ca de exemplu *roșu*.

Toate reprezentările plastice ale obiectelor palpabile, la oamenii care nu sînt orbi din naștere, sînt în primul rînd vizuale³. Reprezentarea vizuală trezită de sensul cuvintelor e în funcție de elementele conținutului lor semantic. Iar elementele semantice ale cuvintelor arată întrucîtva etapele prin care a trecut activitatea de abstractizare umană în formarea conținutului noțional al cuvîntului⁴.

În articolul de față vom încerca să analizăm cîteva grupe de verbe din punctul de vedere al reprezentărilor pe care le evocă. În scopul pe care ni l-am propus vom urmări din structura semantică a verbelor acele elemente care ne evocă reprezentarea acțiunii exprimate. Prin urmare, vom aplica metoda preconizată de Rulon Wells⁵, aceea de a urmări numai unele dintre părțile componente ale unei structuri semantice.

Pentru a stabili dacă verbul poate evoca reprezentări intuitive, trebuie să ținem seama de măsura în care elementele conținutului său semantic reflectă operațiunile din realitatea obiectivă⁶. Din acest punct de vedere verbul *a albăstri* și *a colora* sau *a ara* și *a adapta* nu se află pe

¹ Jac. van Ginneken, *Principes de linguistique psychologique. Essai de synthèse*, Paris, 1907, p. 21.

² Idem, *ibid.*, p. 23.

³ Idem, *ibid.*, p. 33—34.

⁴ Wilhelm Schmidt, *Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung*, Akademie-Verlag, Berlin, 1963, p. 29.

⁵ R. S. Wells, *Is a Structural Treatment of Meaning Possible?* în *Actes du huitième congrès international des linguistes*, Oslo, 1958, p. 656.

⁶ Al. Graur, în *Studii de lingvistică generală, Variantă nouă*, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 209, arată că „...sensul cuvintelor nu e arbitrar, ci el reflectă realitatea”.

același plan. Astfel dacă descompunem conținutul semantic al verbului *a albăstri* în elementele sale, indiferent dacă e vorba de acțiunea de „a da unui lucru o culoare albastră” sau de starea de „a avea sau a răspîdi o lucire albastră”, verbului îi corespunde o simplă reprezentare vizuală, cea a impregnării sau a emanării unei culori bine precizate. Elementele conținutului semantic al acestui verb redau modificarea realizată sau starea exprimată în toate amănuntele sale concret vizibile. În schimb, elementul care dă conținut acțiunii exprimate de verbul *a colora* corespunde unei reprezentări vizuale care rămîne nespecificată, generală, „culoarea” denumind impresia vizuală pe care o produc corpurile prin totalitatea radiațiilor de lumină de diferite frecvențe asupra retinei ochiului, impresia nefiind specificată. Tot astfel, dacă descompunem conținutul semantic al verbelor *a ara* și *a adapta* în elementele lor, observăm că în timp ce *a ara* specifică acțiunile duse în vederea scopului urmărit, *a adapta* exprimă acțiunea doar prin efectul ei asupra unui lucru în raport cu ceva, fără să precizeze operațiunile duse în vederea acestui scop. Drept urmare, în timp ce primul verb dă naștere la viziunea intuitivă a „răsturnării brazdelor cu ajutorul plugului”, al doilea, fără să trezească reprezentări vizuale, îl înțelegeam prin aprecierea echilibrului și a armoniei rezultate în urma unor modificări care rămîn nespecificate.

Reprezentările evocate de către verbe nu acoperă întotdeauna toate fazele acțiunii exprimate. De cele mai multe ori ele corespund momentelor de realizare a acțiunii. Astfel verbul *a albăstri* evocă culoarea albastră dată unui obiect fără să ne mai gîndim la întregul procedeu prin care se obține. În schimb, *a adăposti* evocă acțiunea prin care se ajunge sub adăpost, noțiunea de adăpost făcînd parte din conținutul semantic al verbului în calitate de loc, de instrument, de mijloc prin care se aduce o ființă într-o anumită condiție. Verbele din categoria primului exemplu corespund reprezentării simple a însușirii dobîndite prin acțiune, pe cînd verbele din categoria exemplului al doilea corespund unei reprezentări dinamice care arată aducerea într-o anumită situație, stabilirea unui anumit raport etc.

După elementele din sfera conținutului semantic al verbelor care trezesc reprezentări, stabilim două categorii mai mari :

A. categoria verbelor la care reprezentarea este evocată de însușirea rezultată dintr-o acțiune de modificare, de realizare și

B. categoria verbelor la care reprezentarea e trezită de acțiuni prin care se stabilește un raport sau de acțiuni de deplasare, de acțiuni care indică o atitudine etc.

În prezentarea materialului vom avea deci în vedere elementul dominant în evocarea reprezentării, elementele constitutive și caracterul acestei reprezentări în cele două categorii stabilite.

Verbele pe care le-am inclus în categoria A exprimă o acțiune de intervenție, de modificare și de realizare.

Majoritatea verbelor pe care le analizăm sînt derivate din substantive sau adjective. Din punctul de vedere al posibilității lor de a evoca sau nu reprezentări intuitive, ele nu se comportă la fel. După cum am amintit, elementul care trezește reprezentările este însușirea rezultată din acțiune. În funcție de caracterul acestei însușiri, verbele pot sau nu

pot evoca reprezentări intuitive. Din acest punct de vedere ele se împart în două grupe mai mari, care la rândul lor sînt împărțite în subunități, în funcție de caracterele semantice ale verbului.

I. Verbe care evocă reprezentări intuitive. Aceste reprezentări pot fi specificate sau nespecificate.

1. Verbe care evocă reprezentări intuitive specificate. Ele exprimă modificarea unei însușiri sau obținerea ei cu toate trăsăturile sale concrete, ca *a auri*, *a albi*.

Problema posibilității de a evoca reprezentări intuitive este aceeași pentru verbele derivate din substantive ca și pentru majoritatea celor derivate din adjective calificative. Reprezentările evocate pot fi vizuale, tactile, olfactive, auditive, în funcție de natura materiei cu care se intervine în vederea modificării exprimate de verb sau în funcție de natura însușirii obținute prin acțiune.

Verbe care evocă reprezentări vizuale și reprezentări tactile: *a aburi*, indiferent dacă exprimă o modificare prin suprapunerea aburilor, „1. a acoperi cu picături fine provenite din condensarea aburilor”, sau dacă exprimă apariția acestora, „2. a scoate aburi”, cuprinde în conținutul său semantic elementul care denumește această substanță, perceptibilă pe cale vizuală și tactilă. Din sfera conținutului său semantic, elementul „abur” concentrează atenția asupra sa, fiind cel mai important în determinarea sensului pe care îl exprimă acest verb. Toate celelalte verbe derivate din substantive, pe care le înșirăm aici, cuprind în conținutul lor semantic acțiunea „a acoperi cu...”, „a înveli cu...”, „a sufla cu...”, „a da cu...” etc. și elementul care denumește substanța cu care se intervine: *a alămi* cuprinde în conținutul său semantic acțiunea de „a acoperi” sau „a sufla” și elementul cu care se intervine, „alamă”; *a arginta*, „a acoperi un obiect cu un strat subțire de argint”⁷; *a cartona*, „a lega (o carte, un caiet etc.) în scoarțe de carton”; *a cerui*, „a acoperi cu un strat de ceară; a unge, a freca, a lustrui cu ceară, a îmbiba cu ceară” etc.

Verbele derivate din adjective au în conținutul lor semantic acțiunea „a face să devină” și însușirea denumită de adjectivul din care derivă. Astfel *a albăstri* are sensul de „a face albastru”.

Verbe care evocă reprezentări vizuale și reprezentări gustative: *a ardeia*, „a da unei mîncări gust de ardei” adăugînd ardei, cu alte cuvinte „a adăuga ardei”; *a săra*, „a adăuga sare”.

Cînd derivă dintr-un adjectiv care arată o însușire gustativă, verbul evocă mai ales reprezentări gustative: *a acri*, „a face să devină sau a deveni acru”; *a alcaliniza*, „a da unei substanțe un caracter alcalin”.

Verbe care evocă reprezentări vizuale și reprezentări olfactive: *a afuma*, indiferent de natura acțiunii pe care o exprimă, acțiune voluntară de intervenție în vederea conservării unui aliment, a dezinfectării unui spațiu etc. sau acțiune involuntară, rezultat al unei stări, cuprinde în conținutul său semantic elementul care denumește materia cu care se intervine sau care rezultă: 1. „a expune la *fum* (un aliment)...”; 2. „a umple cu *fum* (un spațiu)”; 3. „a învălui în *fum de mirodenii*” etc.

⁷ În majoritatea cazurilor elementul din conținutul semantic al verbului care denumește materia cu care se intervine intră în conținutul verbului denumind toate însușirile materiei respective. În unele cazuri exprimă numai una din însușirile materiei respective, ca spre pildă la sensul figurat al verbului *a arginta*, „a face să aibă strălucirea argintului”.

2. Verbe care evocă reprezentări intuitive nespecificate. În această grupă inserăm :

a. Verbe derivate din substantive care denumesc lucruri neindivizualizate. Ele evocă reprezentări potențiale⁸, nespecificate. Această subgrupă e reprezentată prin :

Verbe care evocă reprezentări vizuale potențiale : *a decora* la sensul „1. a împodobi o clădire, o cameră etc. cu diverse obiecte, ornamente, zugrăveli etc.” El poate evoca reprezentări vizuale multiple, elementul „decor” cu care se intervine denumind orice mijloc care are calitatea de „a decora”, de „a înfrumuseța”. La fel *a dichisi*, *a împodobi* etc.

Verbe care evocă reprezentări gustative sau olfactive potențiale : *a aromatiza*, „a da un miros sau gust plăcut unei substanțe cu ajutorul aromamelor”, acestea fiind substanțe cu gusturi sau mirosuri felurite, nespecificate. Prin urmare, reprezentarea gustativă sau olfactivă poate fi multiplă, variată, avînd drept caracter dominant însușirea de „plăcut”.

b. Verbe derivate din adjective care apreciază, interpretează o serie de însușiri, fără să le specifice. Ele nu pot evoca reprezentări intuitive specificate, lucru care nu influențează posibilitatea înțelegerii lor. Aceste verbe derivate din adjective „apreciative”⁹ depășesc cadrul reprezentărilor intuitive, evocate de verbele amintite pînă acum. Astfel verbul *a se artificializa*, „a deveni artificial”, nu indică însușirile concrete care dau impresia de artificial, nici acțiunile prin care se ajunge la această stare. El exprimă dobîndirea unor însușiri care au calitatea de a îndepărta de ceea ce se întîlnește în mersul firesc al naturii. Aceste însușiri rămîn nespecificate. *A (se) banaliza*¹⁰, „a deveni sau a face să devină banal”, exprimă calitatea însușirilor dobîndite, aceea de a fi lipsite de originalitate, de a fi comune, fără să le specifice, să le indice.

c. Verbe primare care exprimă însușiri rezultate din raportarea unui lucru la altul. Acestea sînt verbe care exprimă o acțiune de modificare fără să evoce reprezentări intuitive. Dintre ele amintim verbele care exprimă acțiuni de modificare prin apropierea unui lucru de altul, aceste verbe indicînd modificarea produsă prin prisma a ceea ce reprezintă ea în raport cu lucrul în funcție de care se efectuează, fără să specifice mai îndeaproape schimbările produse. Astfel *a aclimatiza* exprimă acțiunea de modificare a unei plante sau a unui animal în vederea acomodării lui la noi condiții, fără să specifice concret mijloacele prin care se efectuează ; *a adapta*, „a transforma pentru a corespunde anumitor cerințe ; a face potrivit pentru întrebuintarea în anumite împrejurări ; a face să se potrivească etc.”, nu arată modificările concrete prin care se realizează această potrivire. La fel *a ajusta*, „a adapta, a potrivi” ; *a amenaja*, „a face să corespundă” ; *a apropia*, la sensul „a face ca ceva să fie potrivit pentru un anumit scop” ; *a coordona*, „a pune de acord părțile unui tot...”.

⁸ Folosim termenul de „potențial” spre a arăta că reprezentarea pe care o evocă verbul poate să fie variată.

⁹ Utilizăm acest termen pentru adjectivele care arată însușiri stabilite prin interpretarea, prin aprecierea trăsăturilor specifice, structurale ale unui lucru.

¹⁰ Nu luăm aici în considerație evoluția semantică prin care a trecut cuvîntul în limba franceză. Pentru aceasta cf. Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, vol. IV, p. 78, 421.

II. Verbe care nu evocă reprezentări intuitive. În a doua grupă din categoria A dăm ca exemplu verbele care exprimă o acțiune de modificare pe planul unor valori stabilite prin convenție. Ele nu pot trezi reprezentări vizuale întrucât în conținutul lor semantic nu sînt cuprinse acțiuni fizice, vizibile de executare. De aceea, pentru a înțelege sensul verbului *a aboli*, „a anula printr-un act al puterii de stat o lege, o hotărîre etc.”, trebuie să cunoaștem semnificația acestei proceduri. Aceeași este situația unor verbe ca *a abroga*, „a anula, a suprima o lege, o dispoziție oficială”; *a alocă*, „a prevedea într-un buget...” etc.

Verbele incluse în categoria B exprimă acțiuni de raportare, acțiuni de deplasare, mișcare, atitudini, manifestări etc. Elementul dominant din conținutul lor semantic care reține atenția este acțiunea sau o etapă finală a acesteia, reprezentînd scopul urmărit. Elementele nominale din conținutul semantic al acestor verbe nu mai exprimă rezultatul acțiunii, ca în categoria precedentă, ci complinesc acțiunea, de pildă instrumental, ca la verbul *a ancora*.

În funcție de posibilitatea lor de a evoca sau nu reprezentări intuitive am inclus în această categorie grupa verbelor care pot evoca reprezentări intuitive specificate sau nespecificate și grupa verbelor la care reprezentarea intuitivă pe care o evocă nu acoperă sensul pe care îl exprimă.

I. Verbe care evocă reprezentări intuitive. Ca și la verbele din prima categorie, această grupă cunoaște două subunități.

1. Verbe care exprimă reprezentări intuitive specificate. Ele exprimă acțiuni fizice, uneori avînd în conținutul lor semantic, compliniri instrumentale, modale etc. Acestea pot evoca reprezentări vizuale, tactile, auditive etc.

Verbe care evocă reprezentări vizuale: inserăm aici verbele în al căror conținut semantic intră elementele care exprimă o acțiune fizică, cum ar fi mișcările de deplasare, uneori cu indicarea direcției lor. Ele evocă reprezentări vizuale care cuprind toate etapele acțiunii exprimate de verb, de exemplu *a avansa* la sensul „a înainta, a merge înainte”.

Tot reprezentări vizuale evocă verbele care cuprind în conținutul lor semantic, pe lîngă acțiune, instrumentul cu care se săvîrșește ea. În aceste cazuri reprezentarea acțiunii se leagă de caracterul instrumentului care impune o anumită mînuire a lui. Unele dintre aceste verbe sînt derivate din substantivul care denumește instrumentul cu care se execută acțiunea. Dintre acestea amintim verbele care exprimă o raportare, ca *a afurca*, care cuprinde în conținutul său semantic acțiunea de „a fixa” (o navă) și instrumentul cu care se săvîrșește fixarea, „cu două ancore”. Felul în care decurge acțiunea, etapele săvîrșirii ei ne sînt sugerate de caracterul „ancorei” și de scopul căruia îi servește; *a ambreia*, „a realiza cuplarea a două mecanisme cu ajutorul ambreiajului”; *a ancora*, verb derivat, cu sensul „a lăsa ancora în apă pentru a asigura o navă care staționează”; *a arăci*, tot verb derivat, „a pune araci la vița de vie sau la alte plante agățătoare” etc.

Verbele cu un element modal în conținutul lor semantic pot evoca reprezentări intuitive cînd elementul care arată modul de săvîrșire a acțiunii lasă să se întrevadă acțiunea în mod perceptibil. Aceste reprezentări pot fi vizuale, în funcție de caracterul elementului modal. Inserăm aici :

Verbele care exprimă însușirea sau agonisirea unui bun și modul săvîrșirii acestei însușiri. Astfel *a acapara* exprimă acțiunea de „a-și însuși”, în mod „complet și exclusiv în dauna altora”; *a agonisi* exprimă acțiunea de „a dobîndi” și modul de obținere, „prin muncă”; *a ciordi* arată felul furtului, „a fura lucruri mărunte” etc.

Verbele care exprimă o mișcare, o acțiune de deplasare și modul săvîrșirii ei : *a bîjbîi*, „a umbla șovăitor, nesigur, orbecăind” (în întuneric în ceață etc.); *a bîntui*, „a se abate cu furie...” etc.

Verbe care evocă reprezentări vizuale, tactile și senzitive. Aici se încadrează verbele care exprimă acțiunea bății cu un anumit instrument : *a biciui*, verb derivat din substantivul „bici”; *a boxa* etc.

Verbe care evocă reprezentări auditive și vizuale. Verbele care exprimă acțiuni perceptibile prin simțul auzului avînd în conținutul lor semantic elementul care denumește instrumentul folosit, uneori fiind verbe derivate : *a buciuma*; *a cetera*, verb derivat din „ceteră”; *a claxona*, din „claxon” etc.

Verbele din aceeași grupă semantică care au în conținutul lor semantic pe lîngă acțiunea vorbirii și un element modal : *a (se) bîlbîi*, „a pronunța nedeșlășit”; *a bombăni*, „a vorbi singur, încet și nedeșlășit”.

2. Verbe care exprimă reprezentări intuitive nespecificate. Cînd elementul modal din conținutul semantic al verbelor din această categorie interpretează, apreciază o acțiune, de pildă manifestările sau atitudinea cuiva, acoperind cu această caracterizare mijloacele de concretizare a acțiunii, verbele evocă reprezentări potențiale, nu specificate. Astfel *a afecta*, *a se alinta*, *a se dezmiarda* exprimă caracterul unor manifestări, fără să le specifice conținutul, ele putîndu-se exterioriza prin mijloace diferite; *a abuza* exprimă gradul exagerat de intens în care cineva uzează de un mijloc, de o situație, fără să specifice acțiunea prin care se traduce această atitudine în fapt; *a ademeni* exprimă, indiferent de sensul pe care îl are, atitudinea prin care se sugerează ceva plăcut pe plan imaginar sau concret în vederea unor scopuri diferite. Mijloacele prin care se efectuează aceasta nu sînt exprimate; *a beneficia* exprimă modul de a proceda într-o legătură oarecare, fără indicarea mijloacelor prin care se concretizează; *a brutaliza* exprimă felul raportării la cineva, fără să specifice mijloacele prin care se exprimă etc.

II. Verbe la care reprezentarea intuitivă pe care o evocă nu acoperă sensul exprimat. Diferența dintre verbele acestei grupe față de verbele grupei a II-a din categoria A provine din deosebirea care există între cele două categorii în privința elementelor din conținutul semantic al verbelor în măsură să trezească reprezentări intuitive. În categoria A elementul care trezește reprezentarea fiind cel care denumește însușirea rezultată din acțiune, posibilitatea de a evoca sau nu reprezentări este în funcție de natura acestui element, spre deosebire de verbele din categoria B la care factorul determinant în această privință este acțiunea. În grupa a II-a din categoria A valoarea obținută în urma acțiunii nu este perceptibilă prin simțuri. În grupa a II-a din categoria B, întrucît verbele pe care le dăm ca exemplu exprimă acțiuni de raportare, ele evocă reprezentarea vizuală a acțiunii fizice, această reprezentare neputînd acoperi însă singură sensul verbului. Astfel *a aconta* și *a achita* evocă reprezentarea aceleiași acțiuni de „a plăti”, de „a înmîna bani”. Diferența de sens dintre

cele două verbe provine de la scopul cu care se săvârșește această acțiune. Scopul este indicat la primul exemplu de elementul component „aconť”, „parte dintr-o sumă de bani care se plătește înainte”, care arată ce anume reprezintă suma de bani dată în raportul de schimb care se încheie, în al doilea exemplu, de „quitte”, element component al verbului franceză „acquitter” (care stă la baza verbului românesc), indicând situația obținută în urma plății efectuate, aceea de „chit, liber de datorie”. Valoarea acțiunilor efectuate nefiind perceptibilă prin simțuri decât prin rațiune, ea nu are un rol în evocarea reprezentărilor. În schimb, cunoașterea ei este indispensabilă pentru a înțelege sensul acestor verbe.

În concluzie, verbele pot evoca reprezentări intuitive când exprimă acțiuni perceptibile prin simțuri. Când acțiunile sînt exprimate prin prisma aprecierilor, a interpretărilor, verbele evocă reprezentări nespecificate, potențiale. În unele cazuri, spre pildă, când exprimă o acțiune de realizare sau de modificare a unor valori convenționale, verbul nu evocă reprezentări. Totuși îl înțelegem prin rațiune.

Constatăm că în cadrul categoriilor pe care le-am stabilit întîlnim de la cele mai simple și directe posibilități de a evoca reprezentări intuitive, în cazul verbelor care exprimă acțiuni vizibile, perceptibile prin simțuri, la cele mai complicate exprimări indirecte ale unor acțiuni filtrate prin aprecieri mintale, prin care, elementele concrete ale acțiunii palpabile nefiind vizibil redate, verbele nu mai pot trezi reprezentări intuitive.

Problema analizată de noi nu este o problemă care interesează numai lexicologia. Pe lîngă importanța pe care o reprezintă pentru aprecierea unor diferențe sub aspect structural semantic între sensurile proprii și figurate sau concrete și abstracte ale verbelor, ea poate avea importanță și în analizele sintactice.

Mai 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

ROM. CĂPUTĂ ȘI UNELE CORESPONDENTE ALE LUI ÎN LIMBILE ROMANICE

DE

MARIA BOJAN

Etimologiile date pentru *căpută* sînt foarte diferite. Astfel, *Lexiconul budan* îi dă ca etimon pe lat. *caput*.

A. de Cihac, în dicționarul său etimologic, pune rom. *căpută* în legătură cu magh. *kapta*, pe care îl consideră ca etimon. Dificultățile de formă și de sens sînt însă greu de trecut. Magh. *kapta* se deosebește formal de rom. *căpută* prin absența lui -u- dintre -p- și -t-. Apariția lui -u- accentuat din *căpută* nu poate fi explicată, limbii române fiindu-i proprie eliziunea vocalelor neaccentuate. La aceasta se adaugă deosebirea de sens dintre cele două cuvinte, *căpută* însemnînd „partea de deasupra a încălțăminte”, iar *kapta* „calapod”. Forma rom. *caplă* este folosită doar regional avînd sensul din maghiară. Tot Cihac compară rom. *căpută* și cu ceh. *kopyto*, *kopýtce*, *kopeci*, alb. *k.pouits*: și vsl. *kopito*.

H. Tiktin consideră pe *căpută* ca participiu trecut al lui (în)*căpea*. În acest caz, ar trebui să admitem că în limba română s-ar fi construit dintr-un participiu o nouă formă verbală: *încăput*, -ă: *încăpută*. Existența în limba română a unui verb de felul lui *făptui*, din participiul lat. *factum* > rom. *fapt*, nu ne îndreptățește să o considerăm ca o modalitate frecventă de derivare în limba română. Și din punct de vedere semantic dezvoltarea de la „a încăpea” la „căpută” este puțin probabilă. În nici una din celelalte limbi romanice nu apare, la participiul verbului latin *capere*, sensul care s-ar fi dezvoltat numai în limba română.

Ca și H. Tiktin, L. Șăineanu¹ consideră cuvîntul *căpută* ca fiind participiul trecut feminin al lui *încăpea*, deci de origine latină. După el, *căpută* ar fi „partea (în)*căpută* a cizmei în care intră încălțăminte” (!). Ne întrebăm însă, de ce numai partea anterioară a piciorului ar fi putut fi „încăpută”, cînd și călcîiul este acoperit de încălțăminte, deci tot „încăput”?

Analizînd o serie de cuvinte comune românei și albanezei, Al. Philippide² arată că „unele din ele sînt de origine obscură, altele sînt în alba-

¹ L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, ed. a IV-a, Craiova, 1922.

² A. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, p. 694 ș.u.

neză băstinașe, altele sînt în română băstinașe, la altele există numai o întîmplătoare corespondență fonetică, fără ca originea să fie aceeași". Printre acestea din urmă el pune rom. *căpută* și alb. *këputsë*³ și susține că „cuvîntul românesc este sigur identic cu cel albanez”. Al. Philippide se îndoieste însă că rom. *căpută* ar fi un împrumut din albaneză⁴. După Treimer, pe care îl citează, cuvîntul alb. *këputsë* ar fi băstinaș și Al. Philippide nu contestă această etimologie. În schimb, consideră că este imposibilă derivarea acestuia din tc. *papuğ*, etimologie propusă de G. Meyer.

I.-A. Candrea și A. Scriban, în dicționarele lor, nu dau nici un etimon la cuvîntul *căpută* sau la derivatele lui, neadmițînd, deci, soluțiile date anterior. De asemenea, W. Meyer-Lübke (în REW) nu înregistrează în indice rom. *căpută*. În schimb, dă rom. *încăpătă*⁵ „hindern”, din lat. **incapitare*, dar credem că acesta nu poate fi apropiat de cuvîntul *căpută*.

În *Dicționarul Academiei* cuvîntul este considerat de origine necunoscută, dar probabil înrudit cu magh. *kapta* „calapod”, trimitînd pentru comparare la rom. reg. *capță*. Se precizează însă că „Deși analogia ruteanului *holová* „Vorschuh” e ademenitoare, legătura cuvîntului cu *cap* nu e probabilă”. Într-adevăr, înrudirea rom. *căpută* cu magh. *kapta* este puțin verosimilă, din motivele arătate mai sus. Sintem de părere însă că analogia dintre rom. *căpută* și ucr. *holová* nu trebuie neglijată⁶.

Dicționarul limbii române moderne nu dă nici o indicație de etimologie la *căpută*.

I. I. Russu⁷ trece cuvîntul *căpută* în rîndul cuvintelor autohtone care au un corespondent în albaneză. Credem că I. I. Russu a procedat bine în legătură cu rom. *căpută* și alb. *këputsë*, considerîndu-le doar corespondente.

Cuvîntul există și în dialectul aromân cu același sens din dacoromână, fapt care contestă etimologia maghiară propusă de Cihac și DĂ. T. Papahagi⁸, la ar. *căpută*, trece cu semn de întrebare proveniența lui din dr. *căpută* și-l dă, în cele din urmă, cu etimologie necunoscută.

Date fiind divergențele de păreri în ceea ce privește etimologia rom. *căpută*, este necesar să se urmărească vechimea acestui cuvînt în limba română, sfera lui semantică, răspîndirea lui pe teren românesc și în alte limbi, pentru a fi găsite elemente noi de cercetare mai aprofundată a acestui cuvînt. Nu vom face însă un studiu monografic, ci vom încerca să aducem cîteva elemente noi, pentru a contribui, măcar în parte, la rezolvarea problemei.

Căpută este răspîndit pe tot teritoriul dacoromân. Nefiind anchetat pentru elabiorarea *Atlasului lingvistic român*, nu-i putem stabili cu precizie

³ Al. Philippide, *op. cit.*, p. 703.

⁴ Nu credem că unui *ts* albanez poate să-i corespundă o singură dată în românește *t* (ca în *căpută*), alteori *č* (alb. *bats*, *bruts*, *tsópă*, *tsunk*; rom. *baci*, *brînci*, *ciopăști*, *ciung*), sau *ț* (alb. *kărtsās*, *mistréls*, *stráilsă*, *tsap*, *tsipă*; rom. *cîrlăesc*, *mistrel*, *straiță*, *țap*, *țipă*), în timp ce unui *t* din albaneză îi corespunde în română tot *t* (alb. *bôle*, *butuk*, *katunt*, *kûta*, *viêtă*; rom. *bolă*, *butuc*, *cătun*, *cotei*, *viță*).

⁵ REW, sub nr. 4343, nu 4393, cum greșit apare în indice.

⁶ Cf. și magh. *fejelés* „căpută”, din *fej* „cap”.

⁷ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1959, p. 123.

⁸ Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1963.

aria geografică. În anchetele întreprinse de acad. Emil Petrovici⁹ s-a urmărit numai cuvîntul *încăputează*, respectiv „a pune căpute”, „il remonte les chaussures”, prin întrebarea indirectă și prin gest (3348): „Ce face pantofarul cînd, la încălțăminte vechi, schimbă toată partea aceasta dinainte punînd piele nouă în loc?”. Întrebarea viza, deci, de la început, numai sensul „partea de deasupra a încălțăminte”. Din răspunsurile primite¹⁰ se constată răspîndirea generală în limbă a lui *căpută*. El nu a fost înlocuit decît în cîteva puncte cu *față* și *obraz*. Cu totul local, pentru *căpută*, s-au înregistrat împrumuturi din maghiară (*burítás*) și din ucraineană (*suruz*).

Rom. *căpută* este atestat deopotrivă în literatura populară¹¹ ca și în cea cultă¹². El apare mai întîi în *Biblia* din 1688, fapt semnalat de H. Tiktin¹³ și de *Dicționarul Academiei*.

În dialectul aromân apare sub aceeași formă, *căpută*. T. Papahagi îl înregistrează și trimite pentru atestare la *Dicționarul macedoromân* al lui Șt. Mihăileanu. În dicționarul său, T. Papahagi pune sub semnul întrebării cuvintele aromânești necunoscute lui sau suspecte ca fiind dacoromâne¹⁴. Ar. *căpută* nu este însă pus sub acest semn și nu este dat nici în indicele de cuvinte dacoromâne, prin urmare este considerat ca existent în aromână. În dicționarele apărute pînă acum referitoare la dialectele meglenoromân și istroromân cuvîntul *căpută* nu este înregistrat. Apărînd însă în dialectul aromân și fiind general răspîndit pe teritoriul dacoromân, îl putem considera ca făcînd parte din lexicul românei comune.

Sfera semantică a lui *căpută* este destul de restrînsă. În dicționarele pe care le-am consultat sînt înregistrate numai două sensuri: 1. partea încălțăminte care acoperă pe deasupra laba piciorului și 2. partea de deasupra a labeli piciorului, opusă tălpii. Este adevărat că ordinea sensurilor este inversată în cîteva din dicționarele utilizate. Menționăm însă că în cea mai veche atestare pe care o cunoaștem — *Biblia* (1688) —, sensul lui *căpută* este acela de „parte a încălțăminte” și credem că acesta este sensul cel mai răspîndit și cel original.

Pe teritoriul lingvistic dacoromân, *căpută* are ca derivate directe și indirecte verbul *a (în)căpută*; substantivele *(în)căputare*, *(în)căputătură*, *căputări*, *căputături*, *căputar*; adjectivul *(în)căputat*. Faptul că unele dicționare nu atestă adjectivul *căputat*, nu este o dovadă că nu ar fi cunoscut și utilizat în vorbirea populară și cultă. De altfel, *Dicționarul Academiei* utilizează acest adjectiv în explicarea derivatelor *căputări* și *căputături*: „cizme căputate”. Alături de aceste derivate, am întîlnit și un compus, *căputa-calului*, avînd sensul de „tăun” (DA). Sensurile cuvintelor derivate sînt mai bogate decît ale lui *căpută*. În afară de înțelesul „a pune căpute noi la o încălțăminte uzată”, apar la verb sensuri prin extensiune: „a înlocui total sau parțial la un ciorap uzat partea care îmbracă laba piciorului” (DA și DLR) și figurate: „a (se) potrivi astfel

⁹ Anchetele au fost efectuate în anii 1929–1938. Materialul cules a fost publicat, în parte, în cele patru volume de hărți mari și un volum de hărți colorate apărute pînă în prezent, în serie nouă. Al cincilea volum de hărți mari se află acum sub tipar.

¹⁰ ALR II, serie nouă, vol IV, Cluj, 1965, harta nr. 1193.

¹¹ Apare la S. Fl. Marian, G. Dem. Teodorescu, A. Zanne, în revista „Șezătoarea” etc. Vezi trimiterile respective în TDRG și în DA.

¹² Cuvîntul apare în opera lui I. Creangă, B. Șt. Delavrancea, I. L. Caragiale, Pavel Dan, E. Camilar etc. Vezi atestările în TDRG, DA și DLR.

¹³ TDRG. Trimiterea corectă este: *Biblia* (1688), 159 1/40.

¹⁴ T. Papahagi, *op. cit.*, p. 1234.

încît unul să fie tot atît de întins cît celălalt", „a înnădi (de mîntuială), a înciocăla", „a face rost de, a scoate" (DA), „a bate pe cineva" (com. Sînicoară, reg. Cluj, în CV, IV, 1952, nr. 5, p. 38). Abstractele verbale (*în*)căputare și (*în*)căputătură nu au sensuri deosebite. Forma regională *căputar*, înregistrată de CADE și utilizată în Banat cu sensul de „calapod pentru căpută", ne duce, de fapt, tot la înțelesul de „parte a încălțămîntei", și nu la acela de „calapod". În *Anonymus Caransebesiensis*, pentru rom. *keput* apare echivalentul lat. *crepita*¹⁵, iar pentru rom. *kaptë* același cuvînt latinesc. Nu sîntem în măsură să apreciem dacă este vorba aici de o confuzie a autorului în legătură cu sensul rom. *capătă*, sau este vorba de o insuficientă cunoaștere a limbii latine. Nici unul dintre dicționarele consultate nu atestă la rom. *capătă* sensul de „sandală". El nu are decît înțelesul de „calapod".

Căutînd în celelalte limbi romanice corespondente ale cuvîntului în discuție, am găsit în dicționarele spaniole și în cele italiene, cuvinte care, prin formă și sens, pot fi apropiate de rom. *căpută*. Astfel, în spaniolă, *cabecear* are și sensul de „poner nuevo pie a las calcetas", adică identic cu rom. *a căpută*¹⁶. Sp. *cabecear* este însă verb, iar substantivul sp. *cabo*, din același etimon, nu mai are înțelesul identic cu cel al rom. *căpută*, ci numai sensuri relativ apropiate¹⁷. Nu știm dacă în spaniolă substantivele *cabo* sau *cabeza* au avut vreodată și sensul rom. *căpută*, sau dacă el a apărut numai la verbul *cabecear*. Pentru limba română trebuie să considerăm drept cuvînt de bază substantivul *căpută*, iar verbul *a (în)căputa* un derivat. Aceasta pentru că în majoritatea punctelor anchetate de acad. E. Petrovici pentru *Atlasul lingvistic român* s-a răspuns la întrebarea 3348 cu *a pune căpute*, nu cu verbul *a (în)căpută*, și pentru că în dialectul aromân nici nu există un verb **ncăputez*, ci numai substantivul *căpută*.

Sub raport etimologic, sp. *cabecear* este legat de lat. *caput* și, probabil, de variantele lui din latina populară vorbită în Peninsula Iberică. Este îndeobște cunoscut că acolo oclusiva surdă *-p-* a trecut, în mod normal, la sonora corespunzătoare, *-b-*, încă în faza romanică primitivă¹⁸. De aceea dicționarele etimologice ale limbii spaniole îl și consideră pe *cabecear* ca fiind un derivat verbal din *cabeza*, iar pe acesta ca provenind din *capitla*, formă care s-ar fi substituit lui *caput* în latina populară hispanică¹⁹.

Mai amintim că în limba spaniolă există încă un cuvînt care ar putea fi apropiat ca formă și sens de cuvîntul românesc. Este vorba de sp.

¹⁵ Corect, *crepida*, nu *crepita*. Autorul dicționarului a făcut, probabil, o confuzie între lat. *crepida* „sandale, sorte de chaussure" și *crepilus*, *-a*, *-um*, participiul de la *crepo*. Ar putea fi însă vorba de o greșeală tipografică.

¹⁶ *Diccionario de la lengua española*, Real Academia Española, Decimoctava edición, Madrid, 1956, Cf. și Nicolae Filipovici-Raúl Serrano Pérez, *Dicționar spaniol-român*, București, 1964, unde sînt date sensurile: „1. a tivi (un covor). 2. a căputa (un ciorap)".

¹⁷ Sp. *cabo*, din lat. *caput*, are sensul general de „cuiusque rei extremitas", dar și „crines, pedes et ora equorum" și „extrema partium corporis ornamenta vestibus adjuncta" cf. *Novísimo diccionario de la lengua castellana*, Academia Española, Librería De Guarnier Hermanos, Paris, 1898 și *Dic. de la leng. esp.*, cit. Cf. și N. Filipovici, *op. cit.*, unde s.v. *cabo* este dat ca sens secundar „accesorii de îmbrăcăminte (fulare, ciorapi etc.)".

¹⁸ Vezi Edouard Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, 4e éd., Paris, 1956, p. 165.

¹⁹ J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, Berna, 1954, vol. I, s. v. *cabeza*; Vicente Garcia de Diego, *Diccionario etimológico español e hispanico*, Madrid, 1954, sub nr. 1397.

copete care, alături de sensurile „touffe, toupet, cheveux des haut du front, toupet de cheval; tête, ornement d'un cadre de miroir”, are și pe acela de „la partie supérieure de l'empaigne d'un soulier”²⁰. Dictionarele Academiei Spaniole înregistrează acest sens: „la parte superior de la pala del zapato que sobresale á la hebilla: comunmente está cosido á la misma pala. *Calcei pars superior*”²¹, fiind oarecum izolat de celelalte accepțiuni ale lui *copete*. Cu toate acestea, sensul corespunzător rom. *căpută* al sp. *copete* nu este analizat în dicționarele lor etimologice, nici de J. Corominas, nici de G. de Diego.

Sub raport etimologic, J. Corominas și G. de Diego consideră pe sp. *copete* ca derivat al sp. *copa*, iar pe acesta din lat. vulg. *cūppa*. Pe de altă parte, Meyer-Lübke²² dă pe sp. *copete* ca împrumut din fr. *toupet*²³.

Pe sp. *copete* și rom. *căpută* nu le putem pune în legătură directă din cauza deosebirilor fonetice și etimologice. Ceea ce ne-a determinat să le semnalăm este faptul că au un conținut semantic identic și unele asemănări de formă. Corespondența de sens și formă dintre sp. *copete* și rom. *căpută* nu pare să fie întâmplătoare și poate fi deci utilă în cercetarea etimologiei acestor două cuvinte.

O corespondență de formă și sens cu rom. *căpută* ne oferă și it. *cappuccio*. El are, pe lângă alte sensuri, și pe acela de „Quella parte della soletta, nella quale si infila la punta del piede, e che lo cuopre fin quasi al mezzo il dorso”²⁴, deci la fel cu rom. *căpută*. Cu toată identitatea de sens, ele nu au fost încă puse în legătură.

Poate că it. *cappuccio* ne-ar ajuta mai mult în explicarea etimologiei rom. *căpută*, dar însăși originea lui *cappuccio* este o problemă tot atât de spinoasă. Referindu-se la it. *cappuccio* și la familia lui romanică, lingvistul spaniol J. Corominas recunoaște dificultatea rezolvării etimologiei acestuia și scrie chiar că: „Sólo un estudio monográfico de la cosa y de la palabra, que podría ser buen tema para una tesis doctoral, permitiría resolver inapelablemente el problema”²⁵.

În legătură cu originea it. *cappuccio*²⁶ părerile sînt diferite²⁷. Dintre etimologiile propuse, credem că este mai justificată aceea care consideră

²⁰ D. Vicente Salvá, *Nuevo Diccionario frances-español y español-frances*, Paris, 1898.

²¹ *Nov. dic. de la l. cast. și Dic. de la l. esp.* Cf. și N. Filipovici, *op. cit.*, unde la sensul 4 al lui *copete*, apare chiar corespondentul românesc, *căpută*.

²² REW, s. v. *top* (nr. 8787).

²³ Este necesar să semnalăm aici că v. fr. *top* și derivatul său fr. *toupet* au sensuri comune cu ale sp. *copete*, exceptînd pe acela de „căpută”. Sp. *tope*, care formal este și mai apropiat de v. fr. *top*, are și sensul de „bombeu” (N. Filipovici, *op. cit.*), dar acesta lipsește la corespondentele lui franceze. Din aceste motive credem că este mai acceptabilă etimologia propusă de J. Corominas și G. de Diego, sp. *copete* și sp. *tope* avînd comun sensul de „căpută” „bombeu”, care nu apar la fr. *toupet*.

²⁴ Pietro Fanfani, *Vocabolario della lingua italiana*, ed. a 4-a, Firenze, 1913.

²⁵ J. Corominas, *op. cit.*, vol. I, s. v. *capucho*.

²⁶ Se pare că it. *cappuccio* a fost în uz chiar de la originile limbii italiene. Baist, care s-a ocupat cu istoria acestui cuvînt, crede că ar fi apărut în latina medievală (este atestat prima dată într-un document din anul 1100) sub forma *capitium*, *capucium*, *capulium* și s-a răspîndit și-n alte limbi (cf. fr. *capuchon*, port. *capucho*, cat. *capulzo* etc.) după înființarea Ordinului Franciscanilor, adică după 1210. J. Corominas însă semnalează cuvintele latinești medievale amintite mai sus în niște texte din nordul Franței, datînd dinainte de 1210, deci cuvintele s-au creat în alte părți ale lumii romane (cf. J. Corominas, *op. cit.*, s. v. *capucho*).

²⁷ J. Corominas, *op. cit.*, s. v. *capucho*; G. de Diego, *op. cit.*, s. v. *capucho* (nr. 1402); REW, *cit.*, sub nr. 1668; Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, ed. a V-a,

pe it. *cap(p)uccio*²⁸ ca provenind din lat. **caputium* (derivat de la *caput*), sub influența ulterioară a lat. *cappa*.

Avind în vedere corespondența de formă și sens dintre sp. *cabecear* și it. *cappuccio*, este necesar să asociem acestora și pe rom. *căpută*. Pe de altă parte, sp. *cabecear* și it. *cappuccio* fiind derivate pe terenul limbilor respective din etimonul de bază lat. *caput* și, în același timp, fiind apropiate ca sens și formă de rom. *căpută*, sîntem înclinați să-l acceptăm și pe acesta ca derivat, pe teren românesc, din același etimon de bază latin. Se ridică însă, în acest caz, problema dacă lat. *caput* sau derivatele lui au avut sau nu în limba românilor sensul specializat de „*empeigne*”, ori acesta s-a dezvoltat ulterior, în mod independent, în fiecare din aceste trei idiomi romane, din sensul general al cuvîntului latinesc „*parte extremă*”.

Amintim că ucr. *holová* „*empeigne*” și magh. *fejelés* „*căputătură*” au la bază aceeași dezvoltare semantică (primul fiind o extensiune de sens la ucr. *holová* „*cap*”, al doilea un derivat al magh. *fej* „*cap*”). Este însă, desigur, greu de precizat dacă, sub raport semantic, ucr. *holová* și magh. *fejelés* sînt calcări după limba română, sau sînt dezvoltări independente în fiecare din aceste limbi.

Clarificarea legăturii dintre sp. *cabecear*, sp. *copete*, rom. *căpută*, it. *cappuccio*, ucr. *holová* și magh. *fejelés* impune cercetarea mai aprofundată a acestor cuvinte. Credem că ar fi util, în acest caz, să fie luate în considerare și derivatele din limbile slave legate de v. sl. *конято*, care au în cehă și sîrbo-croată sensul extins de „*soulier*”, „*forme de soulier*”, apoi alb. *këpucë* „*soulier*”, magh. *kapta* „*forme de soulier*”, eventual și alte cuvinte apropiate ca formă și sens de lat. *caput* din limbile germanice etc.

Martie 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21

Milano, 1936; Aldo Gabrielli, *Dizionario linguistico moderno*, ed. a III-a, [Milano], 1961; Carlo Battisti, Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, vol. I, Firenze, 1950, s. v. *capézza*; Dante Olivieri, *Dizionario etimologico italiano*, ed. a II-a, Milano, 1961.

²⁸ Cuvîntul *cappuccio* apare și sub forma *capuccio*. Dicționarele italiene, pentru cuvîntul *capuccio* trimit la corespondentul lui cu dublu -p-, considerat ca literar.

PREDICATUL COMPUS

DE

C. SĂTEANU

Categoria predicatului compus de tipul **Tu pari a fi un inger, trebuie menționat, pot fi înțeles etc. rămîne**, și după apariția ediției a doua a *Gramaticii Academiei* o problemă deschisă ce-și așteaptă rezolvarea.

Datorită faptului că această specie de predicat este în dependență structurală de auxiliarele de modalitate, el apare amintit tangențial atunci cînd se discută aceste auxiliare, și puține sînt cazurile cînd se încearcă să se pună direct problema existenței lui în gramatica românească.

1.0. Încă Al. Philippide¹ amintește unele construcții perifrastice, pe care le socotește unități în componența cărora intră și verbe care exprimă „posibilitatea”, „concensia” etc.

În gramatica editată de C. Șotropa și V. Grecu² se dau, la predicat, construcții de tipul *trebuie îngrijită, trebuie cercetată*, unde verbului *trebuie* i se atribuie o valoare copulativă, fapt care apare și în alte gramatici³.

H. Tiktin⁴ pune alături construcțiile *poate veni etc. de voi merge*, considerîndu-le forme compuse. Nu se pronunță însă în privința funcției sintactice.

Acad. Iorgu Iordan atît în *Gramatica* din 1937⁵, cît și în *Limba română actuală*⁶ face remarcă precum că verbe ca *trebuie, poate etc.* nu pot forma singure predicatul.

În *Limba română contemporană*⁷ afirmă că „verbe de felul lui *a putea, a trebui etc.* pot fi numite (cu un termen curent în gramatica germană cînd este vorba de sinonimele nemțești *können, müssen etc.*) auxiliare de mod... Rolul lor sintactic, în construcții ca cele amintite aici, seamănă cu al auxiliarelor propriu-zise, întrucît și ele ajută alte verbe

¹ *Gramatica limbii române*, Iași, 1897, p. 325.

² *Gramatica limbii române*, ed. a IX-a, București, 1931, p. 225.

³ Cf. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 563, unde *trebuie* și *poate* sînt considerate copulative.

⁴ *Gramatica română*, ed. a II-a, București, 1945, p. 115.

⁵ Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, București, 1937, p. 166.

⁶ Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, Iași, 1943, p. 360.

⁷ București, 1956, p. 408. 563.

(mai exact spus formele nepredicative ale altor verbe) să formeze predicatul propoziției”⁸.

Gramatica Academiei, atît în ediția I⁹, cît mai ales în ediția a doua¹⁰, admite și descrie auxiliarele de modalitate, arătînd că „constituie împreună cu alte verbe (la supin, la infinitiv sau conjunctiv, sinonim cu infinitivul) un complex cu sens unitar și că sînt caracterizate din punct de vedere gramatical”¹¹, dînd mai mulți indici care le apropie de auxiliarele propriu-zise.

Cînd se tratează sintactic, construcțiile de acest tip nu-și găsesc însă locul convenit în structura predicatului, deoarece „categoria predicatului compus, se afirmă în continuare, nu e ... suficient de ferm delimitată ...”¹², astfel că aceste construcții, pentru a fi analizate, sau trebuie disociate (verb predicativ + complement direct (propoziție complementară directă) în cazul celor mai multe, verb predicat + subiect (subiectivă) în cazul lui *a trebui*), sau pur și simplu rămîn în afara oricăror categorii stabilite în cadrul predicatului. (Așa se întîmplă cu situațiile de felul celor amintite: *Tu pari a fi un înger, tu poți fi menționat.*)

Se vedește aici o neconcordanță între cele două volume. În morfologie sînt acceptate și tratate ca auxiliare cu indici gramaticali, pentru ca în sintaxă să nu se țină seamă de acest fapt și să nu se încadreze în categoria predicatului ca unități compuse.

Predicatul compus apare, în mod firesc, ca o concluzie de ordin funcțional la sfîrșitul tratării amănunțite și complet edificatoare a auxiliarelor de modalitate, făcută de Valeria Guțu, care afirmă că „în analiza sintactică semiauxiliarele nu trebuie despărțite de verbul sau locuțiunea următoare, ci trebuie considerate elemente constitutive ale unui predicat verbal compus, iar în cazul cînd sînt urmate de un predicat nominal, ale unui predicat nominal compus”¹³.

Luînd în discuție predicatul multiplu și complex, P. Dumitrașcu se declară de asemenea pentru predicatul compus, afirmînd că „în cazurile cînd auxiliarele de mod și de aspect sînt succedate de o formă verbală nominală, poate că ar fi mai potrivit să se vorbească de o variantă a predicatului verbal, și anume despre *predicat compus*”¹⁴.

1.1. Întrucît delimitarea predicatului compus ca unitate funcțională și ca unitate gramaticală a elementelor componente necesită analiza și definirea lor, ne propunem ca în cercetarea de față să ne oprim asupra studiului corelației elementelor membre și asupra valorii acestora.

Din acestea vom aborda trei aspecte¹⁵:

⁸ Iorgu Iordan, *Limba română actuală...*, p. 408.

⁹ București, 1954, p. 204–205.

¹⁰ București, 1963, p. 98.

¹¹ *Gramatica limbii române*, Edit. Academiei, ed. a II-a, vol. I, București, 1963, p. 204.

¹² Idem, *ibid.*, vol. II, p. 98.

¹³ V. Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, în „Studii de gramatică”, București, vol. I, 1956, p. 81.

¹⁴ P. Dumitrașcu, *În legătură cu predicatul multiplu și complex*, în „Cercetări de lingvistică”, IX (1964), nr. 1, p. 65.

¹⁵ Nu ne ocupăm de descrierea indicilor gramaticali, deoarece aceasta a fost făcută aproape exhaustiv de V. Guțu, în *Semiauxiliarele de mod*, apărut în „Studii de gramatică”, vol. I, p. 59–81.

I. Determinarea caracterului auxiliar „Hilfsverb” (v) al verbelor auxiliare de mod (vm) în corelație opozițională cu verbele predicative „Vollverb” (V), cu urmări în definirea predicatului verbal (compus): *vm + V*.

II. Studiul caracterului auxiliar al aceluiași verbe (vm) în opoziție cu verbele copulative (vc), cu consecințe în definirea predicatului nominal (compus): *vm + vc + N*.

III. Solidaritatea relațională reciprocă a termenilor din aceste construcții în primirea complinirilor, cu urmări în considerarea acestor construcții ca predicate unice.

În acest scop ne vom folosi și de analiza distribuțională a elementelor membre, în comparație cu alte construcții sintagmatice similare.

I

2.0. Caracterul verbal¹⁶, adică predicativ de „Vollverb”¹⁷ al verbelor modale *a putea, a trebui* etc., în sintagme în care apar ca elemente ajutoare (formanți modali), este ipotetic. Ipoteza se adevărește aplicând proba comutării, în situația dată, cu alte verbe, care ar fi de așteptat să pună în evidență indicii verbali predicativi. Efectuarea probei ne dovedește însă că sînt doar cîteva verbe care pot primi aceeași distribuție, și acelea sînt auxiliare¹⁸:

A. auxiliar de mod

pot (face)
poți („)
poate („)
putem („)
puteți („)
pot („)
trebuie (făcut)
trebuie (să facă)
poate („ „)

B. auxiliar propriu-zis

voi ; aş (face)
vei ; ai („)
va ; ar („)
voi ; am („)
veți ; ați („)
vor ; ar („)
a (făcut), este (făcut)
are (să facă)
o („ „ „)

Distribuția nu se datorește identității acestor verbe, ci doar asemănării lor funcționale în situațiile date: *vm* (verb auxiliar de mod) + *V* (verb predicativ, „Vollverb” la participiu, infinitiv, conjunctiv), ca și *v* (verb auxiliar) + *V* (verb predicativ „Vollverb” la aceleași moduri, fără supin și gerunziu).

2.1. Spre deosebire de auxiliarele propriu-zise, care nu pot apărea decît în distribuția temporală contractată (*am, ai, a* etc.: apare numai la perfectul compus)¹⁹, verbele modale pot apărea și în alte relații temporale²⁰ (*trebuie făcut, trebuia făcut* etc.), dar nu pot intra, la rîndul lor în distribuție decît cu anumite moduri.

Distribuția cu indicativul, imperativul, optativul este imposibilă. Ele exprimă, e adevărat, diverse nuanțe, uneori destul de îndepărtate.

¹⁶ Cf. V. Guțu, *op. cit.*, p. 194–195.

¹⁷ Cf. *Kleine Grammatik der Deutschen Sprache*, von dr. Walter Iung, Dudenredaktion, Leipzig, 1954, p. 37.

¹⁸ Comutarea în aceste condiții cu verbe ca *merge, scriu, lucrează* nu e posibilă: *merge face* etc.

¹⁹ Vezi pentru aceasta V. Guțu, *Forme verbale compuse*, în „Studii și cercetări, lingvistice”, XIII (1962), nr. 2 p. 191–197, care se ocupă de auxiliarul perfectului compus din acest punct de vedere.

²⁰ Vezi și V. Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, în „Studii de gramatică”, vol. I, p. 80.

Aceasta însă nu anulează caracterul lor auxiliar, tot așa cum nu e anulat nici în germană, unde de asemenea au mai multe valori. Dăm doar exemplul unui verb, *sollen* „a trebui”, care exprimă obligația morală : *man soll arbeiten* „omul trebuie să muncească”; posibilitatea, probabilitatea : *sollte er krank sein?* „să fie oare bolnav?”; destinația : *soll das mir gehören?* „să fie oare pentru mine?”; ideea de viitor : *er soll kommen* „trebuie să sosească”.

2.2. Auxiliarele modale intră în relație și cu un nume, tot așa ca și auxiliarele propriu-zise. În acest caz, ele se grupează similar auxiliarelor, au forme distribuționale diferite în cele două situații. În relația cu un nume însă devin predicative ca și auxiliarele propriu-zise.

Așa, de exemplu, verbul *a trebui* are forme distribuționale distincte când este predicativ, față de situația în care apare ca auxiliar.

A. auxiliar (mod)

trebuie	(să fac)
„	(să faci)
„	(să facă)
„	(să facem)
„	(să faceți)
„	(să facă)

B. predicativ

trebuie	(cuiva)
trebuiești	(„)
trebuie(ște)	(„)
trebuim	(„)
trebuiți	(„)
trebuie	(„)

Din cele șase forme coincide numai una, cinci fiind distincte (neglijăm tendința unora de a folosi formele predicative ca auxiliare : *trebuie* *facute*, *trebuim* *să facem* etc. Vezi discuția de sub 4.1.).

Auxiliarul propriu-zis ne prezintă același tablou distribuțional :

A. auxiliar

să fi	(făcut)
„	(„)
„	(„)
„	(„)
„	(„)
„	(„)

B. predicativ

să fiu	(unde)
să fii	(„)
să fie	(„)
să fim	(„)
să fiți	(„)
să fie	(„)

Din cele șase forme, toate sint distincte, auxiliarul *a fi*, la perfect conjunctiv, avînd o singură formă, ca și *a trebui*.

Efectuînd aceeași probă cu *a avea*, vedem că acesta are trei forme distincte și trei identice :

A. auxiliar

am	(făcut)
ai	(„)
a	(„)
am	(„)
ați	(„)
au	(„)

B. predicativ

am	(o carte)
ai	(„)
are	(„)
avem	(„)
aveți	(„)
au	(„)

Distribuție similară (cu *a trebui*, pe de o parte, și cu *a fi*, pe de altă parte) are și *a fi* cînd este auxiliar de mod.

A. *auxiliar mod.*

era (să cad)
„ (să cazi)
„ (să cadă)
„ (să cădem)
„ (să cădeți)
„ (să cadă)

B. *predicativ*

eram (acasă)
erai („)
era („)
eram („)
erați („)
erau („)

2.3. La alte verbe, formele sînt identice în ambele situații (predicativ și auxiliar), nepermițînd o delimitare a distribuției. În această situație este verbul *a putea* :

A. *auxiliar*

pot (face, să facă)
poți („ , să faci)
poate („ , să facă)
putem („ , să facem)
puteți („ , să faceți)
pot („ , să facă)

B. *predicativ*

pot (multe)
poți („)
poate („)
putem („)
puteți („)
pot („)

Tot așa ca și auxiliarul *a avea*, ca formant al viitorului :

A¹. *auxiliar*

am (să cînt)
ai (să cînți)
are (să cînte)
avem (să cîntăm)
aveți (să cîntați)
au (să cînte)

B¹. *predicativ*

am (o carte)
ai („)
are („)
avem („)
aveți („)
au („)

Paralelismul nu este însă perfect, deoarece dacă la auxiliarul de mod (A) e posibilă permutarea termenilor (*să fac pot*), la auxiliarul viitorului (A¹) nu e posibilă (*să plec am*)²¹. Dar, în același timp, la auxiliarul de mod nu e posibilă decît o singură comutare : *pot* + *pronume* ; *pot* + *nume* nu e posibilă (*pot stilou* e o sintagmă irealizabilă)²².

Dacă nu admitem posibilitatea *pot* + *pronume*, atunci se pare că avem de-a face cu un auxiliar de mod prin excelență, deoarece și ca predicativ va cere tot verb, sintagma realizabilă fiind *v* + *V*.

2.4. În construcțiile în care auxiliarul de mod apare în distribuție cu un participiu (*trebuie menționat*), construcția are valoare de conjugare pasivă tocmai ca și în cazul cînd ar fi construită cu auxiliarul propriu-zis. Aici funcția auxiliarului propriu-zis *a fi*, de la diateza pasivă, este cumulată de auxiliarul de mod *trebuie* ²³. El apare în aceeași distribuție ca și auxiliarul propriu-zis de la diateza activă :

<i>trebuie</i>	<i>menționat</i>
<i>am</i>	<i>menționat</i>

²¹ Cf. V. Guțu, *Forme verbale compuse*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XIII (1962), nr. 2, p. 197.

²² Vezi pentru aceasta și V. Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, în „Studii de gramatică”, vol. I, p. 81, unde nu e admisă nici *pot* + *pronume*.

²³ Vezi și *Gramatica Academiei*, ed. a II-a, vol. I, p. 230, § 220.

2.5. În construcții predicative în care se ivesc două verbe pline (V) la conjunctiv, infinitiv sau participiu, coordonate între ele, auxiliarul de mod (vm) apare o singură dată, în condiții distribuționale similare cu auxiliarele propriu-zise (va)²⁴:

A. vm + V coord V

B. va + V coord V

A. *Puteau să ciștige și să plătească*

B. *Aveau să cumpere și să închirieze*

2.6. Din analiza făcută pînă aci se desprinde concluzia că aceste verbe (numite auxiliare de modalitate, semiauxiliare)²⁵ se caracterizează printr-o distribuție asemănătoare verbelor auxiliare, distribuție limitată și neidentică, dar distinctivă, relevantă, în sintagma *v + V*.

Prin aceasta, în situațiile discutate, auxiliarele de mod, ca funcție, se însumează, am putea spune, caracterului de formant și nu de plerem.

Dacă auxiliarului *am* din *am făcut* pare că i se recunoaște rolul de formant alături de plerem, care este reprezentat prin participiu²⁶, am putea considera și verbele auxiliare de mod ca formanți (în sintagma *v + V*), iar elementul pleremic să fie reprezentat prin participiu, infinitiv (eventual conjunctiv, sinonim al infinitivului).

În favoarea acestei interpretări pledează și afirmațiile că valoarea semantică este adusă în relație de verbul la participiu, infinitiv etc.²⁷. Pentru a le considera, în întregime, în acest sens, parțial constituie un obstacol faptul că din două cerințe de bază ale distribuției numai una este satisfăcută de aceste verbe, și anume: auxiliarele de mod prezintă forme distincte de situația în care sînt verbe predicative, dar nu se limitează ca distribuție la o singură poziție.

De aceea considerăm, în ceea ce privește caracterul lor predicativ, că nu greșim dacă afirmăm că ele nu-l au, ci sînt formanți, nu deplini, ci limitați, dar care în situațiile discutate se comportă asemănător verbelor auxiliare „Hilfsverben” și că ele fac o unitate gramaticală cu indici distribuționali distinctivi, care sînt caracteristici ai pleremelor reprezentate prin participii, infinitive etc.

În aceste situații ele trebuie considerate împreună cu pleremele ca alcătuind predicate unice (predicate verbale compuse sau dezvoltate), deoarece acele plereme aduc conținutul de comunicat, sînt „Vollverben”.

II

3.0. Caracterul de auxiliar (formant) al acestor verbe de modalitate se pune în evidență și atunci cînd ele însoțesc un grup constituit din doi

²⁴ Pentru auxiliare vezi *Gramatica Academiei*, ed. a II-a, vol. II, p. 98, 242.

²⁵ Cf. *Gramatica limbii române*, Edil. Academiei, ed. I, vol. I, p. 253; ed. a II-a, vol. I, p. 204–206, vol. II, p. 98; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 408, 563; Valeria Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, în „Studii de gramatică”, vol. I, p. 57–81; P. Dumitrescu, *În legătură cu predicatul multiplu și complex*, în „Cercetări de lingvistică”, IX (1964), nr. 1, p. 64–66 și alții.

²⁶ Cf. V. Guțu, *Forme verbale compuse*, S.C.L., XIII (1962), nr. 2, p. 125.

²⁷ Cf. *Gramatica Academiei*, ed. a II-a, vol. I, p. 204, vol. II, p. 98; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, p. 408; V. Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, în „Studii de gramatică”, vol. I, p. 80 ș.a.

termeni, în care intră un verb lipsit de caracter predicativ (copulativ) și un nume care este predicativ (vc + NP).

Auxiliarele de mod, alături de aceste verbe copulative, au aceeași distribuție ca auxiliarele propriu-zise, ajutînd verbul copulativ să formeze predicatul nominal ²⁸.

- A. *El a fost inginer*
El va fi inginer
El are să fie inginer
 B. *El poate fi inginer*
El pare a fi inginer
El trebuie să fie inginer

Aplicînd pe un text proba comutării auxiliarului cu auxiliarul de modalitate, primim o construcție identică din punctul de vedere al formațiilor caracteristicii (lexico-gramaticali).

A. *Mama în slăbiciunea ei pentru mine ajunsese a crede că am să ies un al doilea Cucuzel* (Creangă, A.).

B. *Mama în slăbiciunea ei pentru mine ajunsese a crede că pot să ies un al doilea Cucuzel.*

3.1. Auxiliarele de mod apar cu aceeași valoare și în aceeași formulă distribuțională, ca sub 3.0, și pe lângă verbe care primesc un element predicativ suplimentar (poate nume predicativ?):

poate fi considerat fruntaș
poate fi făcut mai limpede
se poate considera fruntaș
se poate face mai limpede

În aceste îmbinări, care reprezintă o formă modificată, la pasiv respectiv la reflexiv, a exemplurilor din *Gramatica Academiei* ²⁹, auxiliarele de mod, intercalate aici, se comportă ca și auxiliarele propriu-zise:

va fi considerat fruntaș
va fi făcut mai limpede
se va considera fruntaș
se va face mai limpede

3.2. Din analiza distribuției auxiliarelor de mod în construcții cu nume predicativ (NP), se desprinde concluzia că ele nu pot fi elemente verbale într-un predicat nominal, deoarece indicii din planul conținutului lor le neagă posibilitatea de distribuție în sintagma *vm + NP*. Ele apar doar în corelație cu verbul copulativ (vc), relație ce se înscrie în seria *v + V* (verb + verb), avînd formulele:

vm + vc + NP
vm + va + vc + NP

Limitarea distribuției auxiliarelor de mod la sintagma *vm + vc* (în cazul discutat) și *v + V* (în general) se datorește indicelui constituent

²⁸ Cf. și V. Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, în „Studii de gramatică”, vol. I, p. 79, 81.

²⁹ Cf. *Gramatica Academiei*, ed. a II-a, vol. II, p. 100: *Gîndul se făcu mai limpede și mai tare*; p. 208; *Reflexivele impersonale pot fi considerate ca făcînd parte din dialeza reflexivă*.

modal, care se relevă în oricare formulă : auxiliarul *poate* în structura oricărei sintagme se distinge prin indicele posibilității, *trebuie* prin acela al necesității ș.a.m.d. ; tot așa cum *am, ai, a ; voi, vei, va ; aș, ai*, distribuindu-se în *perfect compus, viitor, optativ*, datorită caracteristicilor de *trecut, viitor, optativ*, participă totdeauna ca formanți ai acestor caracteristici.

În formula $v + NP$ e necesar ca constituenții din planul semantic al verbelor să fie nedistinctivi, verbele să intre în formulă golite de indici semantici ³⁰, tocmai pentru a fi capabile de a transmite conținutul semantic al numelui predicativ (NP) subiectului (NS), sub formă de calificare sau identificare. Deci să nu contribuie la caracteristicile unui plerem (în cazul de față NP) ca formant, ci ca punte de trecere între cele două plereme NS, NP), obținind formula $NS + vc + NP$.

Verbele care sînt apte de a intra în această distribuție formează predicat nominal, iar care nu, rămîn ca elemente formante ale verbelor „pline” sau copulative, constituind sintagme verbale compuse.

Auxiliarele modale nu pot atribui subiectului o calitate sau o identitate exprimată de numele predicativ :

El poate student

El tr. buie bun

El are inginer

nu pot comuta pe :

El este student

El este bun

El devine inginer

De aceea verbele auxiliare modale nu pot intra în componența unui predicat nominal ³¹ decît alături de un verb copulativ, formînd un predicat unic, predicat nominal compus (dezvoltat) :

El poate fi inginer

El trebuie să fie bun

III

4.0. În sprijinul considerării acestor construcții ca predicate unice (verbale și nominale) vin și unele fapte ce țin de domeniul determinărilor și, mai larg, de acela al relațiilor, ca mărimi distincte, cu alte mărimi din afara lor. Astfel, datorită corelației elementelor componente ale acestor predicate, complinirile se referă, într-un anumit mod, la întreaga construcție $vm + V$ sau $vm + vc + N$ ³².

A. *Pot scrie acum*

B. *Pot fi inginer învățînd asiduu*

³⁰ Par a face excepție unele verbe copulative care au o nuanță de sens, ca acelea discutate de Paula Diaconescu în *Rolul elementului verbal în componența predicatului nominal*, în „Studii de gramatică”, vol. II, 1957, p. 112—120. Autoarea consideră că aceste verbe alcătuiesc predicat nominal-verbal. Unele din acestea au fost înglobate, în *Gramatica Academiei*, la copulative (*am să ies învățat*), altele la elementul predicativ suplimentar ca verb-predicat, regent al elementului predicativ suplimentar.

³¹ Verbele *a putea, a trebui, a veni, a avea* nu sînt niciodată copulative, pe cînd *a părea* și *a fi* au și această valoare, dar atunci încetează de a mai fi auxiliare.

De aceea, interpretarea ca predicate nominale a construcțiilor *trebuie făcînd, pot face etc.* și ca propoziție regentă + propoziție predicativă a construcțiilor *trebuie să fac, pot să lucrez* este greșită.

³² Vezi pentru această discuție și Paula Diaconescu, *Rolul elementului verbal în componența predicatului nominal*, în „Studii de gramatică”, vol. II, p. 115.

În aceste situații, auxiliarele de mod nu pot primi o complinire separată, izolate de verbul ai cărui formanți sînt.

Complementul *acum*, din primul exemplu (A), se referă atît la *scrie* cît și la *pot*, deoarece în această distribuție *scrie* este impregnat cu nuanța modală de posibilitate, în aceleași condiții de legătură sintagmatică ca și în *am scris*, unde *scris* este elementul în care s-a inserat valoarea auxiliarului *am*.

În exemplul al doilea (B), *învățînd asiduu* complinește condiția necesară realizării posibilității împrumutate de *pot* verbului copulativ *a fi*, care la rîndul lui poate atribui conținutul semantic al cuvîntului *inginer* subiectului *eu*, numai datorită acestei condiții (învățînd), fiindcă, odată realizată, *inginer* își poate lîsa atribuit conținutul.

Vedem deci că există un lanț relațional de solidaritate reciprocă între cei trei termeni ai predicatului în posibilitatea de a primi complinirile (C) :

$$S \Leftarrow vm \Leftrightarrow vc \Leftrightarrow NP \Leftarrow C$$

Ei nu pot fi disociați, ceea ce este un argument în plus că această unitate sintagmatică constituie un predicat unic.

4.1. Relația dintre aceste construcții și subiectul lor se încadrează de asemenea în relația pe care o contractează aceste unități, ca mărimi distincte, cu alte mărimi din afara lor. Subiectul, fiind o unitate din afara lor, se referă la întreaga construcție cu auxiliar de mod. Acest fapt se vedește și în indicii gramaticali ai acordului ³³, tendință ce se manifestă și la verbele unipersonale :

<i>trebuia</i> să fac	<i>trebuia</i> să facem
<i>trebuiai</i> să faci	<i>trebuiați</i> să faceți
<i>trebuia</i> să facă	<i>trebuiau</i> să facă

Această flexionare a verbelor unipersonale este o consecință a relației de solidaritate reciprocă ce s-a stabilit între termenii construcției predicative unice față de termenul din afară, subiectul, la care prin acord se referă ambii termeni ai unității respective (*eu*, subiectul, se relevă și în *trebuia* și în *să fac*, deopotrivă).

4.2. Această corelație solidară devine distinctivă și în cazul cînd auxiliarul de mod prezintă forme distribuționale unice :

trebuie făcut planul

Termenul *planul* este considerat subiect pentru că construcția are valoare de pasiv, ceea ce decurge din însăși natura participiului, poate și din prezența lui *trebuie* ³⁴, altminteri el este complement direct (*am făcut planul*).

Substantivul *planul* are două posibilități de distribuție în sintagma cu participiul *făcut* : a) subiect și b) complement direct. Solidaritatea relațională a termenilor construcției predicative face posibilă realizarea uneia din aceste situații. În distribuție cu *trebuie*, participiul *făcut* nu-l

³³ Cf. *Gramatica Academiei*, ed. a II-a, vol. I, p. 205 ; V. Gușu, *Semiauxiliarele de mod*, în „Studii de gramatică”, vol. I, p. 80.

³⁴ Vezi și *Gramatica Academiei*, ed. a II-a, vol. I, p. 230, § 220.

poate primi pe *planul* decît ca subiect, spre deosebire de situația cînd *făcut* intră în distribuție cu auxiliarul *am*, în care caz *planul* devine complement direct.

În primul caz (a), solidaritatea se face între capacitatea de a primi un subiect atît a lui *făcut* cît și a lui *trebuie*, iar în al doilea caz (b) între posibilitatea de apariție a complementului direct pe lîngă *făcut* și *am* deopotrivă.

Solidaritatea termenilor derivă și din caracterul tranzitiv sau intransitiv al verbelor auxiliare, respectiv auxiliare de mod.

S-ar putea spune că auxiliarul *am* îi redă caracterul tranzitiv participiului³⁵, pe cînd auxiliarul de mod *trebuie*, fiind intransitiv nu e capabil la aceasta, menținîndu-l în relația sintagmatică subiectivă.

5.0. Delimitarea și definirea completă a predicatului compus necesită analize multiple și sub variate aspecte.

Pe baza celor analizate aci se poate contura o delimitare a acestor construcții ca fiind unități funcționale și gramaticale însumate structural sintagmei de tipul *v + V*. O condiție esențială în distribuția termenilor este să apară în mod obligatoriu un termen pleremic³⁶, *V* (verb predicativ „Vollverb”) sau *NP* (nume predicativ prevăzut cu verb copulativ *vc*).

Auxiliarul de mod reprezintă termenul formant *v* („Hilfsverb”), fiind o mărime distinctă atît de verbele predicative, cît și de cele copulative, pe care le însoțește deopotrivă în formarea unității predicative.

Elementele constitutive ale acestei unități predicative (care poate fi denumită tot așa de bine predicat dezvoltat³⁷, ca și predicat compus) sînt într-o relație de solidaritate reciprocă, ceea ce le face să se comporte ca un întreg cu unități din exteriorul lor.

Februarie 1966

Universitatea „Babeș-Bolyai”,
Facultatea de filologie
Cluj, str. Horea 31

³⁵ Cf. V. Guțu, *Forme verbale compuse*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XIII (1962), nr. 2, p. 195.

³⁶ *Plerem* este folosit aici ca denumind elementul care vine cu conținutul, cu valoarea semantică în structura predicatului.

³⁷ Cum se va numi este o problemă mai mult de terminologie. Termenul de *predicat dezvoltat* ar putea fi înglobat în categoria părților de propoziție dezvoltate, categorie prezentă în *Gramatica Academiei*, ed. a II-a, vol. II, p. 82.

PERIFRAZE VERBALE FORMATE DIN A FI ȘI GERUNZIUL VERBULUI DE CONJUGAT ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

FRIEDA EDELSTEIN

În majoritatea limbilor romanice un loc important revine — mai ales în epoca veche — perifrazelor verbale formate dintr-un gerunziu și un verb al mișcării sau al stării¹, care în urma slăbirii sensului său lexical a ajuns să îndeplinească rolul unui auxiliar, indicînd felul acțiunii verbale (Aktionsart). Locul raportului sintactic inițial îl ia legătura morfologică asindeticeă. În complexul rezultat, auxiliarul poartă semnele predicativității, indicînd felul acțiunii, dar și timpul, modul și, de cele mai multe ori, persoana și numărul, iar componenta lexicală e gerunziul, care marchează, de asemenea, prin natura sa, felul acțiunii. Abstractizarea verbului mișcării ori al stării din aceste perifraze nu presupune, de regulă, o schimbare atît de sensibilă a semnificației inițiale ca în cazul unora dintre auxiliarele de modalitate, tocmai datorită concordanței dintre felul acțiunii exprimat prin sensul lexical al auxiliarului și caracterul preponderent durativ al gerunziului însuși. Perifrazele avînd ca auxiliar un verb al mișcării (*ire, venire, sequi* etc.) sînt considerate ca provenind din construcțiile unde gerunziul indică felul în care se realizează mișcarea respectivă². Formarea lor este condiționată de slăbirea treptată a sensului concret al verbului mișcării³ și de trecerea pe primul plan a acțiunii exprimate prin gerunziu, care își pierde nuanța circumstanțială avută inițial. Trebuie

¹ F. Diez, *Grammaire des langues romanes*, III, Paris, 1876, p. 182 urm., 240; W. Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, III, Leipzig, 1899, p. 333—336; A. Zauner, *Romanische Sprachwissenschaft*, II, Berlin-Leipzig, 1914, p. 116; É. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1923, p. 263, 360 urm., 440, 508, 665; St. Lyer, *Syntaxe du gérondif et du participe présent dans les langues romanes*, Paris, 1934, p. 131—211.

² É. Bourciez, *op. cit.*, p. 259, 263; St. Lyer, *La syntaxe du gérondif dans la „Poema del Cid”*, Madrid, 1932, extras, p. 11—12, 43 urm.; idem, *Syntaxe du gérondif et du participe présent dans les langues romanes*, p. 131.

³ Cazuri analoge se întîlnesc și în alte limbi indo-europene, de exemplu, gr. *πέλω* „a se mișca” a ajuns aproape o simplă copulă în urma slăbirii sensului său. Cf. K. Brugmann, *Griechische Grammatik*, prelucrată de A. Thumb, München, 1913, p. 657.

precizat însă că de cele mai multe ori s-a plecat, de fapt, de la construcții unde gerunziul avînd rolul sintactic pe care — potrivit terminologiei adoptate în *Gramatica limbii române* a Academiei R.P.R. — îl denumim element predicativ suplimentar⁴; prezența acestuia presupune o anumită slăbire a plenitudinii lexicale a verbului însoțit. În unele formulări verbul mișcării avea, de altfel, un sens mai general, mai atenuat, și datorită contextului, deoarece accentul cădea asupra acțiunii exprimate prin gerunziu. Ideea de mișcare, mai ales cea indicată de verbul *ire*, fiind foarte apropiată de cea a desfășurării succesive, verbul a ajuns să-și piardă ușor semnificația concretă și să indice doar felul acțiunii gerunziului, ca proces neîncheiat, durativ ori progresiv. Reducerea lui *ire* la rol de auxiliar are analogii și în latina clasică, unde, împreună cu supinul, forma infinitivul viitor pasiv. Supinul + *ire* e atestat și la indicativ cu valoarea unui viitor perifrastic: Aulus Gellius citează, de exemplu, următoarea frază a lui Cato: „atque evenit ita, quirites, uti in hac contumelia, quae mihi per huiusce petulantiam *factum itur*, rei quoque publicae medius fidius miserear”⁵. În latina tîrzie *ire* e atestat în construcții perifrastice cu gerunziul avînd caracter durativ: *credas ut stellas ire trahendo comas* (Venantius Fortunatus, *Carmina*, 5, 5, 118)⁶.

Felul acțiunii marcat prin perifraze formate cu verbe ale mișcării — durativ în majoritatea cazurilor⁷ — poate varia însă în funcție de valoarea semantică a verbului la gerunziu și de timpul la care stă auxiliarul: cînd gerunziul exprimă prin semnificația sa lexicală o acțiune instantanee ori cînd auxiliarul e la perfectul simplu, perifraza poate să marcheze caracterul iterativ ori incoativ⁸.

Rolul de auxiliar în formele perifrastice cu gerunziul poate fi îndeplinit, după cum se știe, și de un verb al stării (*stare, esse, fieri* etc.). Dintre acestea cea cu *stare* e atestată mai des, cu toate că aria ei de răspîndire nu e atît de extinsă ca a perifrazei cu *esse*, singura care include și limba română.

Deși *stare* + gerunziu apare încă în latina secolului al VI-lea: *Stat spargendo medellas* (Venantius Fortunatus, *Carmina*, 5, 14, 5), el nu s-a generalizat totuși pe teren romanice⁹. Dacă în cazul perifrazelor cu *stare* avem, ca și la verbele mișcării, transformarea unui grup sintactic, alcătuit dintr-un verb + element predicativ suplimentar ori — mai rar — complement circumstanțial, într-un complex morfologic, la *esse* și *fieri* are loc doar trecerea auxiliarului sintactic în auxiliar morfologic. Construc-

⁴ *Gramatica limbii române*, II, ediția a II-a, Editura Academiei R.P.R., București, 1963, p. 206 urm.

⁵ Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, X, 14; cf. și A. Ernout, *Morphologie historique du latin*, Paris, 1935, p. 364.

⁶ Cu privire la aria de răspîndire, frecvența și vechimea atestării perifrazelor cu verbele mișcării în limbile romanice, vezi St. Lyer, *Syntaxe du gérondif et du participe présent dans les langues romanes*, p. 131—169.

⁷ Vezi nota 1.

⁸ R. Fornaciari, *Sintassi italiano dell'uso moderno*, Firenze, 1919, p. 167; St. Lyer, *La syntaxe du gérondif dans la „Poema del Cid”*, p. 12—17; idem, *Syntaxe du gérondif et du participe présent dans les langues romanes*, p. 133 urm.; I. Iordan—C. Duhăneanu, *Curs de gramatică a limbii spaniole*, București, 1963, p. 97.

⁹ Cf. W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, III, p. 334.

țiile formate cu verbe ale stării au de regulă, ca și cele cu verbe ale mișcării, un pronunțat caracter durativ ¹⁰.

Evoluția perifrazelor cu gerunziul diferă de la o limbă romanică la alta : franceza, unde se constată în general o reducere în folosirea gerunziului în epoca modernă față de cea veche, tinde să elimine și perifrazele cu acest mod, așa, de pildă, construcția cu *ire*, atestată în cele mai vechi monumente ¹¹, a fost foarte căutată în secolul al XVI-lea de poezii „Pleia-dei”, dar abandonată încă pe la jumătatea secolului al XVII-lea, fiind înlocuită cu perifraze formate din *esse* + infinitivul (de exemplu : *il est à boire* și apoi, în secolul al XVIII-lea : *il est en train de boire*) ¹². În construcțiile cu gerunziul sau participiul prezent pe care le întâlnim în limba modernă, *aller* are o valoare lexicală mult mai pronunțată : *Un couplet qu'on va chantant / efface-t-il la trace altière / du pied de nos chevaux marqué dans votre sang ?* MUSSET.

Dar în construcții ca : *ce mur va s'écroulant*, verbul *aller* marchează caracterul progresiv al acțiunii exprimate prin *s'écroulant* ¹³. În spaniolă și în portugheză s-a menținut, dimpotrivă, și în limba modernă întrebuințarea extinsă a numeroaselor perifraze cu gerunziul din textele vechi, indicând durativitatea acțiunii cu mai mare precizie decât formele temporale simple ¹⁴; ele sînt agreate și în limba italiană ¹⁵. Nici explicația dată de St. Lyer ¹⁶ nașterii acestor perifraze ca o compensare a verbelor în-tare și-itare, care își pierduseră caracterul iterativ (*cantare* s-a substituit lui *canere*, *iactare* lui *iacere* etc.), nici atribuirea lor tendinței limbilor romanice spre forme analitice nu poate fi aplicată la limba română, unde, dintre numeroasele perifraze cu gerunziul, nu este întrebuințată decât formația cu verbul *a fi*. De altfel, Lyer pornește de la premisa necesității de a substitui anumite forme cu valoare iterativă, dar în construcțiile discutate durativitatea stă pe primul plan, nu iterația.

Examinînd situația din limba română, credem că trebuie avută în vedere existența, în alte limbi romanice, a unui mare număr de forme perifrastice, asindetice ori sindetice, cu infinitivul, în cadrul cărora verbele *ire*, *venire*, *stare* etc. au ajuns să fie reduse la grad de auxiliar ¹⁷. În retoromana apuseană, valoarea semantică a lui *venire* a slăbit în așa măsură, încît formează cu participiul perfect diateza pasivă. Passive compuse cu *venire* sînt cunoscute și în italiană, spaniolă și portugheză, dar aci se

¹⁰ De aceea ele nu pot fi folosite pentru a exprima acțiuni instantanee; cf. *Gramática de la lengua española*, editată de Real Academia española, Madrid, [f. a.], p. 438; vezi și p. 1, n. 1.

¹¹ P. Klemenč, *Der syntaktische Gebrauch des Participiums Praesentis und des Gerundiums im Allfranzösischen*, Breslau, 1884, p. 17; W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, III, p. 335; A. Zauner, *op. cit.*, II, p. 116—117. În provençală *ire* + gerunziu apare deja la Boetius.

¹² Cf. F. Bourciez, *op. cit.*, p. 665.

¹³ Cf. M. Brunot, *Précis de grammaire historique de la langue française*, Paris, 1899, p. 445.

¹⁴ A. Zauner, *op. cit.*, II, p. 116; *Gramática de la lengua española*, p. 438; Boock-Arkossy, *Die Kunst die portugiesische Sprache schnell zu erlernen*, Wien-Pest-Leipzig, [f.a.], p. 102; cf. și St. Lyer, *La syntaxe du gérondif dans la „Poema del Cid”*, p. 42.

¹⁵ A. Zauner, *op. cit.*, II, p. 116.; R. Fornaciari, *op. cit.*, p. 166 urm. Pentru celelalte limbi romanice, vezi bibliografia indicată la p. 1, n. 1.

¹⁶ St. Lyer, *La syntaxe du gérondif dans la „Poema del Cid”*, p. 22 urm.

¹⁷ Cf. fr. *je vais vous raconter*; *si cela venait à arriver*; *je viens de l'apprendre*; sp. *ir morir*; *en qué vino á parar?*; *vengo de aprenderle*; vezi W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, III, p. 344; A. Zauner, *op. cit.*, II, p. 118 urm.

mai păstrează ceva din valoarea sa lexicală ¹⁸. În aceste limbi se remarcă în cadrul perifrazelor tangențe și apropieri evidente între gerunziu și infinitiv. În limba română, dimpotrivă, evoluția diferită a infinitivului și concurarea lui prin modul conjunctiv a redus mult posibilitățile creării de perifraze, unde verbele menționate să aibă rol de auxiliar. Persoana și numărul fiind indicate atât prin auxiliar, cât și prin conjunctiv, predicția dublă îngreunează mult înlocuirea relației sintactice printr-o legătură morfologică. *A veni* și *a sta* figurează în *Gramatica Academiei* între verbele de modalitate și de aspect, dar se face mențiunea că „nici verbele de modalitate și, mai ales, cele de aspect nu formează o categorie precis constituită în limba noastră, de vreme ce criteriul fundamental (și uneori singurul) de delimitare este cel semantic”. Se recomandă în consecință „să analizăm în aceste construcții funcțiunea sintactică a fiecăruia din elementele lor componente” ¹⁹. Verbul *a fi* apare, în schimb, cu valoare de auxiliar propriu-zis în numeroase complexe morfologice.

O a doua problemă, organic legată de prima, este aceea a menținerii perifrizei *a fi* + gerunziu tocmai în română și sardă ²⁰, cele două limbi care s-au rupt mai întâi de restul romanității. St. Lyer caută motivarea în lipsa oricărei concurențe, din cauză că aci verbele mișcării nu și-au pierdut într-atita sensul concret, încît să devină „copule propriuzise” ²¹. La aceasta mai trebuie adăugat că nu e atestată în limba română nici perifriza formată din *esse* + participiul prezent, preluată din latină de majoritatea limbilor romanice. Chiar dacă ea s-a dovedit puțin viabilă pe teren romanic ²², absența ei a contribuit desigur în limba veche la întărirea poziției verbului *a fi* + gerunziul, ca modalitate de a reda anumite construcții cu caracter durativ din originalele traduse.

Perifrazele verbale formate din *a fi* + gerunziul sînt întrebuințate cu roluri și semnificații diferite:

1. Ele pot apărea ca simple dublete ale altor forme verbale (*a fi* îndeplinind funcția unui auxiliar care indică modul, timpul, persoana și numărul), mai cu seamă în traducerile din secolul al XVI-lea, datorită, în parte, tendinței de a găsi corespondente pentru diversele forme din originalele folosite, în parte, insuficienței diferențieri de către traducători a gerunziului de participiu. Astfel în *Palia de la Orăștie*, condiționalul trecut din textul maghiar e redat cînd prin *ar fi* + gerunziu, cînd prin *ar fi* + participiu: *Iosifü văzu ūnŭ vis cîndŭ l'ari fi spuindŭ frațilorŭ săi, de acia mai vrătos începură a-lŭ ūrî*. PALIA, 37/5. (... es mikor meg ielentette volna...).

La interval de o pagină găsim:

Si cîndŭ ačasta tătîni-său și frațilorŭ ari fi spŭs, certă-lŭ pre elŭ. PALIA, 37/10.

(Es mikor eszt... meg mōdotta volna...).

¹⁸ P. Klemenž, *op. cit.*, p. 33; A. Zauner, *op. cit.*, II, p. 114.

¹⁹ *Gramatica limbii române*, II, p. 98; cf. și I, p. 204 și urm.; V. Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, în *Studii de Gramatică*, I, [București], 1956, p. 78, 80. Cu privire la termenii de *aspect* și *felul acțiunii verbale*, vezi bibliografia discutată de E. Scidel, *Aspekt, Aktionsart und slawischer Vid*, în *CL*, III, 1958, supliment, p. 428 urm.

²⁰ M. L. Wagner, *La lingua sarda*, Berna, [f.a.], p. 376.

²¹ St. Lyer, *Syntaxe du gérondif et du participe présent dans les langues romanes*, p. 181.

²² Cf. W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, III, p. 334.

Avem, de fapt, o înlocuire a indicativului perfect ori mai mult ca perfect ²³ din cauza preluării mecanice din textul latin, în versiunea maghiară și apoi în cea românească, a formelor cerute de corespondența timpurilor ²⁴.

Se găsesc și forme perifrastice cu viitorul verbului *a fi* și gerunziul, care țin locul indicativului viitor mai ales în propoziții subordonate, servind drept corespondent formelor maghiare în *-and*, *-end*:

Să nu veniți, numai să va fi venind cu voi fratele vostru. PALIA, 43/3; cf. și 34/15.

(...el iövend...).

Și să se va împla, cum Faraonū pre voi va fi chemindū și va fi dzicindū aceasta. PALIA, 46/34.

(...hivatand... mondandgya...).

Întrebuințarea nu este totuși consecventă:

Să fratele vostru celū mai micū gios cu voi nu va veni înaintea mīa... să nu veniți. PALIA, 44/23. Cf. și 42/16, 44/29.

(...alá nem iöuend...).

Faptul că aceeași formă maghiară e redată, în context similar, și prin viitorul indicativului arată că perifraza era pentru traducător un dublet, pe care el însă nu l-a folosit, în general, spre a reda alte forme de viitor sau cu sens de viitor din textul maghiar (cf. 49/1—24), nu din cauza vreunei deosebiri în semnificație, ci datorită strădaniei de a da în limba română o versiune cât mai fidelă.

2. Perifraza exprimă mai adesea în limba veche *a c ȳ i u n i d u r a t i v e*, verbul *a fi* avînd rolul unui auxiliar care indică felul acțiunii (o dată cu modul, timpul, persoana și numărul). El servește, de fapt, la sublinierea caracterului durativ marcat și prin gerunziu.

În textele religioase din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, construcția e atestată cu diferite timpuri și moduri ale auxiliarului, dar mai ales cu prezentul și imperfectul indicativului:

În giudecarē lū chiisariu sântū stindū. COD. VOR., 67/3—4.

Era și Haiaien și Ferezen lăcuindū acolo. PALIA, 13/7.

Și fiine ducēndu-lū în tabărī, Pavelū zise căpitanului... BIBLIA 1648, LA 21/37 ²⁵.

Și zise Pavelū la divanulū lui chesarīu, stindū sintū. BIBLIA 1688, LA 25/10 ²⁶.

Construcția servește, mai adesea, la redarea unor forme perifrastice din originalele traduse: *esse* + participiul prezent din slavonă și greacă sau indicativul prezent ²⁷ al verbului de conjugat (dacă acesta exprimă, prin sensul său, o acțiune durativă) + *vala* din limba maghiară. Ea apare totuși și în texte concepute în limba română:

Popii au fost avindū oborocū. PALIA, 47/22 (notă marginală).

²³ Cf. Al. Roselli, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956², p. 169; O. Densușianu, *Istoria limbii române*, II, ed. de J. Byck, București, 1961, p. 143².

²⁴ Există desigur și cazuri cînd traducătorul, renunțînd la transpunerea mecanică, a adoptat forma din limba curentă. *Dereptă aîasta ocl ūnde rūșnase pre soro-sa*, PALIA, 34/24 (...meg széplősiültelec volna...).

²⁵ Cf. Biblia de la 1688, LA 21/37: *și vrindū sū sū bage în tabără...*

²⁶ Cf. Biblia de la 1648, LA 25/10: *În giudecata înpăratului stau*. Construcțiile nu concordă, prin urmare, în cele două versiuni ale Bibliei (vezi și LA 21/3, 28/8; SI 1/17 etc.)

La cronicari perifraza e formată în majoritatea cazurilor cu perfectul compus al auxiliarului: cf. URÊCHE, L. 68, 115 etc., NECULCE, L. 116, 130, 147, 158, 197, 316, 332 etc.; CANTEMIR, I. IER. 30, 31 etc.

Tot cu acest timp al verbului *a fi* e atestată și în limba populară, dar numai sporadic. În culegerea de *Texte dialectale* a acad. Em. Petrovici, asemenea formulări sînt semnalate în două localități din Ardeal: Scărișoara (fostul județ Turda) și Roșia (fostul județ Bihor):

O fost iârna ș-or fost avîn mîeri... Ș-o fos_șăzîn la foc^a. T.D., 52/1—3. Cf. și 52/32—33.

Am auzi și ió d'im batriñ c-o fost arîn nușt'u ućmin¹. Ș-ăpu o d'initû nușt'u prunc d'i nazdrăvin și o luót ućmini acîia c-o fost arîn. T.D. 53/4—6.

Am auzit spuînd pă bătrîn c-o fost capcîn, ș-o foz mîreînd ućmîni. S-o băgât pă bîrlóg^a "ómu, s-o fost ascüzînd dă capcîn. T.D., 140/3—4. Cf. și 140/5.

După cum rezultă din fragmentele citate, formele apar în basme ori în relatarea unor lucruri auzite „din bătrîni”. Cu toate acestea întrebuințarea lor nu este determinată, în primul rînd, de nesiguranța vorbitorului, ca în cazul perifrazelor formate cu imperfectul verbului *a fi* din graiul muntean, menționate de acad. I. Iordan²⁰, ci de caracterul durativ (sau — mai rar — iterativ) al acțiunii, dovadă că, atunci cînd acest caracter lipsește, povestitorul recurge la perfectul compus (*o d'initû, o luót* etc.), deși faptele acestea nu sînt cu nimic mai sigure decît cele exprimate prin perifraze.

În literatura modernă semnificația durativă se întâlnește extrem de rar:

Dar ce zic? Timpul ne desparte.

Tu ești sosind, eu în plecare. ALECSANDRI, P. II 258.

În exemplul citat, verbul *a fi* este de fapt la granița dintre rolul de auxiliar și copulă datorită mai ales celui de-al doilea termen al antitezei.

3. În limba veche construcția poate marca și acțiuni iterative:

Ei știu că eu eram puindă în temniță în bătîndu la adunări pre ceia ce credē întru tine. BIBLIA 1588, LA 22/19.

Pre unii ai noștri i-au fost spîndurînd cîte doi de păr... și alte bat-jocuri multe le-au fostu făcîndu. URÊCHE, L. 115.

Cînd au fost arînd cu dîșii, cu leșii, i-au fost împungînd cu stră-murdrile, ca pre boi să tragă. NECULCE, S.C. 109.

Lăsat-au Ștefan-vodă cel Bun la mănăstirea Putna, după moartea lui, arcu lui și un păhar... Și arcu l-au fost trăgînd cu vîrtej. NECULCE, S.C. 106 (cf. și NECULCE, L. 130, 139 etc.).

4. Caracterul oscilant al perifrizei în limba veche se manifestă în faptul că ea e folosită și pentru exprimarea unor acțiuni încheiate:

Le-au fost viînd agiutor 50—60.000 de oaste de la colegaturi, numai, fiînd ciumă, nu cutedza, cu oastea cē proaspătă, să între în cea oaste, ce sta mai departe. NECULCE, L. 387—388.

²⁷ Cf. M. Rădulescu, *Formele verbale perifrastice a fi + gerunziul în textele românești din secolul al XVI-lea*, în SCL, XI, 1960, p. 691—698.

²⁸ Iorgu Iordan, *Limba română contemporană* [București], 1956, p. 432.

O samă de boieri s-au fost apucîndu să facă zapis, dar Miron... dîcî să nu fie primit. NECULCE, L. 143.

Petru-vodă Rareș, fugînd pînă tîrg pînă Piatră, și gonîndu-l prietenii, l-au fost agînjînd un popă. Și au tras Petru-vodă înapoi în popă cu arcul. NECULCE, S.C. 110.

Construcția pare mai degrabă un substitut al formei compuse a mai mult ca perfectului. Participiul fiind înlocuit prin gerunziu (*s-au apucînd* în loc de *s-au fost apucat* etc.), se relevă durativitatea, care nu prezintă interes. Perifraza cu gerunziu imprimă chiar și acțiunii încheiate o anumită extensiune a procesului, care ajunge în contradicție cu valoarea semantică a verbului, cînd acesta exprimă o acțiune incoativă ori terminativă ca, de exemplu, în ultimele două citate.

5. În limba literară contemporană indicativul prezent, imperfect sau perfect al verbului *a fi* nu se întrebunțează pe lîngă gerunziu cu rolul unui auxiliar morfologic care indică felul acțiunii; el nu este decît auxiliar sintactic, iar gerunziul are funcțiunea de nume predicativ:

Era mai elegant și covîrșind măsurile obiceiiului, căci caii de la roate era cel puțin de trei stînjini depărtați de naintași. NEGRUZZI, O.I. 57—58.

Dar e, și el, în apusul luptei, bătrîn și orb, învins în lunga-i bătălie și așteptînd dreptatea postumă, sigură dar tîrzie. BRATU P., Z. C. VIII.

Interpretării gerunziului ca fiind coordonat cu întregul predicat (*era mai elegant; e învins*), i se opune faptul că în acest caz ar trebui să admitem în limba modernă ca o regulă — nu numai ca excepție — legarea prin joncțiune a unui verb la mod personal de un gerunziu (construcția echivalînd cu: „era mai elegant și covîrșea măsurile obiceiiului” sau „e învins și așteaptă dreptatea”). Or, astfel de formulări se întîlnesc relativ rar și în limba veche, unde distincția dintre moduri e mai puțin riguroasă, iar în limba modernă se găsesc numai în cazuri cu totul izolate, în versuri, și cînd verbul la mod personal e la diateza activă²⁹.

Renunțarea la perifraza existentă în limba veche s-ar putea explica, pe de o parte, prin insuficienta cristalizare a semnificației, putînd servi uneori ca sinonim morfologic al altor forme verbale, cu caracter durativ mai mult ori mai puțin pronunțat, pe de altă parte, prin dezvoltarea unei valori cu caracter diferit, aceea de prezumtiv.

7. Cu rol de prezumtiv perifraza poate fi construită numai cu viitorul, conjunctivul și optativul prezent al verbului *a fi*. În locul felului acțiunii, pe primul plan trec trăsăturile modale: exprimarea presupunerii, a îndoielii, a posibilității sau a probabilității, valori ale indicativului viitor, ale conjunctivului și optativului³⁰.

Caracterul durativ se menține însă peste tot³¹. Acțiunea fiind prezentată în desfășurare, ca proces continuu, semnificația modală devine, de asemenea, mult mai pregnanță.

²⁹ Cf. PALIA, pref. 6 b.; NECULCE, L. 128, 157, 173 etc.; Em. Petrovici, *Texte dialectale*, p. 172—173; M. Eminescu, *Poezii*, E.S.P. L. A. [București], 1958, p. 117; D. Botez, *Versuri alese*, E.S.P.L.A. [București], 1955, p. 206.

³⁰ În privința conținutului nu există diferențe de sens între cele trei forme modale. Cf. *Gramatica limbii române*, I, p. 216: Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 434, menționează și o formație alcătuită din infinitivul auxiliarului *a fi* și gerunziu, avînd rolul de a exprima nesiguranța. Cu privire la celelalte formații cu gerunziu care au semnificații similare, vezi *ibid.*, p. 432 urm.

³¹ F. Slave, *Prezumtivul*, în *Studii de gramatică*, II, București, 1957, p. 56 urm., consideră toate perifrazele cu gerunziu ca forme de prezent ale prezumtivului.

În *Gramatica Academiei* se face, de altfel, precizarea că „prezumtivul propriu-zis exprimă valoarea specifică modului mai accentuat decât formele de conjunctiv, de optativ sau de indicativ viitor”³².

În textele din secolul al XVI-lea perifrazele cu gerunziul n-au, în general, semnificațiile prezumtivului³³. Acestea sint atestate însă relativ frecvent în veacul al XVII-lea și mai ales în al XVIII-lea :

Încă și dispre crai, de vei fi avindu ceva asupraală și nedireptate, ai voie să-ți întrebi. URECHE, L. 135.

De mult or fi dvorind ei și or fi flămîndzi, neavînd de cheltuială. NECULCE, L. 124.

Ca să ia sfîrșit scandalile carele vei fi socotind măriia ta că doară să trag de spre mine. ANTIM, P. 301/8—9.

Ideea de posibilitate ori presupunere e subliniată uneori și prin mijloace lexicale :

Poate că vom fi socotind că numai căci ne numim creștini ne vom spăsi ! ANTIM, P. 95/28—29.

Așijderea și muerile să le întrebi, au doară vor fi purtînd erbi. ANTIM P. 306/17—18.

Cînd perifraza este pusă în raport de simultaneitate cu un verb la imperfect, valoarea durativă devine mai evidentă :

Ochii le erau închiși ca și cînd ar fi dormind. ODOBESCU, O. I 197.

Iorgovan încărcă sacii în hambar, liniștit ca și cînd nimic n-ar fi știind despre Simina. SLAVICI, O. I 294.

Folosirea perifrizei cu gerunziul în locul optativului-condițional trecut denotă mai ales intenția de a sublinia durată : ceea ce deosebește aci prezumtivul de optativul-condițional trecut nu e atît relevarea mai accentuată a valorii modale, exprimată, de fapt, și prin locuțiunea conjuncțională *ca și cînd*, cît marcarea expresă a durativității.

Gerunziul este întrebuințat adesea și pe lîngă unele verbe (*a sta, a umbla*) cu care în alte limbi romanice formează perifraze. Dar în limba română verbele și-au menținut autonomia semantică și imprimă numai prin sensul lor un caracter durativ acțiunii gerunziului. În unele construcții ele se apropie totuși de rolul auxiliarelor care indică felul acțiunii :

Și acumă pre nădêjdē fâgăduinții... stau judecîndu-mă. BIBLIA 1688, LA 26/6³⁴.

Și i-au căutat numai să-i facă pre voie, să vie în țară, să nu mai umble amestecînd și făcînd cheltuială țării. NECULCE, L. 313.

Mitru stă și stă gîndind

De el multe nu să prind. COȘBUC, V. 37.

Verbele la mod personal stau la timpuri care, exprimînd o acțiune neterminată, concordă cu caracterul durativ. Din punct de vedere lexical accentul cade asupra gerunziului, starea ori mișcarea exprimată prin verbul la mod personal nu interesează prin sensul ei propriu, ci prin sublinierea implicită a durativității. În asemenea construcții nu poate fi restabilită decât în parte și cu un anumit colorit artificial autonomia

³² *Gramatica limbii române*, I, p. 224.

cf. și O. Densușianu, *op. cit.*, II, p. 146.

³³ Vezi p. 4 și urm., precum și exemplele citate de M. Rădulescu, *loc. cit.*, p. 692, 694, 695; cf. și O. Densușianu, *op. cit.*, II, p. 146.

³⁴ Cf. COD. VOR., 74:9—13 : *Acinu... stălaflu gludecatu.*

lexicală a verbului *a sta* ori *a umbla*, marcată sintactic printr-un raport de coordonare sau subordonare: „Mitru stă și se gîndește” ori „Mitru stă să se gîndească”.

Posibilitatea unor astfel de interpretări e și mai redusă în construcțiile cu verbul *a se afla*, atestate în repetate rinduri la Nicolae Filimon: *Știu cît să fure de la aprovizionarea din toate zilele... și alte mai multe tranzacțiuni ale casei boierești în care se află (sic!) servind. FILIMON, O. I 96.*

Să se vînză și casa în care te afli locuind. FILIMON, O. I 248.
Se afla șezînd pe scaun la ușa vistiriei, așteptînd să-i vie ceva de lucru. FILIMON, O. I 198.

Asocierea a două verbe ale stării dintre care cel la mod personal e cuprins implicit în sfera semantică a gerunziului reduce simțitor potențialul lexical al verbului la mod personal.

Dar construcțiile de acest tip nu s-au generalizat, așa încît nu s-a ajuns la o delexicalizare a verbelor mișcării sau stării prin frecvența folosirii. Dimpotrivă, cu toate că lipsea concurența altor perifraze cu gerunziul, uzul limbii literare moderne a redat în parte și verbului *a fi* autonomia morfologică: în locul perifrizei cu caracter durativ din limba veche avem o formație sintactică. *A fi* nu s-a menținut ca auxiliar morfologic decît atunci cînd pe primul plan a trecut rolul modal, felul acțiunii fiind indicat doar în subsidiar. Dezvoltarea acestei valori noi, precum și posibilitatea folosirii gerunziului în funcție de nume predicativ, datorită pierderii participiului prezent, au determinat în mare măsură înlocuirea parțială a perifrazelor. A mai contribuit desigur și existența formelor verbale simple — prezentul și imperfectul — care pot marca de asemenea procese în desfășurare, și marea extensiune a folosirii gerunziului fără auxiliar, avînd cu preponderență caracter durativ.

Faptul că în dialectele sud-dunărene nu sînt semnalate forme perifrastice cu gerunziul arată că ele n-au circulat în limba comună în perioada premergătoare separării acestora.

Ianuarie 1966

Universitatea „Babeș-Bolyai”
 Facultatea de filologie,
 Cluj, str. Horea 31

LISTĂ DE PRESCURTĂRI

ALECSANDRI, P.	= V. Alecsandri, <i>Poezii</i> , II, E.S.P.L.A. [București, 1955].
ANTIM, P.	= Antim Ivireanul, <i>Predici</i> , ed. de G. Ștrempel, Editura Academiei, București, 1962. Prima cifră indică pagina, iar a doua, rîndul.
BIBLIA 1648	= <i>Biblia</i> , Bălgrad, 1648 (citată după reproducerea din ediția <i>Codicelui Voronețean</i> , Cernăuț, 1885). LA = <i>Lucrarea apostolilor</i> ; SI = <i>Scrisoarea lui Iacov</i> . Cifrele indică capitolul și versetul.
BIBLIA 1688	= <i>Biblia</i> , București, 1688 (citată după reproducerea din ediția <i>Codicelui Voronețean</i> , Cernăuț, 1885). LA = <i>Lucrarea apostolilor</i> ; SI = <i>Scrisoarea lui Iacov</i> . Cifrele indică capitolul și versetul.
BRATU, P.Z.C.	= S. Bratu, <i>Prefață</i> [la M. Sadoveanu, <i>Zodia Cancerului</i>] E.S.P.L.A. [București], 1960.

CANTEMIR, I. IER.

= D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*. Ed. de Stat a Moldovei, Chișinău, 1957. Cifrele indică pagina.

COD. VOR.

= *Codicele Voronețean*. ed. Ion Sbiera. Edițiunea Academiei Române, Cernăuț, 1885. Cifrele reproduc numerotarea lui Sbiera.

COȘBUC, V.

= G. Coșbuc, *Versuri*. Ed. pentru literatură [București], 1961.

FILIMON, O.

= N. Filimon, *Opere*, I, E.S.P.L.A. [București, 1957].

NECULCE, I.

= I. Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. de Iorgu Iordan, E.S.P.L.A. [București], 1955. Cifrele indică pagina.

NECULCE, S. C.

NEGRUZZI, O.

= C. Negruzzi, *Opere alese*, I, E.S.P.L.A. [București, 1955].

ODOBESCU, O.

= A. I. Odobescu, *Opere*, I, E.S.P.L.A. [București, 1954].

PALIA

= Pălia d'Orăștie (1581–1582), I, ed. Mario Roques, Paris, 1925. Cifrele indică capitolul și versetul.

SLAVICI, O.

= Slavici, *Opere*, I, E.S.P.L.A. [București], 1952.

T. D.

= *Texte dialectale* culese de Em. Petrovici, Sibiu — Leipzig, 1943.

URECHE, L.

= Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. de P. P. Panaitescu, ed. a 2-a revăzută, E.S.P.L.A. [București], 1958. Cifrele indică pagina.

CU PRIVIRE LA TRADUCEREA ÎN LIMBA ROMÂNĂ
A TERMENILOR DIALECTALI DIN VOLUMUL I
AL ROMANULUI „PĂMÎNT DEȘTELENIT”
DE MIHAIL ȘOLOHOV

DE

OTILIA CROITORU

Încă din al patrulea deceniu al secolului nostru, opera lui Mihail Șolohov era cunoscută în aproape toate țările europene. În țara noastră însă mesajul uman al operelor marelui scriitor sovietic, laureat al Premiului Nobel pentru literatură pe 1965, a ajuns abia mai târziu. Cele câteva recenzii și comentarii sărăcăcioase, alături de câteva traduceri incomplete și majoritatea prin filieră franceză, puteau da cititorului român doar o imagine denaturată a creației șolohoviene. În acest „complot al tăcerii” a fost cuprins și romanul „Pământ deștelenit” de M. Șolohov, care, înainte de 23 August 1944, nu numai că n-a fost tradus în limba română, dar nici n-a fost mai amplu recenzat ¹.

Mihail Șolohov și-a început romanul în anul 1930 când, după expresia sa, pășea pe urmele încă fierbinți ale evenimentelor care au zguduit din temelii satul sovietic.

În împrejurările concret-istorice al celui timp scriitorul a sesizat un uriaș conținut general uman, extrem de important din punct de vedere etic și estetic pentru milioane de oameni din diferite țări.

Romanul povestește despre oamenii ridicați de partid spre o muncă creatoare, despre viața lor plină de bucurii și amărăciuni, despre ezitățile lor, despre uriașa forță a binelui și a adevărului. Limba romanului este limba plastică și scilpitoare a cazacilor de pe Don. Cu ea Șolohov, ca un neasemuit sculptor, modelează oameni și caractere, toarnă din miresme și tăceri monument nevăzut stepei Donului.

„Dacă compoziția provine din rațiune, limba provine din talent” — spune Leonid Leonov ². La Șolohov, talentul este muncă și căutare neîn-

¹ Cf. Gheorghe Barbă, *Opera lui Mihail Șolohov în România*, în „Romanoslavica”, vol. VI, Filologie, București, 1962, p. 167—186.

² „Литература и жизнь” 1958, 31 octombrie.

treruptă. Mărturie ne stă fiecare nouă ediție a operelor sale, care, deși recunoscute ca monumente de măiestrie artistică, sînt mereu revăzute completate, desăvîrșite.

O caracteristică a limbii romanului o constituie termenii dialectali folosiți de autor pentru individualizarea eroilor și pentru redarea coloritului local. Numărul ridicat al termenilor dialectali din primele ediții ale romanului „Pămînt deștelenit” a fost redus simțitor în ediția din 1952, căci ceva mai înainte Șolohov afirma că „abuzul de termeni dialectali într-o operă literară îl consider fără îndoială o slăbiciune. În noua ediție îmi voi purifica cărțile de termeni dialectali”³.

În ediția din 1952 a romanului, precum și în cele ce urmează se păstrează doar termenii și construcțiile dialectale pe deplin viabile, tipice și cerute cu strictețe de împrejurare. În ediția din 1957 a romanului, care stă la baza traducerii românești⁴, se întîlnesc elemente dialectale de natură fonetică, morfologică, a modului de formare a cuvintelor și de natură lexicală.

Elementele dialectale se întîlnesc îndeosebi în limbajul personajelor, mai rar în limbajul autorului.

Pentru analiza traducerii termenilor dialectali în limba română credem necesară, în prealabil, o analiză succintă a situației acestora în original.

Acțiunea romanului se petrece în regiunea Donului superior, deci elementele dialectale folosite în roman sînt cele specifice acestei regiuni.

Din punct de vedere fonetic, întîlnim aici următoarele fenomene:

1) Pronunțarea dialectală a cuvintelor ajutătoare ca: *ведь-ить, хоть-хучь* ещѐ — ишо, și a pronumelui *этот-энтот*.

2) Alternanța consonantică în tema verbelor: *слушать-слухать, можете-могете*.

3) Înlocuirea dialectală a consoanelor inițiale, pierderea sau adăugarea unor consoane și vocale inițiale: *чижолый, исть, виноходец*.

Din punct de vedere morfologic întîlnim de asemenea unele particularități dialectale specifice dialectelor sudice rusești:

1) Sufixul *ть* la infinitivul verbului *идти* și derivatele sale: *дой-тить, пойти* etc.

2) Pronunțarea verbelor de conjugarea I la fel cu verbele de conjugarea a II-a în poziție neaccentuată: *схватют, приходят, выходят, чистют*.

3) Forme dialectale ale gerunziului în *миш*: *паримши, пострадавши*.

4) Terminația substantivelor de declinarea a III-a la dativ și prepozițional în *е* de tipul: *в грязе, на пече*, precum și asimilarea lor totală la declinarea I, de exemplu: *жизня, мысля* etc.

5) Asimilarea la declinarea I a substantivelor neutre în *о*. De exemplu, acuzativul: *мясу, маслу*.

6) Întrebuințarea dialectală a unor substantive la plural, ca: *власть, кровя*.

³ „Литературный фронт”, Sofia, 1951, 12 iulie, apud V. V. Gura, F. A. Abraniov, M. Șolohov, *Семинарий*, Leningrad, 1962, p. 332.

⁴ M. Șolohov, *Поднятая целина*, Ediția a II-a, Moscova, 1957 (M. Șolohov, *Pămînt deștelenit*, 1961, Edit. pentru literatură).

7) Genitivul plural al substantivelor feminine și masculine în consoană moale: *ов, ея*: должностей, обязанностей.

Din punctul de vedere al formării cuvintelor, găsim caracteristic dialectului sudic cuvinte formate cu sufixul *ин*: *вражина, як-чертяка, юк-сатанюка* etc.

Caracteristicile dialectale amintite pînă acum, în general nu sînt redate în traducerea românească, acest lucru nefiind posibil. Din această cauză, integritatea atît de pregnantă a eroului șolohovian este uneori diminuată.

De o tratare deosebită se bucură, în traducerea românească, termenii de natură lexicală, care au găsit în regionalismele din limba română, folosite de traducător, izul prospețimii și al vitalității din original, căci Șolohov, după cum remarcă M. Gorki, „serie ca un cazac îndrăgostit de Don, de traiul cazacilor și de natură”⁵. Eroii romanului, cazacii colhoz-nici, vorbesc o limbă expresivă, nuanțată, impregnată cu umorul, proverbele și zicătorile populare.

Șolohov vede în limbă nu numai elementul prim al literaturii, ci și experiența istorică a poporului, inteligența și năzuința sa creatoare. Legătura organică cu poporul, cu viața sa este legea fundamentală a artei. Fără această lege nu poate fi creată o operă cu adevărat mare. Dar această legătură nu este mai puțin necesară în cazul traducătorului. Atunci cînd ea lipsește, traducerea devine seacă, incoloră.

Dostoievski avea dreptate cînd spunea că Pușkin a reușit să reconstituie cu veridicitate viața unor popoare străine tocmai pentru că simțea sub el, omniprezent, pămîntul natal. Atunci cînd traducătorul nu percepe culorile pămîntului natal, nuanțele și miresmele sale, cu atît mai puțin va putea reda varietatea unui peisaj străin. Din acest punct de vedere peisajul șolohovian și-a găsit în traducerea lui Mihail Sevastos vigoarea și prospețimea originalului.

Pentru a descrie poezia muncii, traducătorul trebuie să cunoască îndeaproape procesul ei; pentru a descrie caractere, el trebuie să cunoască arta pătrunderii în ascunzișurile firii omenești. Și pentru toate acestea, traducătorul trebuie să asculte cum vorbesc oamenii, oamenii din toate categoriile sociale, pentru ca diapazonul său lexical să crească mereu, să se îmbogățească neîncetat.

Mihail Sevastos, utilizînd cu măiestrie tezaurul nesecat al limbii populare, găsește mijloacele potrivite de redare a limbajului individual al eroilor lui Șolohov. Un interes deosebit prezintă modul de redare a cuvintelor dialectale, ce reprezintă o greutate reală pentru traducător. Primul impediment constă în înțelegerea exactă a acestor termeni, care, negăsindu-se în dicționare, cereau din partea traducătorului multă pricepere în cunoașterea și redarea lor în românește. Credem deosebit de meritoriu faptul că în traducerea românească a romanului „Pămînt deștelenit” aproape nu găsim denaturări de sens a termenilor dialectali. Exemplele ce urmează le socotim edificatoare în acest sens.

Astfel, în ceea ce privește cuvîntul „баз”, M. Sevastos încearcă de fiecare dată să surprindă nuanța sa lexicală, traducîndu-l în mod adecvat conținutului.

⁵ M. Gorki, *Собрание сочинений в 30-ти томах*, vol. 25, 1953, p. 258.

— Пошептавшись с Любишкиным, они пошли к скотиньему базу... — „Vorbind ceva în șoaptă cu Liubișkin, amîndoi porniră spre *ocolul vitelor*” (p. 55—57).

— Ты чего это, Макар, не спросясь, распоряжаешься на чужом базу? — „Ce te-a apucat, Makar? Fără să ceri voie, faci pe stăpînul în *bătătură străină*?” (p. 55—58).

— Аркашка Менок и ещё один парень из группы хозяйничали на базу. — „Arkașka Menok și încă un flăcău din grupă *trebăluiau prin curte*” (p. 63—67).

— Дома Кондрат зашёл на баз к быкам. — „Acasă se duse drept la *staul* și puse boilor în iese”... (p. 78—84).

— Днём же норовит он уйти поскорее из дому, чтобы не глядеть на страшно опустелый баз. — „Ziua caută să plece mai devreme de acasă, să nu mai vadă *ograda* înspăimîntător de pustie” (p. 147—165).

După cum rezultă din exemplele de mai sus, traducătorul a utilizat pentru același cuvînt „баз” corespondente diferite în limba română: ocol, bătaură, curte, staul, ogradă, acestea găsindu-se în deplin acord cu sensul și nuanța stilistică a cuvîntului din original.

Dacă traducerea cuvîntului „баз” în chip diferit este bine motivată, nu tot atît de nimerit ni se pare acest procedeu în cazul unor cuvinte dialectale, ca: бугай, будылья, чирик.

— Бугая на моциклетку, не спрашаючись, сменял? — „N-ai schimbat buhaiul pe-o motocicletă fără să întrebi pe nimeni?” (p. 30—31).

— ...Надо завести племенного бугая... — „Trebuie să punem mina pe un *taur de rasă*” (p. 355—403).

Cazacii din Greamecii Log spun taurului „бугай” și peste tot în roman găsim doar acest termen, care în traducerea lui M. Sevastos este redat prin regionalismul „buhai”, o traducere foarte nimerită. De ce atunci cînd Davidov, discutînd cu Lușka, folosește același termen „бугай” M. Sevastos îl traduce prin cuvîntul „taur”? Această discuție are loc spre sfîrșitul volumului I al romanului, cînd Davidov nu mai era un străin în viața cazacilor, precum nici pentru Davidov munca în agricultură, felul de viață al cazacilor nu mai constituie o noutate. În limbajul muncitorului Davidov pătrund cuvintele cazacilor de pe Don, eroul folosindu-le ori de cîte ori vorbește cu aceștia. Deci, întrebuițarea în acest caz a regionalismului „бугай” nu este întîmplătoare, și ca atare trebuia tradus tot prin cuvîntul „buhai”.

Cuvîntul „будылья” reclamă de asemenea discuții în ceea ce privește traducerea lui :

— ...торчит бывало, дедов малахай... среди подсолнечных будыльев. — „... îi vedea căciula ițindu-se, neclintită, dintre *tulpinile* de floarea soarelui din grădina de zarzavat” (p. 120—132).

— ... И снова недвижно и важно торчит из будыльев дедов малахай. — „Și iarăși căciula moșului se ivea nemișcată și vajnică deasupra *tulpinilor* de floarea-soarelui” (p. 120—132).

— Лень вперёд него родилась, залипает ему, а того не разумеет, что будылья, ежели резать одни шляпки на подсолнухе, будут снег держать... — „...lenea-i cucoană mare, le astupă ochii și-i oprește să vadă că *tulpinile* de floarea-soarelui, dacă le tai numai pălăria, țin zăpada pe loc” (p. 118—130).

— Кочны с кукурузы сымете, либо подсолнуховые шляпки поломаецо, а будылья оставляете на месте. — „Rupi știuleții porumbului sau plăriile răsăritei și *cocenii* îi lași pe loc” (p. 167—188).

Dacă în primul exemplu traducerea cuvîntului „будылья” prin „tulpini” poate fi acceptată fiind întrebunțat în vorbirea directă a autorului, în exemplul următor aceeași traducere distonează. Atît Iakov Lukici, căruia îi aparțin cuvintele din exemplul al doilea, cît și ceilalți cazaci din Gremeacii Log, nu folosesc cuvintele „ствол” sau „стебель” care în limba literară înseamnă „tulpină”, ci pretutindeni folosesc cuvîntul dialectal „будылья”. Cuvintele „ствол” și „стебель” le întîlnim în roman doar în vorbirea directă a autorului.

E mult mai reușită traducerea din exemplul al patrulea, unde „будылья” este tradus prin regionalismul „coceni”, care putea fi întrebunțat și în exemplele anterioare.

Cuvîntul dialectal „чирик” este tradus în românește prin : „papuci, ghețe, încălțări”.

— В сапогах зиму и лето ходишь, а нам и на чирики товар нету. — „Umbi în încălțat în cizme și iarna, și vara, iar noi n-avem piele nici de-o pereche de *papuci*” (p. 287—323).

— То он чирик завязывает, то ляжет... — „Ba își leagă șireturile la *ghete*, ba se trîntește pe spate...” (p. 316—360).

— А Дымок, зверино мягко ступая обутыми в рванные чирики ногами — „Călcînd cu pași moi de fiară, în *încălțări* rupte...” (p. 287—325).

În primul exemplu, cuvîntul „papuci” sugerează ideea ce se desprinde din context, și anume mizeria în care trăia căzăcimea. Cuvîntul „ghete” din exemplul următor (traducere care se repetă mereu) redă sensul cuvîntului din original, dar nu și valoarea sa stilistică, de aceea credem mult mai nimerit regionalismul „încălțări” din ultimul exemplu, regionalism care se încadrează firesc în structura lexicală a romanului.

Traducătorul dă dovadă de aceeași inconsecvență și în ceea ce privește cuvîntul dialectal „сиделец” care înseamnă „om de serviciu, paznic”.

— Когда на дом приходил из сельсовета сиделец... — „Iar cînd le venea pe acasă cîte un *vătășel* de la sovietul sătesc...” (p. 188—212).

— В это время в комнату вошел сиделец, с ним трое колхозников. — „În cameră intră în clipa aceea un *străjer* cu trei colhoznici” (p. 125—220). Un vătășel sau străjer alături de un colhoznic pare cel puțin un anacronism.

Cu totul denaturată este traducerea cuvîntului „левада”, care în original este folosit cu sens dialectal și înseamnă „приусадебная роща из тополей и верб”⁶, adică „pădure de plop și sălcii, în apropierea casei”. În roman cuvîntul „левада” este tradus de fiecare dată prin „livadă”.

— Шумовито гудели над речкой в левадах тополя и вербы. — „De-asupra riului, în livezi, vîntul șuiera în plop și în sălcii” (p. 130—145).

— Зашуршат в левадах голые ветви тополей” — „În livezi șușuiesc crengile dezgolite ale plopilor” (p. 145—162).

⁶ К. Spaskaia, *Из наблюдений над лексикой произведений М. А. Шолохова*, „Русский язык в школе”, 1947, № 6, p. 21.

— По-за гумнами провёл их Яков Лукич, привязал в леваде, а сам пошёл вызывать Половцева. — „Iakov Lukici îi aduse prin dosul ariilor şi-i legă la dînsul în livadă, apoi se duse să-l cheme pe Polovţev” (p. 220—249).

În limba română *livadă* înseamnă „plantaţie de pomi fructiferi sau întindere de pămînt pe care se lasă să crească iarbă pentru cosit sau pentru păşunat”⁷.

E evident că aci „левада” înseamnă „luncă, zăvoi”, adică „pădure formată din sălcii, răchiţi, arini, plopi etc. pe malurile unei ape curgătoare”⁸ şi nu *livadă* în accepţiunea românească.

Cuvintele dialectale : шлях (p. 16), бугор (p. 296), завеска (p. 205), букаръ (p. 173) şi-au găsit expresia nimerită în limba română prin regionalisme : şleah, şleau, pesteclă, boroană.

Uneori cuvintele dialectale sînt traduse în mod perifrastic : чаниги — coarnele plugului (p. 162—182), власть — trimişi ai stăpînirii (p. 59—62), держак — coada furcii (p. 132—146), махотка — oală de lut (p. 137—152), летник — drum de ţară (p. 318—361), acest lucru fiind determinat de inexistenţa unui singur cuvînt în limba română pentru denumirea termenului respectiv. Alteori M. Sevastos, traducînd un termen dialectal, întrebuiţează cuvinte îndeobşte cunoscute, ca de exemplu : чанельник — vătraî (p. 152—169), плетюган — bici (p. 152—170), дыхало — lingurică (p. 154—173), толока — imaş (p. 160—180), ланы — pămînturi (p. 160—180), черёсла — cormană (p. 166—187), чакан — rogoz (p. 45—47), рушник — ştergar (p. 45—47), жирник — oraiţ (p. 46—48), чапля — tîgaie (p. 78—84), балабон — flecar (p. 173—195), чучел — sperietoare (p. 316—359), букаръ — plug (p. 319—363), кочета — cocoşi (p. 30—31), теклина — surpătură (p. 12—16), коловерть — vîltoare (p. 18—20), сусало — bot (p. 295—335), цыбарка — ciubăr (p. 297—337), зипун — zăbun (p. 350—397), погоныч — pogonici (p. 258—292).

Verbele de natură dialectală uneori sînt traduse prin regionalisme, ca de exemplu : трошки охолоньте — ogoiţi-vă oleacă (p. 212—240), матюгается — suduia (p. 151—169), проживают — hălăduiesc (p. 245—277), шутковать — a şugui (p. 58—61), alteori prin cuvinte sau expresii general întrebuiţate : кумекали — chibzuiau (p. 223—252), воловодиться — a-ţi bate capul (p. 234—265), вякать — a crîcni (p. 161—181), погутарь — schimbă vorba (p. 61—64), идтить — să pурced (p. 25—27), не сепети — nu te pripi (p. 95—104), взналыгают — au să te ţină de scurt (p. 92—100), брешешь — tai piroane (p. 30—31), охолоньте — potoliţi-vă (p. 323—368), ослобоните — scăpaţi-mă (p. 137—153). De cele mai multe ori însă găsim regionalisme care traduc cuvinte aparţinătoare în original limbii literare, ca de exemplu :

— По гумну, перевалившись через плетень, заходил, хозяйствуя, ветер. — „Năvălind peste gard, vîntul hălăduia pe arie ca la el acasă” (p. 186—209).

— Под раскат вдарило... — „S-a hîrtoiat la un hop” (p. 83—90).

— Здравствуй, коли не шутите. — „Bună ziua, dacă nu şuguiţi” (p. 202—228).

⁷ Cf. Dicţionarul limbii române moderne, 1958, p. 462.

⁸ Ibid., p. 469.

Asemenea exemple sînt multe în roman și tocmai datorită lor cititorul român are revelația unei opere originale, cunoscînd în acest fel neasemuita măiestrie a lui Mihail Șolohov ca artist al cuvîntului și, implicit, măiestria lui Mihail Sevastos ca traducător.

S-ar putea obiecta totuși traducerea unor verbe dialectale, cum sînt : полудновать, угадать, волочить.

— Андрей Размётнов со своей группой прошёл к Фролу Дамаскову, когда тот с семьёй полудновал. — „Andrei Razmiotnov ajunsese cu grupa lui la Frol Damaskov cînd acesta își lua prînzul cu toți ai casei” (p. 58—62). A spune despre Frol Damaskov că „își lua prînzul” este, oricum, o prețiozitate. Frol Damaskov pur și simplu „prînzea”, așa cum ar spune oricare țaran de la noi.

— Ты не Давыдов, товарищ?

— Давыдов.

— Я тебя угадал. Недели две назад встретились мы с тобой в окружке.

— „Nu ești Davîdov, tovarășe?”

— Ba da.

— Am bănuît. Acum vreo două săptămîni ne-am întîlnit la comitetul de district” (p. 168—189).

Aici cuvîntul „угадать” este folosit cu sens dialectal și înseamnă „узнать”, adică „a recunoaște” și nu „a bănuî”, cum este tradus în roman.

— И чтобы обязательно волочить в три следа. — „Să grăpăm neapărat de trei ori”. — „Волочить” este un termen dialectal, tradus în roman, de cele mai multe ori, prin „a grăpa”, deși uneori întîlnim și termenul regional „a boroni”. Această inconsecvență în traducerea verbului „волочить” nu este justificată.

Traducătorul apelează adeseori la proverbele și zicătorile populare care compensează cu succes imposibilitatea redării unui termen dialectal. Aducem spre ilustrare cîteva exemple :

— Кто же сам себе лиходей? — „Cine-și pune capul teafăr sub evanghelie?” (p. 21—24).

— ...навязали как на цыгана матерю — „Mi l-ați atîrnat ca pe o tinichea de coada cîinelui ”(p. 316—360).

— ...грозим, что в землю затопчем его”... — „... îl amenințăm că-l facem una cu pămîntul...” (p. 37—37).

Studierea minuțioasă, în prealabil, a limbii romanului „Pămînt deștelenit”, precum și a celorlalte opere șolohoviene, i-a ajutat lui Mihail Sevastos să transplanteze cu succes în versiune românească limbajul șolohovian, uimitor de variat și complex, păstrînd în același timp neștirbită personalitatea marelui scriitor. Autorul versiunii românești a tîns astfel spre realizarea dezideratului formulat de Tudor Vianu, care sublinia faptul că „o traducere trebuie nu numai să apropie pe marii scriitori străini de noi, dar să ne apropie și pe noi de lumea lor. O traducere măiestrită ne deschide perspective noi către o lume necunoscută, face să răsune în sufletul nostru coarde care n-au mai vibrat. O traducere trebuie să fie o călătorie într-o țară străină. Într-o astfel de împrejurare facem descoperiri la tot pasul, ne minunăm de lucruri care localnicilor li se par cu

totul obișnuite și ne întoarcem acasă cu sentimentul că lumea este mai vastă și mai variată decât ne-o închipuim”⁹.

„Călătoria” întreprinsă de cititorul român în ținuturile Donului este o desfătare și a sufletului, și a minții. Aici, meritul incontestabil este al traducătorului, care a înțeles că aclimatizarea și interpretarea cât mai judicioasă a materialului lingvistic în activitatea de reflectare a conținutului de idei nu trebuie să ducă nicidecum la o pastişare a originalului, ci să dea permis de trecere peste bariera dintre cele două limbi unui talent autentic, cu tot ceea ce are el mai caracteristic și individual.

„Cu cât un scriitor este mai mare, cu atât problema transpunerii, altoirii lui pe cultura proprie, este o operație mai dificilă”¹⁰, remarcă poetul M. Breslașu. Or, măiestria traducătorului constă în arta reîntrupării originalului și aici rolul hotărîtor îl au căutările creatoare individuale ale traducătorului, gustul, tactul și inventivitatea sa. Pentru a crea frumosul în limba sa traducătorul trebuie să perceapă cu propriile simțuri frumosul din original, să privească opera dinăuntru, să pătrundă în mecanismul ei, să participe și el „la elaborarea operei de-a doua oară”. În felul acesta, traducătorului „...nimic nu-i mai rămîne exterior, înregistrat fugar și epidermic. Căci numai această condiție, a identificării totale cu autorul, cu durerile facerii, izbuteste să realizeze o traducere apropiată de nivelul originalului”¹¹.

Traducerea, în general exactă a termenilor dialectali, folosirea cuvintelor, a expresiilor, proverbelor și zicătorilor populare fac deosebit de meritorie traducerea romanului „Pămînt desțelenit” în limba română.

Ianuarie 1966

Universitatea „Babeș-Bolyai”,
Facultatea de filologie
Cluj, str. Horea 31

⁹ Tudor Vianu, *Studii de literatură universală și comparată*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1963, p. 637.

¹⁰ „Gazeta literară”, anul XI, nr. 16 (526), 16 aprilie 1964.

¹¹ Cezar Petrescu, *Opera lui Șolohov în limba română*, „Contemporanul”, nr. 21 (451), 27 mai 1955.

VECHIMEA IOTACIZĂRII VERBELOR ROMÂNEȘTI

DE

VICTOR IANCU

Cu excepția lui Gustav Weigand, care socotise iotacizarea de origine analogică ¹, toți lingviștii ² sînt de acord că formele verbale *auz*, *simț*, *sai*, *să vie* constituie reflexul etimologic al latineștilor *audio*, *sentio*, *salio*, *veniat*. După cum afirmă C. H. Grandgent ³ și Ed. Bourciez ⁴, *e* și *i* în hiat au devenit nesilabici încă prin secolul I.e.n. Apariția lui iod (*sedeo* > *sîedio*, *respondeo* > *respondîo*, *despolio* > *despolîo*, *impartio* > *impartîo*) nu putea rămîne fără efect asupra consoanelor învecinate și în special asupra consoanei imediat precedente lui *i*.

Iodul a palatalizat dentalele pînă în faza de palatalizare tranzitivă (mutativă): dentalele *t*, *d*, *n*, *l* au devenit adevărate palatale (*t'*, *d'*, *n'*, *l'*) ⁵. Reflexele romanice ale dentalelor *d*, *t*, *n*, *l*, urmate de iod arată clar că acest fenomen a avut loc încă în perioada de destrămare a latinei: lat. *puteo* > rom. *puț*, it. *pozzo*, ptg. *poço*; lat. *radium* > it. *raggio*, sp. *rayo*, ptg. *raio*, prov. *rai*; lat. *folia* > dr. *foaie* (rom. com. * *fol'ă*), v. fr. *fueille*, prov. *fuelha*, it. *foglià*; lat. *vineà* > dr. *vie* (băn. *viñe*), prov. *vinha*, v. fr. *vigne*, it. *vigna*. Verbele cu radicalul în *d*, *t*, *n*, *l*, *r* nu puteau constitui nici ele o excepție. De altfel, formele romanice ale unor persoane sînt elocvente ⁶: lat. *videat* > dr. *vază*, eng. *vetsa*, it. *veggia*, fr. *voie*, prov. *veia*, sp. *vea*, ptg. *veja*; lat. *venio* > dr. *vii* (rom. com. *viñu*), v. it. *vegno*, ptg. *venho*.

¹ Cf. L. Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, în „Codrul Cosminului”, II—III (1925—1926), p. 307.

² Vezi, spre exemplu, Alf Lombard, *Le verbe roumain*, vol. II, Lund, 1955, p. 938—1039; S. Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în „Mélanges...” offerts à Mario Roques' Paris, t. III, 1952, p. 195—235; Ed. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, ed. a II-a, Paris, 1923, p. 77; 210.

³ *Introducere în latina vulgară* (traducere de E. Tănase), Cluj, 1958, p. 114.

⁴ *Op. cit.*, p. 44.

⁵ O. Nandriș, *Les palatalisations romanes (origines, facteurs, problèmes et aspects)*, în „Orbis”, t. I, 1952, nr. 1, p. 136—145; E. Petrovici, *Problema moștenirii din romanica comună a corelației palatale a consoanelor în limba română*, SCL, VII (1956), nr. 3—4, p. 163.

⁶ Cf. S. Pop, *op. cit.*, p. 195.

Prin urmare, dacă iotacizare înseamnă schimbarea locului de articulație a unei consoane sub influența lui *i* ⁷, fenomenul discutat de noi are în limba română o vechime tot atât de mare ca și limba însăși.

Dar mai sînt și alte argumente în favoarea mării vechimi a iotacizării verbelor :

- a) fenomenul era mult mai răspîndit în trecut decît astăzi ⁸ ;
- b) limba română nu cunoaște astăzi forme intermediare de iotacizare (cum ar fi *audzu*, *vădz*, atestate în cele mai vechi texte românești ⁹) ;
- c) urme de iotacizare există și în dialectele românești sud-dunărene ¹⁰.

Asupra locului de apariție a iotacizării, nici nu mai este necesar să insistăm. Fiind un fenomen atât de larg răspîndit ¹¹ și, în principiu, o evoluție fonetică firească, iotacizarea trebuie să fi apărut concomitent pe întreg teritoriul de formare a limbii române. Observația aceasta este valabilă, după părerea noastră, și în cazul verbelor iotacizate prin analogie : *crez* — *crează*, *scoț* — *scoată* ¹².

În ceea ce privește momentul apariției iotacizării analogice, va trebui să facem cîteva precizări. Impunerea formei iotacizate la persoana I singular a indicativului prezent nu poate avea loc decît după apariția formei iotacizate la persoana a II-a. Cu alte cuvinte, pentru ca *ședzu* — *ședzi* să determine apariția lui *credzu*, trebuia mai întîi să existe o formă *credzi* la persoana a II-a singular. Sau dacă ne referim la latină, apariția lui **credio* nu poate fi concepută înainte de existența la persoana a II-a a desinenței identice *i* : *șiedi* — *credi*. Deci, pentru ca analogia să se poată produce, se cerea existența dubletelor :

- a) *șiedio* — *credo* (pers. I.)
șiedi — *credi* (pers. II.)

sau

- b) *ședzu* — *credu*
ședzi — *credzi*

Or, iotacizarea lui *d* (*t*, *n*, *l*, *r*) a început încă prin secolul I e.n. ¹³ : *sedeo* > *șiedio* > *syedyo* > *ședzu*.

⁷ Vezi discuția noastră pe această temă în CL, X, 1965, nr. 2 : *Despre „natura” iotacizării verbelor*.

⁸ Compară mulțimea (aproape exclusivitatea) formelor iotacizate din primele noastre texte (Ov. Densușianu, *Istoria limbii române*, vol. II, 1961, p. 132—137 ; Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956, p. 143—145) cu hărțile 106 (ALR. I, vol. I) ; 111, 142 (ALRM, I, vol. I) 397 (ALRM I, vol. II) și 69 (ALR, II).

⁹ Cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 143.

¹⁰ Vezi Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 309—310.

¹¹ Hărțile 106, 107 (ALR I, vol. I), 69 (ALR II) și 14 (WLAD) arată că verbele iotacizate cuprind și în vremea noastră aproape două treimi din teritoriul lingvistic al dialectului dacoromân.

¹² Unii lingviști ca, de exemplu, S. Pop (*op. cit.*, p. 197) și Alf Lombard (*Le verbe roumain*, vol. II, Lund, 1955, p. 938—996) oscilează între a admite un etimon latin de tipul **credio*, **excotio* și între a socoti iotacizarea analogică de origine românească. Firește că admitînd un *(*tra*)*mittio* (rom. *trimiț* v. rom. *tremeașu*), vom afirma implicit existența iotacizării pe întreg teritoriul Romaniei (sau cel puțin pe cea mai mare parte a lui). Invers, considerînd că *închiz* s-a născut totuși din *includo* prin analogie cu *auz* (< *audio*), fără a admite deci un etimon **includio*, teritoriul de apariție a iotacizării analogice se reduce la Dacia și la cîteva regiuni sud-dunărene învecinate.

¹³ C. H. Grandgent, *op. cit.*, p. 114—115.

Referitor la vechimea formelor deiotacizate părerile sînt împărțite. Ov. Densusianu¹⁴, L. Morariu¹⁵ și Al. Rosetti¹⁶ dau a înțelege că *aud*, *vin*, *sar* au apărut abia după secolul al XVI-lea. Argumentul pe care se bazează acești lingviști este lipsa formelor deiotacizate din textele noastre vechi. Gh. Ivănescu¹⁷ și Alf Lombard¹⁸ oscilează între a admite sau nu astfel de forme înaintea apariției scrisului la noi. Doar Pușcariu susține cu fermitate existența unui *aud* în străromână¹⁹. S. Pop arată, pe de altă parte, că în stadiul actual al cercetărilor nu se poate preciza momentul apariției formelor deiotacizate²⁰. În orice caz, înclină să creadă că deiotacizarea s-a dezvoltat în mod independent în cele patru dialecte românești. Ea ar fi astfel posterioară despărțirii românei în dialecte. În lumina argumentelor sale, părerea aceasta nu se poate susține însă decît parțial. S. Pop indică drept cauze ale deiotacizării: a) „influența formelor verbale neiotacizate din cauze fonetice, asupra formelor iotacizate”²¹; b) numărul mic al formelor iotacizate la persoana I (indicativ și conjunctiv prezent) în comparație cu formele neiotacizate; c) „tendința mereu crescîndă a românei de a distinge mai bine aceste forme verbale, tendință manifestată de asemenea prin folosirea din ce în ce mai frecventă a sufixelor verbale - *ez* și -*esc*”²².

După cum ușor se poate observa, doar ultima din cauzele menționate de S. Pop pledează pentru fixarea momentului de apariție a deiotacizării într-o perioadă posterioară despărțirii dialectelor²³. Existența unui *cred* (alături de *crez*) de-a lungul întregii istorii a limbii române putea acționa și într-o perioadă anterioară despărțirii dialectelor asupra iotacizatelor *șez*, *văz* pentru a le preface în *șed*, *văd*. Tot atît de adevărat este și faptul că formele neiotacizate ale diferitelor persoane au fost întotdeauna mai numeroase decît cele iotacizate chiar la verbele cu iotacizare etimologică²⁴. Așadar, primele două cauze indicate de S. Pop au putut determina apariția deiotacizării și înainte de despărțirea dialectelor.

Mai sînt și alte fapte care pledează pentru fixarea momentului de apariție a formelor deiotacizate în epoca românei comune.

¹⁴ *Op. cit.*, p. 132—133.

¹⁵ *Iotacizarea (Din morfologia verbului român)*, în „Glasul Bucovinei”, VII 1924, nr. 1484—1486.

¹⁶ *Op. cit.*, p. 143—144.

¹⁷ *Op. cit.*

¹⁸ *Op. cit.*

¹⁹ *Vezi Essai de reconstruction du roumain primitif*, în „Études de linguistique roumaine”, Cluj—București, 1937, p. 64—120.

²⁰ *Op. cit.*, p. 233.

²¹ *Idem, ibid.*

²² S. Pop, *op. cit.*, p. 233—234.

²³ Estomparea distincției dintre persoana I și a II-a (indicativ și conjunctiv prezent) nu se putea produce înainte de amuțirea lui -u și -i și înainte de depalatalizarea consoanelor <dz>, f. Ba chiar și după această perioadă opoziția formală dintre cele două persoane persistă <Ing'l'if>—<Ing'l'if'> (<Ing'l'if'>). Abia după pierderea rotunjirii se poate vorbi de o adevărată identitate formală între cele două persoane. Atlasele noastre lingvistice ne arată însă că rotunjirea unor consoane finale mai există și astăzi, și chiar în regiunile cu forme deiotacizate (vezi P. Neiescu, CL II, p. 170—175). Deci deiotacizarea n-a fost determinată în principal de vreo identitate între persoanele I și a II-a.

²⁴ A se compara numărul formelor iotacizate și neiotacizate din paradigmele: *văz*, *vez*⁴, *vede*, *vedem*, *vedeți*, *văd*; *spui*, *spui*, *spune*, *spunem*, *spuneți*, *spun*.

1. Deiotacizarea este aproape generală în dialectele transdanubiene. Cum inovațiile au progresat foarte lent în aceste dialecte ²⁵, se poate conchide că formele deiotacizate sînt extrem de vechi.

2. Forme ca *viu*, *țiu* (< *viū*, *țiū*) sînt frecvente în textele secolului al XVI-lea ²⁶. Or, și acestea sînt deiotacizate (e adevărat, de alt tip, dar tot deiotacizate).

Noi înclinăm deci să credem că deiotacizarea este cu mult anterioară secolului al XVI-lea. Este adevărat că argumentele pe care ne sprijinim nu prezintă siguranța atestării, dar, oricum, ele sînt mai puternice decît cele care s-ar putea invoca în sprijinul tezei referitoare la apariția deiotacizării într-o perioadă mai tîrzie.

Despre deiotacizate nu se mai poate afirma că au apărut pe întreg teritoriul românesc. Deiotacizatele „normale” (*rămîn*, *deschid*) trebuie să se fi dezvoltat mai întîi în regiunile cărora le era specifică depalatalizarea lui (*d*) *z*, *t*, iar forme ca *tau*, *ceu*, *viu* au apărut incontestabil în regiunile învecinate Bulgariei, Ucrainei și Ungariei ²⁷.

În zilele noastre progresează doar deiotacizarea „normală” (revenirea la formele cu tema în *d*, *t*, *n*, *r*): *caz* > *cad*, *sughiț* > *sughit*, *rămîi* > *rămân*, *piei* > *pier*.

CONCLUZII

1. Formele verbale iotacizate au apărut încă în perioada latinei tîrzii, deci pe teritoriul întregii (sau aproape al întregii) Romanii. Iotacizarea analogică pare însă a fi o formă românească. Apariția acestei iotacizări trebuie deci plasată, fie pe teren românesc (în epoca de formare a limbii române), fie pe teren romanic oriental.

2. Deiotacizarea este mai recentă. Textele noastre vechi o înregistrează doar sporadic. Totuși, formele verbale deiotacizate par să fi apărut înainte de despărțirea românei în cele patru dialecte.

Martie 1966

Institutul pedagogic de 3 ani
Baia-Mare,
str. Victoriei 76

²⁵ Cf. D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 61.

²⁶ Vezi I. Pătruț, *Probleme de fonetică și morfologie, III. În legătură cu Ț și Ț în limba română*, CL, IV, p. 45.

²⁷ Cf. I. Pătruț, *op. cit.*, p. 44.

STILUL AFORISTIC ÎN „NICOARĂ POTCOAVĂ”

DE

POMPILIU DUMITRAȘCU

În creația marilor scriitori care s-au inspirat vădit din literatura populară, mijloacele stilistice sînt inepuizabile. Să ne gîndim, bunăoară, la operele lui M. Eminescu, I. Creangă, I. L. Caragiale, G. Coșbuc, I. Slavici care au dat ascultare înțelepciunii poporului, valorificîndu-i artistic limba. Pe aceeași linie progresistă a creației literare, M. Sadoveanu s-a manifestat ca admirabil totalizator al eforturilor depuse de înaintașii săi în meșteșugul cuvîntului scris. S-a subliniat adesea oralitatea neîntrecutului nostru povestitor și s-au scris valoroase studii al căror subiect de cercetare este dat de caracterul popular al stilului său ¹. De fapt, încă din tinerețe, scriitorul și-a afirmat răspicat adeziunea la modelele nepieritoare ale artei populare, mărturisind că „poporul este părintele său literar” și această profesiune de credință l-a caracterizat permanent de-a lungul bogatei activități literare pe care a desfășurat-o. Scriitorul a manifestat întotdeauna o mare receptivitate față de resursele lexicale și frazeologice ale limbii comune, la care a adăugat, pe baza cunoașterii temeinice a limbii vechi, o serie de elemente de vocabular și de gramatică ale fondului pasiv, care constituie prețioase mijloace stilistice mai ales în povestirile istorice. Preocuparea pentru frumusețea și precizia cuvîntului scriitorul și-a mărturisit-o deschis, așezînd-o alături de obiectivitatea narațiunii: „în perioada de creație trăiesc într-adevăr cu intensitate întîmplările eroilor mei.

¹ Cf. Boris Cazacu, *Aspecte ale oralității stilului lui M. Sadoveanu* în „Limba română”, 1955, nr. 5, p. 17—30; idem, *Valorificarea artistică a elementelor specifice folclorului și vorbirii populare și Stil oral și actualitatea dramatică în Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, ESPLA, 1960, p. 132—145 și 146—169 (din cap. *Considerații asupra limbii și stilului din Nicoară Potcoavă de Mihail Sadoveanu*); C. Ciopraga, *Elemente folclorice în creația lui Mihail Sadoveanu* în *Omagiu lui M. Sadoveanu cu prilejul celei de a 75-a aniversări*, București, 1956, p. 160—182; Iorgu Iordan, *Observații asupra limbii lui Mihail Sadoveanu* în *Studii și articole închinat lui M. Sadoveanu*, București, ESPLA, 1952, p. 42—52; Tudor Vianu, *Cîteva observații despre limba și arta literară a lui M. Sadoveanu* în *De la Varlaam la Sadoveanu*, București, ESPLA, 1958, p. 451—461.

Iau parte la bucuriile și năcazurile lor... Aș putea spune că ei îmi dictează. Mie îmi rămîne să cumpănesc cuvintele”².

Cumpănirea aceasta nu se referă, în fond, numai la cuvinte, ci chiar la expresii întregi, la armonia comunicării luată în general, precum și la includerea în vorbire a unor aforisme și proverbe, menite să sintetizeze o situație sau să aducă o apreciere ori o caracterizare a faptelor și a oamenilor. De altfel, utilizarea proverbelor și a aforismelor constituie o trăsătură a oralității stilului și acordă limbii operei un plus de conciziune și, în același timp, de plasticitate. În cele ce urmează, vom stărui puțin tocmai asupra elementelor aforistice ale stilului sadovenian.

În mod obișnuit, *proverbul* este o comunicare metaforică prin care se exprimă concis, sugestiv, rezultatul unei experiențe îndelungate care servește drept învățătură pentru activitatea ulterioară a omului³. Când rezultatul cugetării este de un laconism maxim, avem de-a face cu *zicătoarea*. Atît proverbele cît și zicătorile se includ în sfera mai largă a *aforismului*, sinonim cu maxima, sentința sau cugetarea, și înseamnă „judecată care redă într-o formă expresivă și concisă un adevăr sau o părere cu privire la viață”⁴. Tocmai pentru o referire cît mai cuprinzătoare, am acceptat, în cercetarea de față, termenul de „stil aforistic”.

La cea mai sumară analiză, se poate observa că aforismul scriitorului se întemeiază pe cel de factură tipic populară și se diferențiază pe personajele operei și în funcție de obiectul cugetării. Adeseori, expresia populară — fie zicătoare, fie proverb — este inserată în operă fără nici o modificare formală, de exemplu: „*la așa cap așa căciulă*” (I, 175)⁵, „*munte cu munte se-nîlnește, dar om cu om?*” (I, 196), „*altă făină se macină la moară*” (I, 41), „*ziua proastă de dimineață se cunoaște*” (XVII, 514). De cele mai multe ori, însă, expresia aforistică suferă mici modificări sub pana scriitorului, sau sînt create noi expresii după modelul celor obișnuite. Exemplele din această categorie sînt chiar mai bine reprezentate în comparație cu cele dintîi: „... și cînd foamea te roade, *nu ți-i de vorbă, cum nu i-i cînelui a linge sare*” (I, 194); „*Nu poți ști ce aduce ziua de mîni. După nour, soare; după năcaz, bucurie*” (I, 211); „*Vinul îndulcește inima omului și folosește mădularilor*” (VIII, 544) ș. a. După cum lesne se poate observa, ultima cugetare se detașează de modelul popular al exprimării, prin intervenția creatoare a celui care o folosește (negustorul lipscan). Asemenea intervenții sînt destul de frecvente și aparțin, în egală măsură, eroilor operei și autorului. Iată doar trei probe în acest sens: „*Omul care vorbește și rîde în cea dintîi clipă cînd te-a văzut, nu are întru sine nici viclenie*

² Cf. Gh. Bulgăr, *Cuvinte despre arta literară și cultivarea limbii*. Note după o convorbire cu maestrul M. Sadoveanu, în „Limba română”, 1955, nr. 5, p. 35 (Articol reprodus din „Tînașul scriitor”, nr. 10, 1955).

³ Cf. *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. III, Edit. Acad., 1957, p. 610 (col. Intli).

⁴ *Ibid.*, vol. I, 1955, p. 37.

⁵ Exemplele sînt luate din *Opere* care au apărut în ESPLA între 1954—1959 în 18 volume. Pentru a nu îngreua lectura citatelor și pentru a nu se repeta, între paranteze am indicat numai volumul și pagina. De altfel, majoritatea exemplelor sînt luate din volumul al XVIII-lea unde se găsește romanul *Nicoară Potcoavă*.

nici ascunziș” (VIII, 544); „ești la vîrsta cînd pește și se pare cu gust puțin și oase multe” sau „micii uită repede” (XVII, 452).

Dacă avem în vedere conținutul semantic al aforismelor, constatăm că multe dintre ele sînt în legătură cu sentimentul dragostei și subliniază mai ales anumite însușiri ale femeii. Pornind de la literatura folclorică, destul de bogată, pe tema infidelității feminine, vom găsi numeroase cugetări pe această temă, devenită extrem de populară. „Ochii vîd, inima cere” (I, 201) este o zicătoare obișnuită în prezentarea sentimentului iubirii, iar varianta „ochii și sprîncenele fac toate belelele” (I, 50) se poate regăsi cu ușurință în multe cîntece erotice. Alături de asemenea constatări, cugetarea cunoaște o notă de originalitate în aforisme ca: „dar cu femeia nu te poți pune: îi scoți șase draci dar al șaptelea tot rămîne” (I, 464), „la femeie nu găsești credință” (VIII, 538) sau sinonimul mai plastic al acestei idei „ci muierea fiind așa lăsată de la Dumnezeu, vicleană ca apa și trecătoare ca florile, eu o sudui și-o iert” (ibid.)⁶.

Autorul strecoară uneori invective și la adresa bărbatului: „nu este pe lumea asta jivină mai ticăloasă decît bărbatul” (XVII, 475). Sentința pronunțată aici nu-și găsește corespondentul tematic sau de expresie în creația populară, din care cauză exemplele similare sînt cu totul accidentale.

Maximele cele mai utilizate se referă la viața materială și spirituală a oamenilor. Nuanța meditativă a multor replici care aparțin personajelor se reflectă în primul rînd în conciziunea expresiei, care redă de cele mai multe ori înțelepciunea populară străveche în forme lexicofrazeologice legate și de credințele vechi, mistice: „Supărarea-i de la Dumnezeu... și trece” (VIII, 487); „Viața este așa cum este și nimeni nu poate s-o facă altfel” (I, 459); „Săracul fierbe două oale: una sacă și una goală; ori în care îi vîrî lingura, tot un drac” (I, 561). Atitudinea aceasta de resemnare nu caracterizează permanent viața și mentalitatea țărănească. M. Sadoveanu a știut să înfățișeze, sentențios, și atitudinea cealaltă, de nemulțumire însoțită de dorința de libertate a „umiliților” și „ofensaților” vieții de altă dată, ca în ex. „...minciuna sparge și casa de piatră — și boieru-i minciună din creștet în tălpi” sau „decît un an cioară, mai bine o zi șoim” (I, 195, 196).

Aceleași aspecte generale ale stilului sentențios se pot desprinde și din lectura romanului *Nicoară Potcoavă*, care constituie capodopera povestirii noastre istorice și sinteza măiestriei stilistice a lui M. Sadoveanu.

În analiza stilului sentențios din acest roman, am urmărit, în primul rînd, vorbirea personajelor, pe care le-am grupat după importanța acestora. De pildă, bătrinelul Sava Frăsinel de la Mitești întrebuințează un limbaj de cea mai autentică speță populară, cu sentințe și cugetări caracteristice uzului lingvistic obișnuit. Relatările acestui personaj sînt aiodoma povestirii curente cu referiri aproape permanente la paremiarul limbajului oamenilor din popor. Adresîndu-se prietenilor și cunoscuților, acest personaj se exprimă în modul cel mai firesc: „Amară pîine în țară străină, oameni buni” (XVIII, 10), sau, făcîndu-se intermediarul altui personaj

⁶ Ultimele două exemple aparținînd haiducului Vasile cel Mare din *Județ al sârmanilor*.

popular (soția sa) își comunică gândurile prin relatarea indirectă a unei opinii, pe care însă o acceptă fără nici o rezervă : „Spune baba mea Cireașa că așa i-i dat țării aceștia și norodului din țara asta să aibă hodina vîntului și tihna valurilor” ; „Așa e, după cum spune și baba mea Cireașa, că feciorul e drept al mamei, iar pe tată îl cunoștea numai ea și ades lunca înflorită” (XVIII, 11, 21).

Spre deosebire de ultima afirmare care traduce o străveche credință și este impregnată de sensibil umor de esență populară, citatul următor traduce durerea norodului exprimată direct și concis de către Alexa Vulpe călugărului Agatanghel : „... *la noi nu s-au schimbat decît necazurile*. Mulți oameni s-au prăpădit nu de binele lumii aceștia ; *încep a se înfiripa pruncii, tot pentru pedeapsa vieții*” (XVIII, 151). Același erou își exprimă obida și revolta și cu alt prilej : „Așa-i nacazul în săraca noastră țară a Moldovei, că cei care se dau cu lupii și corbii put a hoit” (*ibid.*, 366).

De fapt, eroii populari — care au prioritate în creația sadoveniană — manifestă o nemulțumire vădită față de rosturile alcătuirilor sociale contemporane lor, ca și hoțul Strămurare. El nu se îndepărtează însă de aprecierea populară atunci cînd afirmă, în deplină concordanță cu vechea zicală, că „omătul cel dintii curge la ripă”, constatare ce se poate înscrie pe aceeași linie valorică cu a hatmanului Lăcustean care susține „că din șapte ierni, una se nimerește mai devreme” (XVIII, 346 și 347).

Pe măsură ce eroii se apropie de personajul central al romanului, se observă că sporește nota sentențioasă. Ostașii atașați lui Nicoară sînt oameni extrem de cumpătați în acțiuni și vorbe. Uncheșul Petrea Ginj, avînd mentalitatea omului simplu, se lasă furat de înțelepciunea vechilor constatări : „Adevărat este cum glăsuiește o vorbă veche că *omul e tare ca fierul și slab ca oul*” (XVIII, 26). Consecvent acestei mentalități, același erou face aprecieri comune sau dă circulație vorbelor de duh, din care spicuim întîmplător următoarele exemple : „*Zi de amînare, zi de supărare*”, sau „*Așa-s muierile, cu nazuri...* Și nici n-avem vreme să le căutăm în coarne” ; „După vorba noastră de la Moldova... *postește robul lui Dumnezeu, că n-are ce mînca*” (XVIII, 109, 211, 288).

De factură similară sînt imaginile și expresiile folosite de Ghiță Botgros. Atunci cînd acesta se desparte la han de Radu Suliță, îi face prietenului o mărturisire în care descifrăm ușor viziunea edenică a vechilor credințe populare : „Poate ne-om mai întîlni ; dacă nu în rai unde s-or îmbulzi boierii după prorocirea lui Ion Vodă, batîr pe lîngă parcanele raiului, unde se găsesc turme de herbeci, izvoare cu ape reci și cad mere domnești din pomul cel vechi de la începutul lumii” (XVII, 22). Asemenea reflecții nu au caracter precumpănitor, în ciuda provenienței și pregătirii culturale a personajelor. Tot Ghiță Botgros, atunci cînd este înșelat de căpităneasa Marga, zice cu mult năduf : „... mai bine mîncam astăzi inima lupului decît a unui biet purcel sălbatic, ca să urlu și să te rup cu colții. Căci noi ne-am avut bine ș-am strîns în inimă o comoară, ș-acuma vād că ești căpităneasa înșelăciunilor” (*ibid.*, 101).

Vorbirea metaforică pe care am redat-o aici denotă o inimă frămîntată de pasiune. Ea constituie ceva accidental, deoarece eroul se reculege foarte repede, se împacă cu soarta, uită de supărarea cu căpităneasa Marga și însuși afirmă că „acum [în puterea nopții — n. n.] dragostile stau boldite

la stele, ascultă și tac”. Apoi, după mărturisirea scriitorului „după alt răstimp a belborosit din gușter :

Nopti cu lună,
Bată-vă pustia
Eu cu voi mi-am prăpădit pruncia”.

O asemenea confesiune lirică prilejuiește autorului un scurt comentariu prin care este apreciată sinceritatea duioasă a eroului și subliniază, într-o oarecare măsură, nuanța de meditare a vorbirii acestuia : „Aceste vorbe deșănțate se desprindeau chiar atunci din el, ca niște scintile de suflet. În starea în care se afla, le-a înginat și le-a uitat” (XVIII, 103). De fapt, reflecțiile acestui personaj sînt permanent străbătute de un sensibil fior afectiv, deși manifestă, în ultimă analiză, dîrzenie de oștean în lupta vieții. Într-o convorbire cu diacul Radu, Ghiță Botgros se exprimă astfel, pe ton elegiac : „Văd eu că trec anii, se surpă domniile și împărățiile, se învâluiesc în războaie vitejii ; numai eu rămîn aici pe loc” sau „... altă viață de cît asta n-am ; și dacă nu săvîrșim nimic, nevrednici vom fi, nevrednici vom pieri” (*ibid.*, 128). Există în această cugetare adîncă înțelegere a dialecticii faptelor care a caracterizat întotdeauna mentalitatea oamenilor simpli, expusă prin mijloacele vorbirii curente de aspect popular.

Alături de acești eroi care constituie majoritatea și care potrivit, provenienței și gradului lor de cultură, dovedesc o filozofie a vieții simplă și se exprimă în formule adeseori generale, în roman apar unele personaje de origine străină în a căror comunicare se pot întîlni sentințe ce aparțin altor limbi. Astfel, hatmanul Costandie Șah menționează o vorbă din vechime că — *harmasarul cel tînăr să-l dai pe mîna călărețului bătrîn* — (*ibid.*, 306). Elisei Pokotilo amintește proverbul tătăresc — *leu dușman place mai mult decît șacal prieten* (*ibid.*, 286), iar cazacii mărturisesc că dragostea lor pentru Nicoară „prețuiește mai mult decît patru sute și patru mii de boi” (*ibid.*, 234).

În roman există cîteva personaje a căror vorbire excelează în folosirea stilului aforistic. De remarcat că, alături de mulțime, de poporul constituit din oameni simpli, din limbajul cărora am desprins pînă acum cîteva elemente sentențioase și de cugetare, personajele care vorbesc în stil aforistic sînt figuri centrale ale romanului și, de obicei, eu o instrucție mai înaltă față de celelalte. De pildă, sfătuitoarea lui Nicoară, presvitera Olimbiada, dispune de o bogată experiență de viață, fapt oglindit de înțelepciunea vorbelor ei. Despre Nicoară, ea zice : „Poate fi-va unul dintre cei jertfiți, dar după jertfe vine răscumpărarea și biruința celor buni” (*ibid.*, 60). Înțelegînd foarte bine frămîntările jupinesei Ilinea, presvitera accentuează caracterul general al unor astfel de stări : „Visuri ca fluturii. . . Am fost și eu așa. Care fecioară nu crede că cel dintîi bărbat care-i zîmbește nu-i ursitul său?” (*ibid.*, 104). În convorbirea pe care o are cu Nicoară, cunoscînd pregătirea intelectuală a acestuia, presvitera încearcă să fie la înălțimea interlocutorului său : „Oamenii sînt de două feluri : cei care rîd și cei care se-ntristează. Cei care rîd trec mai lesne prin viață, . . . iar cei care se-ntristează se chinuiesc în neliniști. La douăzeci de ani pe cînd erai la Bar ai avut poate și măriata o nălucire a bucuriilor trecătoare. Știu, știu ; să nu ți se înnoueze ochii, căci viața fiecăruia dintre noi înfloarește o dată ; și nu te rușina, măriata, că înflorirea asta a fost scurtă ; așa-s primăverile”. Apoi discuția continuă

pe ton povățuitor : „Voievozii, măriia ta, trebuie să mănânce fructele amare ale științei, ca să li se îndulcească anii cei tîrzii (ibid., 104, 105). Nota distinsă și elegantă a vorbirii acestei înțelepte bătrîne își găsește sursa, după cum se poate ușor observa, în împletirea stilului sentențios cu metaforele eufemistice adecvate situațiilor. De altfel, eufemismul este un însoțitor permanent al constatărilor și al consiliilor morale. Aceeași trăsătură a limbajului o întîlnim și la diacul Radu Suliță. Ca unul ce se îndeletnicea cu cititul cărților, dar luase aminte întotdeauna și la vorbirea semenilor săi, stilul acestui personaj se remarcă prin aforisme de evidentă factură cultă — tributare vorbirii poetice — și prin inserarea în comunicare a unor ziceri luate tale-quala din limbajul mulțimii, de ex. „Noroc că sînt și căruntețe pe lume ! Dar la ce-i bună toamna, a urmat el oftînd, dacă s-a petrecut fără întoarcere primăvara” (ibid., 118) ; „Cine seamănă vînt culege furtună, Lăcomia, boală nebună, Boieru-i tulpină făr de rădăcină, De-atîta lup, prinde a mușca și oaia” (ibid., 259) sau „Dreptatea e legată la ochi ; paloșul ei lovește fără milă” (ibid., 410).

În privința formulării sentințelor, după cum s-a puțut desprinde din cîteva exemple date, gîndirea se exteriorizează prin învelișul comunicării de aspect interogativ. Acest procedeu constituie o disimulare a aforismului direct cu caracter oarecum imperativ și trădează aspectul deliberativ al gîndirii.

Modificări substanțiale ale aforismului curent, determinate de întinsa cultură a eroului și de amărăciunile vieții prin care a trecut, se pot surprinde des în vorbirea lui Nicoară Potcoavă care, și din punctul de vedere al aforismelor, ocupă primul loc în roman. Elemente sentențioase întrebuintează, la rîndul său, și fratele al cărui crez în viață și a cărui luptă vor fi continuate de către Nicoară. Aforismele lui Ion Vodă nu se îndepărtau, însă, prea mult de modelele populare și ele oglindesc viața grea a norodului de atunci, alături de dorința manifestă de libertate și dreptate. „Cei mulți care robotesc sînt sarea pămîntului a zis măriia sa”, sau „Sula de aur zidul străpunge mai spunea măriia sa în pofida turcilor” ; „Într-adevăr cioturoase, a răspuns măriia sa [despre mîinile țaranilor], dar bine mînuiesc sulița și coasa și dacă n-ar fi țara, n-ar fi nici boierii” (ibid., 14 și 16). Continuînd ideea lui Ion Vodă care afirma că „scurtă-i bucuria, de aceea s-o prețuim”, Nicoară se exprima ceva mai liric : „Viața noastră e ca un zbor de rîndunică” (ibid., 65, 197). Mezinul Lixandru este consolată de fratele său, la amintirea întîmplărilor din țară, printr-o formulă sentențioasă plină de poezie : „Primăverile se vestelesc, a răspuns blind Nicoară, vremea tîmduieste” (ibid., 235). Aceași idee a trecerii timpului și a oamenilor este exprimată plastic și către Arvinte aprodul : „Vremea trece și ne alungă și fără ornic” (ibid., 419). Nemulțumit de suferințele poporului, Nicoară manifestă pe alocuri neîncredere în divinitate, iar presviterci îi subliniază ideea forței omenesti pentru întronarea dreptății sociale : „Ah, presviteră, dacă ar fi milă și dreptate dincolo de stele... Dar nu-i. Cerul e pustiu și nu răspunde nădejdi noastre. Puterea cu care biruim pustia morții nu e decît în noi, mișei pămîntului” (ibid., 415). O asemenea atitudine sceptică poate fi și rodul culturii umaniste. În povestire, există cazuri de aforisme pe care Nicoară le-a luat din lecturile făcute ca : „Înțelepciunea muierilor a sprijinit și a dărîmat împărățiile” sau „cum a spus un scriitor vechi, în dosul călărețului stă spaima” (ibid., 182, 261).

Cele mai ilustrative situații de valorificare a stilului aforistic sînt pasajele care redau discuția dintre Iacob Liubiș Filosof și Nicoară Potcoavă, în prezența mezinului. Gîndurile lui Nicoară se exprimă prin cuvinte alese ce dezvăluie încrederea eroului în victoria binelui și în schimbarea firească a rosturilor sociale ale acelor vremuri. Față de Liubiș care consideră că „mai bine nu ne-am fi născut așa de tîrziu, ori mai bine ne-am afla în umbra morții și uitării” (*ibid.*, 261), Nicoară își manifestă direct optimismul. Pasajul ce urmează ni se pare semnificativ pentru sinteza caracterizării eroului central al povestirii : „După ce se va priboli lumea de lingoa-re în care se află, a grăit hatmanul sorbind cea din urmă picătură și privind păhărelul în zarea ferestrei, apoi să știți că se vor naște oameni noi, care vor clădi o lume mai bună. Înflori-vor flori și se vor pîrgui holde pe gunoa-iele trecutului. Noi nu vom mai fi. Dar pînă atunci să lucrăm pentru drep-tate, să împlinim poruncile pe care le-avem”. Și, adresîndu-se mezinului Alexandru, continuă : „încierea sufletului omenesc nu se face decît cu durere. Unii își trăiesc viața, alții o închină unui vis ; unii rămîn singuri și se veș-tezesc, alții înflori-vor iarăși din moarte cu frații lor de mîne” (*ibid.*, 262). Chiar o sumară observație a conținutului și caracterului aforismelor întrebuintate în roman ne permite să desprindem unele amănunte privitoare la caracterizarea personajelor din această povestire istorică. Autorul a cîntărit atent expresia folosită de eroi, a știut să potrivească zicerile înțelepte și sentințele general valabile, dîndu-le o haină potrivită cu instrucția, vîrsta și poziția socială ale celor care le utilizează. Mai mult decît în *Șoimii*, au-torul a lărgit registrul valorificării stilului sentențios, oferind, și pe această cale, posibilitatea unei mai bune individualizări a personajelor, dîndu-le prilejul să-și afirme mai mult originalitatea expresiei, chiar și atunci cînd izvorul cugetării lor este constituit din zicerile și proverbele curente. Oricît am insista asupra comparației între *Șoimii* și *Nicoară Potcoavă*⁷ în ce privește stilul aforistic, vom ajunge la aceeași concluzie. În prima povestire, elementele de cugetare sînt aproape aidoma cu cele din folclor, pe cînd în capodopera literaturii sale istorice, M. Sadoveanu a știut să imprime fiecărui personaj, din acest punct de vedere, o notă de originali-tate deosebită. Singurul erou care se deosebește de ceilalți ca stil aforistic este, în ambele lucrări literare, Nicoară. Totuși, sentințele pe care le utili-zează în propriul său stil sînt mult mai laconice și mai lapidare în povesti-rea *Șoimii*, de ex. „Pînă la vin ne adăpăm cu venin ! încheie scurt Nicoară Potcoavă” (I, 189). În cazurile cînd aforismul se găsește în ambele lucrări, făcînd parte din același pasaj, diferența expresiei dovedește intenția auto-rului lui *Nicoară Potcoavă* ca în acest roman să prevaleze sentința de ordin general și nu de adresare directă pe care o întîlnim în *Șoimii* ca în exemplul următor : „dacă n-ar fi țara, n-ar fi nici boierii” (XVIII, 16) ;

„...dacă n-ar fi ei, nu știu dacă ați fi domniile voastre” (I, 182).

De asemenea, în *Șoimii*, comentariul scriitorului nu este tot atît de bogat. În schimb, în *Nicoară Potcoavă* autorul se transformă adesea într-un veritabil povestitor, recurînd la numeroase formule de cugetare proprii

⁷ O asemenea comparație — dar fără insistență specială asupra aforismelor — a întreb-prins Boris Cazacu în *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, București, ESPLA, 1960, p. 113 — 131.

limbajului curent. Uneori, enunțul acestora este în manieră directă : „În acea vreme s-a stîrnit o altă zicală a norodului : Lăcomia

Vinde neamul și moșia” sau

„Avea în acel timp trecere în Țara Moldovei o vorbă de la turci *Dacă vrei treaba să-ți iasă, Nu grăi la lucru, nu grăi la masă*” (XVIII, 8, 64).

Pentru a evita, probabil, reproducerea aforismului în maniera stilului direct ca în exemplele precedente, scriitorul recurge, în alte situații, la aluzia proverbului sau a zicalei de largă circulație în popor. Aluzia aceasta se înscrie printre mijloacele de nuanțare a stilului, ca în exemplul : „Aceștia [= pămîntenii] de mult scorniseră vorba potrivită pentru asemenea împrejurări *despre schimbarea domniilor și bucuria nebunilor*” (*ibid.*, 7).

În multe rînduri, autorul face apel la unele concluzii de aspect aforistic în care putem recunoaște cu ușurință o identificare de gîndire cu eroii operei : „Sfatul a conținut un răstimp la popasul de la Haramin și gospodarii cei mai grăbiți au măsurat vremea trecută privind chiorîș soarele de amiază. S-au scîrbit socotind cît e de scurtă acea zi a vieții lor. *Toate trei ceasurile, toate curg ca apa Moldovei, numai codrii rămîn în putere pe opcina zării*” (*ibid.*, 20).

Prin modalitatea de expunere a stilului indirect liber, M. Sadoveanu a tradus adeseori gîndirea eroilor săi, reflecțiile acestora fiind trecute vădit prin filtrul sensibilității autorului chiar dacă aceasta este în concordanță cu aceea a eroilor. Interpret al gîndirilor lui Nicoară, Sadoveanu notează : „— Oștenii își schimbă locul neconținut ; îi bate vîntul către zarea furtunilor. Cei isteți își cată în grabă ceasul bucuriei. *Și tinereță cu tinereță, găsindu-se fiecare își agonisește un dram de plăcere în pușina și trecătoarea noastră viață*” (*ibid.*, 115).

Eroul central al romanului își completează ideile ori sentimentele și prin intervenția scriitorului. De exemplu, cînd ceata voinicilor ajunge la curtea lui Iurg Litean, care fusese prădată și distrusă, autorul notează astfel gîndurile lui Nicoară : „*Nici mormintele nu rămîn morminte. Crudă întristare, căci nu-i muritor care să fie apărat de asemenea umilință*” (*ibid.*, 164).

Pe alocuri, grație stilului direct, povestitorul se declară de acord cu o anumită stare sau își însușește punctul de vedere al unuia dintre eroi. În fraza : „Așa sîntem noi toți moldovenii ; *ne place cînd ne ducem, dar mai bucueroși sîntem cînd ne întoarcem*” (*ibid.*, 229) este redată simultan, atît gîndirea autorului, cît și aceea a căpitanului Cozmuță.

Detășindu-se de vorbirea proprie personajelor, în anumite intervenții cu rol de comentariu, Sadoveanu întrebunțează un stil de tonalitatea meditației care se realizează cu nuanțe variate. Pretutindeni, însă, în cazurile ca acestea metafora ocupă primul loc :

„*Totuși, în acest răstimp, în sufletul amînduror fraților care ascultau, se împletea un cîntec stîns, abia auzit ca în somnie, cîntec al poveștilor și al aducerilor a mințe a rîndurilor de oameni care s-au petrecut ca florile fără roadă, sub robii multe, în viață fără bucurie, în moarte fără răscumpărare*” (*ibid.*, 143). Există și cazuri cînd comentariul aforistic al scriitorului dobîndește o ușoară incoerență, pe bază de anacolot, care permite o exprimare de aspect antitetic, ceea ce traduce participarea activă a povestitorului la situația narată : „... *Era în acel bocet al deznădejdiei* [lupului în agonie

—n. n.] *ceva omenesc ; nu, mai curînd oamenii au în minuta pieirii acea tînguire năpraznică a lupului cîtră ziditorul a toată făptura*” (ibid., 323).

Participarea activă a scriitorului la faptele și limbajul personajelor operei explică deseori intervenții în povestire, el însuși fiind un alt personaj (= comentator), în ale cărui observații se pot surprinde pronunțate accente de lirism, sau de exprimare categorică, împrumutate fie din folclor, fie din întinsele sale lecturi. Iată doar cîteva probe : „*Anii trec, anii zboară ca fulgurile stepei*”, ... privind și el [diacul Radu—n. n.] cum privește acum măriile spre viitorul ce ne rămîne pururi ascuns”; *Nu năvala nebunilor aduce biruința, ... cît înțelepciunea*” (ibid., 253, 230, 336).

O asemenea osmoză consecventă între felul de exprimare al autorului și acela al personajelor în opera lui Sadoveanu este pe deplin explicabilă, dacă ținem seama de concepția despre artă a marelui scriitor. Ca număr de aforisme, însă, autorul se plasează alături de eroul central al povestirii sale istorice și se poate caracteriza prin atribute similare în privința utilizării stilului sentențios. La drept vorbind, scriitorul este creatorul eroilor săi și este firesc să întîlnim în limbajul acestora elemente comune cu cele din limba plămuitorului lor.

Frecvența intervenției a lui M. Sadoveanu, ca autor, în vederea îmbogățirii stilului aforistic ne duce, involuntar aproape, la o sumară comparație cu alți artiști ai cuvîntului. Opera sadoveniană este, prin excelență, o pildă minunată de povestire artistică, în care atît personajele cît și creatorul lor recurg la expresia obișnuită presărată de numeroase ziceri și sentințe populare. Aforismele se pot întîlni și în operele altor scriitori, dar diferența stilistică, din acest punct de vedere, este ușor de sesizat. La I. Slavici, bunăoară, stilul acesta primește o extindere apreciabilă, determinată mai ales de tendința moralizatoare a operei. Aproape că nu există schiță, năvală sau roman care să nu aibă vocabularul înviorat de asemenea elemente. Meditația, sub forma concentrată a aforismului, este prezentă la Slavici în diferite părți ale operei, devenind fie concluzia morală a narației anterioare, fie o teză care se demonstrează prin povestirea ulterioară. În vorbirea propriu-zisă a eroilor lui Slavici aforismul se reduce la unele ziceri și proverbe de largă circulație. Formele cugetării bogate se întîlnesc mai ales în comentariile făcute de scriitor.

Ion Creangă a dat curs, în primul rînd, zicerilor și proverbelor cunoscute, dar toate acestea caracterizează, în cea mai mare măsură, stilul individual al autorului *Amintirilor din copilărie*. Ca frecvență, zicerile ocupă primul loc, de exemplu : „*de unde nu-i, de acolo nu se varsă*”; „*lucrul rău nu piere cu una cu două*”; „*se ține ca rîia de om*”; *fă bine să-ți auzi rău*”; „*a tunat și i-a adunat*” ș.a. (A., 143, 147, 154, 169)⁸. De cele mai multe ori acestea, ca și proverbele, sînt precedate de o formulă stereotipă de esență populară, care amintește de un procedeu similar în opera lui Anton Pann : „*Vorba ceea : golătatea înconjură, iară foamea dă de-a dreptul*”; „*povestea aceea : un nebun aruncă o piatră în baltă și zece cuminți n-o pot scoate*” sau „*vorba ceea : picioare de cal, gură de lup, obraz de scoarță și pînțe de iapă se cer unui popă*” (A., 181, 182, 207). În opera lui M. Sadoveanu asemenea cazuri de aforisme introduse prin formule consacrate sînt de-a dreptul rarități, deoarece maestrul prozei noastre contemporane a

⁸ Citatele din Creangă au fost luate din *Amintiri din copilărie*, București, 1960.

integrat organic aforismul fie în propria-i povestire, fie în vorbirea eroilor. Prin această dexteritate de valorificare a aforismelor, M. Sadoveanu se aseamănă adeseori cu admiratorul și confratele său literar I. Agirbiceanu. Ca și autorul lui *N. Potcoavă*, I. Agirbiceanu întrebuințează frecvent sentința în propriu-i stil, ceea ce-l apropie de tendința moralizatoare a operei lui Slavici, de care a fost intim și sensibil legat. Pasajele aforistice în *Arhanghelii* sînt dese, de exemplu : „*Dar în viață cîte nu se întîmplă, cîte nu trebuie să se întîmple*”. „*Vorba e să știi prinde momentul*” ; „*Se convinge cu mare ușurință că adevărata valoare a unui om nu stă în avere nici în poziție socială ce-o ocupă, ci în el însuși* (Arh., 50, 60) ⁹.

Utilizarea destul de frecventă a stilului aforistic în vorbirea autorului l-a caracterizat și pe Pavel Dan, cu singura deosebire că la acesta cugetarea îmbracă de obicei haina comună a sentinței populare sau se strecoară prin comunicarea cu caracter aluziv : „*Așa, se vede, e făcută lumea, ca apa mică să curgă spre cea mare*” sau „ *așa e lumea : unde sînt multe să se petreacă multe*” (S A, 85, 90) ¹⁰.

Spre deosebire de acești artiști ai cuvîntului, L. Rebreanu, partizan al stilului „bolovănos”, a recurs mai mult la aforismul integrat vorbirii personajelor și apropiat la maximum formelor populare de expresie, ca de pildă în romanul *Răscoala*.

Din cercetarea întreprinsă aici, se pot desprinde cîteva concluzii, utile în caracterizarea stilului sadovenian :

1. Autorul lui *Nicoară Potcoavă* nu utilizează abuziv stilul aforistic, deoarece opera sa are mai mult un caracter narativ și nu unul moralizator.

2. Aforismele valorificate se repartizează aproape egal în vorbirea eroilor și a autorului și se referă atît la ziceri cît și la proverbe propriu-zise.

3. În stilul autorului și al eroilor centrali ai povestirii, aforismul primește adesea o coloratură savantă și abstractizantă, rod al unei întinse culturi a scriitorului. În asemenea situații se pot întîlni bogate transferuri metaforice care ascund o cugetare profundă de corespondențe eminesciene. Legătura acestora cu faptele și întîmplările povestite de autor în contextul imediat dă expunerii o mai mare valoare de concretizare și de impresiionare ¹¹.

4. Zicerile și proverbele folosite de Sadoveanu și de eroii săi dobîndesc, mai întotdeauna, o incontestabilă forță sugestivă și de caracterizare. Adeseori, eroii pot fi caracterizați și în virtutea aforismelor pe care le utilizează, acestea dezvăluindu-le suficient de convingător concepțiile și idealurile care-i animă.

5. O sumară comparație între arta aforismului sadovenian și aceea a altor scriitori clasici și contemporani ne demonstrează că maestrul prozei contemporane românești a realizat o minunată sinteză a procedeelor de valorificare a stilului sentențios. Introducerea directă a proverbului este o raritate. De obicei, Sadoveanu a trecut aproape imperceptibil de la stilul propriu al povestirii la aforism, acesta devenind element component orga-

⁹ Citatele din I. Agirbiceanu sînt din *Arhanghelii*, București, ESPLA, 1956.

¹⁰ Abrevierea SA trimite la Pavel Dan, *Scrieri alese*, ediție îngrijită și prefăcută de Florian Potra, București, ESPLA, 1956.

¹¹ Pe un alt plan, anume acela al descrierii, acad. T. Vianu a semnalat încă mai de mult că M. Sadoveanu recurge la unele elemente de abstractizare, cf. *Artă prozatorilor români*, Edit. Contemporană, 1941, p. 232.

nic al narației. Îndepărtându-se cu aceeași abilitate de zicerea curentă, scriitorul a ajuns în dese situații la cugetări de o formă originală, superioară, în care meditația și lirismul se contopesc, trădând consecvent elemente de profundă gândire materialistă.

Variatele mijloace la care a recurs subliniază că, din punctul de vedere al valorificării aforismelor, Mihail Sadoveanu rămîne neîntrecutul artist al prozei românești din ultima jumătate de veac.

Noiembrie, 1965

Universitatea „Babeș-Bolyai”,
Facultatea de filologie,
Str. Horea nr. 31, Cluj

Formația intelectuală largă, vasta cultură în care izvoarele franceze ocupă un loc important (așa cum înseși mărturiile autorului o dovedesc ⁴), au permis scriitorului să utilizeze, pe lângă vocabularul bogat, vechi, al limbii noastre, și o serie de cuvinte noi, împrumutate, majoritatea fiind de origine franceză.

Neologismul ⁵, ca modalitate de exprimare, apare în opera lui Galaction ⁶ în proporții care oscilează între 0 și 9%, ceea ce dovedește o utilizare ponderată, strict legată de conținutul fiecărei scrieri în proză. Astfel în *Moara lui Călifâr*, care „este o poveste balcanică, povestită de tata, în creștetul celor cinci sau șase ani ai primului său născut” ⁷, sau în *Copca Rădvanului*, în care „Moș Oprea baciul, ciobanul Oance, domnița Oleana, Mură-lăutarul... au ajuns pină la inima mea, cu zbuciumul Oltului, cu legende și cu apele...” ⁸, neologismul lipsește cu desăvârșire. Cadrul, personajele unui anumit mediu social, și mai ales viziunea fantastică de natură folclorică, pe care e structurată întreaga creație, reclamă anumite procedee specifice de limbaj și în special evitarea totală a neologismului. În alte scrieri în proză unde apare fantasticul, dar de data aceasta pur artistic, pentru potențarea imaginii, sau cu valoare simbolică (*În pădurea Cotoșmanei*, *Andrei Hoțul*), neologismul apare numai foarte rar (sub 1%). În povestirea *Lîngă apa Vodislavei*, de factura unei balade populare, utilizarea cu totul limitată a neologismului este de asemenea justificată.

Deși fixată într-un mediu care ar fi putut determina folosirea mai abundentă a unor cuvinte noi, nuvela, cu multiple implicații lirice, *De la noi la Cladova* oferă puține exemple de neologisme (1,4%), acestora preferându-li-se, în concordanță cu localizarea spațială și temporală, cuvinte de proveniență balcanică (turcești și grecești) sau slavone din terminologia bisericească.

Fără ca numărul neologismelor să crească într-o proporție prea mare, aceasta ajungînd abia la 6%—9%, prezența lor se simte ca un factor caracteristic al compoziției lexicale, însumînd totalitatea valențelor lor stilistice în nuvelele mai ample (*Gloria Constantinii*, *Mi-e dragă Nonora*, *În drum spre păcat*) și în proza simbolică-evocatoare (*Bujorii*, *Narcișii*, *Trandafirii*).

În continuare vom prezenta lista neologismelor grupate pe diferitele domenii semantice cărora le aparțin prin sensul lor fundamental și propriu ⁹:

⁴ Cf. Gala Galaction, *Mărturie literară*, în *Opere alese*, vol. II, București, 1958, p. 12—13.

⁵ Privind accepția acordată termenului *neologism*, ne afiliem punctului de vedere expus de Lidia Știrlea în articolul său *Neologismul în poezia lui G. Topirceanu*, din „Cercetări de lingvistică”, VII, 1962, nr. 1, p. 81. Pentru identificarea cuvintelor de origine romanică, neolatină și a altor împrumuturi tirzii (începînd cu secolul al XIX-lea) am utilizat DIRM și doar pentru cuvintele neînregistrate în acest dicționar am recurs la *Dicționarul de neologisme* al lui Florin Marcu și Constantin Maneca, București, 1961.

⁶ Au fost urmărite și extrase neologismele din două volume: *Biseriцуа din Răzoare* și *Clopotele din Mănăstirea Neamțu*, cuprinse în *Opere alese*, vol. II, București, 1958, p. 25—246. Numărul total al cuvintelor utilizate pe parcursul celor 221 de pagini este de 58 400. (Am stabilit această cifră după media cuvintelor la pagină și după numărul paginilor.)

⁷ Gala Galaction, *Opere alese*, vol. II, București, 1961, p. 81.

⁸ Idem, *ibid.*, p. 96.

⁹ Cifra sau cifrele din paranteză reprezintă numărul paginii sau al paginilor la care a fost utilizat cuvîntul în *Opere alese*, vol. II, București, 1958. Unele dintre neologisme (destul

I. Terminologie științifică

1. Terminologie științifică generală : a asocia (60), a combina (227), a constata (228), a consulta (217), a distinge (42, 110), a examina (84, 213), informație (65), a observa (73, 190, 234), plan (74), precizie (113), preocupare (223), a stabili (75,91), termen (80).

2. Filozofie : absolut (224), abstract (241), absurd (61, 195), absurditate (63), a analiza (42), analiză (90), antinomie (232), aparență (218), a argumenta (185), concluziune (78), conștiință (66, 89, 111, 216), dezoorientare (197), doctrină (195), eclectic (240), efect (225), eroare (189), etern (87, 192), evidență (65), a evolua (221), evoluție (234), excepție (223), a exista (64, 195, 238), explicație (71), filozof (184, 193), filozofic (58), filozofie (61, 240, 226), gnosă (195), gnosticism (240), idee (58, 217) ideal (197, 227), idealism (196), iluzie (220), imaterial (43, 193), mistic (195), misticism (236), neant (232), noțiune (66), posibilitate (76, 60), real (195), realitate (41, 66, 222), regulă (156, 194), spirit (71), stagnant (197), superstiție (221), superstițios (91, 213), știință aplicată (226), teozofie (240), transformare (82), universal (120).

3. Psihologie : atențiune (191), caracter (61), fantazie (60), iluzie (73), iluzoriu (90), impresie (135), memorie (238), psihologie (45, 196), sentiment (78, 196), senzație (43), sugestionabil (86), temperament (83).

4. Istorie, arheologie : arheolog (197), arheologie (71), castel (221), contemporan (75), document (92), epocă (41, 182), erou (30, 121), eșafod (197), eveniment (80), inscripție (75), istoric (212), istorie (71, 188), pergament (212), ruină (75), secular (71), sol (73), tiară (94).

5. Geografie, astronomie : arhipelag (58), atmosferă¹⁰ (83), *auroră (44, 185), cascadă (44), cataractă (27), climă (184), curent (97), fiord (234), geografie (228), lavă (220), marea (64), miraj (220), neexplorat (228), Occident (245), ocean (60, 228), orizont (86, 196), platou (28), stațiune balneară (65), torent (231), astru (64), cometă (162), firmament (73), solar (95).

6. Științele naturii (botanică, zoologie) : bestie captivă (84), canar (190), cereale (41), coleopteră (45), crizantemă (6°), a cultiva (79), *a fermenta (238), germen (76), a germina (113), horticultor (44), iris (87, 185), luxuriant (244), narcis (195), plantă (184, 191), a replanta (185), seră (220), sevă (83, 197).

7. Mineralogie : ametistă (62, 243), bazalt (219), bituminos (65), carbonificare (120), corosiv (92), cristal (62), diamant (63), fragment (74), lavă (94), marmoră (58, 113), pentelic (58), rubin (233), safir (94).

8. Fizică, mecanică : acțiune (196), a amortiza (220), antipod (228), apeduct (231), bară (193), bronz (72), central (221), cimentat (75), compact (232), convergent (221), decapturare (83), direcție (97), distanță (228), elastic (225), energie (123), ermetic (75), filament (113), *flexibil (83, 136), focar (227), fosforescent (87), fosforescență (238), a ilumina (42), imobil (130), lamă (87, 94), lentilă (227), nichel (186), omogen

de numeroase) s-au repetat chiar de 5—6 sau de mai multe ori pe parcursul celor 221 de pagini. În asemenea cazuri ne-am limitat la precizarea a două sau cel mult trei pagini, considerând că sfera semantică a neologismului e suficient delimitată. Menționăm că încă unul din criteriile folosite pentru delimitarea domeniului semantic al unui cuvânt a fost contextul în care apare.

¹⁰ Dată fiind frecvența utilizării termenilor cu sens figurat, în mod convențional am indicat acest fapt printr-un asterisc pus înaintea cuvintului respectiv.

(56), opac (66), plasticitate (245), probă (183), reflex (240), rezistent (95), *solid (135, 183), sonor (95), substanță (56), *a suspenda (129, 232), suspendat (211), transparent (69, 214), transparență (245), vapori (83), a vibra (30).

9. Matematică : cilindru (83), convergent (94), curb (87), a echivala (83), infinit (220, 227), linie (75, 120), octogon (230), perpendicular (231), piramidă (94), semicerc (72), sferă (43, 245).

10. Medicină : *agonie (186), a se cicatriza (137), craniu (94), fibră (59, 76), insomnie (65), medical (83), medicament (59), migrenă (42), nerv (43, 64), palid (43, 66), paloare (57, 62), palpit (132), a palpita (84), paralizat (231), a respira (66, 133), reumatism (239), schelet (75, 95), strangulat (187), a steriliza (83), terapeut (236), tuberculos (57), virus (219).

11. Lingvistică : exclamație (130), frază (170), idiom (184), indescifrabil (75), literă (74), silabă (58), verbal (197).

II. Terminologie artistică și de cultură

1. Termeni generali de cultură : amator (74), ambiguu (183), artă (72, 197), Ateneu (72), a caracteriza (197), comentariu (60), complex (56), confuz (43), a contrazice (63), convingere (223), critică (63), cultură (82), declamație (228), a dedica (244), detaliu (65, 77), a discuta (61, 232), discuție (72), elocințe (185), expresie (123), ficțiune (61), a imita (72), a se individualiza (94), a inspira (61, 195), intelectual (219), lectură (238), a medita (44), meditație (44), moralist (228), operă (75), personaj (73), polemic (195), poliglot (89), a publica (240), reverie (43), revistă (226), simbol (195), simbolic (44, 193), solicitat (45), soluție (80), steril (196), talent (82), variație (56), viziune (58, 94).

2. Civilizație antică : agora (209), amfiteatru (136, 242), amorfă (96), antic (62, 74), antichitate (75), columnă (129), coribant (241), for (209), gladiu (94), histriion (73), mitologie (65), oracol (229, 235), panegiric (246), plebe (245), retor (244), sarcofag (74), sirena (125), triremă (242), zeu (240).

3. Literatură : clasic (224), elegie (244), episod (44), eroină (60), erou (60), gen (61), legendă (138), literar (234), literatură actuală (197), odă (244), poet (81, 185), poezie (117, 241), portret (58), roman (58, 60, 234), romantic (126), subiect (65).

4. Muzică : bariton (79), crescendo (230), muzical (222), primadonă (85), ritm (93, 235), ritmic (84).

5. Plastică și arhitectură : arhitect (192), arhitectură (56), combinație (56), culoare (56), expoziție (72), labirint (228), muzeu (76), nuanță (56, 221), nud (64), perspectivă (136), pictură (72), profil (62, 136), sculptor (78, 240), sculptură (72), statuă (240).

6. Coregrafie : artă coregrafică (240), coregrafic (94), dans (241), a dansa (94), dansatoare (94).

7. Teatru : act (73), actor (79), actorie (74, 82), artist (76, 197), dramă (196), quasiartist (95), mască (63), piesă (73), principal (subst.) (73), rampă (73), scenă (73), spectacol (197), sufler (73), teatru (85), tragedian (82), tragic (123), trupă (73).

III. Terminologie din domeniul economiei (industrie, comerț, finanțe, administrație) : achitare (212), accont (224), acționar (217, 223), afacere (73, 218), alienare (221), anexat (213), anticameră (73), arhivar (77),

armator (58), automobil (218), autoritate (97), balot (73), bancă (212, 217), bancher (221, 231), birocratic (83), birou (212), cancelarie (77), capitală (236), cisternă (42), clasă (218), compartiment (218), concediu (64, 83), contabil (80), contabilitate (80), copist (74), corespondent (223), covertă (73), credit (220), cupon (219), director (62, 212), economie (114, 236), efigie (60), a expedia (213), exploatare forestieră (62), fabrică (92), financiar (218, 222), finanţe (220), forestier (62, 63), funcţiune (64), ghişeu (220), indicator (216), indigen (218), inginer (41), institut (222), interes (64, 71, 223), a interesa (71), întreprindere (62), locomotivă (83), magazin (213), maşină (72), mecanic (78), milion (232), monedă (60, 74), moratoriu (212), notă (213), ocupaţia (71), paragraf (97), paşaport (85, 90), peron (238), post (64), proces-verbal (86), profesional (212), proprietar (236), a protesta (212), provincie (73, 82), raport (58), registru (223), regiune (195), reşedinţă (56), rural (56, 226), serviciu (89, 218), sigiliu (216), a specula (91), subdirector (218), suburbie (240), sucursală (223), şosea (66, 232), şlep (70), transferare (64), tren (212, 237), urbe (83), urgent (213), vagon (218, 239), vagon-restaurant (218), vapor (73, 79).

IV. *Termeni din viaţa socială*

1. Relaţii sociale şi politice : adversar (186), a aparţine (219), ascensiune (195), atitudine (57, 183), avantajos (89), aventurier (81), bloc („masă de oameni”) (63, 72), burghez (58, 197), camarad (82, 192), carieră (73, 83), castelan (212, 225), celebru (232), clasă socială (197), a coloniza (186), contact (220), a conveni (87), curtezană (184, 241), disciplină (85, 236), diplomat (58), diplomaţie (221), a se elibera (132), escortă (231), exil (197), exploatare (63), a fraterniza (81), a guverna (186), instituţie (186), intermediar (92), inutil (127, 227), izolat (197), împărat (75), liber (65), a libera (74), libertate (228), martir (162), ministru (219, 237), neasociere (187), neumanitar (196), ordine (228), a organiza (212, 224), a pactiza (237), paj (74), a participa (60), partid (219), partizan (219), parvenit (218), patriotism (197), politic (219, 224), prefect (76), prestigiu (224), productiv (124), a profita (89), proiect (78), proprietar (58, 74), proxenetism (220), revendicare (162), revoluţie (245), rezistenţă (227), servitor (56, 221), servitoare (59), situaţie (57, 224), social (195), societate (63, 197, 220), somitate (73), *spion (163), a spiona (62, 96), stat (42, 72), suveran (60), şef (56), trădare (162), trădător (110), util (71).

2. Învăţămînt, şcoală : absolvent (71), bancă (41, 61), bibliotecă (226, 229), catedră (41), clasă (41, 42), coleg (73, 82), colegialitate (82), colegiu (44), competitor (187), conduită (132), curs (70), educaţie (184), elev (57), eliminare (72), examen (41, 57, 216), a explica (42, 238), a repeta (222), finele clasei (71), instrucţie (232), a se instrui (72, 226), instruit (232), liceu (41), materie (41), mediocru (70), notă (43), pedagog (72), profesor (57), seminar (70), seminarist (72), a studia (218), studiu (44, 82), şcoală profană (41), universitate (196).

3. Justiţie : act (63), avocat (avocat) (41, 57), anchetă (64), aprod (77), *complice (126), culpabil (43), fraudă (63), inviolabil (186), justiţie (57), magistratură (56), a prezida (57), proces (59, 70), procuror (64), recluziune (75), a redacta (57), sentinţă (57), şedinţă (57), tribunal (66), victimă (71).

4. Religie : apostolat (195), demon (76), destin (69, 118, 222), divin (44, 132), evanghelic (195), fachir (113), fatal (213), fatalitate (91), hieratic (114), hlamidă (195), infern (73), madonă (91, 224), neofit (246), ocult (113), paradis (190), penitență (132), procesiune (212), profetic (162), profetie (197), providență (228, 235), rabin (232), sacerdotal (195), sacru (241), sihastru (240), sinagogă (232).

5. Armată : alarmă (185), arc (77), armură (166), a ataca (186), baionetă (85), bravură (187), caporal (85), cartier general (75), cazon (85), căpitan (79, 188), companie (82), a dezerta (88), dezertare (92), dezerter (92), drapel (81), exercițiu (81), expediție (75, 186), front (84), intendenta imperială (68), matroz (73), militar (81), misiune (89), onor militar (81), *panoplie (124), regiment (81), reglement (81), reglementat (85), sergent major (80), spadă (228), sublocotenent (81), școală militară (81).

V. *Termeni din viața mondenă* : alcovă (220), alee (228), amant (75), amfitrion (63), amic (156, 182), aranjament (212), aventurier (60), bal (220), biman (184), buchet (42), butonieră (222), cabină (86), calorifer (221), canalie (222), canapea (86), cameră (191), camizol (83), capișon (229), capriciu (220), carte ilustrată (77), caschetă (227), chestiune (230), comision (60, 218), compliment (183), conjugal (220, 223), corsaj (224), creatură (42, 183), cupeu (182), dantelă (64, 93), declarație (77), don-juan (220), draperie (76), duzină (60), fotoliu (185), gest (65), ghirlandă (44, 119), gondolă (60), hermină (226), idilă (83), a invita (223), invitare (217), întreținere (60), lux (182), marochin (114), matroană (223), nepermis (43), obligat (184), a ondula (93), pachet (218), parfum (42, 65, 193), a parfuma (63, 224), a patina (233), patinaj (232), pavilion (191), pendulă (237), perspectivă (74), plafon (184), pretenție (74), pretext (60), a prezenta (59, 222), prim-amorez (82), promisiune (212), a promite (216), a provoca (58), a recomanda (62), a se refugia (223), revolver (66, 185, 226), salon (221, 232), salonaș (56), salut (183), scandalos (63), secret (64, 78), serată (220), șampanie (213, 220), tablou (232), telefon (65), telefonic (213), terasă (216), trapeză (191), velură (94), vizită (183).

VI. *Termeni care denumesc atitudini sau stări morale, psihice sau afective* : activitate (71), a admira (61, 93, 195), admirare (148), admirație (192), a adora (195), a se agita (130), amabilitate (56), ambiție (89, 237), aplicație (71), a aprecia (219), atitudine (65), atracțiune (191), brutalitate (72, 220), calități (pl.) (57), a ceda (63), certitudine (64), conduită (226), convingere (167), corupțiune (63), a se decide (126), deciziune (83), devotament (57, 215, 223), dezechilibru (60), a dezgusta (72), deziluzie (72, 83), dezonoare (184), discrețiune (226), desperare (61), dispoziție (62), distincțiune (83), echitate (186), egoism (215), emoție (95, 97, 216), exasperare (69), farmec (62, 113), fermitate (124), ferocitate (228), gelozie (219), generozitate (196, 215), ignorantă (57, 73), implorare (232), a impresiona (218), indulgență (241), infamie (217), a insinua (76, 220), insinuant (62), insinuaire (43, 235), insistență (113), inteligență (70), intențiune (135), a intimida (59), intimitate (58, 224), iritare (57), ironie (86, 116, 222), langoare (65), a manifesta (65), melancolie (62), naivitate (214), neactivitate (238), noblețe (214), obsesiune (43), a obține (90), a oferi (83), onoare (65, 82, 119), a onora (42), pasiune (87), perplexitate (59), persuasiune (96), precauțiune (63), presentiment (182), prestigiu

{42}, a pretinde (215), protestare (239), pseudomilitar (83), a reconstitui {59}, a renunţa (79), a se resemna (224), desemnare (224), resentiment (63), respect (82, 89, 121), a respecta (61, 186), revelaţie (73), reverie (236), sacrificiu (215), satisfacţie (225), seriozitate (82), simpatie (183), simplitate (224), sinceritate (90, 138), solemnitate (93, 195), speranţă (84, 219), a stima (184), stimă (184), stoicism (80), a se studia (221), suavitate (94, 126), subtilitate (216), surprindere (189), a tortura (42), tumult (131), violenţă (84, 95), virtute (220), voluptate (65, 87).

VII. *Termeni care denumesc însușiri*¹¹: absorbit (64), *abundent {58, 116}, activ (238), admirativ (43, 225), adolescent (183), agitat (42, 122, 183), ambițios (214), ambulant (73), amoretat (85), amoros (69), anterior (72), antipatic (62), arhibanal (237), arrogant (182), atent (57, 114, 122), atotironic (189), august (62), banal (58), bizar (184, 234), blazat (183), blond (83), brav (187, 188), brun (58), brusc (60, 83), brutal (244), bucolic (169), calculator (215), capricios (28, 87, 234), captiv (128), clar (195, 214), claustrat (238), compact (97, 120), complet {57, 81, 182}, cochet (89), confuz (196, 230), consolant (189), continuu {224}, corect (224), cristalin (191, 231), culpabil (183), curios (135, 214), *debil (60), degradat (187), dement (96), demn (57), descurajat (60), distructiv (90), devotat (219), dezinteresat (76), discret (56, 218, 230), dispărut (74), disperat (129), distins (245), egal (64, 86), egoist (197), elegant (183, 245), emoționat (122, 216, 234), energetic (219), enigmatic {57}, enorm (235, 245), entuziast (88, 91), exact (213, 236), excepțional (61), exclusiv (87), explicabil (238), extaziat (88), extraordinar (60, 71), fantazia (71), fascinat (87), fatidic (229), favorit (65, 183), feminin (93), fidel (183), fix (220), *fragil (69), franc (61), frecvent (74), friabil (197), galant (63), generos (187, 215), glorios (74), grațios (45), grav (72), himeric (219), *iluminat (130), imbecil (60), imediat (71), imens (197), imensitate (86), impasibil (188), impertinent (84), imprecis (86), impunător (185), inadmisibil (213), inalterabil (193), incalculabil (94), incapabil (69, 185), incomparabil (72), incomplet (72), incrustat (119), indecis (84), indiferent (59), indirect (86), indistinct (94), indolent (65, 69, 91), indulgent (77), inevitabil (96), *inextricabil (42), insolent (85, 91), inteligent (57, 82, 232), interesant (71, 135, 226), interior (227), intim (60, 194, 238), invalid {188}, invizibil (120), ireproșabil (77), iritant (84), iritat (117, 123, 183), ironic (222), isteric (217), încântător (59, 60), laborios (236), libertin {223}, livid (97), major (70), marmorean (87), maxim (43), mediocru {60, 71}, melancolic (83), meschin (83), minor (70), miraculos (129), misterios (70, 191, 227), mobilat (191), monstruos (122), moral (228), naiv {216, 228}, nefast (63), nervos (122), nesentimental (89), nobil (adj.) (57, 87, 216), nocturn (97), obscur (75, 185), observator (72), octogenar (197), omnipotent (80), ondulator (214), onest (223), oportun (237), orientat (65), parfumat (113), particular (89, 212), pasional (60), pasionat

¹¹ Nu am încercat o delimitare mai îngustă în cadrul acestei categorii, fiind aproape imposibil de realizat încadrarea unei însușiri într-o singură subcategorie (însușiri fizice, însușiri psihice sau însușiri umane, însușiri ale lucrurilor). Aceasta, întâi din cauza frecvenței treceri a cuvintului de la un domeniu la altul, apoi din pricina întrebuintării aceluiași neologism nume de însușire în repetate rânduri, dar cu nuanțe semantice diferite sau adesea figurat. Se verifică și pe această cale observația lui Tudor Vianu din *Arta prozatorilor români* privind abundența adjectivelor „culese de obicei din registrul lor paroxistic” (p. 262).

(58, 185), penibil (59), perfid (220), permis (58), pervers (56), placid (193, 244), practic (69, 78, 236), precipitat (66), precis (63, 76), predilect (71), preferat (197), preocupat (222), prețios (92), problematic (188), profund (193), progresiv (57), pur (62, 87), radios (222), realizabil (80), rebel (185), regulat (186), remarcabil (82), respectuos (78), rezistent (73, 217), ridicul (73, 183), riguros (232), robust (182), ruinător (214), satisfăcut (63, 97), secundar (228), seducător (220), senzual (89), serios (183) serviabil (63), sever (41, 63, 182), sincer (78, 222), sinistru (42, 125, 231), sinuos (220), solemn (216), somnolent (190), special (223), splendid (57, 69), stimat (196), straniu (43, 65, 216), stupid (220), suav (42, 193, 222), subtil (65, 128, 160), succulent (182), sumar (57), *sumbru (193), superior (57, 61), suportabil (237), suprem (123, 131, 239), surprinzător (68, 135), șarlatan (63), timid (59), umil (45), uniform (235), vag (43, 120), vast (86, 238), vehement (73, 94), venerabil (42, 223), veros (218), vigoare (83), virgin (94), *voluptos (236), vulgar (244).

La cele de mai sus, adăugăm o serie de cuvinte mai greu încadrabile într-una dintre categoriile semantice fixate. Deși diferite din punct de vedere morfologic (majoritatea verbe, dar și câteva substantive), lexical le apropie o anume trăsătură: mobilitatea, elasticitatea sensului, care face posibilă utilizarea lor în diferite și adesea multiple domenii. (De altfel, prin însuși conținutul său, indicînd o acțiune, același verb poate fi raportat semantic la obiecte cu totul diferite. Or, de cele mai multe ori sensul se definește precis în context și nu izolat.) Asemenea cuvinte sînt: a adresa (82), a asista (93), catastrofă (66), a circula (65), a conserva (76), a consolida (218), a consuma (61, 87, 226), a contesta (222), a continua (80), cursă (186), dezastru (60, 220), a edifica (187), a executa (84), a explora (74), faimă (143), manifestare (183), moment (57, 71), obstacol (131), a obține (70), a permite (60), a preciza (110), a reclama (70), a revedea (65), a rezida (244), a servi (64).

Am întîlnit la Gala Galațion și o creație personală interesantă și deosebit de plastică. E vorba de cuvîntul *temporicid* (după insecticid) cu sens de ceva care „omoară” timpul, care face să treacă timpul mai ușor. Remarcăm și acordarea de sensuri noi unor neologisme: criminal, -ă (indicînd locul crimei) „în odaia criminală” (186).

Din totalitatea neologismelor (1780) existente în materialul investigat, cea mai frecventă parte de vorbire este cea a substantivului. Acesta apare în proporție de 60% (1 066 de substantive), alături de adjectiv în proporție de 28% (500 de adjective), iar verbul, împreună cu adverbul însumînd abia 12%. Dintre acestea, 9% revin verbului (160), iar 3% adverbului (50).

Valoarea acestor date nu se reduce la simpla inventariere numerică; ea constă mai ales în relevarea unor particularități proprii modalităților de exprimare a autorului. Bogăția și frecvența elementului nominal, caracteristice prozei lui Galațion, răspund necesităților intime ale procesului de creație la un scriitor care prin varietatea și cromatica imaginilor atinge măiestria unui autentic minuitor al penelului.

Întrucît în capitolul dedicat limbii lui Gala Galațion din *Arta prozatorilor români* Tudor Vianu se ocupă în exclusivitate de valorile neologismului în proza scriitorului, în cele ce urmează vor fi expuse și

subliniate câteva aspecte noi pe care le oferă investigația și analiza mai amănunțită a elementului neologic din lexicul acestuia.

Verbul neologic, deși redus ca număr în raport cu elementul nominal, aduce prin posibilitățile sale semantice și stilistice un plus de nuanțare limbajului artistic al autorului. Verbele noi apar la Galaction pentru capacitatea lor de exprimare a celor mai subtile nuanțe de mișcare, capabile să comunice cit mai fidel și succint firul narativ al prozei. Aici cităm doar câteva : a asista, a ataca, a circula, a cultiva, a dezerta, a dispărea, a distinge, a executa, a explora, a germina, a imita, a interveni, a libera, a obține, a oferi, a preciza, a redacta, a stabili, a vibra etc. („... mă lăsase pe mine *să redactez* sentința”, p. 57, „Unde de fierbințeală *vibrau* peste biserița adormită”, p. 30).

O parte dintre verbele amintite, printr-o deplasare nu de sens ci de nivel, trec, ca printr-o translație, de la domeniul mișcărilor fizice la cel al reacțiilor umane, imprimând imaginilor un relief neașteptat : „...ușa clasei noastre se deschise și un pilc de școlare *ilumină* sala”, p. 42, sau „...niște brațe pasionate — (...) — *vibrau, argumentau*, înaintea curtezanei zguduite...”, p. 185, „Inimile lor *vibrară*”, p. 129, „Demonul său sufletesc începuse *să-i insinueze* gânduri noi”, p. 76. Numărul verbelor din categoria celor care redau procese specific omeneste este însă mult mai mare și se justifică prin obiectul predilect al investigației la autor : sufletul omenesc. Asemenea verbe sînt : a admira, a adora, a ceda, a decide, a dezgusta, a discuta, a inspira, a interesa, a intimida, a manifesta, a respecta, a renunța, a stima etc.

Adeseori verbul neologic intră în construcții figurate, uneori participînd chiar el cu sens figurat. Astfel, *a replanta* (a duce o ființă într-un alt mediu social) : „...voiau să smulgă, să ducă departe și *să replanteze* într-o altă viață...”, p. 185, sau *a respira* : „De jur împrejurul mănăstirii dealurile păduroase care o strîng la mijloc *respirau* sub soarele ascuțit un abur ușor și albăstrui”, p. 133, alteori coroborînd celelalte elemente în stilizare și figurație. Astfel accentuează nota nostalgică creată de imaginea metaforică a unui trecut al naivităților și al candorilor, ca în pasajul ce urmează : „Ca printr-un pat adînc de ape străvezii, *distîng* și azi, cînd mă aplec și caut în cisterna trecutului, un profil gingaș, mai văzut cîndva în nu știu ce icoană”, p. 42, sau sugerează golul sufletesc și prevestirea unei apropiate nenorociri care urmează unui moment de totală desprindere de realitate : „Cugetul lui popa Tonea, care *suspenda* dureros și nehotărît deasupra Dunării, ca și cum ar fi voit să-i înțeleagă gândul, se ridică în luminoasă și nobilă columnă”, p. 129.

Dacă verbul neologic are la Gala Galaction pe lîngă funcția semantică și valori stilistice, elementul nominal neologic dobîndește prin selecția lui, dar în special prin poziția în frază, toată gama valorilor sintactice și de stilizare. „Cine ar dori — afirmă Tudor Vianu — să refacă procesul stilului neologic al lui Gala Galaction, început acum vreun sfert de veac de doi critici literari, trebuie să ție seama cu ocazia fiecărui neologism în parte de locul lui în context, de vecinătățile lui. Poate că, în felul acesta,

multe din expresiile izbitoare, cită vreme le-am considerat separat, ar dobîndi noi și necunoscute justificări”¹².

Profunzimea notațiilor, relieful și culoarea lor se realizează prin imbinarea cu totul surprinzătoare a cuvintelor, reamintind pe Macedonski sau pe Anghel și dovedind o anumită preferință pentru expresia tare, uneori dură, comună și stilului arghezian. Astfel, în raționamentul complicat și sarcastic pe care îl face Alexandru Teofil¹³ pentru a-și demonstra lui însuși inutilitatea unui mariaj, formula „*infinitul și sinuosul proxenetism al vieții noastre*”, p. 220, caracterizează, fără reticențe, cu violență, decadența unui anumit mediu social.

Alăturînd un termen special, dintr-un domeniu de știință, unui cuvînt ce denumește un sentiment, sau cu un conținut abstract, expresia dobîndește forță, devenind plastică : „*virusul geloziei*”, p. 219, sau „Întu-neric nepătruns stăpînea pretutindeni și rostogolea, ca în aceeași taină *minerală*, și cerul și pămîntul. Într-o parte, un șir de gămălii *fosforescente* înfipite pe aceeași linie, spuneau vag că acolo trebuie să fie Cladova”, p. 120.

Gala Galaction recurge la neologism mai întii pentru funcția lui de precizare¹⁴, pentru capacitatea de a exprima nuanța și de a sensibiliza imaginea, apoi dintr-o anumită înclinație a autorului înspre formula lapidară, care însă adeseori constituie doar nodul unei ramificații verbale sau punctul de plecare al unei explicații mai ample : „*Stranii senzații încercau sufletul meu ! Simțeam în mine ceva plăcut și cald, dar totuși bolnăvicios și vinovat*”, p. 43. Partea a doua nu vine ca o simplă completare, ci ca o tălmăcire a ceea ce s-a exprimat succint anterior.

În proza lui Gala Galaction valorile neologismului evoluează de la nuanțare și plasticizare la potențare și livresc, acesta din urmă dominînd și imprimînd astfel nota caracteristică stilului neologic propriu autorului. În analiza psihologică a eroilor, făcută cu minuțiozitate și subtilitate, utilizarea neologismului contribuie la redarea nuanțată a stărilor și a reacțiilor sufletești. Elemente concrete, de natură materială, asociate într-un anume mod, creează notații ce nu se opresc la simplul efect pitoresc, ci traspun într-o zonă de semnificații mult mai adînci, imaginea vizuală sugerînd trăiri interioare intense. Printr-o astfel de asociere a unor cuvinte cu totul diferite ca sferă semantică redă autorul nuvelei *De la noi, la Cladova*, sentimentul încercat de popa Tonea, cînd, pentru prima dată, o întîlnește pe Borivoje. Intensitatea și spontaneitatea acestui sentiment sînt redată printr-o comparație al cărei livresc se realizează prin întrebuintarea neologismelor : „... o putere *superioară* a coborît pe inimă-i, apăsînd-o cu *farmec* și chemînd din ea un cer și o lume sufletească nemaicrezut de tinere și de înflorite... Așa cum s-ar petrece cu o sămîntă, adormită și închisă, pe care un *fachir* ar pune-o în palmă-i și, *constrîngînd-o* cu vraja unor *insistențe* nepricepute și *oculte*, ar face-o (în cîteva minute) să *germineze*, să crească și să se despletească în foi și în *filamente* și să se încunune, văzînd cu ochii, cu ciorchini trandafirii și *parfumate* !”, p. 113.

Deși frecventă pe alocuri, infuzia de livresc nu e la Gala Galaction ostentativă și aceasta se datorește echilibrului constant al elementelor

¹² Tudor Vianu, *Artă prozatorilor români*, 1941, p. 259.

¹³ Gala Galaction, *op. cit.*, p. 212.

¹⁴ Cf. Tudor Vianu, *op. cit.*

lexicale utilizate, astfel încît relieful imaginilor e dat de alternarea cuvintelor vechi în limbă cu cele noi, într-o perfectă combinaţie. Portretul lui Alexandru Teofil e amplu zugrăvit. Valoarea neologismelor creşte aici prin dubla lor semnificaţie : nuanţează, pe de o parte, analiza, iar, pe de altă parte, trădează ceva din atitudinea uşor ironică a autorului faţă de personajul său, despre care spune : „... avea înfăţişarea voită, şi *consolidată* prin haine bune, a *parvenitului important*. Teofil se îmbrăca totdeauna cu grijă, îşi *studia aparenţele* şi-i plăcea să treacă, prin gloatele de pe Calea Victoriei, falnic şi *superior ca un automobil*”, p. 218. „Era *inteligent*, era muncitor şi trăia în foarfecele *intereselor* pe cel căzut în foarfece, cu acelaşi sînge rece cu care tăia *cupoanele*. Era temut, era *apreciat* şi i se pro-rocea un mare viitor. *Apartinea unui partid politic* — căci altfel toate speranţele lui de viitor *ministru* ar fi fost *himerice* — şi era un *partizan devotat* şi *energetic*”, p. 219.

În descrierea naturii, fără să se remarce printr-o frecvenţă prea mare, dimpotrivă fiind utilizat cu o deosebită cumpătare, neologismul potenţează imaginea, îmbogăţind semantic fraza şi imprimîndu-i o prospeţime viguroasă. În redarea peisajului ce se deschidea privirii călătorilor porniţi să vadă Biseriцута din Răzoare, cuvîntul „cisterna” dintr-un domeniu industrial, care marchează un stadiu avansat al civilizaţiei, constituie elementul de bază al termenului al doilea al unei comparaţii, cel dintîi fiind un fenomen obişnuit al naturii. Prin aceasta, imaginea dobîndeşte autenticitate şi relief : „Soarele turna din vîrfurile brazilor bogăţia-i de foc, ca într-un fund de *cisternă*”, p. 29. Altădată notaţia e nuanţată prin alternarea neologismului-epitet cu o suită de verbe care prin conţinutul lor redau deja caracteristica mişcării : „Şi atunci calea noastră curgea *capricioasă* pe poalele pădurii, sau — azvîrlită dincolo de pîraie — ş o v a i a prin pietrişuri, se p i e r d e a în vadurile limpezi şi tîrziu, cînd locul se lărgea, a j u n g e a iar stăpînă pe malul celălalt”, p. 28. Cromatica diversă a unui colţ de natură de la poalele munţilor, toamna, este sugerată prin folosirea unor neologisme cu conţinut abstract, generale ca sferă, şi nu prin elemente concrete. Procedul oferă posibilităţi şi forţă comunicării : „Deprins cu toamna veştedă din şes, nu puteam să *admir* destul *variaţia* de *culori* şi de *nuanţe*, neprevăzutul de *combinaţii* cu care toamna de sub munţi înveşmînta grădinile şi dumbrăvile, livezile şi pădurile”, p. 56. Se remarcă preferinţa lui Galaction pentru zugrăvirea livrescă a naturii : „Spre răsărit şi spre apus parcul cădea în două părţi, ca două jumătăţi de *labirint* scobit în *marmură*”, p. 228, sau „Dar în atîta noapte adîncă, dreapta, stînga, înainte, înapoi... mureau oricărui înţeles şi se făceau cărbune, în sinul *compactei* şi *universalei carbonificări*”, p. 120.

Imaginile proprii stilului intelectualist se îmbogăţesc în comentariul livresc al autorului, folosit însă cu discernămint şi, ca atare, capabil să strecoare nuanţe subtile şi discrete ale opticii lui.

În întregul tablou al dansului flăcărilor pe locul comorii descoperite de Constantin, abundenţa neologismelor e justificată de livrescul viziunii, în care surprinde însă caracterul eterogen al sferelor semantice de unde au fost preluaţi termenii. Viziunea, în ansamblu coregrafică, nu conţine decît patru termeni aparţinînd acestui domeniu, şi anume : *dans*, *dansator*, *coregrafic* şi *ritm*, restul neologismelor imprimînd prin sensul lor propriu sau figurat nota de fantastic dominantă în întreaga imagine şi prefigu-

rind efectul terifiant exercitat asupra eroului : „Era un *dans* cu *ritm* și cu înțeles, în această viorie colcăire de *dantelă*. Fiecare flacăra *ondula* ca vie, fiecare țîșnătură albastră revărsa o *formă feminină*, cu brațe ridicate, cu păr fluturător, cu sini *virgini* și goi. Și toate aceste flăcări-fecioare țîșneau, *dansau* și se întâlneau mereu, pe *curbe convergente*, în același punct, în care brațele lor se înnodau pentru o horă de două-trei învîrtituri. Cădeau apoi toate în *velura* spumegîndă și *indistinctă* și se individualizau din nou, după cădere, ca să facă și să refacă *tiara* lor *coregrafică* și plină de *safire*. Iar în acest joc al lor cită *suavitate*, cîte destăinuri ! — Dar după șapte-opt *tiare*, în loc de fecioare *dansatoare*, ieșiră din *lava* albastră niște flăcări lungi și drepte ca niște *gladii*. În loc de *tiară*, aceste *gladii* se repeziră și încheiară *brusc* o *piramidă* de *lame militare*, care străluci o clipă și se năruî în *lavă*. În clipa următoare, flăcările *gladii* refăcură *piramida* și apoi iar și iar, ca la comandă”, p. 93—94.

O mărturie în plus a caracterului livresc-intelectualist al stilului lui Gala Galaction credem că o constituie și presărarea pe alocuri a unor nume proprii de persoană din mitologie (Diana, Venera), din istoria umanității (Marius, Cleopatra), sau a unor nume de mari gînditori și artiști : Balzac, Alphonse Daudet, George Enescu, Ibsen, Epicur, John Stuart Mill, Socrate.

Lucrarea de față nu și-a propus să prezinte exhaustiv problema neologismului în creația lui Gala Galaction, ci doar să releve unele trăsături ale limbii lui, rezultate din utilizarea în mod original a neologismului în opera unui scriitor care a contribuit în mod substanțial la dezvoltarea stilului artistic al limbii literare românești.

Decembrie 1965

Institutul pedagogic de 3 ani
Cluj, Piața Victoriei 13

ASPECTUL STRUCTURAL ȘI GRAMATICAL AL METAFOREI ÎN POEZIA LUI V. ALECSANDRI

DE

FELICIA ȘERBAN

Element stilistic relativ tîrziu¹, metafora presupunea dezvoltarea gândirii umane pînă la capacitatea de a sublinia calitatea unui obiect prin comparație cu un altul, pe care vorbitorul îl consideră posesor al acestei calități într-o formă superlativă, comparația fiind exprimată prin identificarea celor două obiecte, fără a se pierde conștiința deosebirilor dintre ele². Continuînd să evolueze, o dată cu limba și gândirea, metafora poate diferenția, studiată diacronic, treptele lor ascendente. Privită din punct de vedere sincron, ea este în măsură să stabilească anumite deosebiri între stilurile limbii, iar pe planul creației literare — să caracterizeze stilul unui scriitor.

În această „comparație condensată”³ termenul asociativ poate fi ales dintr-un cîmp larg de posibilități, în funcție de sensibilitatea autorului, de raportul în care se află rațiunea și imaginația în modul lui de gândire⁴; de aici decurge rolul metaforelor și comparațiilor ca factori de puternică individualizare artistică⁵. În realitate însă, cîmpul posibilității de alegere este limitat, datorită mediului de viață și sferei de cunoștințe a vorbitorului — pe de o parte — și celor cărora li se adresează (ceea ce condiționează înțelegerea metaforei) — pe de altă parte —, constituindu-se astfel o stratificație pe stiluri și în cadrul fiecărui stil, iar în timp — pe epoci. Totodată, intrînd în circulație, metaforele își exercită influența asupra vorbitorilor, stabilindu-se anumite linii tradiționale. În versurile: *Cine știe, cine știe... De-oi videa încă vrodată Munții tăi răsunători Ce cu-o frunte înălțată Se pierd falnic printre nori* (Alecs. 62⁶), sau *Duce-m-aș la cele maluri*

¹ Cf. T. Vianu, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, ESPLA, 1957 p. 28—37.

² Idem, *ibid.*, p. 19.

³ G. Esnault, *L'imagination populaire. Métaphores occidentales*, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1925, p. 31.

⁴ Cf. A. Darmesteter, *La vie des mots*, Paris, Librairie Ch. Delagrave, 1887, p. 66.

⁵ Cf. M. Cressot, *Le style et ses techniques*, ed. IV, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1959.

⁶ Alecs. = V. Alecsandri, *Poezii*, București, Editura Cartea Românească, 1922.

Ce oglindă fruntea lor În poeticele valuri A frumosului Bosfor (Alecs. 105), Alecsandri creează variante ale metaforei de tipul *creștet* (al muntelui) cu sensul de „vîrf, înălțime”, adică ceea ce Ch. Bally numește „images ra-jeunies”⁷.

Prin urmare, studiul metaforei în opera unui scriitor ar necesita raportarea la situația ei în limba și literatura vremii respective. Dar, deoarece pentru Alecsandri nu dispunem de o asemenea analiză a creației predecesorilor și contemporanilor lui, am recurs la poezia populară, care poate constitui un jalon important pentru un poet pe care ea l-a interesat și influențat⁸. Aducerea ei în paralelă este în același timp de natură să ne faciliteze munca de clasificare, oferindu-ne formele cele mai simple și mai clare⁹.

Clasificarea de față a materialului are în vedere două criterii :

a) Structura particulară a metaforei, ca provenind dintr-o comparație¹⁰.

b) Categoriile și raporturile gramaticale în care este înfățișată¹¹ (căci metafora nu este un cuvînt, ci „o relație între două noțiuni”¹²), avînd și ele valori stilistice¹³.

Deoarece unele aspecte ale metaforei își au originea în particularități ale comparației, le vom trece sumar în revistă pe acestea din urmă, în măsura în care sînt utile pentru obiectul studiului nostru.

Comparația și metafora

1. *Comparația este constituită, explicit sau implicit, din trei elemente : obiectul despre care se vorbește, calitatea comună și obiectul reper, considerat ca prototip al acestei calități*¹⁴. Expresia gramaticală cea mai simplă a termenilor comparați este substantivul, iar a trăsăturii comune, pe baza căreia se stabilește comparația, este adjectivul sau locuțiunile corespunzătoare lui : *Galben ca făclia de galbenă ceară... Groz-acum zăcea*¹⁵ (Alecs. 11) ; *Ochii-s negri ca neghina, Gura-i dulce ca smochina* (Hodoș, 50¹⁶). Termenul al doilea poate fi o repetare a celui dintîi, cu alt sens sau cu referire la alt domeniu : *Tătari... Cu ochi mici ca ochi de ciur* (Alecs. P. P. 77¹⁷).

⁷ *Traité de stylistique française*, vol. I, ed. II, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuch-handlung, 1921, p. 200.

⁸ Necesitatea unui material bogat ne-a obligat să nu ne limităm la culegerile cele mai apropiate în timp de vremea lui Alecsandri. De asemenea, culegerile utilizate de noi nu au toate aceeași rigurozitate științifică. Concluziile vor trebui să fie deci foarte prudente, ținînd seama de indicația bibliografică a fiecărui citat.

⁹ Cf. R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, p. 236.

¹⁰ Cf. și P. Toma, *Notes pour une description structurale de la métaphore poétique*, în *Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, vol. I, 1962, p. 185—207.

¹¹ Cf. Christine Brooke-Rose, *A Grammar of Metaphor*, Londra, 1958.

¹² Richardo Senabre Sempere, *Lengua y estilo de Ortega y Gasset*, Salamanca, 1964, p. 128.

¹³ Cf. și N. I. Barbu, *Sintaxa limbii române după metoda istorico-stilistică*, București, 1945.

¹⁴ M. Cressot, *op. cit.*, p. 51.

¹⁵ Repetarea calificativului pentru a intensifica impresia este caracteristică pentru stilul poetului. Cf. și T. Iliashenko, *Limba și stilul poeziei lui V. Alecsandri*, Chișinău, Edit. „Știința”, 1961, p. 75.

¹⁶ Hodoș = E. Hodoș, *Poezii populare din Bănat*, Caransebeș, 1892.

¹⁷ Alecs. P. P. = V. Alecsandri, *Poesii populare ale românilor*, București, 1866.

2. Paralelei obiectelor i se poate adăuga o paralelă a stărilor sau a acțiunilor atribuite lor¹⁸, tot pe baza unei însușiri comune, prin repetarea aceluiași verb (*Fug cum fuge-o rîndunică... Și se duc voincii, duc.* Alecs. 10), prin subînțelegerea lui (*Stau ca o piatră în nemișcare*¹⁹. Alecs. 42), sau prin introducerea unui alt verb, constituindu-se astfel o comparație-propozițiune (*Așa merge de frumos Pare că serie pe jos.* Cu cît cînt, 213²⁰).

Calitatea comună se întrevide uneori mai vag (*Veniți, năluciri scumpe... Ca paseri călătoare la cuibul înflorit.* Alecs. 34) și poate cădea pe un plan cu totul secundar, mediator al comparației rămînînd însuși verbul²¹: [*Părul*] *pe frunte-i strălucea Și-n mici valuri se-ncrețea, Ca valuri de-a grîului La suflarea vîntului* (Alecs. 22).

3. Calitatea care prilejuiește comparația poate fi proprie pentru ambii termeni (*Mărioara, Florioara... Albă ca o lăcrămioară... Era sprintenă, ușoară, Ca un pui de căprioară.* Alecs. 22) sau proprie pentru un termen și figurată pentru celălalt (*Un cal... Negru ca păcatul greu.* Alecs. 3; *Ca floarea de cîmpie Inima în piept să-ți crească.* Alecs. 5 — aici comparația stabilindu-se prin raportarea expresiei *a-i crește cuiva inima* (de bucurie) la sensul propriu al verbului *a crește*; *Așa stă inima-n mine ca și pasărea pe spine Gata să zboare în lume.* Cu cît cînt, 125). Asemenea comparații includ și o metaforă.

4. Comparația se exprimă fie integral, cu prezența tuturor termenilor (*Părul... negru ca nori de ploaie.* Alecs. 6), fie eliptic, subînțelegîndu-se calitatea comună (*Ochișori ca murele.* Cu cît cînt, 224; *Așa merge din călcîie Ca o peană pe hîrtie.* Cu cît cînt, 213; *Așa-mi pasă de-o drăguță Ca și codrului de-o frunză.* Cu cît cînt, 357). Prezența explicită a calității comune aduce claritate, uneori însă în dauna adîncimii: *fața ca zorile* (Flori alese, 257²²) sugerează mai mult, lasă mai multă libertate fanteziei decît *fața rumenă ca zorile*, unde caracteristica este redusă la o singură trăsătură, față de primul exemplu, care implică și ideea de prosperitate.

5. Studiind metafora prin raportare la comparație, vom regăsi tipurile corespunzătoare acestor categorii, dar și un criteriu de clasificare: gradul apropierii de comparație. Dacă în versul *Fața ta, hîrtie albă* (Vasiliu, 108²³) nu-i lipsește metaforei decît adverbul pentru a redeveni comparație („fața ta ca hîrtia albă”, adică „fața ta albă ca hîrtia”), pentru metafora *zarea vieții* (Alecs. 99) procesul este mult mai complicat: stabilirea unei analogii pe de o parte între *viață* și *pămînt*, iar pe de altă parte între *viitor* și *zare* — „ceea ce se află în fața noastră, în depărtare (depărtare înțeleasă, o dată temporal și altă dată spațial), dincolo de care nu mai putem străbate cu privirea”; rezultatul acestei operații ar fi o exprimare greoaie lipsită de avantajul conciziei. Din acest unghi de vedere se poate stabili o ierarhie a metaforelor.

¹⁸ Cf. și P. Dumitrașcu, *Artă comparației și a epitetului în poezia lui G. Coșbuc*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series philologia, 1964, fasc. 1, p. 102.

¹⁹ Alecsandri are o deosebită preferință pentru exprimarea prin locuțiuni adjectivale sau adverbiale, construite din astfel de substantive denumind stări, calități etc. și precedate de prepoziții.

²⁰ Cu cît cînt = *Cu cît cînt, atîta stînt.* Antologie a liricii populare, București, EPL, 1963.

²¹ Cf. P. Toma, *op. cit.*, p. 204.

²² Flori alese = *Flori alese din poezia populară.* Antologia poeziei lirice, București, ESPLA, 1960.

²³ Vasiliu = Al. Vasiliu, *Cîntece, urături și bocete de-ale poporului*, București, 1909. Textele din această culegere nu le-am reprodus în scrierea fonetică a originalului, ci interpretate.

Clasificarea metaforelor

I. Un prim grup de metafore îl constituie cele în care se exprimă atât cei doi termeni comparați (T_1 fiind cel propriu, iar T_2 cel figurat), cât și calitatea comună, care mediază comparația (C).

A. C exprimat printr-un adjectiv.

1. T_2 = nume predicativ.

a) C = atribut : *Altul zice* : „Eu în țară Fost-am o cumplită fiară (Alecs. 104); [Calu] -i locustă săritoare (Alecs. P. P. 129).

b) C = complement circumstanțial de relație, legat de T_2 prin prepoziția *de*, constituind împreună o formă a superlativului absolut : *Dorul mîndriei și al meu E piatră-n pămînt de greu* (Cu cit cînt, 267). La Alecsandri, o asemenea situație apare într-o comparație : *De-aș avea vro șapte frați Toți ca mine de bărbați* (Alecs. 4).

2. T_2 = atribut.

a) T_2 = apozitie : *Ciro, Cirolină, ... Rumână călină* (Vasiliu, 22²³). Calitatea comună poate fi exprimată printr-o serie sinonimică : *Eu, mic atom în lume, pierdut, neînsemnat* (Alecs. 344)²⁴.

— T_1 și T_2 apar în ordine inversată : *Întînderea-albăstrie, Nemărginit safir, O! mare, scumpă mie...!* (Alecs. 257), C fiind prepus, ca determinant al unui alt sinonim.

— C se referă cu unul din sensurile sale la T_1 și cu altul la T_2 : *Domnița, scump odor* (Alecs. 87); *Maică, rădăcină dulce* (Ant. lit. pop. 50²⁵).

— C acoperă numai parțial baza comparației, subînțelegîndu-se și alte trăsături comune între cei doi termeni : *Măi bădiță, strugur bun* (Jarník-Bîrs. 12²⁶); *Avem feciori, tineri brazieri* (Flori alese, 448); *Două surioare, Albe lăcrămioare* (Alecs. 14) — albe, dar și delicate : *Sînteți fragede și albe, Ca iubita vieții mele* (Alecs. 34), spunea Alecsandri despre aceste flori într-o altă poezie; le-a folosit des ca termen de comparație, ca simbol al gingășiei, fără a mai da cheia metaforei : *Ce spui, dragă surioară? ... Tu, frumoasă lăcrămioară* (Alecs. 5).

3. T_2 = atribut substantival prepozițional.

a) Un substantiv la sensul propriu indică, în situații similare, materia : *ie de tulpă*. Metaforic însă, el formează al doilea termen al comparației : *față albă de tulpă* (= fața albă ca tulpă. Teodor. 812²⁷).

b) Atributul indică locul : *De-aș avea o puiculiță Cu flori roșii pe guriță* (= guriță roșie ca florile. Alecs. 3).

B. C exprimat printr-un substantiv cu prepoziție.

— T_2 = apozitie : *Ochii tăi, luceferi cu tainice luciri* (Alecs. 194).

C. Contextul comun e exprimat printr-un verb.

— T_2 = apozitie : *Gîndăceii smălțuiți Strălucesc, vie comoară* (Alecs. 140).

— Verbul poate avea valoarea figurată față de unul dintre termeni : *Inima, dulce privighetoare... Cîntă iubind* (Alecs. 93).

²⁴ Ordinea citatelor este dată începînd cu cele mai simple.

²⁵ Ant. lit. pop. = *Antologie de literatură populară*, vol. I, București, Edit. Acad., 1953.

²⁶ Jarník-Bîrs. = I. Jarník și A. Bîrseanu, *Doine și strigături din Ardeal*, București, 1885.

²⁷ Teodor. = G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, București, 1885.

D. C exprimat printr-o propoziție.

1. T_2 = apozitie : *Ochii tăi, struguri din vie... Cu ochii să mă-ndulcesc* (Teodor. 302).

2. T_2 = nume predicativ : *Dragostea-i un soare Care luminează calea scurtei vieți* (Alecs. 66. Propoziția atributivă este și ea figurată față de primul termen și cuprinde o altă metaforă — *calea vieții*).

II. Metafore în care este exprimat primul termen și calitatea comună, termenul al doilea, identic cu cel dintîi, fiind sugerat printr-un atribut substantival cu prepoziție, indicînd apartenența : *Copiliță, drăguliță, Cu sîn alb de porumbiță* (Alecs. P. P. 206).

III. Metafore în care trăsătura care mijlocește comparația se subînțelege, fiind exprimați numai cei doi termeni comparați.

A. C este ușor identificabil, presupunînd de obicei unul sau mai multe adjective.

1. T_2 = nume predicativ : *Gura ta-i fagur de miere* (Jarník-Bîrs. 21); *Dinții ți-s mărgăritar* (Jarník-Bîrs. 20); *Drăguliță... Să fii naltă, trestioară* (Alecs. P. P. 381); *Ți-ăș zice... Că ești pasăre voioasă* (Alecs. 60); *Latina gîntă e regină Între-ale lumii gînte mari* (Alecs. 93).

2. T_2 = atribut.

a) T_2 = apozitie : *Copile, flori de aur* (Alecs. 268); *Vulcanul bătrîn Etna... Sehastru ce cunoaște al globului mister* (Alecs. 147).

— Apozitia este termenul propriu : *Pe cîmpul luptei să ai de făclie O lampă cerească, o stea argintie* (Alecs. 110).

b) T_2 = atribut substantival prepozițional, constituind un epitet : *gurița de zahar* (Vasiliu, 169); *fața de trandafir* (Jarník-Bîrs. 30); *fața de bujor* (Alecs. P. P. 51); *față de crin* (Alecs. 17); *șopîrlă de smarald* (Alecs. 141); *cer de plumb* (Alecs. 191).

— T_1 devine, formal, determinantul lui T_2 , prin inversiune : *o rujă de nevăstă* (Cu cît cînt, 324); *un bujor de căpitan* (Alecs. 247); *o surioară de bărdiță* (Alecs. 3); *un rai de grădină* (Alecs. 116).

c) T_1 = atribut substantival genitival : *al iubirii soare* (Alecs. 34).

d) T_1 și T_2 se află în propoziții diferite : *Sînt zîne ce se scaldă în fragedele zori?... Nu-s zîne, dar copile* (Alecs. 141).

— Termenii constituie o serie sinonimică²⁸ : *Trecut-au pe aice cutremur sfîrmător, Potop trimis din ceruri cu foc pedepsitor? Nici aprigul cutremur, nici flacăra cerească, Dar au trecut urgia și ura omenească* (Alecs. 95).

B. Contextul comun constă dintr-o idee dificil de exprimat în toată profunzimea ei. Metaforele din această categorie au grade diferite de complexitate, începînd cu cele mai simple — din poezia populară (unde sînt, de altfel, destul de rare) — spre cele mai complicate, pe măsura apropierii de poezia modernă. Creația lui Alecsandri se situează pe o treaptă intermediară între acești poli. Fără a ne obliga la o anumită expresie, metaforele lui sînt totdeauna clare, iar decodajul nu produce dificultăți.

1. T_2 = nume predicativ sau complement : *Gura [ți-e] pahar de cliștar* (Jarník-Bîrs. 20); *În blîndul luceafăr am un înger blînd* (Alecs. 64); *A noastră fericire Schimba întreaga lume în leagăn de iubire Și vremea trecătoare în lanț de sărutări* (Alecs. 39); *Nouri... lunecă sub soare, clădînd un lanț de munți* (Alecs. 137).

²⁸ Cf. T. Vianu, *Sinonime, metafore și grefe metaforice la Tudor Arghezi*, în „Limba română”, XII, 1963, nr. 4, p. 347–348.

2. T_2 = apozitie : *Secerea, crai nou de moarte* (Alecs. 146); *Norii de zăpadă, Lungi troiene călătoare adunate-n cer grămadă* (Alecs. 131); *Radul din Calomfirești, Zmeul Țării Românești* (Alecs. P. P. 196); *Stăpîne, lumina mea, Nu trage simbria mea, Mince-ți casa pustia* (Flori alese, 89).

— Apozitia este termenul propriu : *Oaspeții caselor noastre, cocostîrci și rîndunele* (Alecs. 130).

3. T_1 = atribut substantival apozitional : *cunună de mustăcioară* (Flori alese, 82); *hobot lung de nori* (Alecs. 330); *troiene de-a dușmanilor oase* (Alecs. 161); *rai de fecire* (Alecs. 36).

4. T_1 = atribut substantival genitival : *al poeziei plai ideal* (Alecs. 274); *ceața sărăciei* (Flori alese, 446).

— Cheia metaforei este uneori sugerată printr-un verb, care nu formează însă contextul comun : *Se vestejește floarea frumoasei tinereți* (Alecs. 71); *Cît vom fi încă purtați prin lume De valul vieții, de-al soartei vînt* (Alecs. 63).

5. Cînd acest verb se interpune sintactic între cei doi termeni, T_2 devine complement : *farul de lumină al lunii devine luna își aprinde farul tainic de lumină* (Alecs. 133).

6. Termenii comparați se află în propoziții diferite : *Iarba crește-n calea lor Și domnița... Vesel calcă pe covor* (Alecs. 87).

7. T_1 și T_2 sint propoziții sau fraze : *Pe cîmpul Tinechiei... Răsărit-au florile O dată cu zorile? N-au răsărit florile, Ș-au dus Costea oile* (Alecs. P. P. 54); *Unde sînt bărbatii... Să-și apere pîrinții, nevestele și pruncii? Cînd suflă grea furtună... ah! unde sînt stejarii?* (Alecs. 163).

IV. Metafore în care este exprimat numai termenul propriu (T_1), cel figurat fiind sugerat printr-un determinant (D_1), derivat al termenului cu care se efectuează comparația :

1. D_1 = verb : *Fulgeră săgeata-n vînt* (Alecs. 10); *Înstelați pe frunte cu mîndre cicatrice* (Alecs. 327); *Treptat cîmpul se umbrește sub a brazdelor desime* (Alecs. 138).

2. D_1 = adjectiv : *inimă putregăioasă* (Vasiliu. 137); *zîină... cu glasul aurit* (Alecs. 129).

V. Metafore în care este exprimat termenul figurat (T_1), însoțit de un determinant (D_2) care sugerează termenul propriu, fiind un derivat al lui : *leagănul ceresc* (Alecs. 38).

VI. Metafore în care este exprimat termenul propriu (T_1), însoțit de un determinant figurat (D_2), care se referă la un termen de comparație implicat.

A. Determinantul constituie însuși contextul comun.

1. D_2 = atribut substantival prepozițional : *O jale fără margini, un dor fără hotar* (Alecs. 37), în ambele metafore substantivul precedat de prepoziție are sensul de „nesfîrșit, nemărginit”, care se referă la primul termen sub aspectul său temporal, iar la al doilea — sub cel spațial. Înlocuirea lui prin locuțiuni indicînd caracteristici spațiale generează aici metafora .

2. D_2 = complement de mod.

a) D_2 exprimat prin adverb : *voios răsună clinchete de zurgălăi* (Alecs. 131); *lupii... privesc duios* (Alecs. 232).

b) D_2 exprimat prin substantiv precedat de prepoziție : *Vîntul cu turbare Suflă* (Alecs. 13); *Tîmpul trece cu-n zbor neobosit* (Alecs. 35).

B. C este subințeles.

1. D_2 = verb.

a) T_1 = subiect: *Mindra seceră la grâu, Năframa-i arde la brîu* (= năframa e roșie ca focul care arde. Cu cît cînt, 398); *Ochi-ți ard și-ți arde fața Ca garoafa dimineată* (Alecs. P. P. 46); *Glasu-i se îngheață* (Alecs. P. P. 49).

b) T_1 = complement: *Mi-a uscat viața* (Cu cît cînt, 472); *Ciocoiul... de fală se dezbracă* (Alecs. 6).

2. D_2 = substantiv.

a) T_1 = subiect; D_2 implică ideea unei acțiuni: *lovirea soartei* (Alecs. 92); *ale razei dezmiardări* (Alecs. 87).

b) D_2 = atribut substantival prepozițional: *Cucule, ochiut de pește* (= ochi rotund ca ochiul de pește. Densus. 129²⁹); *ochișori de porumbică* (Alecs. 3); *picioare de gazele* (Alecs. 90); *mijlocu-ți de-albină* (Alecs. 194); *baschiri sălbatici... cu ochi de ciur* (metafora se realizează în acest ultim exemplu pe baza a două sensuri ale cuvîntului *ochi*. Alecs. 191).

3. D_2 = adjectiv (epitet metaforic): *suflet uscat* (Cu cît cînt, 524); *ochi vestezi* (Alecs. 273). Epitetul realizează un transfer de senzații (*cîntic dulce*. Alecs. P. P. 224; *suspin amar*. Alecs. 37), personifică prin atribuirea de calități specifice omului (*Dunărea... coboară maiestoașă*. Alecs. 340; *ceasul trist de noapte*. Alecs. 56; *steluțele uimite*. Alecs. 89; *luna zîmbitoare*. Alecs. 87) etc.

VII. Metafore în care este exprimat termenul figurat (T_2), însoțit de un determinant care îi indică valoarea figurată (D_2).

1. D_2 = adjectiv: *adîncul umed plai* (= marea. Alecs. 70); *floare cerească* (= steaua. Alecs. 106); *luceafăr pămîntesc* (= Maria cea frumoasă. Alecs. P. P. 182).

2. D_2 = atribut substantival genitival: *a nopții regină* (= luna. Alecs. 35); *stea dulce și iubită a sufletului meu* (Alecs. 99).

3. D_2 = atribut substantival prepozițional indicînd:

a) materia: *munți de spumă* (= valurile. Alecs. 108); *viscolul de foc* (= bălălia. Alecs. 173);

b) posesia: *Păsărea de munte, cu salbă pe frunte, Cu salbă de flori* (Alecs. 17);

c) apartenența: *Un luceafăr... Cu chip dulce, femeiesc* (Alecs. P. P. 182);

d) locul: *focul de la inimioară* (Vasiliu, 112); *dulci porumbele Pe față de crin* (Alecs. 17); *harpele din stele* (Alecs. 46).

VIII. Metafore în care este exprimat numai termenul figurat. Decodarea se poate realiza în două moduri:

A. Cu ajutorul contextului: *Pe deasupra ochilor Trasă-i peana corbilor* (Jarnik-Bîrs. 136); *Plugul lasă-n urmă-i, în verdea bătătură O rană lungă, largă* (Alecs. 349); *Ei poartă pe-a lor frunte, pe brațele lor groase Și-n piepturi brazde multe, hieroglife sfînte Cu paloșul săpate, ce spun și-aduc aminte De lupte urieșe, de fapte glorioase!* (Alecs. 167). În poezia *Steluța*, imaginea iubitei se realizează printr-un șir de asemenea metafore: *Stea dulce și iubită a sufletului meu; blîndă mult duioasă și tainică lumînd; dulce dezmiardare a sufletului meu; frumoasă îngerelă cu albe aripioare*

²⁹ Densus. = O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915.

(Alecs. 33). De multe ori însă, dacă luăm în considerare un context suficient de larg, constatăm că avem de-a face cu un alt tip de metaforă³⁰, în care este reprezentat și termenul propriu : *Lucește oțel de săbii goale și ochi de lei, de vulturi, de leoparzi sălbatici... Ei s-ațint cu jale și se opresc cu ură Din zarea-nflăcărată pe lagărul vecin și tot românul-n suflet pe sufletu-i se jură Cu-al dușmanilor sînge să stingă-al țării chin* (Alecs. 167); *Un furnicar de moarte ce aprig se-ncețase, Un iad grozav de demoni, sălbatici, fioroși (Asaltul din Dumbrava roșie. Alecs. 174); Un înger mîhnit (în prima strofă din Bersalierul murind. Alecs. 114); Trista lui iubită (în finalul poeziei. Alecs. 115).*

B. Metafora poate fi înțeleasă și în lipsa contextului, atunci cînd, prin frecvența întrebuintare, s-a constituit ca simbol cu sens cunoscut al unei noțiuni : *Pentru tine, rujă plină, N-am nici somn, N-am nici odihnă; Pentru tine, rujă creată, N-am nici somn, n-am nici viață* (Jarník-Bîrs. 16); *Acel ce vrea să-nhațe Sporul nostru și lumina, Nouă se ne lase tîna* (Flori alese, 450); *Scumpă Moldovă... Lasă-mă-a plînge ranele tale* (Alecs. 102); *Voi ce stați în adormire... N-auziți prin somnul vostru acel glas triumfător* (Alecs. 75); *Românul cu-a sa mîină rupe lanțul de robie* (Alecs. 58).

Metaforele în care este exprimat numai termenul figurat pot înlocui :

1. Un substantiv : *Am iubit un trandafir, Dușmanii l-au pus la bir* (Alecs. P. P. 275); *lunca pudruiată cu mărunt mărgăritar (= promoroaca. Alecs. 132).*

2. Un adjectiv, substantivul care servește ca termen de comparație aflîndu-se într-o locuțiune. *Tu ești în primăvară, Pe țărături înflorite, Iar eu plecat sînt către seară Pe cîmpuri vestejite* (Alecs. 277).

3. Un verb : *Ferice De cine-și închide aripile-aice, Ca fluturul vesel pe floarea de crin* (Alecs. 117).

4. O propoziție : *Draga mea lumin-aprinsă, Nu fu zîuă cîn'să stinsă* (Flori alese, 51); *Timpul i-a pus [lui Ștefan] coroană de-argint* (Alecs. 170); *Țara nu-i departe... Raiul înflorește în sufletul meu* (Alecs. 64).

IX. Metafore interferente

Spre deosebire de categoriile precedente, acest tip de metaforă presupune mai mulți membri, care formează perechi de termeni comparați, exprimîndu-se numai termenul propriu al unei perechi (T_1), asociat cu unul sau cu ambii termeni ai celeilalte perechi (T'_1 și T'_2). În versurile : *Seara primăverii caldă Cu dulci lacrimi ne scaldă* (Alecs. 121), seara este personificată, iar roua este comparată cu lacrimile.

A. Metafore în care sînt exprimați T_1 , T'_1 și T'_2 : *O! soare fără umbră... Tu dai un dulce farmec la flori și la copile, Ce sînt a tale fiice* (Alecs. 344).

B. T_1 și T_2 sînt exprimați prin substantive, iar T'_2 este sugerat printr-un verb din aceeași familie : *Dobroge... te-mbrobodeai cu ceața* (Dobrogea este personificată, iar ceața este comparată cu o broboadă; poezia aparține folclorului nou. Flori alese, 446); *[Rîul] cu drag încinge un... viteaz regat* (Alecs. 341).

³⁰ Cf. P. Toma, *op. cit.*, p. 200.

C. Metafore în care sînt exprimați numai T_1 și T'_2 .

Asociația termenilor se poate realiza prin :

1. Legătură genitivală : *malul tristei veșnicii* (Alecs. 67); *zarea vieții* (Alecs. 99); *al vremii pas necurmat* (Alecs. 42).

2. Legătură prepozițională : *vălul de noapte* (Alecs. 110); *îmnuri de broaște* (Alecs. 59).

3. Legătură prin intermediul unui verb : *Luna-i îmbrăcată-n ceață* (Cardaș, 102³¹); *Scumpe suvenire...-n suflet tipărite* (Alecs. 35).

— În unele metafore se interferează mai multe comparații : *Fiare... de pradă Ce luna giulgiuiește cu alba ei zăpadă* (Alecs. 204).

X. Metafore convergente

Includem în această categorie două sau mai multe metafore succesive, care exprimă împreună o idee, în forma unei alegorii : *Eu, tare-odinioară, vechi arbor al Lekiei, Pierdut-am frunzi și ramuri sub vîntul vijeliei* (Alecs. 177); *Din ramura plăpîndă a tinerimii tale, O, țara mea duioasă ! au mai căzut o floare!...* (Alecs. 64). În poezia populară este exprimat, pentru claritate, și al doilea termen al fiecărei metafore : *Satu-i mare, fete-s multe. — Hei, mamă, ceru-i mare, stele-s multe ; Da(r) ca luna, Nu-i nici una. Ca luna de luminoasă A mea mîndră-i de frumoasă* (Vasilu, 98).

XI. Grefe metaforice

Sub această denumire Tudor Vianu încadra metaforele în care autorul „nu se mulțumește cu simpla substituție metaforică. El o prelungește pe aceasta prin alte metafore adiacente”³². În clasificarea de față am diferențiat metaforele convergente de grefele metaforice, păstrînd în această ultimă categorie numai acele metafore în care substituția principală este complinită de alți termeni figurați, care o dezvoltă în noi imagini, constituind un fel de ramificații ale ei ; în cazul metaforelor convergente, legătura dintre ele este de interdependență. Grefele pot îmbina metafore de diferite tipuri : *Bahlui... Ce dormi chiar ca un pașă pe patul tău de glod* (Alecs. 59); *Cînd flăcăi și fete vor secera la vară, În valuri mari de aur să-noate rătăciți* (Alecs. 139).

Din această clasificare rezultă existența unor categorii comune ale metaforei în poezia lui Alecsandri și în cea populară, și a unor tipuri, mai complexe, în care poezia populară nu este reprezentată³³. Firește că, în afară de acestea, studiarea comparativă a metaforei în poezia lui V. Alecsandri și în cea populară poate pune în lumină și alte aspecte asupra cărora ne propunem să ne oprim cu un viitor prilej.

³¹ Cardaș = Gh. Cardaș, *Cîntece poporane moldovenești*, Arad, 1926, p. 102.

³² *Sinonime, metafore și grefe metaforice*, p. 350.

³³ Categoriile de metafore pe care le-am întîlnit în poezia populară dar nu și la Alecsandri nu le-am menționat aici.

Materialul cuprins în poezia lui Alecsandri ne-a condus la acest sistem de clasificare, ce caracterizează un aspect al metaforei lui și completează, în același timp, imaginea structurii metaforei în general³⁴. Credem că aplicarea aceluiași sistem în cercetarea metaforei unui alt scriitor sau poet nu numai că ar releva de asemenea date referitoare la stilul acestuia, ci ar întregi mai mult această imagine.

Ianuarie, 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară,
Str. E. Racoviță, 21, Cluj

³⁴ Un procedeu asemănător a utilizat Bodo Müller în studiul *Gongoras Metaphorik, Versuch einer Typologie*, Wiesbaden, 1963. Cartea nefiindu-ne încă acum accesibilă, informația o deținem dintr-o recenzie semnată de José M. Navarro de Adriansens, apărută în „Romanistisches Jahrbuch”, Hamburg, XIV, 1963, p. 363—366.

DIN PREOCUPĂRILE LEXICOGRAFICE ALE LUI TIMOTEI CIPARIU (II)

DE

PIA GRADEA

În partea întâi a acestui articol, publicată în „Cercetări de lingvistică”, V, 1960, p. 73, am analizat câteva pagini dintr-un manuscris al lui T. Cipariu, cuprinzând un „glosar” de cuvinte și forme extrase din *Baladele* lui V. Alecsandri și din poeziile publicate în revista „Bucovina”. În rândurile care urmează prezentăm un alt manuscris, aflat în Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, deosebit de important pentru cunoașterea proiectelor lexicografice ale lui T. Cipariu, strâns legate de concepția sa lingvistică. Asupra preocupărilor lexicografice ale lui T. Cipariu s-a insistat până acum prea puțin. A. Viciu¹ și Șt. Mănciu-lea² amintesc, ținând seama de bilanțul făcut de Cipariu însuși în ultimul număr al „Archivului” (p. 785)³, despre această latură a activității sale, dar nu aduc contribuții noi. M. Seche⁴, în seria de articole referitoare la lexicografia românească, demonstrează, prin numeroase amănunte, că secolele trecute au fost bogate, atît în lucrări lexicografice, cît și în încercări și proiecte de dicționare, totuși nu menționează pe T. Cipariu, deși pentru acesta întocmirea unui dicționar al limbii române a constituit multă vreme o preocupare principală.

În urma transformărilor adînci din viața socială, politică și culturală a țărilor românești din secolul al XIX-lea și cel precedent, procesul de îmbogățire și de perfecționare a limbii române literare a căpătat un ritm

¹ În „Unirea” (Blaj), XV, 1905, p. 214.

² *Timotei Cipariu gazetar*, Brașov, 1942, p. 31 (Extras din „Gazeta Transilvaniei”).

³ „Archivul pentru filologie și istorie” — „Archiv”.

⁴ *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I—XII, în LR, VIII, 1959, nr. 6, p. 3—19; IX, 1960, nr. 1, p. 67—78; nr. 2, p. 78—89; nr. 4, p. 66—75; X, 1961, nr. 1, p. 58—67; XI, 1962, p. 190—201, 318—327, 674—680; XII, 1963, p. 86—98, 360—370; XIII, 1964, p. 35—40, 517—523.

deosebit de rapid, deși a variat de la o provincie la alta, de la un scriitor la altul ⁵.

Problema limbii literare a fost amplu dezbătută la începutul secolului al XIX-lea mai ales în Ardeal și își avea izvorul în lupta pentru drepturile poporului român și ale limbii române. În aceste împrejurări, problema principală care se punea era crearea unei limbi literare unitare a întregului popor român. Mijloacele utilizate pentru realizarea acestei importante probleme au fost foarte variate. Nu numai la noi, dar și în alte țări europene, s-a considerat că această menire o au în primul rind gramaticile, cu regulile lor precise și dicționarele ⁶.

Timotei Cipariu, unul dintre exponenții cei mai de seamă ai ideilor culturale și literare ale vremii, care s-a bucurat de un mare prestigiu mai ales în Ardeal, nu a rămas străin de preocupările legate de cultivarea și îmbogățirea limbii ⁷.

Programa „Archivului” cuprinde ideile sale conducătoare referitoare la limba română: „discutarea originii limbii române, a ortografiei, a gramaticii, a lexicografiei și a tot ce ține de filologia limbii române”.

Fiind la curent cu frământările din celelalte țări europene referitoare la aceste probleme, Cipariu considera că pentru români primordială era problema ortografiei. Ea trebuia să contribuie la ridicarea limbii române la nivelul celorlalte limbi culte din Europa și în același timp urma să arate originea latină a limbii noastre ⁸, mult contestată în acea vreme. În consecință, atingerea acestor scopuri trebuia să se realizeze prin adoptarea principiului etimologic în ortografie.

Paralel cu această preocupare, cercetările lui Cipariu s-au îndreptat spre întocmirea unei gramatici și a unui dicționar. Pasionat cercetător al limbii noastre vechi, bun cunoscător al limbii latine ⁹, al graiurilor și dialectelor limbii române, Cipariu și-a extins cercetările la compararea limbii române cu limbile romanice (italiana, provensala, spaniola și franceza). Plecînd de la principiul comparativ-istoric, el a avut intenția să întocmească o *gramatică* și un *dicționar* ¹⁰, dar nu a ajuns să realizeze nici una dintre aceste lucrări.

Cea dintîi lucrare de gramatică pe care a publicat-o, *Elemente de limba romana dupa dialecte și monumente vechi* (Blaj, 1854), are numai caracter istoric ¹¹; *Compendiu de gramatică a limbii romane* (Blaj, 1855) este un extras pentru uzul școlilor din lucrarea precedentă și prezintă fenomenele descriptiv ¹², iar *Gramatica limbii romane* (*Analitica și Sintactica*,

⁵ B. Cazacu, *Probleme ale studierii lexicului limbii române*, SCL., XIII, 1962, p. 1; S. Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 410.

⁶ G. Ivănescu, *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea*, în I.R., IV, 1955, p. 22–23.

⁷ „Archiv”, 1867, p. 3–5.

⁸ „Organul luminării”, 1848, p. 314 și 320; cf. și D. Macrea, *Timotei Cipariu*, în I.R., IV, 1955, nr. 2, p. 8.

⁹ Conform cu precizările din „Archiv”, p. 81, cunoștea alit latina clasică, cît și pe cea antică și populară.

¹⁰ Cf. „Archiv”, 1867, p. 82.

¹¹ *Ibid.*, p. 83.

¹² Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 757; D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, p. 71 și 72.

bună parte și comparată”¹³. Numeroasele informații de ordin istoric și comparativ din această lucrare ne dovedesc că Cipariu dispunea deja la acea dată de un bogat material lexical în vederea unei gramatici istorico-comparative. Greutățile materiale pe care le întâmpină la tipărirea lucrărilor l-au făcut, fără îndoială, să renunțe la elaborarea gramaticii proiectate și să utilizeze la întocmirea gramaticii cerute prin concursul organizat de „Societatea Academică Română” materialul lexical istoric-comparativ adunat.

Dicționarul urma să cuprindă „tot cât va fi cu putință autorului din partea etimologiei și a limbii”¹⁴. Ideea alcătuirii unui dicționar istoric-comparativ și etimologic al limbii române s-a conturat la Cipariu foarte curând după începerea cercetărilor sale de limbă, la vârsta de aproximativ 21—22 de ani (1826—1827)¹⁵. Aproape cu treizeci de ani mai târziu, vom găsi în periodicele vremii dovada intențiilor sale în această direcție. Astfel în „Foaia pentru minte, inimă și literatură”¹⁶, în rubrica *Literariu*, el anunță următoarele :

„Încetînd « Organul », în carele suscrisul începuse a desfășura principiile unei raționale Ortografii și Gramatici românești, pre temeiori, precum crede, solide și necesare, etimologice-istorice — înceta deodată și firul cercetărilor sale istorico-critice după uzul comparativ al dialectelor și după cele mai vechi documente lit. românești. Nevînd însă, ca aste cercetări să rămînă fără consecvență în Cîmpul literaturii române, se determina după reconstruirea materialului pierdut prin fatalitățile timpurilor trecute, a aduna rezultatul acelor cercetări într-o Gramatică și un Dicționar. Gramatica aflîndu-se parată în manuscris atît în limba românească cît și în cea latină, înștiințarea pentru prenumerare și tipărirea celei în limba românească e cuprinsă în cercurariul episcopesc nr. 1047, (care onor. redacțiune a Gazetei e rugată a-l publica (Vezi foaia nr. 45).

Cea cu text latin va urma mai târziu.

Iar Dicționarul latino-românesc și româno-latinesc, numai de cît după tipărirea Gramaticii înștiințate. Dicționarul în partea latină va fi lucrat după Forcellini, Quicherat, un Ms. vechi românesc a lui Corbea, etc.; iar în partea românească după documentele vechi românești pînă acum nefolosite.

Fautorii [sic] literaturii românești sînt rugați cu toată reverența a ajutori cu a sa benevoiență aceste întreprinderi.

Blaj, 3/15 Novembre 1853

T. Cipariu”.

Prin urmare, Cipariu avea intenția să publice două dicționare, unul latin-român și altul român-latin.

Fără îndoială că prin dicționarul latin-român el urmărea să pună la îndemîna românilor cele mai complete izvoare ale vremii pentru a putea adînci cercetările privitoare la originea latină a limbii române. Utilizînd

¹³ Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 758.

¹⁴ „Archiv”, p. 84, notă.

¹⁵ *Ibid.*, p. 81.

¹⁶ An. XVI, 1853, nr. 46—47, din 25 noiembrie, p. 346.

opera cunoscutului lexicograf italian Egidio Forcellini (1688—1768)¹⁷, cel mai complet dicționar al limbii latine, intitulat *Lexicon totius latinitatis*, care a servit de model timp de două secole, și a lingvistului francez L.-M. Quicherat, *Dictionnaire latin-français* (Paris, 1844), în care sînt coordonate și completate lucrările celor mai importanți autori de dicționare latine: Estienne, Gessner, Forcellini etc., intenția lui Cipariu era să dea filologiei românești un instrument de lucru dintre cele mai moderne. A treia lucrare lexicografică de care urma să se folosească Cipariu era *Dicționarul latin-român* al lui Teodor Corbea¹⁸. Această lucrare, rămasă de altfel în manuscris, era cel mai vechi dicționar românesc de acest fel și traduce dicționarul latin-maghiar al lui Szeneci — Molnár Adalbert, ediția din 1611¹⁹.

Dicționarul român-latin al lui T. Cipariu, după cum s-a văzut, trebuia să constituie o operă originală. Deși Cipariu afirmă că dicționarul a rămas numai în stare de proiect²⁰, lucrurile nu se prezintă tocmai așa. Printre volumele din biblioteca sa se află un exemplar din *Dicționarul de la Buda*, compactat în trei volume, avînd intercalate între pagini foi albe. Înregistrat de N. Comșa²¹, el poartă titlul: *Completări și adnotări la Lexicon-românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu quare de mai mulți autori în cursu a treizeci și mai multor ani s-a lucrat* (Blaj, cca. 1850).

Felul în care este compactat *Lexiconul de la Buda* ne face să ne îndoim că el a fost destinat unor simple adnotări sau completări. Aspectul îngrijit pe care îl are ne demonstrează că acest exemplar era menit să asigure o muncă lexicografică²² importantă, organizată și ordonată. În legătură cu sistemul utilizat de Cipariu în adunarea materialului lexicografic trebuie să amintim că At. M. Marienescu, recenzînd, în „Gazeta Transilvaniei” (1857, p. 398), *Dicționarul român-german* al lui Polizu, recomandă „literaților”, pentru ușurarea muncii de redactare a noilor dicționare, un procedeu identic cu cel întrebuintat de T. Cipariu. De altfel este știut că *Lexiconul de la Buda* a fost utilizat atît la întocmirea dicționarului lui Fr. Diez²³, cit și al *Dicționarului limbii române* al lui Laurian și Massim²⁴.

Observațiile lui N. Comșa asupra textului *Lexiconului de la Buda* sînt următoarele: „Timotei Cipariu, după caracterul scrisului, a făcut adausurile și adnotările sale, care tind mai mult spre lămurirea etimologiei cuvîntului și a sensului său în construcția limbii române, și mai puțin în celelalte limbi. Adnotările nu se fac și asupra textului, ortografiei și dia-

¹⁷ Apreciat de Cipariu ca „cel mai copios (dicționar) în citate de autorii clasici („Archiv”, p. 184).

¹⁸ *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, scris la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea.

¹⁹ Cf. Göbl L., *A magyar szótáriróadalomhátsá az oláhra* (Extras din „Nyelvtudományi Közlemények”, vol. XLVIII), Budapest, 1932, p. 47.

²⁰ „Archiv”, p. 84.

²¹ În *Manuscrisele românești din Biblioteca centrală din Blaj*, Blaj, 1944, sub nr. 292.

²² I. Breazu a văzut în dosarele cuprinzînd corespondența lui Cipariu din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, proiectul foi de titlu și chiar macheta unui articol din acest dicționar, dar deocamdată noi nu am reușit să-l găsim.

²³ *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprachen*, ed. I, Bonn, 1853 și urm.

²⁴ Cf. *Analele Societății Academice Române*, București, 1869, p. 117, și „Archiv”, p. 184. Societatea punea la dispoziția fiecărui membru care colabora la *Dicționarul limbii române* cîte trei exemplare din *Lexiconul de la Buda*. De altfel, mai tirziu, Societatea Academică Română, după publicarea primei ediții a dicționarului său, dorea să distribuie membrilor săi 300 de exemplare din această lucrare, intercalate cu hîrtie albă, pentru întocmirea unei noi ediții (*ibid.*, vol. I, p. 215).

logului, studii ale lui Petru Maior publicate în fruntea dicționarului". N. Comșa a sesizat faptul că pe Cipariu l-a interesat numai materialul lexical din această lucrare, el nu și-a dat însă seama ce urmărea Cipariu prin numeroasele citate din limbile romanice și din limba latină, reproduse pe foile albe introduse în *Dicționarul de la Buda*, precum și prin numeroasele explicații date în limba latină.

Din studierea materialului cuprins în aceste foi am ajuns la concluzia că *Lexiconul de la Buda* urma să servească drept bază la elaborarea celui dicționar istoric-comparativ și etimologic al limbii române, cu explicații în limba latină, care fusese anunțat în „Foaia pentru minte”.

Răsfoind paginile manuscrise am constatat un fapt deosebit de interesant. Pe aceste pagini mai apare scrisul a trei „mîini” pe lângă cel al lui Cipariu, ceea ce ne face să credem că lucrarea trebuia să fie, cel puțin pentru adunarea materialului, întocmită în colaborare. (Alăturat dăm în facsimil o pagină scrisă de Cipariu, și o pagină cu cele trei „mîini”). Mai numeroase sînt, după notele lui Cipariu, cele făcute cu un scris mai îngrămadit și mai puțin înclinat. Acest colaborator derivă, în general, cuvintele din limba greacă și îl preocupă în special numele de plante. El întrebuințează aceeași metodă de lucru ca și Cipariu. Cuvîntul-titlu e dat cu litere chirilice, explicațiile sînt în latină, fără să fie însă date și citate (fig. 2). Urmează apoi „mîna a doua” care scrie cu litere latine. Ortografia întrebuințată de acest colaborator corespunde sistemului ortografic preconizat de Dimitrie Boier, profesor la gimnaziul din Blaj, în lucrarea *Un plan de a scrie limba românească cu litere latinești*, apărută la Sibiu în 1841²⁵. (A se vedea p. 66/a, 90/a, 110/a, 132/a etc.) (vezi fig. 3.) Acest colaborator nu traduce cuvintele. Într-un singur caz dă corespondentul german, iar în altul cel german și cel latin. Articolele scrise de „mîna a doua” sînt grupate numai pe jumătatea din dreapta sau din stînga a paginii. A „treia mînă” (fig. 4) respectă de obicei felul de redactare a *Lexiconului de la Buda*. Cuvîntul-titlu este scris cu litere latine, după care urmează, în cele mai multe cazuri, același cuvînt scris cu chirilice și apoi traducerea în limba maghiară și germană. Uneori al treilea colaborator dă și corespondentele din limba italiană (p. 188/a, 189/a), iar dintre textele vechi utilizează *Psaltirea de la Iași*, 1648 (p. 14/a).

Înainte de a ne ocupa mai detaliat de conținutul paginilor intercalate trebuie să rezolvăm întrebarea referitoare la timpul cînd a început și cînd s-a încheiat munca la această lucrare.

N. Comșa apreciază că notele în discuție au fost scrise în jurul anului 1850. Ținînd însă seama de afirmațiile lui Cipariu, că ideea unui dicționar l-a urmărit încă din tinerețe²⁶, o dată cu primele sale studii asupra textelor vechi, aceste însemnări pot fi mult mai vechi. Dar apelul apărut în anul 1853 și publicat în „Foaia pentru minte”, ne arată că în acest an lucrarea a căpătat un nou imbold datorită, foarte probabil, apariției în același an a dicționarului lui Fr. Diez. Tot din acest apel rezultă că publicarea dicționarului trebuia să aibă loc destul de curînd. Totuși adunarea materia-

²⁵ Pentru identificarea sistemului ortografic pe care îl utilizează această mînă, a se vedea Romulus Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice și latine în scrierea limbii române*, ed. II, București, 1894, p. 174.

²⁶ Vezi cele spuse la p. 4.

ariaimb, agra benedicta, a hieu ayiaqua.
 ayp. a lad. azitig.

Fig. 2. — „Mina” intli (p. 8/a)

coifu. Fr. cufia, sufia. Fr.
 coeſſe Hamb. it. ſublu.
 dar calantica. — Fr. coeſſe. in toie
 intielesurila vine, in quare vine
 Rom. coifu ad: elu e cu coifu in
 capu. ſeu pelea lui ſta qua
 coifu pe cap. ſeu alinta pe
 trupu. adeckhe quându e deſpâr
 tina de cora carne. — ſeu
 queva acoporementa, — ſeu
 queva unalta de porinu quada
 qua cu laciul.

Fig. 3. — „Mina” a doua (p. 132/a)

Diacon, zaktz, jaceo, ſekken iſ lingua
 Ital. giaco.
 Diece, zete, decem tã, zafun,

Fig. 4. — „Mina ” a treia (p. 188/a și 189/a).

lului continua încă și în anul 1855, pentru că la cuvîntul *aceră* (p. 2/a) e citat un abecedar apărut în acest an ²⁷.

În anul 1858, G. Bariț, într-o scrisoare adresată redactorului „Foi pentru minte, inimă și literatură” ²⁸, intitulată *Către filologii noștri. Despre un dicționar etimologic*, susține cu tărie necesitatea alcătuirii unui astfel de dicționar. Scopul urmărit prin publicarea lui era fixarea limbii literare „în forme, în materie (lexic) și în fonetica ei”. El nu putea fi atins decît prin alcătuirea unui dicționar sau „vorbariu” etimologic, care trebuia să fie tezaurul întregii limbi românești și în același timp trebuia să arate originea și rostirea cuvintelor. Realizarea acestei opere i se pare o „problemă înfricoșată” ²⁹ din cauza pregătirilor și a cunoștințelor care se cer celor care o redactează. Totuși sînt „patru bărbați carii de 20—30 de ani fac neconținute pregătiri pentru adunarea tezaurului limbii”, dar nu le dă numele. Ne întrebăm dacă acest articol, scris în anul 1858, nu se referă tocmai la dicționarul lui Cipariu și dacă nu avea menirea de a stimula atît pe autori, cît și publicul, pentru a se prenota în vederea achiziționării dicționarului proiectat. Numărul colaboratorilor corespunde „mîinilor” de pe manuscrisul lui Cipariu. Făcînd socoteala anilor de cînd Cipariu a conceput acest dicționar (1827—1828), putem spune că ei coincid de asemenea cu cei amintiți de Bariț. Ceea ce surprinde este faptul că Cipariu nu amintește cu nici un prilej intenția sa de a întocmi această lucrare în colaborare cu alte persoane. S-ar putea însă ca la data cînd a publicat anunțul să fi renunțat la munca în colaborare, ajutorul dat de cei trei colaboratori nedînd, poate, rezultatele dorite ³⁰. Multe dintre cuvintele introduse mai ales de „mîna a treia” sînt șterse de Cipariu, iar cuvintele culese de celelalte „mîini” au fie etimologia greșită, fie definițiile incomplete, stîngace. În general ele nu corespund concepției de lucru a lui Cipariu.

Aproape zece ani mai tîrziu, nu mult după apariția *Arhivului* (anul 1867, p. 84), el precizează că dicționarul a rămas numai în proiect ³¹.

Avînd în vedere felul cum se prezintă materialul pe care îl studiem, vom încerca să înfățișăm întii observațiile noastre în legătură cu notele de pe textul *Lexiconului de la Buda* și numai în al doilea rînd pe cele referitoare la textul de pe foile intercalate. O asemenea metodă de lucru ne va permite, credem, să putem stabili principiile după care urma să fie întocmit dicționarul lui Cipariu.

²⁷ Este vorba de *Abecede roman*, de Dr. Wassits, Viena, 1855. Acest abecedar nu a fost încă semnalat în bibliografiile existente și nu este amintit nici în lucrările monografice referitoare la Pavel Vasici.

²⁸ An. XX, nr. 12, p. 52—54, nr. 14, p. 61—63.

²⁹ „Foaia pentru minte”, p. 53. T. Cipariu, vorbind de dicționarul său se înspăimîntă ca și Bariț în fața greutăților pe care le prevede într-o lucrare de acest fel: „Astă greutate, ce o presimțeam și de care ne înfioram, ocupațiunile multiple, mă determinau a diferi tot mai încolo elaborarea definitivă a materialului adunat” („Archiv”, p. 82).

³⁰ Printre informațiile pe care le dă în legătură cu publicarea *Analectelor literare* (1858), în care se plînge că „nu a aflat destulă ajutorîntă din partea celor ce ar fi fost în slăre a mă ajutama întru adunarea materialului alaturii op” se vede limpede că Cipariu a dorit să se folosească de colaboratori, cel puțin pentru extragerea materialului („Archiv”, p. 84).

³¹ „Dicționarul promis și amintit aci, a rămas numai în proiect, din cauze ce nu se pot enumera aici”.

Referitor la modificările de pe însuși textul *Lexiconului de la Buda*, constatăm că numeroase articole sînt șterse cu creion roșu (pînă la pagina 92) sau cu cerneală neagră (de la pagina 121—131), ceea ce ne arată că ele urmau să fie scoase din dicționar. Aceste indicații apar numai în primul volum și ajung pînă la pagina 131. Articolele tăiate sînt nume de orașe, nume de țări, nume de ape, nume de persoană, nume de luni (*aprilie, august*), împrumuturi și neologisme, indiferent de origine: *abeceda, abladă* 'magazin, prăvălie', *arestant* etc. din germană; *ambituș* etc. din maghiară; cuvinte referitoare la biserică: *apostol* (cu derivatele), *amvon, arhanghel, arhiepiscop, anaforă, azimă, avatie, 'abatie'* etc.; *acord, adagiu, alabastru, apoplezie; argilă* etc. Tot așa e șters cuvîntul *fonari* (cf. *fânari*, apud DA 'învechit și arhaic', din ngr. *fanari*) introdus de una din cele trei „mîini” (p. 223/a).

Sînt și alte cuvinte peste care s-a tras cu creionul. Acestea credem că trebuie puse în altă categorie. Astfel probabil că *acariu, afurisanie, cădă-resc, coade* 'grăunțe sau curături de sub ciur' (LB), *căloi* etc., trebuiau să apară în corpul articolelor *ac, afurisi, cadă, coadă, cal* etc., ca derivate. Această presupunere ne-o sprijinim și pe faptul că încercările de articole aflate atît în manuscrisul cercetat (de ex. *ală*), cît și în alte manuscrise³², ne arată că dicționarul urma să fie redactat pe familii de cuvinte. Aceste notări nu s-au efectuat prea riguros nici măcar la litera A, unde ele sînt mai numeroase. Astfel nu au fost șterse nume ca *Armenia, Beci* 'Viena', *becian*. Același lucru îl putem spune despre neologismele care încep cu litera B: *bal, bancă, bancrot, bancut, bandă, baron* etc.

De la pagina 81 apare un nou fel de a nota, de exemplu alături de cuvintele: *cădelniță, cădesc* 'tămîiez' se dă indicația *lit.* [liturgic?], cu creion roșu.

Paginile introduse ulterior cuprind cuvinte neînregistrate în *Lexiconul de la Buda* sau aduc modificări articolelor din această lucrare³³. Observațiile noastre referitoare la aceste pagini sînt următoarele:

1. De la început trebuie să remarcăm că spre deosebire de *Lexiconul de la Buda*, în care cuvintele-titlu sînt scrise cu litere latine și numai în al doilea rînd cu chirilice, Cipariu le așează tocmăi invers. Cunoscînd tendința latinizantă a sistemului său ortografic, acest fapt trebuie interpretat ca o dovadă a întîietății pe care o dădea aspectului fonetic al cuvintelor, aspect care apărea mai evident prin scrierea chirilică decît întrebuițînd ortografia sa latinizantă.

2. De asemenea, în articolele redactate de Cipariu, cuvintele sînt traduse numai în limba latină, corespondentele în limba maghiară și germană caracteristice *Lexiconului de la Buda* fiind neglijate. Tot așa explicațiile în legătură cu diferitele cuvinte, modificările fonetice ori de sens sînt făcute numai în limba latină.

³² Manuscrisul 277 b, de exemplu, cuprinde două încercări de redactare a unor articole de dicționar: cuvintele *scaun* și *scîndură*, pentru care schema este: cuvîntul-titlu, cu forma de plural, indicațiile gramaticale, etimologia, atestarea în italiană, apoi explicarea modificărilor fonetice din cele mai vechi timpuri. Urmează în sfîrșit sensurile și formele diminutive ale cuvintelor.

³³ Introducerea lor este semnalată pe textul *Lexiconului de la Buda* cu o linie sau cu o cruce, dar nu consecvent.

3. Primul volum din *Lexiconul de la Buda*, compactat în felul descris mai sus, cuprinde cele mai multe înregistrări. Cu cât ne apropiem de sfîrșitul lucrării, ele se împuținează.

4. Cuvintele sînt inegal tratate. Pentru unele se dau mai multe citate, pentru altele mai puține sau, uneori, cuvintele sînt numai semnalate ori au altă grupare decît în *Lexiconul de la Buda*.

5. Pe de altă parte, cuvintele de origine latină, sau considerate de el de origine latină, au numeroase atestări din autorii latini (probabil după Forcellini), din latina medievală (după Du Cange) și din limbile romanice (pentru unele nu se dă izvorul). Pentru apropierea cu dialectele italiene sînt citați Bianchi, Mainati și Monti (p. 45/a, 76/a etc.)³⁴.

6. Atît pentru cuvintele înregistrate în *Lexiconul de la Buda*, cît și pentru cele introduse de el se dau un număr destul de însemnat de citate din toxtele vechi. Cărțile bisericești din care a extras materialul lexical, notate prin siglele întrebuițate de altfel și astăzi, sînt următoarele (le înșirăm în ordinea numărului de citate care apar în manuscris): *Biblia de la București* (1688) (prescurtat B. B. sau Bibl. B.); *Pentateuc*, Geneza, 1581 (Pent. Gen. I); *Noul Testament de la Alba Iulia*, 1648 (N.T. Alb.); *Psaltirea de la Alba Iulia*, 1651; *Psaltirea de la Iași*, 1680 (utilizată de altă mînă, nu de a lui Cipariu); *Pravila mică de la Govora*, 1640; *Pravila de la Tîrgoviște*, 1652 și *Mărgăritul de la 1746*³⁵.

7. Pentru a lămuri sensul cuvintelor românești extrase din textele vechi, foarte adeseori se alătură textul sau cuvîntul grecesc corespunzător, de ex.: *adaug* (gr. ἄσκησις): și *Dmnul adause pre Iacob*, (B. B., XLII. 10); *adauș* (gr. ἀποσέδρα): *iată eu mă mării și adaos înțelepciune preste toți carii fură înaintea mea în Ierusalim*, B. B., Eccl., I, 16; *în ziua aceea au adaos dmnul pre iisus înaintea a tot neamul lui israil* (II, 9, id.) (gr. ἄσκησις); *adeiu*, -a [?] ³⁶ 'tremur' (gr. ἐσάλλομεν): *am rumt eu hainele mele și adiam*, *ibid.*, *Esz.*, IX, 5 (p. 4/a); *aua* < lat. *uva*: *că s-au copt au* (gr. ἄσκησις), N[oul] T[estament de la] Alb.[a Iulia], f. 314, r., Apos., XIX, 18 (p. 40/a).

8. La pagina 17/a Cipariu înregistrează sensul cuvîntului *amări*, întrebuițat numai regional, precizînd și localitatea din care a fost cules: *amărăsc, rău mă amărăsc cătră cineva = mă plîng cu amar*, Hațeg, Sălașul de jos (astăzi sat în raionul Hațeg, reg. Hunedoara).

9. Pentru precizarea sensurilor cuvintelor sînt folosite numeroase proverbe și zicători³⁷.

10. Uneori cuvîntul e tradus în limbile latină și franceză, avînd alături sinonimul românesc: *abia* (adv. din *a* și *bie* 'vix, a peine, a nevoie'), dar se dă și corespondentul span. *abes*, urmat de citate din această limbă.

Cuvîntul *însă* (p. 23/a) e comparat cu vîr. *ains*, pentru care se dă un lung citat din *Dictionnaire de l'Académie française*.

³⁴ Despre bibliografia de care dispunea Cipariu în legătură cu studiul comparativ al limbilor a se vedea I. Breazu, *Studii literare*, II, p. 252 și „Archiv”, p. 118.

³⁵ Datările și titlul complet al lucrărilor le-am dat, în unele cazuri, după lista de cărți vechi publicată de Cipariu în „Archiv”, p. 88.

³⁶ Semnul întrebării e pus de Cipariu.

³⁷ De ex. s. v. *afă* (p. 7/a), se dă proverbul *tîrî, pîrî, afă de cîlî = se zice celui ce vorbește nimica de treabă*; numai într-un fir de *afă* au stat = pușin de nu s-a întîmplat; *ating* (p. 39/a): *l-am atins, l-am atins la bubă, i-am atins punga* etc.

11. Se fac completări referitoare la istoria unui cuvînt. De ex. pentru *ban* 'pecunia' a utilizat datele furnizate de J. Fr. Miller în Appendix ad. *Catalogum numorum hungaricae ac Trniae instituti Szechenjani* (Pestini, 1810), date care îl duc la aceleași concluzii ca și cele din DA etc.

Analizînd articolele introduse de Cipariu constatăm că nu sînt definitiv redactate și constituie mai mult o culegere de material. Astfel la *abia* (p. 2/a) se dă întîi indicația gramaticală, după care urmează etimologia și locuțiunile adverbiale. Numai la sfîrșit se dau atestările în limbile romanice. Cuvîntul următor : *abur*, -i nu are indicații gramaticale. Alteori indicațiile gramaticale apar după cuvîntul scris cu litere latine etc., în general însă se poate stabili că derivatele trebuiau să fie așezate la sfîrșitul articolelor (cf. *ață*, p. 2/a etc.).

Nu insistăm asupra etimologiilor date de Cipariu. În privința lor aprecierile făcute pînă acum trebuie menținute. În multe cazuri a izbutit să dea explicații corespunzătoare, de ex. pentru *abia* (< *a* și *bia* < lat. *vix*), *corastă* (< lat. *colustra* sau *colostra*, p. 139/a)³⁸, *chingă* (< lat. *cingo*, lat. veche *clingo*, cf. și *cingula* pentru *cingulum*), p. 115/a, *creț* 145/a, *creri* 146/a etc., alteori ele sînt greșite : *baligă* < *cabalica* 44/a etc. *Beteag* și *chip*, cuvinte de origine maghiară, sînt derivate, cel dintîi din lat. *batizare* (compus din *beta* + *lachano*) și al doilea din *clipeum*, cu sensul 'imagine' 115/a etc.

Ceea ce trebuie să reținem din analiza materialului cules de Cipariu în aceste volume este că dicționarul său se deosebea esențial de *Lexiconul de la Buda*. În primul rînd nu trebuiau incluse numele de orașe, numele de riuri și de persoană. De asemenea nu trebuiau să fie cuprinse în dicționar neologismele, indiferent de origine.

Pentru cuvintele de origine latină, Cipariu dă atestări din cele mai vechi documente și dacă e posibil încă din latină, făcînd apropieri cu limbile neolatine. Pe lîngă atestările din documente intenționa să culegă și forme întrebuintate regional, uneori cu precizarea localității din care a fost înregistrat, precum și izvoare contemporane (cf. *Abecedarul* lui Pavel Vasici).

În primul volum al *Lexiconului de la Buda* studiat, la pagina 145 se mai află intercalată, între text și foaia albă compactată, o foaie volantă. Textul scris de mîna lui Cipariu pare să fie mai nou avînd în vedere culoarea cernei și caracterul scrisului, în același timp articolele de pe această pagină dovedesc altă concepție de lucru. Astfel cuvînt-titlu este scris cu litere latine, urmează apoi cuvîntul cu caractere chirilice. Sensurile sînt date în limba latină, franceză, germană și maghiară. Prin urmare este vorba de un dicționar poliglot de tipul *Lexiconului de la Buda*, fără citate din autori, dar pe lîngă cele trei limbi latina, germana și maghiara, el mai introduce și o limbă romanică de mare circulație, franceza. Locul ei trebuia să fie imediat după limba latină. Această foaie ne îndreptățește, credem, să presupunem că la un moment dat Cipariu s-a gîndit să alcătui-

³⁸ Apud DLRM *corastră* < lat. **colastra* (= *colostra*).

CONSIDERAȚII MATEMATICE ASUPRA BOGĂȚIEI VOCABULARULUI *

DE

ILEANA NEIESCU, AURELIA STAN și IOAN I. STAN

În ultimii ani punctul de vedere statistic a găsit o aplicație interesantă în studiul vocabularului artistic, metoda statistică oferind un aparat de măsurat și de analiză precis. Studiul statistic al stilului înseamnă stabilirea unor caracteristici obiective ale stilului, care devin o componentă importantă a criticii literare, alături de caracteristicile mai mult sau mai puțin subiective, date de metodele tradiționale.

Caracterizarea cantitativă a unui text se poate face sub diferite aspecte. Unul dintre acestea este „bogăția vocabularului”, introdus în cercetare de P. Guiraud ¹.

După cum se știe, un text prezintă două caracteristici cantitative : pe de o parte *lungimea* textului, dată de numărul total de cuvinte, repetate și nerepetate, pe de altă parte *vocabularul* textului, dat de numărul cuvintelor distincte ² utilizate. Vocabularul unui text este caracterizat pe lângă numărul cuvintelor distincte și de distribuția lor, dată de frecvența cu care apar în text.

Cercetările statistice au arătat că cu cât lungimea unui text este mai mare, cu atât este mai mare, mai *bogat* și vocabularul textului. Vocabularul crește, însă, mai lent, mai încet decât lungimea textului, raportul lor nefiind constant. Pentru a ilustra cele spuse am numărat un text de 25 000 de cuvinte (lungimea textului), împărțit în 5 eșantioane, valorile găsite fiind trecute în tabelul 1.

Vocabularul unui text este, însă, reflexia „lexicului” mintal al autorului, adică al ansamblului de cuvinte de care dispune un autor pentru compunerea textelor. Lexicul unui autor poate fi, însă, mai bogat sau mai puțin bogat, după gradul lui de cultură, temperamentul lui etc. Această

* Comunicare prezentată la Sesiunea jubiliară a Universității din București din 15–17 octombrie 1964.

¹ P. Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris, 1954.

² Nu are importanță criteriul după care se scot cuvintele. Noi luăm cuvintele pline.

Tabelul 1

Nr. crt.	lungimea textului	vocabularul textului	raport lungime-vocabular	R	variația	γ	variația
1	5 000	2 023	2,47	28,3	—	0,404	—
2	10 000	2 873	3,46	28,7	0,4	0,287	0,117
3	15 000	3 543	4,23	29,0	0,3	0,297	0,010
4	20 000	4 161	4,80	29,5	0,3	0,208	0,089
5	25 000	4 609	5,42	29,1	0,4	0,284	0,024

bogăție a lexicului mintal se reflectă și în vocabularul textului, care poate fi, de la un autor la altul, mai bogat sau mai puțin bogat.

Pentru caracterizarea vocabularului unui text, a *bogăției* sale, s-au introdus două formule: una empirică a lui P. Guiraud³ și una teoretică a lui G. Herdan⁴.

Notînd prin V numărul cuvintelor distincte din text (vocabularul textului) și prin L lungimea sa, formula P. Guiraud este

$$R = \frac{V}{\sqrt{2L}}$$

dacă se dau toate cuvintele textului, sau

$$R = \frac{V}{\sqrt{L}}$$

dacă se iau cuvintele pline.

Formula lui G. Herdan este

$$\gamma = \frac{\log V}{\log L}$$

Aceste formule sînt valabile numai între anumite limite, deoarece, după cum se vede din tabelul 1, coloana 5 și 7, ele variază între limite destul de mari, atunci cînd variază lungimea textului⁵. La prima vedere, variația lui γ pare să fie mai mică decît a lui R , dar aceasta este numai aparentă, pentru că avem de-a face cu numere logaritmice. Variația se datorește, după cum se știe, faptului că formulele nu descriu, cu suficientă precizie, creșterea vocabularului în funcție de creșterea lungimii textului.

În cele ce urmează vom arăta că există încă o variație a acestor mărimi, chiar dacă se iau texte de aceeași lungime.

Pe baza celor 5 eșantioane considerate mai sus am întocmit tabelul 2, în care am calculat, pentru texte de aceeași lungime, atît pe R cît și pe γ .

Observăm că valoarea lui R variază între valorile 27,3 și 31,0 iar a lui γ între valorile 0,383 și 0,435. Concluzia care se desprinde este că valoarea lui R sau γ este afectată de o anumită eroare, în funcție de alegerea eșantionului.

³ P. Guiraud, *op. cit.*; idem, *Problèmes et méthodes de la statistique*, Dordrecht, 1959; Ileana Neiescu, Aurelia Stan și Ioan I. Stan, *Contribuții statistice la problema paternității „Cîntării României”*, în „Cercetări de lingvistică”, VIII, 1963, nr. 2.

⁴ G. Herdan, *Type-Token Mathematics*, Hague, 1960.

⁵ O discuție aprofundată a acestor probleme se găsește în lucrările lui P. Guiraud amintite mai sus.

Tabelul 2

Nr. crt.	L	V	R	γ
1	5 000	2 023	28,3	0,404
2	5 000	2 143	30,6	0,428
3	5 000	1 195	27,3	0,383
4	5 000	2 075	29,7	0,415
5	5 000	2 173	31,0	0,435

Existența mai multor valori, atât pentru R cât și pentru γ permit determinarea lor cu o mai mare precizie, prin aplicarea statisticii matematice⁶. În acest scop, notînd prin x_i ($i = 1, 2, 3, 4, 5$) valorile lui R sau γ , introducem valoarea medie dată de relația

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$$

unde n este egal cu 5. Calculăm apoi abaterile de la valoarea medie prin formula

$$\xi_i = x_i - \bar{x}$$

cu ajutorul căroră deducem derivația standard, dată de relația

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum \xi_i^2}{n-1}}$$

În tabelul 3 sînt date aceste valori atât pentru R cât și pentru γ .

Cunoscînd valoarea derivației standard, atât pentru R cât și pentru γ , putem calcula eroarea medie⁷ cu ajutorul formulei

$$e_m = \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$$

Tabelul 3

Nr. crt.	R	$\bar{R}$	abaterea	σ	γ	$\bar{\gamma}$	abaterea
1	27,3		-2,1		0,383		-0,030
2	28,3		-1,1		0,404		-0,009
3	29,7		+0,3		0,415		+0,002
4	30,6		+1,2		0,428		+0,015
5	31,0		+1,6		0,435		+0,020

⁶ H. M. Ionescu, *Statistica matematică*, București, 1962.

⁷ Idem, *ibid.*

Pe baza valorilor din tabelul 3 obținem pentru R eroarea medie

$$e_m \approx 0,7$$

iar pentru

$$e_m \approx 0,001$$

Cu ajutorul acestor valori putem scrie pentru R și γ valorile

$$R = 29,4 \pm 0,7$$

$$\gamma = 0,413 \pm 0,001$$

În acest mod, fără a fi nevoiți să considerăm texte de lungimi mari, putem determina o valoare medie a bogăției vocabularului și a erorii sale, fapt ce permite să o utilizăm apoi cu o mai mare siguranță în problemele de statistică a stilului.

Decembrie, 1965

Institutul de lingvistică și istorie literară,
Str. E. Racoviță, nr. 21, Cluj

PROBLEME DE LEXIC SUB RAPORT STATISTIC ÎN NUVELELE LUI LIVIU REBREANU ȘI ALE LUI CAMIL PETRESCU *

DE

SABINA TEIUȘ ȘI VALENTINA ȘERBAN

În articolul de față ne propunem să analizăm unele aspecte ale lexicului din nuvelele lui Liviu Rebreanu și ale lui Camil Petrescu, prin studierea cantitativă a materialului, aplicînd metodele statisticii lingvistice.

Scriitorii mari, ca Liviu Rebreanu și Camil Petrescu, au o puternică personalitate artistică. Măiestria artei lor se realizează cu mijloace proprii fiecăruia. Sesizarea acestor mijloace de multe ori rămîne la aprecieri cu caracter general. Pentru a ne apropia mai mult de faptele de limbă cu ajutorul cărora se realizează măiestria artistică a unor scriitori, trebuie să cercetăm ce elemente anume a selectat fiecare, din același fond lingvistic, pentru scopurile sale. Bineînțeles, măiestria artistică nu e condiționată numai de selectarea judicioasă a unor fapte de limbă, ci și de turnarea lor într-o formă adecvată conținutului operei. În articolul nostru vom urmări numai primul aspect al problemei, și anume în ce proporție sînt prezente unele fapte de limbă, prin urmare vom avea în vedere factorul cantitativ.

Ne-am oprit la analiza cantitativă a lexicului unor scriitori, întrucît astfel de lucrări apar des în numeroase țări în literatura de specialitate. Încercarea noastră poate constitui o bază pentru studii comparative privitoare la diferitele stiluri ale aceleiași limbi sau privitoare la același stil din diferite limbi ¹.

* Comunicare ținută la Consfătuirea de lingvistică matematică din 18—20 iunie 1964, la Cluj.

¹ Cf. S. Marcus, *Legi cantitative în limbă*, în „Gazeta matematică și fizică”, seria B, XI, 1960, nr. 4, p. 199—208; Sanda Golopenția și Toma Pavel, *Statistica și stilurile limbii*, în „Limba română”, IX, 1960, nr. 4, p. 58—65; Titiana Suciu, *Cu privire la limba scrierilor lui Pavel Dan*, în „Cercetări de lingvistică”, IX, 1964, nr. 1, p. 131—139 și altele.

Materialul avut la dispoziție fiind vast, am utilizat metoda selectivă², excerptînd un număr de 5 000 de cuvinte din nuvelele lui Liviu Rebreanu³ și 5 000 din nuvelele lui Camil Petrescu⁴. Am luat același număr de pagini (25) pentru amindoi autorii. De pe fiecare pagină am scos cîte 200 de cuvinte, dintre care ne-au interesat numai substantivele (s), verbele (v), adjectivele (a) și adverbele (adv.). La verb, timpurile compuse (perfectul compus, viitorul), precum și diateza pasivă, le-am considerat ca o singură unitate, neluînd aparate auxiliarul.

Cele 5 000 de cuvinte din fiecare autor le-am împărțit în grupe de cîte 1000, notate cu x_1, x_2, x_3, x_4, x_5 , efectuînd calculele statistice la fiecare grupă în parte, iar apoi la totalul de 5000. Rezultatele obținute sînt consemnate în tabelul 1.

Tabelul 1

		$x_1\%$	$x_2\%$	$x_3\%$	$x_4\%$	$x_5\%$
s	Liviu Rebreanu	16,7	20,3	23,4	23,7	22,5
	Camil Petrescu	23,8	23,3	23,8	20,5	22,9
v	Liviu Rebreanu	22,4	22,2	23,2	19,9	21,3
	Camil Petrescu	16,9	15,5	17,7	17,9	15,8
a	Liviu Rebreanu	4,4	6,1	6,6	7,2	6,4
	Camil Petrescu	9,6	9,1	9,4	8,1	9,9
adv.	Liviu Rebreanu	11,2	7	2,9	7,5	6,1
	Camil Petrescu	6,8	6,2	5,9	6,5	6,6

Am calculat valoarea medie ($\bar{x}$) a fiecărei părți de vorbire excerptate, după formula :

$$\bar{x} = \frac{\sum_i x_i}{n},$$

în care $n = 5$ este numărul de probe scoase, și eroarea medie :

$$e_m = \frac{\sigma^5}{\sqrt{n}},$$

² Cf. H. M. Ionescu, *Statistica matematică*, București, 1962.

³ Liviu Rebreanu, *Nuvele*, Edit. tin., 1957; (Golanii, p. 17; Culcușul, p. 28; Răfuiala, p. 39, 46; Nevasta, p. 51; Filibaș, p. 62, 64, 65, 71, 75; Ofilire, p. 83; Cuibul visurilor, p. 86, 93; Fapt divers, p. 103, 111, 113, 120; Cuceritorul, p. 125, 131; Idila de la țară, p. 149; Cumpăna dreptății, p. 153, 159, 163, 168; La urma urmelor, p. 171).

⁴ Camil Petrescu, *Nuvele*, ESPLA, 1953; (Cei care plătesc cu viața, p. 17; Mînușile, p. 28, 39, 46, 51; Moartea pescărușului, p. 62, 64, 65, 71, 75, 83, 86, 93; Turnul de fildeș, p. 103, 111, 113, 120, 125, 131, 149, 153, 159, 163, 168, 171).

⁵ σ reprezintă abaterea medie și a fost calculată după formula

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_i \xi_i^2}{n-1}}, \text{ în care } \xi_i = x_i - \bar{x}.$$

astfel că proporția substantivelor, a verbelor, a adjectivelor și a adverbelor este dată cu eroarea e_m de relația $x = \bar{x} \pm e_m$. Rezultatele obținute sînt consemnate în tabelul 2.

Tabelul 2

	Liviu Rebreanu	Camil Petrescu
s	$21,32 \pm 1,25 \%$	$22,86 \pm 0,83 \%$
v	$21,80 \pm 0,56 \%$	$16,76 \pm 0,38 \%$
a	$6,15 \pm 0,46 \%$	$9,02 \pm 0,23 \%$
adv.	$6,94 \pm 0,98 \%$	$6,40 \pm 0,31 \%$

Din compararea datelor înscrise în tabelul 2, rezultă că, atît în vocabularul lui Liviu Rebreanu cît și în al lui Camil Petrescu, substantivele și adverbele reprezintă aproximativ același procent. În schimb, ponderea adjectivului și a verbului este diferită în vocabularul celor doi autori în discuție. În afara substantivului, verbului, adjectivului și adverbului, celelalte părți de vorbire reprezintă 45,38% din vocabularul lui Liviu Rebreanu și 44,96% din al lui Camil Petrescu.

Este știut că în nuvelele lui Liviu Rebreanu accentul principal al narațiunii cade întotdeauna pe desfășurarea faptelor, pe urmărirea mișcării și nu pe descrierea cadrului, a atmosferei sau pe analiza minuțioasă a proceselor sufletești. Bineînțeles că acestea nu lipsesc, dar elementul definitoriu rămîne acțiunea. Acest lucru se manifestă în vocabular prin numărul mare de verbe (vezi tabelul 2). La Camil Petrescu, mișcarea, dinamismul, acțiunea sînt împinse pe un plan secundar, în prim plan apărînd trăirea intensă cu întreaga evoluție interioară a personajelor, fapt care solicită folosirea mai mult a adjectivului decît a verbului, în comparație cu situația vocabularului la Liviu Rebreanu (vezi tabelul 2).

Am amintit că la Camil Petrescu predomină trăirea internă, iar acțiunea propriu-zisă ajunge pe planul al doilea. Lucrul acesta nu se reflectă numai în proporția dintre adjective și verbe, ci și în dozarea într-o anumită cantitate a diferitelor forme verbale. În cele de mai jos dăm repartiția verbelor după moduri.

Tabelul 3

Mod	Indicativ	Conjunctiv	Optativ	Imperativ	Prezuntiv	Infinitiv	Gerunziu	Participiu	Supin
Liviu Rebreanu	75,90 %	11,40 %	2,23 %	1,55 %	0,17 %	0,93 %	6,40 %	0,63 %	—
Camil Petrescu	69,28 %	11,20 %	3,79 %	2,47 %	0,12 %	2,17 %	4,23 %	3,23 %	0,71 %

Oare este întîmplătoare prezența în număr mai mare a formelor verbale la indicativ în nuvelele lui Liviu Rebreanu decît în ale lui Camil Petrescu? Statistica lingvistică, fiind o cercetare probabilistică, pretinde folosirea unui număr mare de fapte de limbă, pentru ca interpretarea să fie cît mai aproape de adevăr. Chiar și pe baza acestui număr de exemple

extrase de noi, credem că putem explica decalajul de la indicativ prin faptul că acest mod exprimînd o acțiune reală și sigură este cerut mai mult de stilul lui Liviu Rebreanu (75, 90%) decît de cel al lui Camil Petrescu (69, 28%).

Nu este fără importanță nici aprofundarea cercetării statistice în direcția folosirii timpurilor. Aspectul cantitativ al repartiției timpurilor prezintă o diferențiere mai mare decît cea întîlnită la moduri, după cum arată datele din tabelul de mai jos.

Tabelul 4

Timp	Prezent	Imperfect	Perf. simplu	Perf. compus	M.m.c.p.	Viitor
Liviu Rebreanu	47,60 %	13,29 %	12,79 %	16,37 %	3,74 %	1,01 %
Camil Petrescu	31,89 %	35,33 %	15,57 %	9,24 %	6,07 %	1,73 %

După cum vedem, prezentul și perfectul compus, timpuri care reușesc să prezinte viu o acțiune ca desfășurîndu-se sub ochii noștri, apar mai des la Liviu Rebreanu (prezentul 47,60%, perfectul compus 16,37%) și într-o măsură mai mică la Camil Petrescu (prezentul 31,89%, perfectul compus 9,24%). În schimb, la Camil Petrescu predomină imperfectul (35,33%, față de Liviu Rebreanu — 13,29%) și perfectul simplu (15,57%, față de Liviu Rebreanu — 12,79%), timpuri prezente mai ales în narațiune, ca timpuri ale evocărilor concrete⁶. Întrebuintarea perfectului compus într-o măsură mai mare la Liviu Rebreanu e firească și exprimă o realitate lingvistică, eroii săi fiind oameni din părțile Năsăudului, unde perfectul simplu nu este folosit.

Folosirea formelor verbale la diferite persoane este mai puțin concludentă în comparație cu cele constatate referitor la utilizarea modurilor și a timpurilor. De acest lucru ne putem convinge din datele care urmează.

Tabelul 5

Persoană	1	2	3	4	5	6
Liviu Rebreanu	10,35 %	8,75 %	56,45 %	0,80 %	0,65 %	6,77 %
Camil Petrescu	4,93 %	7,81 %	66,88 %	1,46 %	3,66 %	13,42 %

În ceea ce privește substantivul, diferențierile sînt mici. Se pot trage totuși unele concluzii de ordin general cu privire la folosirea numărului substantivului și a cazurilor. Raportul dintre singular și plural este la ambii scriitori în favoarea singularului (Liviu Rebreanu — 76,90%, Camil Petrescu — 78,57%).

⁶ Cf. Tudor Vianu, *Artă prozatorilor români*, [București], Edit. contemporană, 1941, p. 409.

Tabelul 6 înfățișează proporțiile în care se repartizează cazurile în cadrul substantivului la cei doi autori. Analizînd rezultatele din acest tabel, constatăm că acuzativul (la Liviu Rebreanu — 68,34%, la Camil Petrescu — 69,19%) și nominativul (Liviu Rebreanu — 19,90%, Camil Petrescu — 19,73%) sînt cazurile predominante. Cel mai slab reprezentat este dativul (Liviu Rebreanu — 1,40%, Camil Petrescu — 0,94%). Se observă că procentul utilizării vocativului este mai ridicat la Liviu Rebreanu (3,79%) decît la Camil Petrescu (1,39%).

Tabelul 6

Cazul	Nominativ	Genitiv	Dativ	Acuzativ	Vocativ
Liviu Rebreanu	19,90 %	6,57 %	1,40 %	68,34 %	3,79 %
Camil Petrescu	19,73 %	8,75 %	0,94 %	69,19 %	1,39 %

Analiza substantivului sub aspectul genului arată că această categorie nu diferențiază stilul celor doi scriitori (Liviu Rebreanu — 23, 29% substantive masculine, 50,53% substantive feminine, 25,47% substantive neutre; Camil Petrescu — 16,96% substantive masculine, 54,30% substantive feminine, 28,75% substantive neutre).

Referitor la adjectiv, observăm ponderea acestei părți de vorbire la Camil Petrescu (9,02%) față de Liviu Rebreanu (6,15%). Considerăm însă că cercetarea cantitativă trebuie extinsă asupra valorii funcționale a adjectivului. Nu poate fi considerat întîmplător faptul că la Camil Petrescu adjectivul îndeplinește, prin excelență, rol de atribut (79,88%). Camil Petrescu s-a folosit de această funcție sintactică a adjectivului pentru a putea prezenta veridic tipurile din nuvelele sale.

Funcția de atribut a adjectivului este strîns legată și de topica acestei părți de vorbire. În ceea ce privește locul pe care îl ocupă adjectivul față de substantiv, faptele cantitative sînt grăitoare. La Liviu Rebreanu, în majoritatea cazurilor, adjectivul urmează după substantiv (98,53%), trăsătură caracteristică stilului oral. Camil Petrescu plasează adjectivul înaintea substantivului pentru a sublinia și a scoate în evidență și mai mult calitatea respectivă. Proporția adjectivelor care preced substantivele la Camil Petrescu este de 15,72%, pe cînd la Liviu Rebreanu este de numai 1,46%.

Pentru definirea structurii statistice a vocabularului din nuvelele celor doi autori, am extins cercetarea noastră și asupra bogăției (R), dispersiei (D) și concentrației (C). În calcul au intervenit următoarele mărimi :

N = lungimea textului,

V = numărul cuvintelor distincte din text,

V_1 = numărul de cuvinte a căror frecvență este egală cu 1,

f = numărul de apariție a cuvintelor.

Aceste mărimi le-am calculat cu următoarele formule :

$$R^7 = \frac{V}{\sqrt{N}}$$

$$D^8 = \frac{V_1}{V}$$

$$C^9 = \frac{f}{V}$$

Valorile obținute sînt date în tabelul 7.

Tabelul 7

	Liviu Rebreanu	Camil Petrescu
R	16,59	19,61
D	0,63	0,60
C	2,65	1,99

Tendința de a obține o cît mai mare varietate a expresiei prin folosirea unui număr ridicat de cuvinte distincte (R) este mai accentuată la Camil Petrescu. Cu toate că acesta are un vocabular mai bogat decît Liviu Rebreanu, proporția cuvintelor rare (D) este aproape aceeași la amîndoi autorii.

Concentrația (C), adică tendința de a folosi un număr redus de cuvinte distincte, este mai pronunțată la Liviu Rebreanu, ceea ce nu înseamnă că vocabularul acestuia nu reușește să prezinte plastic și expresiv conținutul de idei.

Luînd cuvintele care depășesc frecvența 8, am observat că unele dintre ele sînt aceleași la amîndoi autorii și fac parte din fondul principal lexical : *acum, a avea, cap, a da, a face, a fi, lume, mai, nu, ochi, om, a părea, a putea, a spune, a ști, a trebui, a vedea, a veni, a voi*. O altă serie de cuvinte cu frecvența peste 8 apar numai la Liviu Rebreanu : *apoi, atunci, a auzi, bine, bun, buză, clipă, copil, demn, deodată, a duce, a gîndi glas, gură, a începe, a întoarce, a întreba, a lăsa, a lua, mîndă, a muri, parcă, seamă, a sta, a stinge, șef, a trece, a uita, vreme, a zice*, sau numai la Camil Petrescu : *an, apă, ca, față, fată, femeie, floare, frumos, mare, mic, negru, nou, a privi, timp, viață, zi*. Rezultatele obținute din compararea procentajelor părților de vorbire la cei doi scriitori sînt susținute și de aceste liste și arată direcția oarecum constantă a gândirii și a sensibilității lor : la Liviu Rebreanu predomină verbul, iar la Camil Petrescu, adjectivul.

⁷ Cf. Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Presses Universitaires de France, Paris, 1945.

⁸ Cf. P. Guiraud, *op. cit.*

⁹ Am întrebuințat această formulă, deoarece avem de-a face cu un text de lungime mai redusă, unde relația concentrației dată de Guiraud este greu de aplicat.

Interpretarea datelor obținute prin aplicarea procedeelor statisticii lingvistice aduce o anumită precizie privitor la unele fapte cunoscute până acum. Datele întăresc afirmația că în nuvelele lui Liviu Rebreanu predomină dialogul și acțiunea în desfășurarea ei, iar în nuvelele lui Camil Petrescu, analiza și trăirile interioare ale personajelor ¹⁰. După cum arată Tudor Vianu, „studiul statistic al frecvenței părților de cuvânt apare deci ca o metodă interesantă pentru cunoașterea stilului, a atitudinii și chiar a viziunii despre lume a diferiților scriitori” ¹¹.

Cercetarea noastră nu este o cercetare exhaustivă. Statistica făcută de noi furnizează doar date care pot fi folosite, după cum am mai arătat, la studiul comparativ al limbii scriitorilor noștri, precum și la stabilirea unor aspecte ale caracteristicilor stilurilor limbii noastre literare.

Decembrie, 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară,
Str. E. Racoviță, nr. 21, Cluj

¹⁰ Al. Niculescu, *Interiorizarea narației în stilul lui Camil Petrescu*, în „Cercetări de lingvistică”, III, 1958, p. 35—52.

¹¹ Tudor Vianu, *Statistica lexicală și o problemă a vocabularului eminescian*, în „Limba română”, VIII, 1959, nr. 3, p. 26.

NOTE LEXICALE

DE

V. BREBAN

bărbie

După TDRG¹, cuvîntul *bărbie* presupune o formă lat. pop. **barbilia* (din **barbile* „locul unde crește barba”). Această etimologie a fost însușită și de DA. Alte dicționare (ȘĂINEANU, D. U., CADE, SCRIBAN, D., DM) îl consideră derivat al lui *barbă* (cf. *bardă* — *bărdie*, *fașă* — *fișie*). În sprijinul acestora din urmă vine și faptul următor: În nord-vestul Transilvaniei *bărbie* înseamnă „fuior de cînepă de calitate a doua care rămîne în darac după dărăcit și care se trage de aici cu mîna”². În valea Crișului Negru, fuiorul descris mai sus se numește *barbă*³. Acest sens al cuvintelor *bărbie* și *barbă*, neînregistrat în dicționarele amintite, nu poate fi explicat din **barbilia*.

cocoară

De la moțul de pene încrețite de pe capul cocorului, *cocoară* a ajuns să însemne (în afară de „femela cocorului”) și „penele sclipitoare din coada cocoșului”, iar *cocori*: „fire de păr creț sau pene din coada rățoiului, purtate de femei deasupra urechilor” și „părul femeilor întocmit în forma penelor rotunde din coada rățoiului” (DA). De aici, următoarele sensuri ale adj. *cocorat*: „(berbece) cu coarnele frumos răsucite” și „încrețit, cu cîrlionți” (DA).

Probabil prin asemănare cu penele întoarse în sus din coada rățoiului, cu coarnele răsucite ale berbecului s-a dezvoltat sensul interesant de

¹ Am întrebuințat în aceste note siglele din *Dicționarul limbii române* (DA).

² *Lexic regional*, București, 1960, p. 24. Autorul glosarului din care este luată această definiție dă cuvîntul în forma greșită, *bărdie*, vrînd să literarizeze pronunțarea regională *bărd'ie*. La fel s-a întîmplat și în glosarul de regionalisme din Maramureș, publicat în LR, X, 1961, p. 568, unde, la aceeași formă, *bărdie*, se dă definiția: „cută de grăsime care atîrnă sub bărbie (sic!) la unele persoane”. Din cauza transcrierii greșite, în notele de la sfîrșitul glosarului, cuvîntului, în forma *bărdie*, este considerat din aceeași familie cu *bardiș*, *bardișă* (TDRG), cu care, evident, nu are nici un fel de legătură.

³ Teofil Teahă, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 200.

„bor” (marginea răsrîntă a pălăriei), sens neînregistrat în dicționare sau în glosare pînă în prezent, cunoscut de noi din raionul Zălau (com. Hereclean).

Aspectul păsărilor moțate, sau cu penele înfoiate, cu cele din coadă răsucite în sus etc. a dat naștere verbelor *a se rățoi*, *a se îmbufna* (< *bufna*), *a se împăuna*, ca și expresiilor *a se umfla în pene* (ca curcanul), *a fi (mai) cu moț* etc. Avem și de la *cocor* astfel de verbe: *a se cocoroșa*, *a se cocorosi* (DA), cu sensul de „a-și da aere, importantă”, la care trebuie adăugat acum și *a se cocora*⁴, cu sensul de „a se supăra, a-i sări țandăra, a se îmbufna”.

țipa, țipoti, țipui, țipoi, țipuri

Majoritatea dicționarilor limbii române (TDRG, CADE, DL, DM) înregistrează două verbe *a țipa*, în două articole deosebite, unul însemnînd „a striga”, celălalt „a arunca”, fără să indice nici unul vreun etimon care să justifice acest tratament. A. Scriban înregistrează în dicționarul său cele două sensuri sub un singur titlu, deci ca fiind sensuri ale aceluiași cuvînt; etimologia pe care o dă se găsește însă într-un cerc vicios. El derivă verbul *a țipa* „din dial. *țip*, șipot, apă țîșnitoare”, pe care însă nu-l înregistrează ca articol în dicționarul său, ci trimite mai departe la *țîp* „cișmea”; pe acesta îl derivă din *țîpă* „șuierătoare” iar pe *țîpă* din *țipa* „adică — spune el — a șuiera”, revenind în felul acesta la cuvîntul de la care a pornit. C. Lacea⁵ îl explică pe *țîp* (=țeavă pe care curge apa din fîntină, bijoi, șipot, p. ext. fîntină cu țeavă — Brașov) din sășescul de sud *Zip*, *Zup* (cu același sens), iar Tiktin presupune a fi postverbal al lui *țipa* („a arunca”).

N. Drăganu⁶, după ce comentează etimologiile date anterior de Cihac (din v. bg. *piti*, *pîje*)⁷ și de G. Pascu⁸ (din lat. *tinnipo* = *tinnio*), pe care le găsește nesatisfăcătoare, consideră verbul *a țipa* ca un derivat al substantivului *țipă*, cu sensul de „pieliță, membrană”, din care s-a dezvoltat cel de „fluier din coajă de salcie”. Din sensul de „fluier” al lui *țipă* s-ar fi derivat verbul *a țipa* cu sensul de „a striga”, iar din cel de „pieliță, membrană” sensul de „a arunca, a lepăda”, evoluția petrecîndu-se la fel cu a lui *lepăda* (< **lepidare* < *lepis*, -*idis*). E greu de admis însă ca regionalismul *țipă* „fluier”, cunoscut pe o arie foarte mică, să fi dat naștere verbului *a țipa* „a striga”, răspîdit în toate regiunile afară de o parte a Transilvaniei. Pe de altă parte, *țipă* (*țiplă*) cu sensul de „pieliță, membrană”, din care ar deriva *a țipa* cu sensul de „a arunca”, nu este cunoscut

⁴ *Lexic regional*, p. 8, 18.

⁵ DR, III, p. 746.

⁶ DR, VII, p. 137–139.

⁷ *Dicț.*, II, 434–435. Cihac trimite și la n.-sl. *cip* „battement du poulx”, pe care îl consideră onomatopeic. Despre un radical onomatopeic *cip-* din care s-ar fi format diverse cuvinte în mai multe limbi, între care și cuvinte românești (inclusiv *țipa*), vezi DR, III, p. 646–649. Atestări mai noi, necunoscute de cei care au discutat problema radicalului *cip-* (*lip-*), vin în sprijinul acestei interpretări. În *Glosar regional* (publicat de V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, Buc., 1961), p. 77, găsim: „*Țip* interj. Onomatopee care imită piuitul puilor” (Baia-Fălțiceni), iar în *Lexic regional*, la p. 115: „*țip!* interj. = cuvînt cu care se strigă puii la mîncare” (Rădăuți).

⁸ *Etimologii românești*, Seria I, Iași, 1910, p. 40–41.

tocmai în aria verbului cu acest din urmă sens. Reținem totuși că atât N. Drăganu cât și alții care s-au ocupat de acest verb consideră, după cum vom vedea mai departe, că nu avem de-a face cu două cuvinte, ci cu unul singur.

Evoluția de sens de la *a scoate*, *a emite sunete puternice* la acela de *mișcare bruscă*, *repede* s-a petrecut și la alte verbe, ca *a tuna* („a intra pe neașteptate undeva, a da buzna”), *a urla* („a cobori”), *a (o) tuli* („a cobori”, apoi „a fugi repede”) etc.⁹. „Poate și în *a (se) țipa*, care în Transilvania are sensul de ‘a (se) arunca’ (cf. *țipă-te la el!* = aruncă-te pe el) — deci exprimă tot ideea unei mișcări rezezi îndreptate de obicei de sus în jos — să avem a face cu o dezvoltare analogă de înțeles”¹⁰. O dezvoltare semantică similară cu a verbului *a țipa* este atestată la *a guița*: „a goni, a pune pe fugă”¹¹. Semnalind asemănarea cu *a țipa*, Iorgu Iordan trimite și la megl. *țăpēs*, „alung, gonesc” (Th. Capidan, *Meglenoromânii III. Dicționar meglenoromân*, București, 1936, p. 306, col. 2)¹². La fel, *a tuna* devine în Maramureș tranzitiv, cu sensul de „a trinti”: „o tuna-o d’e pământ ș-o sparge”¹³. Cu același sens, sau cu unul foarte apropiat, se întâlnește acest verb într-o poezie populară, tot din Maramureș: „Și asar-am trecut pin codru Ș-am tunat frunza cu cotu Să văd unde mni [mni = mi-e] norocu”¹⁴.

Așadar, pentru a ajunge de la sensul de „a striga” al verbului în discuție la acela de „a arunca, a da afară, a elimina”, nu este necesară trecerea prin „a cobori” (ideea de mișcare de sus în jos, cum presupune S. Pușcariu). De la *a scoate*, *a emite un sunet puternic* (nota aceasta o au toate verbele amintite aici) se poate ajunge ușor la sensul de *a arunca*, *a da afară* etc. (cf. *a da glas*, *a slobozi glas*).

Atunci când *a țipa* a ajuns să însemne „a arunca”, în aria respectivă s-a născut o nouă formă verbală pentru sensul de „a striga”: *a țipoti*, pe care Tiktin o derivă, pe drept cuvânt, din *a țipa*. Etimologia dată în *Dicționarul limbii române moderne* — din *țipăt* — o considerăm greșită, deoarece, în mod normal, din *țipăt* s-ar fi format întii un *țipăti* și nu *țipoti*, cu postverbalul *țipot*, -te¹⁵. Este mai ușor de admis ca acesta să se fi format din *țipa*, după modelul dubletelor: *trinti* — *trîncoti*, *zbate* — *zbocoti*, *plescăi* — *pleoscoti*, *ciofăi* — *ciofoti*, *tropăi* — *tropoti*, *vîjîi* — *vojoti* etc.¹⁶.

⁹ S. Pușcariu, în DR, V, p. 423. Cf. și Tache Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni*, în „Grai și suflet”, II, p. 57-58; Teofil Teaha, *op. cit.*, p. 122.

¹⁰ S. Pușcariu, în DR, V, p. 425.

¹¹ Iorgu Iordan, în Bul. Fil., IV, p. 178, 204.

¹² Este interesant de remarcat că meglenoromânii au două verbe, de conjugări diferite, pentru cele două sensuri ale verbului rom. *țipa*: *țăpēs* „alung” (*țăpiri* „alungare”, *țăpit* „alungat”), pentru etimologia căruia Capidan trimite la rom. *țip*, și *șip* „țip”, (*șăpări* „strigăt”). La aromâni n-a fost atestat un astfel de verb.

¹³ Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925, p. 235.

¹⁴ Alexandru Țiplea, *Poezii populare din Maramureș*, București, 1906, p. 55.

¹⁵ Comunicat din Vad — Maramureș și din Hereclean — Zălau. Forma *țipătea* de la Rețeganul, P. II 80, în loc de *țipotea* este suspectă. Toate atestările din această arie, inclusiv la Rețeganul în alte locuri, sînt în forma *țipoti*. Dată ca variantă în DI., forma *țipătea* n-a mai fost preluată de DM.

¹⁶ În legătură cu *a țipoti*, atragem atenția că în monografia *Graiul și folclorul Maramureșului* a lui Tache Papahagi apare forma *cipoti* (în loc de *țipoti*), în următorul vers dintr-o poezie culeasă din comuna Săcel: „Că siu [= fiul]-n ciupă-mi ciopotă” (p. 113). De aici, ea a fost preluată de DA și tratată ca un cuvânt aparte. Într-o variantă a acestei poezii, culeasă de autor din comuna Giulești (p. 98), cuvîntul apare corect: „Pruncu-n ciupă-m țipot’ea”.

Ca dovadă că *țipoti* s-a putut forma din *țipa* sînt și următoarele forme, care nu pot fi derivate decît din *țipa* :

a) *țipui*, în următoarele versuri din MAT. FOLC., p. 1609 : „Ce ți-e (cutare), De te *țipui* Și te chirăi De nu poci sta-N scaunile mele De vaietile tele? — Maică Mărie, Sfintă Mărie, ți-p și mă vait...” (s. n.) ;

b) *țipoi*, din BUDAI-DELEANU, Ț., p. 499 : „Scoasă o vrăjită din sîn piscoaie Și cît poate de trei ori *țipoaie*” (s. n.).

Deși destul de cunoscut, *a țipuri* (*țipuri*) nu este înregistrat în dicționarele apărute pînă în prezent. E dat însă în diverse glosare de regionalisme din Maramureș, împreună cu derivatul *țipuritură* (*țipuritură*) „strigătură la joc, chiuitură”. *A țipuri* înseamnă atît „a striga, a spune strigături (țipurituri) la joc”, cît și „a țipa, a striga” în general.

Și *țipuri*, ca și *țipoti*, *țipui*, *țipoi*, e format tot de la *țipa* (cf. verbe de tipul *gînguri*, *clătări*, *zburături*, *bătători*, *blotocări* etc.).

Ianuarie, 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară,
Str. E. Racoviță, nr. 21, Cluj

STUDIIND ELEMENTUL SÎRBESC ÎN LEXICUL GRAIULUI DIN TOAGER

NOTE (II)

DE

I. MĂRIU

1. Ultima lucrare de lingvistică românească pe care a publicat-o Lazăr Șăineanu este *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, I—II București, 1900. În volumul I, *Introducerea*, Lazăr Șăineanu se oprește la „împrumuturile turcești” din subdialectul bănățean, arătând că : „în graiul românilor din Banat întâlnim din contră o serie de turcisme, care însă, după părerea noastră, n-au venit de la turci, ci direct de la sîrbii din acele părți (s.n.)”¹.

Cercetînd elementul oriental (ture) în glosarul de cuvinte bănățene publicat de G. Weigand la sfîrșitul monografiei sale *Der Banater Dialekt*², L. Șăineanu a constatat unele „analogii” fonetice și semantice între „turcismele” din subdialectul bănățean și cele din limba sîrbă, „analogii” care „nu mai lasă nici o îndoială despre caracterul provenienței lor (s.n.)”³; adică „forme ca *argêlă* (în rom. : *herghelie*)⁴ și *atagan* (în rom. : *iatagan*) nu pot veni decît de la formele sîrbești corespunzătoare : *ergele* (*ergêla* n.n.) și *atagan*”, iar semantic „analogiile sînt și mai decisive : *baș* în sens de ‘tocmai’, *bărăbar* ‘egal’... , *burma* ‘inel de logodnă’, *divan* ‘convorbire’ și *divănesc* ‘a conversa’ nu există decît în sîrbește”⁵.

În vederea exemplificării afirmației sale, L. Șăineanu citează, ca fiind sîrbisme și nu turcisme în lexicul subdialectului bănățean, un grup de mai multe cuvinte, ca : *avlie* (< sb. *avlija*), *bărdăc* (< sb. *bardak*),

¹ *Op. cit.*, p. LXXX.

² G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, III, 1896, p. 198—332 (v. cap. *Glossar*, p. 311—332).

³ L. Șăineanu, *op. cit.*, p. LXXX.

⁴ Cuvintele date de L. Șăineanu între paranteze sînt de origine turcă în limba română.

⁵ L. Șăineanu, *op. cit.*, p. LXXXI. S. Pușcariu, în *Limba română*, vol. I, București, 1940, p. 318, arată că turcismele din Banat „nu se datoresc stăpînirii turcești, ci sînt împrumutate de la sîrbi”, fapt ce „se vede și din forma și sensul unora dintre ele”. În continuare dă cîteva exemple, unele date și de L. Șăineanu și amintite mai sus, care, atît sub aspectul formal (fonetic), cît și sub cel semantic, ne conduc spre limba sîrbă, și nu spre turcă. Trebuie semnalată și reținută constatarea făcută de S. Pușcariu în legătură cu cuvintele de origine turcească din dialectul istroromân : „toate sînt luate de la serbocroați”.

cabanită (*căbăniță* în graiul togerenilor < sb. *kabanica*), *divănesc* (inf. *divăni* < sb. *divaniti*), *măscări* (< sb. *maskariti*), *ortac* (< sb. *ortak*), *păivăn* (< sb. *paivan*), *podrúm* (< sb. *podrum*), *socác* (< sb. *sokak*) etc.⁶.

Concluzia pe care o desprinde L. Șăineanu din studierea acestor elemente este următoarea: „în graiul bănățean n-a persistat nici o singură urmă despre o directă influență turcească (s.n.)”⁷. Reținem, deocamdată, cele două argumente aduse de L. Șăineanu în susținerea acestei teorii: fonetica și semantica — elementele de bază, de altfel, în stabilirea unei etimologii.

2. La exemplele date de L. Șăineanu mai adăugăm o serie de așa-zise „tureisme” (care în realitate sînt sîrbisme) întîlnite, pe lingă cele citate mai sus, în graiul pe care-l studiem: *arvăluc* ‘aldămaș’ (< sb. *alvāluk* ‘id’)⁸, *bărem* ‘măcar, cel puțin’ (< sb. *bārem* ‘id’), *bășca* ‘separat’ (< sb. *bāška* ‘id’), *budác* ‘tîrnăcop’ (< sb. *būdāk* ‘id’), *călái a* ‘vas special de tablă smălțuită, asemănător cu o stropitoare și în care se ține apa’, *b* ‘stropitoare’, *e* ‘vas rotund de tablă simplă sau smălțuită, prevăzut cu două toarte și cu un capac, avînd o capacitate de aproximativ 100 kg și în care se păstrează unsoarea, miera (de albine) etc.; *bidon*’ (< sb. *kālaj* ‘cositer’)⁹, *căsáp* ‘măcelar’ (< sb. *kāsap* ‘id’), *ches* ‘pungă’ (< sb. *kěsa* ‘id’)¹⁰, *čilim* ‘covor mic cu două fețe’ (< sb. *čilim* ‘tapes, praecinctorium’), *du(h)an* ‘tutun’ (< sb. *dūhān* ‘id’), *iorgán* ‘plapomă’ (< sb. *jörgān* ‘straguli genus’), *lúlă* ‘pipă’ (< sb. *lūla* ‘id’), *ormán* ‘dulap mic, un fel de scrin’ (< sb. *örman* ‘armariu’), *pălámár* ‘funie groasă și lungă; odgon’ (< sb. *pālamār* ‘id’), *pecméz* ‘magiun’ (< sb. *pěkmez* ‘id’), *peșchir* ‘prosop’ (< sb. *pěškr* ‘id’) etc.

3. Teoria lansată de L. Șăineanu a fost împărtășită, cu excepția slavistului și foneticianului Iosif Popovici, de toți lingviștii care l-au urmat și care s-au ocupat mai mult sau mai puțin de această problemă. Iosif Popovici¹¹, care face și unele observații critice judicioase (mai ales de

⁶ Numărul lor este mai mare, dar ne-am oprit numai la acelea care apar și în graiul pe care-l studiem.

⁷ *Op. cit.*, p. IXXXIV.

⁸ Sb. *alvāluk* > în graiurile bănățene, *alvāluc* (vezi: Th. N. Tripcea, *Cuvinte de origine sîrbească din graiul bănățean*, în „Analele Universității din Timișoara”, seria științe filologice, II, 1964, p. 266—275; CADE). În forma *arvăluc*, din graiul togerenilor, avem de-a face cu o disimilare: *l* — *l* > *r* — *l*.

Pentru stabilirea etimologiei cuvintelor de origine sîrbească în graiul satului Toager, ne-am folosit de următoarele două lucrări lexicografice: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* publicat de Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti (prescurtat RJA), Zagreb, 1880 ș. u.; Vuk Stef. Karadžić, *Srpski rječnik. treće (državno) izdanje*, Beograd, 1898.

⁹ Sb. *kālaj* ‘cositer’ > în graiurile bănățene, *călái*: ‘cositor’ (v. ALR, serie nouă, vol. II, h. 575); ‘smălț’ (ib., vol. IV, h. 1035) și p. g e n e r. (trecere de la parte la întreg), sensurile date mai sus pentru graiul togerenilor (pentru stropitoare vezi ALR, serie nouă, vol. IV, h. 1041), la care am mai putea adăuga pe cele de ‘căldare’, ‘oală’, ‘cană’ (vezi Th. N. Tripcea, *op. cit.*, s. v. *căldău*).

¹⁰ El este vechi în graiurile bănățene; prima atestare pare a fi cea din LEX. MARS. (= Carlo Tagliavini, *Il «Lexicon Marsilianum». Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, București, 1930): *keszul* 1393 „locellus”. Carlo Tagliavini îl trece printre elementele sîrbești cuprinse în acest „lexicon”, derivîndu-l din sb. *kesa* „Beutel, sacculus” și arătînd că „mentre in rum. lett. si trova la forma *chiseă* (o *chesea*) che risale direttamente al turco. . . . la variante *ches* che si ode nel Banato col senso di ‘saculet de plînză’ . . . è di origine serba” (p. 141).

¹¹ Iosif Popovici, *Studiile d-lui L. Șăineanu despre influențele orientale asupra limbii române*, în „Transilvania”, 1904, nr. 1, p. 1—25 (vezi paragraful *Cuvinte turcești în Bănăt*, p. 18—22).

amănuț) asupra acestei „biblii a elementelor orientale”¹² din limba română, consideră această teorie ca „neprobabilă”, „atacabilă”, „neverosimilă”, pentru că „în cazul de față nu e bine să se uite de un contact direct dintre românii din Banat și turci; schimbul întâmplat s-a putut întâmpla numai pe această cale” și, arată în continuare, „e cam rău, că d’sa [adică L. Șăineanu, n.n.] nu s-a pus în curent cu istoria Bănățului”¹³. Afirmatia aceasta este greșită, pentru că L. Șăineanu, care era conștient de faptul că la prima vedere constatarea făcută de el în legătură cu „turcismele” din subdialectul bănățean ar putea surprinde, nu uită acel contact, nefiind străin de istoria Banatului¹⁴. În contrazicere cu teoria lui L. Șăineanu ar fi, consideră Iosif Popovici, „motivele psihologice și istorice” și, mai ales, „natura împrumuturilor”; românii au împrumutat puțin de la sirbi¹⁵, iar „a presupune... că bănățenii ar fi împrumutat de la sirbi cuvinte turcești pare prea curios și subiectiv fără o bază generală psihologică”¹⁶. Probele lingvistice pe care le aduce Iosif Popovici sînt în număr de trei: a) „un număr mai bogat de cuvinte turcești decît cele 22 cuvinte amintite de d. Ș.”¹⁷; b) „nume de familie, care se deosebesc în multe privințe de cele sirbești” și c) „nume de locuri existente în cercure, unde românii au avut totdeauna majoritatea față de sirbi”. Aceste probe, neexemplificate¹⁸, nu rezistă în fața argumentelor aduse de L. Șăineanu în favoarea susținerii teoriei sale, care se referă la elementele lexicale și nu la toponimia și onomastica Banatului.

Dintre cei care au împărtășit și au întregit cu noi argumente teoria lui L. Șăineanu, amintim pe acad. E. Petrovici¹⁹, I. Pătruț²⁰, Th. N. Tripcea²¹ și principalele lucrări lexicografice românești²².

¹² Această apreciere, pe care noi am reproduc-o în ghilimele, aparține lui V. Bogrea (v. *Contribuție la studiul elementelor orientale din limba română*, în DR, I, 1920–1921, p. 272).

¹³ Iosif Popovici, *op. cit.*, p. 18–19.

¹⁴ Iată ce zice L. Șăineanu: „Într-adevăr Banatul a stat peste un secol și jumătate (1526–1716) sub stăpînirea turcilor și ar fi cu neputință ca, în acest interval, să nu fi venit în atingere deasă cu populațiunea indigenă. Dar un fenomen analog revine în slovenă, ale cărei turcisme s-au propagat asemenea printr-o filieră sirbo-croată; de aceea Miklosich a omis, în monografia sa (*Die türkischen Elemente in den südost- und Osteuropäischen Sprachen*, I–II, Wien 1888–1890, n.n.), slovena dintre idiomele slave direct influențate de turcă” (p. LXXX).

¹⁵ Aceasta este constatarea la care a ajuns Iosif Popovici în urma studiilor sale, constatare cu care însă noi nu sîntem de acord. Mai întîi, influența sirbă trebuie transpusă, în cadrul limbii române, pe două planuri: (1) al limbii române comune și (2) pe plan dialectal. La nivelul limbii române comune influența sirbă se manifestă doar în lexic, ea fiind simțită, într-o anumită perioadă, în cadrul general al influenței sud-slave. Pe plan dialectal, influența sirbă, mai ales în subdialectul bănățean, se manifestă în lexic, dar și în fonetică (v. I. Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromâne*, în CL, III, 1958, p. 74). În cadrul elementelor lexicale regionale din subdialectul bănățean, elementul sirbesc ocupă primul loc.

¹⁶ *Op. cit.*, p. 19.

¹⁷ Aceasta nu poate fi o probă împotriva teoriei lui L. Șăineanu. Într-adevăr numărul așa-ziselor „turcisme” este mult mai mare. În glosarul publicat de Th. N. Tripcea (v. *op. cit.*) numărul „turcismelor” se ridică la peste 10% din cele peste 400 de cuvinte pe care le cuprinde.

¹⁸ Cele cîteva nume de familie și de locuri pe care le dă nu spun nimic.

¹⁹ E. Petrovici, *O seamă de sirbisme din Banat*, în DR, VI, 1931, p. 366.

²⁰ I. Pătruț, „*Împrumuturi prin filieră*”, CL, X, 1965, nr. 2, p. 327–336.

²¹ Th. N. Tripcea, *Cuvinte sirbești în subdialectul bănățean și importanța lor*, „Scrișul bănățean”, 1963, nr. 3, p. 68, ș.u.

²² Vezi DA, CADE, DM, care, cu puține excepții (ca în cazul lui *bărdăc* pe care DA < tc., iar CADE < sb.), le consideră tot sirbisme.

Acad. Emil Petrovici²³, discutind cuvîntul *căigănd* (cu variantele sale) 'jumări (de ouă)', susţine, în opoziţia cu DA (care compară forma *căigănd* cu ung. *kajgonya*, iar pe *găigănd* îl explică din tc. *kajgana*), originea sirbească a acestui cuvînt, derivîndu-l din sb. *kajgana* 'id'. Pentru susţinerea acestei etimologii, acad. E. Petrovici apelează la geografia lingvistică; cuvîntul circulă doar în Banat şi Hunedoara²⁴. Dacă *căigănd* ar fi de origine maghiară, ar trebui să fie cunoscut şi în nord-vestul Transilvaniei. Din turcă, direct, nu poate fi, afirmă acad. E. Petrovici, deoarece turcismele din Banat au pătruns, citîndu-l pe L. Şăineanu, prin „filieră sîrbă”. Un argument nou adus de acad. E. Petrovici în favoarea teoriei lui L. Şăineanu îl constituie poziţia accentului: „întocmai ca la toate elementele turceşti din Banat şi Ardeal intrate prin limba sîrbă, şi în cazul acesta accentul nu cade pe vocala finală, ci pe silaba penultimă: *căfă*, *căfăndă*, *căigăndă*, pe cînd în Munt. Mold. accentul tc. s-a păstrat: *cafeă*, *cafeneă*, *caigană*”²⁵.

I. Pătruţ, în articolul citat, reia problema aducînd unele precizări utile şi interesante. Ridicîndu-se, pe bună dreptate, împotriva procedului, în explicarea originii unor cuvinte, „împrumuturi prin filieră, prin mijlocire, prin intermediu etc.”, se opreşte şi asupra cuvintelor de origine turcă intrate în Banat prin „filieră sîrbă”, arătînd că aceste cuvinte „şi-au modificat simţitor forma şi se înfăţişează altfel decît cele care ne-au venit direct din turcă”²⁶. Se readuce în discuţie felul deosebit de accentuare; cele intrate din turcă avînd accentul pe finală, iar cele din sîrbă pe penultima „datorită faptului că în graiurile sîrbeşti ştokaviene accentul s-a deplasat cu o silabă spre începutul cuvîntului”²⁷. Ca argumente noi aduse de I. Pătruţ în acest articol, reţinem: (a) reflexele acestei accentuări diferite în morfologie²⁸ şi (b) deosebirea sub raportul circulaţiei dintre turcismele intrate direct în limba română şi cele „intrate prin filieră sîrbă”. Asupra celui din urmă argument, a ariei de circulaţie, vom reveni după ce vom rezuma, într-o frază, şi poziţia lui Th. N. Trîpcea. Acesta, ocupîndu-se de cuvintele sîrbeşti din subdialectul bănăţean, arată că „filiera sîrbă” a pătrunderii elementelor turceşti în subdialectul bănăţean „este dovedită de existenţa terminaţiilor pe lingă rădăcina (*tema*, n.n.) substantivului sau adjectivului de origine turcă, terminaţii ale declinărilor limbii sîrbocroate”²⁹.

Şi acum să revenim la argumentul schiţat de I. Pătruţ, şi care, credem noi, e tot atît de hotărîtor, ca şi celelalte, în susţinerea teoriei că aceste cuvinte sînt sîrbisme şi nu turcisme în graiurile bănăţene. Urmă-

²³ E. Petrovici, *op. cit.*, p. 366.

²⁴ Cf. A.I.R., serie nouă, vol. IV, h. 1101.

²⁵ E. Petrovici, *op. cit.*, p. 367.

²⁶ I. Pătruţ, *op. cit.*, p. 331.

²⁷ Idem, *ibid.*

²⁸ „Astfel — arată I. Pătruţ — în subdialectul muntean şi prin Moldova este răspîndit cuvîntul *sarmă*, articulat *sarmăua*, pl. *sarmăle*, de provenienţă turcă (< *sarma*, cf. şi bg. *sarmă*). În subdialectul bănăţean acestui termen îi corespunde *sărmă*, articulat *sărma*, pl. *sărme*”. Împrumutul făcut din turcă, se arată în continuare, a fost încadrat în clasa substantivelor de origine latină de tipul *măsea*, *căfea* etc., pe cînd împrumutul din sîrbă a fost încadrat într-o altă grupă, de tipul *masă*, *fată* etc.

²⁹ Th. N. Trîpcea, *Cuvinte sîrbeşti în subdialectul bănăţean şi importanţa lor*, „Scrisul bănăţean”, 1963, nr. 3, p. 70.

rind aria de răspîndire teritorială ³⁰ a acestor cuvinte, observăm că cele mai multe dintre ele circulă doar în zona subdialectului bănăţean (unele, chiar în cadrul acestui subdialect, au o arie mult mai redusă, la nivelul unor graiuri), iar altele, mai puţine la număr, au pătruns, datorită fenomenului de propagare, şi în unele graiuri transilvănene. Dacă am admite, aşa cum susţinea Iosif Popovici, că aceste cuvinte n-ar fi de origine sîrbă, ci de origine turcă, ne-am întreba de ce ele nu au pătruns şi în graiurile munteneste şi moldoveneşti. Întrebarea e cit se poate de firească avînd în vedere faptul că Moldova şi Ţara Românească au stat mai mult sub stăpînirea turcească decît Banatul. Sprijinindu-ne pe toate aceste argumente înşirate de noi mai sus, putem conchide că aceste cuvinte sînt nu turcisme prin „filieră sîrbă”, ci elemente sîrbeşti în lexicul subdialectului bănăţean.

4. Pe lingă această „filieră” sîrbă a pătrunderii elementului turc în subdialectul bănăţean, L. Şăineanu vorbeşte şi de un „intermediu” maghiar ³¹, citînd un număr de 5 cuvinte, dintre care noi, de data aceasta, ne oprim numai la două (cele ce apar şi în graiul togerenilor): *csútura* „mortarium” (< ung. *csutóra*) şi *gorbacs* „scutică” (< ung. *korbács*), aşa cum apar în ANON. CAR. Cu acest „intermediu” nu putem fi de acord; *ciútură* nu e un cuvînt de origine turcă ³², iar *corbáci* ³³ provine, ca şi toate celelalte turcisme, din sb. *körbáč* 'id' (< tc. *kyrbač* > rom. *gîrbáci*).

5. Lucrînd la stabilirea etimologiei cuvintelor din lexicul graiului de care mă ocup, am constatat un fenomen analog celui prezentat mai sus; un număr, relativ mic, de cuvinte de origine germană şi maghiară au venit, în graiul studiat, din limba sîrbă ³⁴, ca:

bitângă 'hoinar, vagabond' este întrebuiţat în graiul togerenilor mai mult adverbial, fiind asociat întotdeauna verbului *a umbla*: *umblă bitanga* sau *umblă a bitanga* = 'umblă aiurea, ca un vagabond'. Ca substantiv, el este întrebuiţat mai ales în locuţiunea adj. „de bitanga” 'de pripas' (*vacă dă bitanga*). În graiurile transilvănene avem cuvîntul *bitang* (vezi, pentru sensuri, DA) < magh. *bitang*. *Bitângă*, din graiul studiat, provine, în mod evident, nu din magh. *bitang*, ci din sb. *bitānga* 'erro, errans' (< magh.) ³⁵;

cocie 'căruţă' în subdialectul bănăţean (v. DA, CADE) e din sb. *kôčija* (cf. şi sb. *kôčije*) 'id' (< magh. *kocsi* 'id');

³⁰ Cf. ALR, serie nouă, vol. I, h. 25, 27, ib. II, h. 320, 491, ib. IV, h. 1082, 1092, 1144, 1146, 1148 etc. Pentru extensiunea teritorială a unora dintre acestea, confer şi glosarul publicat de Th. N. Tripcea în „Analele Universităţii din Timişoara...”. Th. N. Tripcea, care a întocmit acest glosar pe baza materialului adunat de pe urma unor anchete efectuate în peste 90 de localităţi cuprinse în aria geografică şi lingvistică a Banatului, indică la fiecare cuvînt localitatea pentru care a fost atestat.

³¹ L. Şăineanu, *op. cit.*, p. LXXXI–LXXXII.

³² *Ciutură* se pare a fi un cuvînt românesc, avînd la bază lat. pop. **eytola* (v. DA). Th. Cipidan, în *Raporturile lingvistice slavo-române*, DR, III, 1923, p. 194, arată că acest cuvînt a fost răspîndit prin păstorii români la toate popoarele balcanice, de unde a trecut şi la turci.

³³ Am dat accentul din graiul togerenilor.

³⁴ De un asemenea fenomen a vorbit şi S. Puşcariu: „după aşezarea coloniilor germane în Transilvania, a început în această provincie un val, nu prea puternic însă, de «săsisme», la care se adaugă mai tîrziu «şvăbisme» (primitive uneori prin mijlocire sîrbească) în Banat” (vezi *Limba română*, vol. I, Bucureşti, 1940, p. 274).

³⁵ Pentru răspîndirea teritorială a cuvintelor *bitanga* (< sb.) şi *bitang* (< magh.), cf. ALR, serie nouă, vol. II, h. 323 („vită de pripas”).

crófnă 'gogoasă'. La DA *croáfenă* (cu variantele *cráfnă*, *crápfănă*, *croápdănă*) e dat ca germanism (< germ. *Krapfen* 'id') în Transilvania și Banat, iar în ALR, serie nouă, vol. IV, h. 1078 (h. „gogoși”), se înregistrează *crófnă* (v. punctele cartografice 2, 36, 76) și (pentru punctele 25, 37, 48 — graiuri slave) *crúófně*, *crófle*, *cróflă*. Acad. E. Petrovici³⁶ atestă o formă *scrúamfe* pe care o explică din sb. *krofna* 'id' >, fără îndoială, *crófnă* din graiul studiat;

crump(*ir*) 'cartof' < sb. *krúmpir* 'id' (< germ. *Grundbirne*), iar în graiurile transilvănene e de origine maghiară (< germ.)³⁷;

flășă 'sticlă de bere'. Atestări: CADE (s.v. *flășă* 'sticlă') și Ștefan Pașca³⁸ (s.v. *flască* 'sticlă în care se ține băutura pentru trebuința căsătorilor'). Nu i s-a dat nici o etimologie; noi, pentru *flășă*, propunem ca etimon sb. *fláša* 'staklenica' (< germ. *Flasche*);

fras este folosit mai mult în imprecații, ca: *mîn-ce-te frasu! calce-te frasu!* etc., în care *fras* a devenit un sinonim eufemistic pentru *drac*. DA, folosindu-se de câteva atestări din lucrările lui S. Fl. Marian, îl definește prin „răul-copiilor” și-l derivă din germ. *Fraisen* 'crampe'. Tot din germană îl explică și Simion C. Mindrescu³⁹. În graiul togerenilor, credem noi, e de origine sîrbească; <sb. *frás* 'eclampsia' (< germ. austr. *frass*)⁴⁰;

lăptă 'vioară' nu l-am mai întîlnit, sub această formă, în dicționare. În ceea ce privește explicarea lui sînt două posibilități: a) *lăută* >, prin trecerea lui *u* > *p* — caracteristică foneticii graiurilor bănățene, *lăptă* sau b) *lăptă* < sb. *lapat*, *lapta* 'id' (< germ. *Laute*). Mai semnalăm, ca notă lexicală, derivatul *lăptúș* 'violonist; p. gener. muzicant';

lóptă 'minge'. În graiurile transilvănene avem *lăptă*, care, fără îndoială, e din magh. *lapta*, *lapda*. Pentru graiul pe care îl studiem însă îl derivăm din sb. *lôpta* 'id' (< magh.);

pădore 'țăran, agricultor' provine din sb. *păor* 'id' (< germ.)⁴¹, nu din germ. *Bauer*⁴²;

pîcslă 'cutia în care elevii își țin creionul, tocul etc.; penar'. Pentru etimologia acestui cuvînt, atestat de LB, G. Weigand⁴³ și S. C. Mindrescu⁴⁴, cf. sb. *pîksa* 'kutija, șkrabnica' (< germ. *Büchse*);

pruslúc 'vestă' <sb. *přsluk* 'id' (<magh. *pruszlik*, germ. *Brustfleck*) și nu, așa cum procedează CADE (v.s.v. *prusl(i)uc*) care-l atestă tot pentru Banat, din magh. (< germ.). Că e din sîrbă ne-o demonstrează, credem noi, aria lui de circulație; dacă ar fi din maghiară, el ar trebui să apară și în graiurile transilvănene nord-vestice. Etimonul propus de

³⁶ Acad. E. Petrovici, *Note de folklor de la românii din Valea Mlavei*, în „Anuarul Arhiviei de folklor”, VI, 1942, p. 74.

³⁷ Vezi DA, DM.

³⁸ Ștefan Pașca, *Glosar dialectal*, București, 1928, s.v.

³⁹ Simion C. Mindrescu, *Influența germană asupra limbii române*, Iași, 1904, s.v. *fras*.

⁴⁰ Vezi R.J.A. Pentru felul cum e tratat în limba română, cf. și TDRG, care se sprijină tot pe atestările din Marian.

⁴¹ Cf. I. Pătruț, *op. cit.*, p. 335.

⁴² Cf. Simion C. Mindrescu, *op. cit.*, s. v. *paur*.

⁴³ G. Weigand, *op. cit.*, p. 323.

⁴⁴ *Op. cit.*, p. 72. Mindrescu îl consideră germanism.

noi în explicarea acestui regionalism bănăţean nu întâmpină nici o dificultate din punct de vedere semantic sau fonetic⁴⁵;

sómot 'catifea'. Lucian Costin⁴⁶, care-l atestă cu acelaşi sens, îl consideră de origine germană. ALR, serie nouă, vol. IV, h. 1207 (h. „catifea”) notează, pentru punctele 2, 29, 36, 76 (toate în Banat), *suómot*, iar pentru punctul 37 (grai sirbesc) *sómot*. Cuvîntul formează o arie lingvistică bine determinată, el fiind caracteristic graiurilor bănăţene. În ceea ce priveşte originea lui, noi credem că provine din sirbescul *sómot* 'id' (< germ. *Sammet* > tot în sirbă, *sómet*);

şúpă 'şopru' < sb. *šüpa*⁴⁷, nu din germ. *Schupeu*;

figlă (pronunţat *figlă*) 'cărămidă nearsă' < sb. *eigla* 'later' (< germ. *Ziegel*)⁴⁸. Mai amintim, ca făcînd parte din familia acestui cuvînt, următoarele două cuvinte: *figlár* 'cărămidar' şi *figlărie* 'cărămidărie', care pot fi derivate şi pe teren românesc, dar pentru care cf. şi sb. *eiglar*, *eiglăria*.

6. În opoziţie cu această categorie de cuvinte întîlnim o alta, în care intră un număr, nu prea mare, de cuvinte pe care la începutul cercetării acestui grai le-am considerat de origine maghiară. În realitate, însă, aceste cuvinte sînt tot sirbisme în lexicul graiului din Toager şi, implicit, în subdialectul bănăţean. Spre deosebire de cele cuprinse de noi sub paragrafele 4 şi 5, acestea pe care le vom discuta în continuare nu mai sînt elemente de origine străină în sirbă, ci, cu puţine excepţii, sînt elemente slave. DA, CADE, A. Scriban⁴⁹ le tratează, pe cîteva, ca fiind de origine multiplă în graiurile dacoromâneşti. *Cováci* 'fierar' în CADE, pentru Ban. Munt., e derivat din slv. (sb.) *kovač*, iar pentru Transilvania < magh. *kovács*. Tot ca etimologie multiplă este tratat şi *coţcă* 'zahăr cubic', 'pătrăţea', pe care I. A.-Candrea (v. CADE) îl consideră ca un „cuvînt intrat în limba română pe două căi, din sb. şi ung. *kočka* 'id'".

Iată acum cîteva cuvinte care, în mod greşit, sînt considerate ca fiind numai de origine maghiară în graiurile dacoromâneşti:

bică 'taur' este explicat, pentru Banat şi Transilvania, atît de DA, cit şi de CADE ca fiind de origine maghiară (< magh. *bika* 'id'), pe cînd *bic*, avînd acelaşi sens, e derivat din sirbă sau bulgară. Cu acest tratament diferit în ceea ce priveşte originea lui *bică* şi *bic* nu sîntem, pentru graiurile bănăţene, de acord. În graiul togerenilor circulă *bică*, care, ca şi *bic* (< sb. *bik* 'id') e tot de origine sirbească: < sb. *bika* 'vide *bik*'⁵⁰. Din familia acestui cuvînt îl mai amintim pe *bicărie* 'grajdul taurilor', care poate fi un derivat de la *bică* cu suf. *-ărie*, dar pentru care cf. şi sb. *bikarija* 'id';

⁴⁵ Pentru înlăturarea grupului consonantic din sirbă în subdialectul bănăţean prin intercalarea unei vocale, cf. E. Petrovici, *Note slavo-române II. Tratamentul grupurilor consonantice iniţiale în elementele slave ale limbii române*, în DR, X, 1941, p. 348–350.

⁴⁶ Lucian Costin, *Graiul bănăţean*, Timişoara, 1926, s. v.

⁴⁷ Cf., pentru etimologie, E. Petrovici, *Note de folklor de la românii din Valea Mlavei*, în „Anuarul Arhivei de folklor”, VI, 1942, p. 74.

⁴⁸ Cf., pentru etimologie, şi A. Scriban, *Dicţionarul limbii româneşti*, Iaşi, 1939; DM. Pentru răspîndirea acestui cuvînt, cf. ALR, serie nouă, vol. II, h. 555.

⁴⁹ *Op. cit.*

⁵⁰ Vezi Vuk s. v. Spre aceeaşi etimologie ne conduce şi geografia lingvistică; v. ALR, serie nouă, vol. II, h. 298.

căpăt 'palton'. Acad. E. Petrovici îl atestă, pentru Valea Almăjului ⁵¹ cu sensul de 'veston de lână, țesut; flanelă'. Ov. Densușianu ⁵² îl definește prin 'laibăr'. DA, care-l dă pentru Banat și Moldova cu sensul de 'haină bărbătească, groasă, bătrânească', îl derivă din magh. *kaput*, etimologie cu care, pentru graiurile bănățene, nu sîntem, de acord. Noi îl derivăm din sb. *kăpūt* 'id' (< it. cappotto);

franț 'sifilis' la origine, dar azi, ca și *fras*, se întrebuintează mai ales în imprecații, ca: *mînce-te franțu* (și *frianțu*) etc., devenind un sinonim eufemistic al lui *drac*. Acest cuvînt, sub forma de plural *frênțe*, este atestat de TDRG, DA, CADE, A. Scriban ⁵³. La S. C. Mîndrescu ⁵⁴ apare sub forma *franță*. DA îl derivă din magh. *franc* 'id', CADE < pol. *franca* sau maghiară. Acest cuvînt ⁵⁵, credem noi, a intrat în graiurile dacoromânești, ca și alte cuvinte, pe mai multe căi; în graiurile bănățene el fiind de origine sirbească (< sb. *frâne* 'frîncea = syphilis, lues venerea');

hăznă 'folos' este vechi în graiurile dacoromânești. ANON. CAR. îl atestă cu sensul de 'utilitus'. CADE, pentru Transilvania, îl derivă din magh. *haszon*. La fel procedează și DA, care însă conferă, în paranteză, și sb. *hasna*. Noi, pentru graiurile bănățene, propunem ca etimon sb. *hăсна, hazna* 'id' (< tc.);

pipărcă 'ardei' < în graiurile bănățene, sb. *paprika* 'id', nu din magh. *páprika*, cum procedează DA, CADE;

popricăș 'tocană' este atestat, sub forma *papricaș*, de DM, care-l derivă din magh. *paprikás*. Acad. E. Petrovici, înregistrîndu-l la românii din Valea Mlavei ⁵⁶, îl explică din sb. *páprikaš* 'id'. Și în acest caz se poate vorbi de o etimologie multiplă;

sóbă 'cameră', de la care avem și un derivat *sobiță* (pentru care cf. și sb. *sóbica*), în DM e dat ca fiind de origine maghiară. Această etimologie ni se pare, și de data aceasta, a fi valabilă pentru o anumită arie lingvistică a dialectului dacoromân. Pentru subdialectul bănățean considerăm ca etimon sb. *sóba*;

tîner (pronunțat *cinîer*) 'farfurie'. CADE atestă, pentru Oltenia, forma *tăier*, iar pentru Banat *tăier*, considerîndu-le, ca și Scriban ⁵⁷, ca fiind din magh. *tánjér*, etimologie cu care nu sîntem de acord. Atît în Banat, cît și în Oltenia el e din sb. *tánjir* 'orbis'.

Ianuarie, 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară,
Str. E. Racoviță, nr. 21, Cluj

⁵¹ E. Petrovici, *Folklor din Valea Almăjului*, în „Anuarul Arhivei de folklor”, III, 1935, p. 147.

⁵² Ov. Densușianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, v. glosarul.

⁵³ Op. cit.

⁵⁴ Op. cit.

⁵⁵ Cuvîntul — vezi și TDRG — se găsește în albaneză, germană, maghiară, polonă etc.

⁵⁶ Op. cit., v. glosarul.

⁵⁷ Op. cit.

PROBLEME DE FONETICĂ ȘI FONOLOGIE DIALECTALĂ

În legătură cu palatalizarea dentalelor în graiurile dacoromâne

DE

GR. RUSU

Trecerea de la sistemul fonologic al latinei târzii la cel al limbii române s-a făcut, după cum se știe, pe baza unor serii de transformări fonetice și fonologice, care au avut loc atât în vocalism, cât și în consonantism.

Dintre transformările consonantice un rol important, în acest sens, a avut palatalizarea mutativă a dentalelor *t, d, n*, în cuvintele în care erau urmate de vocalele anterioare *e, i* în anumite poziții.

În cursul dezvoltării limbii române, fenomenul s-a produs în două etape diferite. Prima etapă începe, aproximativ, în ultima fază a latinei târzii și se desăvârșește în româna comună.

Palatalizarea dentalelor din această perioadă a fost cauzată de un element consonantic palatal, anume de un iod, dezvoltat fie din *i, ě, j* sau *e* în hiat, fie din primul element al diftongului *ie* (romanice orientale) < *e* (latin târziu)¹. Consecința acestei palatalizări a fost apariția, în sistemul consonantic al românei comune, a unor noi serii de consoane, seria africatelor și cea a palatalelor, serii inexistente în latina populară.

Deși în cursul evoluției limbii române aceste consoane au suferit unele modificări, putem spune totuși că reflexele palatalizării dentalelor, din epoca indicată, au caracterizat, o anumită perioadă de timp, întregul sistem fonetic al limbii române.

A doua etapă în palatalizarea dentalelor a început la o dată relativ recentă și s-a produs, în unele graiuri, în toate cazurile în care aceste consoane au fost urmate de vocale din seria anterioară.

¹ Vezi E. Petrovici, *Problema moștenirii din romanica comună a corelației palatale a consoanelor în limba română*, în SCL, VII, 1956, nr. 3–4, p. 165; *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, în CL, II, 1957, p. 100; Gr. Rusu, *Este limba română o limbă de tip consonantic?*, în CL, X, 1965, nr. 1, p. 99; *Câteva precizări în legătură cu sistemul fonologic al dacoromânei comune*, în SCL, XVI, 1965, nr. 4, p. 544.

Palatalizarea dentalelor din această a doua etapă se deosebește de cea din prima etapă prin felul cum s-a manifestat și, în parte, prin rezultatele finale la care s-a ajuns în urma producerii acesteia, dar, după cum vom vedea mai jos, nu prezintă deosebiri în privința cauzelor care au determinat-o.

Fenomenul odată început nu a progresat deopotrivă în toate graiurile, ci, după cum rezultă din hărțile *Atlasului lingvistic român (ALR)*, prezintă diferite grade, după cum, la articularea dentalelor urmate de vocalele anterioare, limba atinge o porțiune mai mică sau mai mare a palatului dur. Astfel, în unele graiuri din Muntenia, sud-estul Olteniei și sudul Ardealului gradul de palatalizare al dentalei este egal cu al vocalei următoare. Pe o fișie care acoperă sudul Ardealului, într-o mică arie din sud-vestul Munteniei și în Moldova, între consoana dentală și vocala *e* următoare, *ALR* a notat un *î* (*i* semivocalic) care în unele cazuri a fost auzit mai puternic și a fost notat jos la rînd (*dies*), iar în altele mai slab, notat sus la umărul consoanei (*dⁱes*). Acest element semivocalic reprezintă sunetul de tranziție între consoana palatală și vocală și denotă că gradul de palatalizare a consoanei este mai mare decît a vocalei *e* următoare².

Pe o arie întinsă, care acoperă partea de vest și nord-vest a țării (Banatul, Crișana, nord-vestul Ardealului și Maramureșul), în locul dentalelor palatalizate (ușor palatalizate) au fost auzite consoane dorso-palatale, redate în transcrierea *ALR* prin *ń*, *t'*, *d'* sau, în *ALR* II, prin *t'(k')*, *d'(g')*, cu *k'* și *g'* suprapuse lui *t'* și *d'*³. În două arii, una în nordul Moldovei și alta în nordul Dobrogei, anchetatorii au notat sunete intermediare, între dentale palatalizate și dorso-palatale, redate prin *t(t')*, *d(d')*, *n(ń)* sau *t, d, n*. În graiurile din Banat și în unele graiuri din partea centrală și de nord a Ardealului s-au notat consoane africcate, de tipul *č, đ* sau *č, đ*. În punctele 247, 251, 259, 269 din *ALR* I și în punctul 260 din *ALR* II au fost auzite, în majoritatea cazurilor, sunete intermediare, între dorso-palatalele *t', d'* și africcatele *č, đ*: *d'(đ)al*, *d'(đ)es*, *rîd'(đ)e*, *frunt'(č)e*, *mint'(č)e*, *spat'(č)e*, sau *đ(d')al*, *đ(d')es*, *rîđ(d')e*, *frunč(t')e*, *minč(t')e*, *spac(t')e*. Aceleași sunete intermediare *t'(č)*, *d'(đ)* sau *č(t')*, *đ(d')* le-am notat și noi în anchetele efectuate, în Ardeal, pentru *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*, în localitatea Sîngeorz-Băi, localitate situată în nordul Ardealului. În multe cazuri, însă, am notat, pentru *t, d + e, i*, africcatele *č, đ*: *lapče*, *frunče*, *punče*, *ges*, *rîge*, *gînče*, pentru *lapte*, *frunte*, *punte*, *des*, *rîde*, *dinte*.

Ovid Densusianu, analizînd situația dentalelor *t, d*, urmate de vocalele anterioare, în *Țara Hațegului*, arată că acestea sînt alterate pretutindeni și că aceasta „apare în unele părți mai înaintată decît în altele”⁴. După Ovid Densusianu, alterarea are ca punct de plecare „iotacizarea acestor consoane”⁵. Conform părerii autorului citat, fazele palatalizării dentalelor ar fi următoarele: 1. consoană dentală + *e*, 2. consoană

² Privitor la sunetele de tranziție care apar între consoane și vocalele următoare a se vedea E. Petrovici, „Depalatalizarea” consoanelor înainte de *e* în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân, în *CL*, V, 1960, nr. 1–2, p. 9, nota 2, unde se dau și indicațiile bibliografice privind această problemă.

³ Semnele puse de noi între paranteze au fost notate suprapuse în *ALR*.

⁴ Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 32.

⁵ Idem, *ibid*.

„dentală + *ie*, 3. consoană palatalizată mutativ (dorso-palatală *t'*, *d'*) + *e* sau africată (*č*, *đ*) + *e*. Faza cea mai veche ar fi deci cea reprezentată prin grupul „dentală + *e*”.

Ovid Densusianu consideră că trecerea lui *te*, *de*, *ti*, *di* la *t'e*, *d'e*, *t'i*, *d'i* ar fi fost efectuată în secolul al XV-lea, deoarece în documente din această perioadă se găsesc unele toponimice redată cu fonetismul respectiv : *Kryvagy* = Crivadia, *Pogyer* (în loc de *Fegyver*) = Federi, *Lengyina* = Lingina⁶.

Acad. E. Petrovici arată, însă, că fonetismul reflectat în aceste toponimice din Țara Hațegului este unguresc și că nu ar avea nici o legătură cu palatalizarea românească a dentalelor⁷.

În privința succesiunii celor trei faze în palatalizarea dentalelor, acad. E. Petrovici crede că pronunțarea „dentală + *ie*” ar constitui faza cea mai veche și că această pronunțare, pe care românii ar fi deprins-o din graiurile slave, care prezentau același fenomen, în epoca contactului intens între româna comună și slava meridională (aproximativ secolele VIII—XII), era în trecut generală în toate dialectele și graiurile românești.

În unele graiuri românești, ca în cele din Muntenia, Oltenia și Dobrogea, tot sub influența unor graiuri slave (graiurile slave meridionale, unele graiuri bulgare) care, în cursul evoluției ulterioare, au revenit la pronunțarea „consoană + *e*”, dentala urmată de *ie* a suferit o ușoară depalatalizare. Același fenomen a avut loc, de astă dată sub influența limbii maghiare (în care nu există consoane cu timbru palatal de tipul românescului *t'*, *d'*), în graiurile românești din sud-estul Ardealului⁸.

Așadar, după acad. E. Petrovici, faza *te*, *de*, întâlnită astăzi în graiurile amintite, reprezintă o inovație, determinată de influențe străine, și nu forma veche.

În graiurile românești din vestul țării Banat, Crișana, nordul Ardealului și Maramureș, fenomenul palatalizării a progresat, în sensul că dentalele ușor palatalizate (de tipul *tje*, *dje*) din româna comună au fost palatalizate mutativ (*t'e*, *d'e*)⁹.

Acad. Al. Rosetti și I. Pătruț consideră că palatalizarea dentalelor în stadiul *t'e*, *d'e*, în aria care acoperă nord-vestul țării (Crișana, Maramureșul și nordul Ardealului), a fost determinată de influența maghiară¹⁰. Influența maghiară în procesul palatalizării dentalelor este acceptată și de acad. E. Petrovici¹¹ și de alți cercetători¹² care au atins această problemă, deși se recunoaște de către toți că începutul palatalizării nu are nimic comun cu limba maghiară, care, după cum se știe, nu palatalizează dentalele înainte de *e* și *i*.

Influența maghiară s-a exercitat, după I. Pătruț, prin bilingvi, care au înlocuit dentalele ușor palatalizate, învățate de români de la

⁶ Ovid Densusianu, *op. cit.*

⁷ Vezi E. Petrovici, în CL., V, 1960, nr. 1—2, p. 12.

⁸ Idem, *ibid.*, p. 15—16 și hărțile 1 și 2 de la p. 11 și 12.

⁹ Idem, *ibid.*, p. 16.

¹⁰ Vezi Al. Rosetti, *Slavo-romanica*. VII. Sur la palatalisation des occlusives dentales dans les parlers roumains de Transylvanie, în „Bulletin linguistique”, X, p. 123; I. Pătruț, Influențe maghiare în limba română, în SCL, III, 1953, p. 67; Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromâne, în CL, III, 1958, p. 67.

¹¹ E. Petrovici, „Depalatalizarea” ..., în CL, 1960, 1—2, p. 19.

¹² Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, Edit. Acad., București, 1961, p. 64.

slavii cu care au conviețuit, prin sunetele maghiare cele mai apropiate, dorso-palatalele t' , d' , redată în ortografia maghiară prin *ty*, *gy*. Transformarea dentalelor t' , d' în africaterle $č$, $đ$ (africate cu o nuanță puțin mai palatală decât $č$, $đ$ din limba literară) în graiurile din Banat este pusă de I. Pătruț în legătură cu o influență sirbească, deoarece africaterle $č$, $đ$ din Banat sînt identice ca realizare cu africaterle corespunzătoare sirbo-croate ¹³.

Acceptînd, după cum am arătat mai sus, influența maghiară în procesul de transformare a dentalelor ușor palatalizate în dorso-palatale, acad. E. Petrovici crede că această influență a acționat și în sens invers, adică acțiunea ei a fost depalatalizatoare ($t'e$, $d'e > te$, de) în unele graiuri dacoromâne, ca, de pildă, în cele din sud-estul Ardealului ¹⁴.

În cele ce urmează ne propunem să reexaminăm problema palatalizării mutative a dentalelor, insistînd îndeosebi asupra cauzelor care au determinat-o, precum și asupra fazelor prin care a trecut fenomenul pînă la stadiul actual de dezvoltare.

Urmărirea diverselor transformări fonetice în cursul dezvoltării limbii române și situația actuală a fenomenului în graiurile dacoromâne ne impun o altă explicare a palatalizării dentalelor decât cea care a fost dată de către cercetătorii citați.

Am arătat mai sus că palatalizarea din prima etapă se datorește unor cauze interne, unui element consonantic palatal dezvoltat între consoane și vocalele următoare din seria anterioară.

După părerea noastră aceleași cauze interne trebuie să le avem în vedere și la explicarea palatalizării din graiurile dacoromâne actuale.

Acad. E. Petrovici arată, pe bună dreptate, că încă în româna comună vocalele din seria anterioară au transferat asupra consoanelor precedente o parte din trăsăturile lor distinctive, din care cauză consoanele au primit o articulație accesorie a dosului limbii la palat și s-a ridicat tonul lor caracteristic. În urma acestui fenomen, între consoane și vocalele următoare s-au dezvoltat vocale de tranziție de timbrul i sau e (*frățee* (*frăție*), *dees* (*dieș*) etc.) ¹⁵. Aceasta reprezintă, de fapt, prima fază în procesul palatalizării dentalelor.

Fenomenul a continuat să evolueze în sensul că, în graiurile din vestul țării, elementul de tranziție, dezvoltat între dentale și e sau i următor, s-a întărit, devenind o consoană fricativă de tipul j (iod) și a acționat asupra dentalelor, palatalizîndu-le în așa măsură, încît acestea și-au mutat locul de articulație și au trecut în altă serie de localizare, în seria dorso-palatalelor. Procesul nu s-a oprit la acest stadiu, ci, în graiurile din Banat și într-o arie mai mică în Cîmpia Transilvaniei și alta în nordul acestei regiuni, dorso-palatalele au evoluat la africaterle.

Considerăm că e în afara oricărei discuții faptul că fenomenul palatalizării nu s-a produs în mod brusc, ci printr-un proces de lungă durată care a trecut prin mai multe faze. Aceste faze sînt reflectate în *ALR* și ne permit să deducem că evoluția aceasta fonetică a decurs în felul următor : grupurile te , de , dintr-o fază mai veche a românei comune, $> t'e$, $d'e >$

¹³ Vezi I. Pătruț, *Contribuții...*, în CL, III, 1958, p. 67; *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, în „Romanoslavica”, I, p. 36 urm.

¹⁴ Vezi în CL, V, 1960, 1—2, p. 19.

¹⁵ Vezi E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism...*, în CL, II, 1957, p. 105.

tie, *die* > *tye*, *dye* > *t(t')e*, *d(d')e* sau *t(t')ye*, *d(d')ye* > *te*, *de* > *t'e*, *d'e*. Faza *t'e*, *d'e* formează în prezent aria cea mai mare (Crișana, Maramureșul, nordul Ardealului și o mică arie în nord-vestul Moldovei). Faza *t(t')e*, *d(d')e* a fost înregistrată în două arii mici, una în nord-estul Moldovei și alta în partea de nord a Dobrogei¹⁶.

De la *t'e*, *d'e* s-a ajuns apoi în Banat la *ce*, *de*, trecându-se cu siguranță prin faza *t'(c)e*, *d'(d)e*, iar în cele două arii din Ardeal, indicate mai sus, *t'e*, *d'e* au devenit *ce*, *ge*. Precizăm că în aceste arii anchetatorii ALR au notat, în majoritatea cazurilor, sunete intermediare între dorso-palatalele *t'*, *d'* și africaterile *č*, *g* (*t'(č)e*, *d'(g)e* sau *č(t')e*, *g(d')e*). Acest fapt ne conduce la concluzia că procesul de transformare a ocluserilor palatale *t'*, *d'* în africaterile *č*, *g* nu e încheiat, ci se află încă în curs de desfășurare (cel puțin aceasta era situația în perioada când s-au efectuat anchetele pentru ALR).

Transformarea palatalelor *t'*, *d'* în africaterile e explicabilă dacă ținem seama de fiziologia acestor consoane. Ele sînt foarte apropiate din punctul de vedere al articulației. Acad. E. Petrovici arată că *t'* și *d'* sînt într-o mică măsură niște africateri, al căror element fricativ e însă mai slab decît la africaterile propriu-zise¹⁷.

Așadar, transformarea grupurilor *te*, *de* în *t'e*, *d'e*, respectiv în *ce*, *de*, a avut loc în urma unei evoluții fonetice și nu prin împrumutarea unor sunete din limbi străine (maghiară, respectiv sîrbă) cu care au fost substituite sunetele românești.

În sprijinul celor susținute de noi se pot aminti și alte transformări de ordin fonetic care au avut loc în cursul dezvoltării limbii române și care, la rîndul lor, au fost determinate tot de cauze interne.

După cum se știe, în graiurile din Maramureș se păstrează pînă astăzi africaterile *č* și *g* (*dz*), în cuvintele de origine latină: *čoc*, *čoi*, *čug*, *čic*, *incăldăsc*, *tîrčiu* etc. Consoana *č*, în aceleași elemente, a fost înregistrată și în Banat, în nordul Moldovei și, în puncte izolate, în Ardeal. Graiurile respective posedă însă și fricativă *z* și șuierătoarea *j*, dar numai în elementele slave. Aceste consoane sînt deci de origine slavă în aceste graiuri. Dar graiurile respective nu au împrumutat din limbile slave consoanele izolate, ci ele au intrat o dată cu cuvintele care le conțineau și nu s-au substituit niciodată africaterilor *č* și *g*.

În majoritatea graiurilor dacoromâne, precum și în limba literară nu mai există africaterile *č*, ci se rostește fricativă *z* în toate cuvintele, indiferent de originea lor. De asemenea, în graiurile din Muntenia și în limba literară, în locul vechiului *č* (*čoi*, *čug* etc.) se rostește *j*. Se poate oare susține că africaterilor *č* și *g* li s-au substituit *z* și *j* din elementele slave? Părerea generală a istoricilor limbii române și a dialectologilor este că aceste consoane au rezultat din *č* și *g* prin pierderea elementului lor oclusiv.

În urma aceluiași proces s-a ajuns și de la *č*, *g* la *š*, *ž* (*š*, *ž*), în graiurile din Moldova, din nord-estul Ardealului și în cele din Banat¹⁸, și de la *č* și *j* în subdialectul crișean.

¹⁶ Vezi ALRM I, vol. I, h. 18; ALR I, vol. II, h. 205.

¹⁷ Vezi E. Petrovici, *Graiul carașovenilor*, București, 1935, p. 103.

¹⁸ Vezi R. Todoran, *O problemă de dialectologie istorică*, *č* > *š*, *g* > *ž* în graiurile moldo-venești, în CL, X, 1965, nr. 1, p. 85 urm.

I. Pătruț susține că trecerea lui $\hat{g}$ la j ($fu\hat{g}e > fuje$), în Crișana, s-a făcut tot sub influența limbii maghiare, întrucît „evoluția $\hat{g} > j$ nu poate fi explicată prin legile interne de dezvoltare a limbii române. Prin pierderea elementului oclusiv al africateri $\hat{g}$ s-ar fi ajuns la stadiul $\hat{z}$ ($fu\hat{g}e > fu\hat{z}e$) ca în subdialectul moldovean, nu la j ”¹⁹.

Evoluția $\hat{g} > j$ (mai precis $\hat{g} > j'$, j cu timbru palatal, cum de fapt e rostită această fricativă în subdialectul crișean) poate fi explicată fără nici o greutate prin legile interne de dezvoltare a limbii române. Africata $\hat{g}$ este compusă, după cum se știe, din două elemente: din oclusiva d și fricativa j' (j cu timbru palatal). Prin pierderea elementului oclusiv s-a ajuns, în mod normal, la j' . Această fază se păstrează în subdialectul crișean și în cel muntean ($\hat{g}oi$, $\hat{g}ug > j'oi$, $j'ug$), în timp ce în graiurile din Moldova și nord-estul Ardealului j' evoluat la $\hat{z}$, iar în Banat la $\hat{z}$.

După părerea noastră, procesul a decurs în felul următor: $\hat{g}$, prin pierderea elementului oclusiv, a devenit j' și apoi $\hat{z}(\hat{z})$. Faza j ($fuje < fu\hat{g}e$, $j'oc < \hat{g}oc$ etc.) din subdialectul crișean și $j'oi$, $j'ug < \hat{g}oi$, $\hat{g}ug$ din cel muntean reprezintă o fază mai veche, intermediară între $\hat{g}$ și $\hat{z}(\hat{z})$. La faza $\hat{z}(\hat{z})$ din graiurile din Moldova, nord-estul Ardealului și Banat, care de fapt e ultima în acest proces, s-a ajuns în urma unei evoluții ulterioare, prin pronunțarea tot mai palatală a lui j .

Problema stadiilor prin care au trecut dentalele t , d , urmate de e , i , în procesul de palatalizare este văzută în mod diferit de către cercetătorii care s-au ocupat pînă acum de această problemă. I. Pătruț se pare că are în vedere un singur stadiu, t' , d' , la care s-a ajuns datorită influenței slave. Sub influența maghiară, t' , d' (dentale ușor palatalizate) au devenit t' , d' (dorso-palatale) în Crișana, Maramureș și nordul Ardealului, iar în Banat, sub influența sirbească, aceleași dentale ușor palatalizate s-au prefăcut în africaterile $\hat{c}$, $\hat{d}$.

Spre deosebire de I. Pătruț care, vorbind de trecerea lui t' , d' la t' , d' , respectiv la $\hat{c}$, $\hat{d}$, nu are în vedere și alte stadii, acad. E. Petrovici arată că în graiurile bănățene, înaintea stadiului $\hat{c}$, $\hat{d}$, a existat cu siguranță stadiul t' , d' . Dovadă sînt împrumuturile carașovenești din graiurile din Banat care păstrează pînă astăzi oclusivele palatale. Aceste împrumuturi au fost făcute pe timpul cînd bănățenii pronunțau încă t' , d' ²⁰. Prin urmare, după acad. E. Petrovici, de la t' , d' la $\hat{c}$, $\hat{d}$ s-a ajuns, în graiurile din Banat, trecîndu-se prin stadiul t' , d' .

La cele arătate de acad. E. Petrovici în această privință se impune o precizare. Între stadiile t' , d' și t' , d' trebuie să presupunem stadiile $t(t')$, $d(d')$, t , d , iar între t' , d' și $\hat{c}$, $\hat{d}$ trebuie să avem în vedere stadiile $t'(\hat{c})$, $d'(\hat{d})$, $\hat{c}(t')$, $\hat{d}(d')$, stadii care există încă în unele graiuri daco-române și au fost înregistrate de ALR.

Să revenim acum la stadiile te , de și $t'e$, $d'e$. Pe două din hărțile publicate de acad. E. Petrovici²¹ sînt conturate ariile în care, între vocalele e și consoanele dentale precedente, anchetatorii ALR nu au notat nimic,

¹⁹ Vezi I. Pătruț, *Contribuții...*, p. 68.

²⁰ E. Petrovici, *Graiul carașovenilor*, p. 104–105.

²¹ Vezi în CL, V, 1960, 1–2, p. 11 și 12.

vocala *e* fiind pronunțată cu același timbru pe toată durata ei. Rostirea cu timbru omogen a vocalei *e* după dentale e considerată de acad. E. Petrovici, așa cum am arătat și mai sus, ca fiind o inovație în graiurile amintite, care aveau odinioară, la fel cu celelalte graiuri dacoromâne, numai un *e* mai mult sau mai puțin diftongoid. Această inovație a fost determinată de o influență slavă în Muntenia și Oltenia și de influența maghiară în sudul Ardealului. Influența maghiară s-ar fi exercitat, după regiuni, în două direcții opuse : a avut o acțiune depalatalizantă în sudul Ardealului și a cauzat palatalizarea mutativă a dentalelor în celelalte graiuri din Banat, Crișana, Maramureș și nordul Ardealului. În sprijinul acestei păreri, acad. E. Petrovici citează câteva numiri topice românești, notate de maghiari, în care, după d-sa, se reflectă dublul tratament al dentalelor românești *tⁱ*, *dⁱ*, *nⁱ* urmate de *e*. Astfel, în sudul Ardealului, grupurilor românești *tⁱe*, *dⁱe*, *nⁱe* le corespund *te*, *de*, *ne*, iar în Crișana, restul Ardealului și în Banat e obișnuit reflexul *tye*, *gye*, *nye* ²².

După părerea noastră, în aceste cazuri nu avem de-a face cu un tratament diferit al grupurilor românești *tⁱe*, *dⁱe*, *nⁱe*, ci maghiarii care au transcris aceste numiri topice au redat prin alfabetul lor două pronunțări românești diferite. În sudul Ardealului se pronunța *te*, *de*, *ne* și această pronunțare a fost redată prin aceleași grupuri existente și în limba maghiară. În celelalte graiuri, dentalele, avînd un grad mai mare de palatalizare, fiind deci mai apropiate de palatalele *ty*, *gy*, *ny* din limba maghiară, au fost redată prin aceste palatale.

Prin urmare, în graiurile din sudul Ardealului, gradul de palatalizare a dentalelor nu era mai mare decît a vocalei *e* următoare și presupunem că în aceste graiuri, precum și în cele din Muntenia și Oltenia nu a existat niciodată faza *tⁱe*, *dⁱe*, ci se păstrează pînă astăzi pronunțarea cea mai arhaică a grupului „dentală + e”.

La această concluzie ne conduc o serie de alte fenomene fonetice vechi, existente numai în aceste graiuri și neîntîlnite în restul graiurilor dacoromâne. Iată cîteva dintre acestea : 1. Păstrarea lui *i*od după consoanele labiale *piele*, *obișle*, *mîere* etc., față de celelalte graiuri în care acest fonem a evoluat la consoanele palatale *tⁱ*, *kⁱ*, *ê*, *dⁱ*, *gⁱ*, *gⁱ*, *nⁱ* sau a slăbit și a dispărut ; 2. Păstrarea timbrului palatal al labialelor *b*, *m* înaintea lui *a* : *meargă*, *beată*, *beat*, *albeață*, față de formele *margă*, *bată*, *bat*, *albață* din graiurile din jumătatea de nord a țării. Într-o arie în sud-vestul Ardealului întîlnim de asemenea formele vechi *peană* „pană”, *obeadă* „obadă”, *veadră* „vadră”, *beut*, *beutură*, *beutor*, *bînd* sau *bîn* pentru *băut*, *băutură*, *băutor*, *bînd* din celelalte graiuri și din limba literară. 3. Menținerea timbrului palatal al consoanelor *s*, *z*, *ț* : *seară*, *urzeală*, *țeapă*, *lăzⁱ*, *nepoțⁱ*. În toate celelalte graiuri aceste consoane au devenit dure, velarizante. 4. Rostirea „iotacizată” a verbelor cu tema terminată într-o consoană dentală : *simț*, *să simță*, *auz*, *să auză*, *văz*, *să vază* etc. Vorbind de acest fenomen, pe care-l consideră un semn deosebit al subdialectului muntean față de cel moldovean și de alte graiuri dacoromâne, în care nu se întîlnesc niciodată aceste forme, acad. Iorgu Iordan precizează că avem de-a face cu „păstrarea unei vechi stări de lucruri, dacă admitem, cum nici nu-i posibil altminterea, că, din punct de vedere strict fonetic,

²² Vezi E. Petrovici, în CL, V, 1960, 1—2, p. 20.

„normale”, deci originare, sînt formele cu *z*, *t*, pe cînd cele cu *d*, *t* s-au ivit ulterior, prin analogie”²³. 5. Menținerea elementului oclusiv al africatelor *č*, *ǵ*. 6. Menținerea lui *a* accentuat, precedat de iod sau de o altă consoană palatalizată în anumite forme gramaticale sau în anumite cuvinte: *încuiat*, *tăiat*, *băiat*, *stea*, *cățea* etc., față de formele *încuiet*, *tăiet*, *băiet*, *ste* (*st'e*), *căț* din alte graiuri dacoromâne, în care *a* a devenit *e* sau chiar *e* în graiurile moldovenești.

Stadiul *t'e*, *d'e*, care constituie de fapt prima treaptă în procesul palatalizării dentalelor și care se mai păstrează în graiurile din Moldova și în unele graiuri din sudul Ardealului, s-ar datora — după acad. E. Petrovici — influenței slave. Românii au adoptat această pronunțare din graiurile slave care prezentau același fenomen. Dar tot d-se precizează faptul că „nu se poate susține că toate fenomenele de palatalizare constatate în cursul istoriei limbii române se datoresc influenței slave”²⁴ și dă ca exemplu tocmai palatalizarea dentalelor (și a velarelor), despre care am vorbit la începutul acestui articol, care a avut loc în prima etapă de dezvoltare a limbii române și care s-a produs înaintea contactului cu limbile slave.

După cum am văzut mai sus, palatalizarea dentalelor din această etapă a pornit de la același stadiu ca și cea din graiurile dacoromâne actuale. Prin urmare, tendința spre palatalizare a existat și s-a manifestat în interiorul limbii române înainte ca să ajungă în contact cu alte limbi. Această tendință s-a menținut în continuare și a acționat în limba română, dar, după cum am mai arătat, acțiunea ei nu a fost la fel de puternică în toate graiurile dacoromâne.

Din analiza situației dentalelor în graiurile dacoromâne actuale se desprinde concluzia că, pentru a explica palatalizarea mutativă a acestora, nu e nevoie să presupunem vreo influență străină. Fenomenul s-a produs în urma unei evoluții fonetice îndelungate, trecînd prin mai multe faze, și nu printr-o substituție de sunete dintr-o limbă în alta. Această evoluție are la bază tendința spre palatalizare a dentalelor, tendință care, după cum am văzut, a existat în interiorul limbii române încă în primele ei perioade de formare și a acționat în tot cursul dezvoltării sale. Cauzele externe, respectiv influența limbilor despre care s-a vorbit mai sus, au putut cel mult să favorizeze fenomenul în evoluția sa, dar nu să-l determine.

În urma evoluției dentalelor ușor palatalizate, *t'*, *d'*, la dorso-palatalele *t'*, *d'*, graiurile românești din vestul țării au intrat în aria fonetică din Europa centrală, alături de limbile maghiară, cehă, slovacă, sirbo-croată, albaneză, macedoneană și de unele graiuri ucrainene de vest, în care există dorso-palatale identice. Dar în timp ce în limbile amintite din Europa centrală dorsopalatalele constituie o serie de localizare autonomă, anume seria palatală, opusă celorlalte serii de localizare labială, dentală și velară, în graiurile românești de nord-vest reflexele palatalizării dentalelor nu sînt decît corespondentele palatalizate (diezate) ale

²³ Iorgu Iordan, *Graiul putnean*, în „Ethnos”, I, 1941, fasc. 1, p. 108.

²⁴ Vezi E. Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, București, 1956, p. 4.

dentalelor nepalatalizate (nediezate) / *t, d, n* /. În aceste graiuri alături de palatalele *t', d', n* există și câteva consoane palatalizate (diezate), ca de exemplu *p', m', r'* etc., cu care împreună formează seria consoanelor diezate, opuse celor nediezate, încadrându-se în corelația de palatalizare (diezare) a consoanelor. Dacă în graiurile din Ardeal nu s-ar fi menținut unele consoane diezate (palatalizate), puține de altfel la număr, s-ar fi ajuns la aceeași situație ca și în limbile maghiară, cehă, slovacă etc., anume dorso-palatalele ar constitui seria palatală de localizare, opusă celorlalte serii de localizare.

Așadar graiurile românești din nord-vestul țării aparțin la două arii: din punct de vedere fonetic ele se încadrează în aria limbilor din Europa centrală, iar din punct de vedere fonologic merg cu limbile din Europa orientală care, ca și limba română, inclusiv graiurile ei regionale, posedă corelația de timbru a consoanelor.

În graiurile din Banat, în urma evoluției *t', d' > č, ě*, a reapărut seria consoanelor africcate, restabilindu-se, în felul acesta, dezechilibrul fonologic creat prin transformarea africatelor *č, ě* în fricativele *š, ž*²⁵. Datorită aceleiași evoluții, transformarea dorso-palatalelor *t', d'* în *č, ě*, au reapărut africatele și în graiurile din partea centrală și de nord a Ardealului, în care fostele africate *č, ě*, în urma pierderii elementului lor oclusiv, au ajuns la aceleași fricative ca și în graiurile bănățene.

Februarie, 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară
Str. E. Racoviță nr. 21, Cluj

²⁵ Vezi P. Neiescu, *Schiță a sistemului fonologic al unui grai din sudul Banatului*, în CL, VIII, 1963, nr. 2, p. 211.

Български диалектен атлас, I. Editura Academiei bulgare de științe, Sofia, 1964.

Din cele 4 volume proiectate pentru *Atlasul dialectal bulgar* a apărut în 1964 volumul I. Fiecare volum va cuprinde material dintr-un sfert al teritoriului bulgar. Primul volum, de care ne vom ocupa în rândurile de față, se referă la regiunea sud-estică a Bulgariei, la est de meridianul 25, și la sud de Stara Planina.

Volumul I constă din două părți. În partea I intră hărțile, iar în partea a II-a articole referitoare la atlas, note explicative ale hărților, adică comentariile.

Prefața și cele două articole, *Specificul și structura Atlasului dialectal bulgar* și *Populația în Bulgaria sud-estică*, ne arată scopul lucrării, prezintă un sumar istoric al ei, dau informații asupra metodei de lucru și ne fac cunoscute criteriile alegerii localităților anchetate.

O lucrare premergătoare *Atlasului dialectal bulgar* este *Atlasul graiurilor bulgare din U.R.S.S.*, cuprinzând 107 hărți. În 1954, după un chestionar alcătuit anterior de către prof. St. Stoikov, a fost strâns material din 700 de sate.

În 1956 în planul Comisiei de colaborare tehnico-științifică între U.R.S.S. și R. P. Bulgaria s-a programat *Atlasul dialectal bulgar*, ca o lucrare comună a Institutului de limbă bulgară din cadrul Academiei de Științe din Sofia și a Institutului de slavistică al Academiei de Științe din Moscova. Conducerea celor două colective, care au lucrat după un plan unic, au avut-o St. Stoikov (Bulgaria) și S. B. Bernstein (U.R.S.S.).

Încă în 1955 prof. Stoikov a întocmit „Programa”, deci chestionarul după care s-a lucrat la strângerea materialului, ea fiind discutată în ședințe și verificată în practică. Chestionarul cuprinde 369 de întrebări : 120 de fonetică, 137 de morfologie, 6 de sintaxă și 106 lexicale.

Anchetele s-au făcut în vacanțele de vară între anii 1956—1960. Cu această „programă” a lucrat în fiecare localitate anchetată, timp de 5—6 zile, un grup de 3—4 persoane pregătite în această direcție : cercetători științifici, profesori de limbă bulgară, asistenți, studenți; sub conducerea unui dialectolog cu experiență.

Cu privire la fixarea localităților, în articole se subliniază noutatea pe care o aduce *Atlasul bulgar*, localitățile anchetate nefiind la distanțe aproximativ egale, ci mai dese în regiunile de câmpie, mai rare în cele de munte și foarte rare în Burgas, pentru că la fixarea lor s-a avut în vedere un singur fapt : să aibă o populație stabilă și omogenă ca grai.

A fost strâns material din 400 de localități.

S-a lucrat cu două tipuri de informatori, principali și secundari. Criteriile de alegere ale celor dintâi sînt cele obișnuite : bătrîni localnici, ai căror copii locuiesc în același sat, mai ales femei. Informatorii suplimentari care trebuiau să completeze răspunsurile celor principali, au fost anchetați și pentru a se evita strecurarea unor eventuale trăsături individuale ale informatorilor principali.

Fișele cu răspunsurile obținute într-o localitate, formează așa-zisa „cartotecă”. Cînd o localitate are un grai reprezentativ și pentru alte 2—3 sate, pentru acestea se fac numai cartoteci parțiale, cu indicații care nu se găsesc în cartoteca localității de bază.

Pentru a se înlătura anumite deficiențe care s-au ivit la stringerea materialului, după fiecare anchetă a avut loc o consfătuire a participanților la anchete.

Redactarea hărților a început în toamna anului 1959 și s-a încheiat în 1961.

Primul volum al *Atlasului dialectal bulgar* cuprinde 277 de hărți, deși în chestionar existau 369 de întrebări. Hărțile sînt colorate. Titlul fiecărei hărți constituie o repetare sub o formă afirmativă a întrebării pe baza căreia a fost alcătuită harta și totodată ne face cunoscută problema care a stat în atenția autorilor *Atlasului*. În legenda hărții se explică valoarea fiecărui semn colorat de pe hartă. Titlul primei părți este: *Vocala accentuată din rădăcină, care stă în locul vsl. ѱ în cuvinte de tipul бѣчва „butoi”, зѣлва „sora bărbatului”, сѣн „somn”, întrebarea pe care o aflăm în „comentariul” acestei hărți fiind: Ce vocală se rostește în locul lui ѱ (din vsl. ѱ) în silaba accentuată din rădăcină. În legendă sînt date cinci cerceuțe colorate, alături de ѱ (roșu), ѱ (negru) е (albastru), о (galben), а (verde), iar în paranteză, în dreptul fiecărui semn și vocale, este scris cuvîntul бѣчва, cu diferitele aspecte sub care apare (бѣчва, бѱчва, бѣчва, бѱчва, бѣчва).*

Cerceuțele colorate formează pe hartă arii cu variantele sunetului ѱ într-o categorie de cuvinte de tipul lui бѣчва.

În cuvintele prin care se exemplifică tema în afară de variantele sunetului urmărit, apar alternanțe și ale altor sunete, fără ca acestea din urmă să fie explicate în legendă. De exemplu, la harta 2 cu titlul *Vocala accentuată din locul vsl. ѱ, în silabă finală închisă, în cuvintele белтък „alb”, жълтък „galben”, în dreptul celor 4 cerceuțe colorate sînt date vocalele ѱ, а, е, о, dar în cuvîntul белтък prin care se exemplifică alternanțele vocalice notate în legendă, găsim indicații și cu privire la consoana б, dar în белтък și moale în varianta б'лтък.*

Referitor la consoanele din жълтък nu găsim precizări. Remarcăm că mai ales la consoanele ж și ш lipsesc variantele dure și moi. De fapt cuvintele prin care se exemplifică variantele vocalice ridică o întrebare și anume: nu cumva în unele din aceste cuvinte nu vocala ci consoana prezintă variante, la fel ca-n graiurile românești?

Hărțile ne oferă astfel posibilitatea de a urmări și alte probleme decît cele enunțate în titlul lor.

Hărțile fonetice sînt numeroase și surprind aspecte variate și caracteristice ale sistemului fonologic al limbii bulgare. Alternanțele vocalei ѱ (< vsl. ѱ), ale lui і, е, о, u sînt urmărite în mai multe hărți, raportarea făcîndu-se la forme din limba literară, introducînd și criteriul istoric atunci cînd se face trimiterea la vocalele existente în slava veche. În hărți se oglîndesc și probleme însemnate de consonantism, înmuiere, sonoritate, aspecte mai speciale legate de anumite consoane cum este h etc.

Accentul formează obiectul doar a cîtorva hărți, dar este notat în exemplele tuturor hărților.

Numeroase sînt hărțile care tratează probleme de morfologie. Ele surprind elemente caracteristice, dezinențe ale singularului și pluralului, forme cazuale; se referă la articol, pronume, verb (dezinențe la diferite persoane și timpuri), sufixe etc.

Sintaxa este puțin reprezentată, întrucît întrebările din chestionar sînt doar 6, „pentru că particularitățile sintactice de obicei nu dau izoglose clare” (partea a II-a, p. 8).

Hărțile fonetice și morfologice prezintă 3 tipuri de bază: 1. hărți pentru fenomene fonetice sau gramaticale, care nu sînt legate de un lexic determinat, 2. hărți care prezintă un fenomen fonetic sau gramatical exemplificat prin cîteva cuvinte, 3. hărți referitoare la fenomene fonetice și gramaticale ilustrate printr-un singur cuvînt.

Hărțile lexicale, în număr de 101, se referă la domenii variate: hrană, plante, animale, păsări.

Notele explicative sau „comentariile” ocupă un loc însemnat în partea a II-a a volumului I. Ele sînt deosebit de utile pentru cercetător, întrucît partea I a volumului I, prin faptul că adoptă metoda hărţilor colorate, este într-o oarecare măsură schematică, iar indicaţiile pentru fenomenele urmărite au un caracter general. Comentariile aduc material în plus faţă de hărţi. Astfel harta 68 care se referă la consoana x (h) a fost alcătuită pe baza întrebării a 34-a, dar notele explicative aduc material şi de la alte întrebări. Sînt completate şi exemplele. În legendă găsim următoarele indicaţii: cerc roşu: lipsa consoanei, în paranteză (ня, myà), cerc negru: prezenţa consoanei (дѣха, myxà), cerc alb cu linii negre: prezenţa consoanei labiale (дѣфа, myfà). În notele explicative apar însă exemple cu diferite variante ale lui x (ухò, снахѣ, снахѣ, myxa), ф(глыфа, mywà, мѣви, мѣфа). Pentru fiecare exemplu este indicat punctul de pe hartă şi unele menţiuni speciale ca „rar”, „foarte rar”.

„Comentariile” hărţilor de lexic oferă şi ele un material suplimentar sugestiv şi util. Pe harta 241 găsim doi termeni pentru „picior”: крак, notat prin cerc roşu şi нсрà prin cerc negru. Cele două cuvinte formează două arii distincte în care apar izolate cîteva puncte cu cercuri jumătate roşii, jumătate negre acolo unde s-a răspuns cu amîndoi termenii. Nota explicativă precizează că cele două răspunsuri, крак şi нсрà sînt înregistrate de la aceeaşi persoană, pentru a nu fi atribuite greşit celor doi informatori. În „Comentarii” găsim şi variantele fonetice ale cuvintelor de pe hartă: нсрà, нсрà, нсрà.

Astfel, prima impresie despre sistemul limbii bulgare, formată pe baza părţii I, este completată de partea a II-a, „comentariile”, permiţîndu-ne să aflăm că fenomenele prezentate sînt mai complexe, iar ariile mai puţin unitare decît apar ele pe hărţi. Prin aceasta valoarea ştiinţifică a lucrării creşte.

În general, în hărţi se observă o tendinţă de uniformizare a materialului, mulţimea de variante oferită de materialul anchetat încadrîndu-se în cîteva variante de bază. Această uniformizare îşi are motivarea nu numai în scopul urmărit — de a face să reiasă cu claritate ceea ce este caracteristic pentru conturarea sistemului limbii bulgare — ci probabil şi în faptul că fiind mai mulţi anchetatori materialul nu era suficient de omogen, iar micile variaţii nu prezentau destulă siguranţă, fiindcă anchetatorii cu toate măsurile luate nu aveau acelaşi nivel de pregătire pentru a percepe nuanţele şi a le transcrie. Aceste neajunsuri au fost semnalate în articolul *Specificul şi structura Atlasului dialectal bulgar*, unde se spune că „redactorii au dezvăluit lipsuri şi nepotriviri în adunarea materialului” (Partea a II-a, p. 9).

Metoda aceasta cu mai mulţi anchetatori prezintă fără îndoială şi avantaje: operativitatea lucrării care înlătură riscul, în stadiul actual de influenţare a graiurilor de către limba literară, prin radio, televiziune etc., de a se schimba limba pe parcursul unei anchete prea mult prelungită.

Atlasul dialectal bulgar corespunde rolului pe care, aşa cum se arată în articolul citat mai sus, trebuie să-l aibă un atlas dialectal: de a reda răspîndirea geografică a trăsăturilor fonetice, gramaticale, lexicale ale dialectelor şi prin acest material să dea preţioase date asupra istoriei limbii şi poporului (partea a II-a, p. 7).

Pentru noi, în afară de importanţa generală, *Atlasul dialectal bulgar* prezintă un interes în plus. Găsim în acest volum elemente lexicale comune românei şi bulgarei: чардак (h. 198), камына „sobă” (h. 199), кавѣл (h. 201), чутура (h. 204), мамалига (h. 214), ўрда (h. 217), разбѣй „de ţesut” (h. 207), unele fiind împrumutate din aceeaşi limbă, altele fiind intrate din română în bulgară sau invers. În graiurile sud-estice bulgare găsim şi paralelisme fonetice cu limba română. Aria unora dintre aceste elemente lexicale e posibil şi e probabil să fie continuată în volumul care se referă la teritoriul nord-estic bulgar, unde elementele lingvistice comune românei şi bulgarei sînt fără îndoială mai numeroase. Cunoaşterea lor îşi are importanţa ei, iar cercetarea lor poate constitui obiectul unui studiu separat.

ALBERT DAUZAT, JEAN DUBOIS, HENRI MITTERAND. *Nouveau Dictionnaire étymologique et historique*, Librairie Larousse, Paris, 1964, XLIX + 805 p.

Rennumita editură Larousse și-a îmbogățit seria dicționarilor cu o nouă operă lexicografică, rod al muncii unor lingviști consacrați, autori a numeroase dicționare și lucrări lexicologice.

Noul dicționar etimologic și istoric al limbii franceze — așa cum se arată în introducere — se adresează marelui public, studenților și elevilor de liceu din clasele superioare, punându-le la dispoziție rezultatele la care etimologia și istoria vocabularului au ajuns în a doua jumătate a secolului al XIX-lea prin lucrările lui Diez, Littré, Bréal, A. Thomas, F. Brunot, Godefroy, Trobler-Lommatsch, Huguet, prin marile dicționare etimologice ale lui W. Meyer-Lübke, Gamillscheg, Oscar Bloch, W. von Wartburg și prin studiile lexicografice ale lui Delboulle, Vaganay, O. Bloch, B. Quemada, P. Robert, G. Esnault etc. Lucrarea, care, așa cum o spun autorii, are ambiții foarte modeste, se distinge față de dicționarele precedente prin unele fapte. Astfel, la stabilirea listei de cuvinte s-a avut în vedere perspectiva sincronică și enciclopedică. Autorii au redus numărul termenilor regionali și arhaici în favoarea *totalității* vocabularului general al limbii franceze contemporane, de la franceza academică la cea populară. A fost inclusă în dicționar și terminologia de bază tehnică și științifică contemporană, inclusiv termenii cei mai recenți din aceste domenii. Redactorii s-au străduit să omită cât mai puține din cuvintele cuprinse în ultima ediție din *Petit Larousse* și au adăugat un număr important de termeni care sînt cuprinși în *Grand Larousse encyclopédique*, în 10 volume.

În cadrul articolelor, autorii au indicat, atunci cînd au avut posibilitatea, cele mai vechi atestări ale cuvintelor precum și schimbările de sens. În acest scop, ei au recurs la marile dicționare istorice ale limbii franceze, la *Französisches etymologisches Wörterbuch* al lui W. von Wartburg, la glosare și studii de tot felul publicate într-un trecut apropiat. În afară de aceste izvoare, autorii au despuat ei înșiși un număr însemnat de lucrări explorate numai parțial în trecut, cum sînt diversele suplimente ale Dicționarului Academiei publicate în prima jumătate a secolului al XIX-lea, diferitele ediții ale dicționarului lui Laveaux, Landais, Bescherelle și Poitevin, toată seria dicționarului Larousse și suplimentelor lor, de la *Grand Dictionnaire universel* al lui Pierre Larousse la *Larousse Mensuel*, dicționarele tehnice și științifice ale secolelor al XIX-lea și al XX-lea, precum și numeroase texte din literatura beletristică, cronici și texte din presă. Prin aceasta, *Noul dicționar etimologic și istoric* și-a îmbogățit repertoriul cu cîteva mii de date noi, cu sursele lor alt în ce privește apariția cuvintelor și evoluția lor semantică și formarea familiilor lor prin derivare și compunere.

În privința redactării articolelor, autorii au dispus materialul într-o formă nouă, sistematică, logică și — prin aceasta — ușor de urmărit și de înțeles. Cuvintele tratate în dicționar, fie că sînt cuvinte titlu, fie că sînt incluse în interiorul unui articol, sînt urmate de prima atestare. Dacă sensul actual al cuvintului s-a schimbat față de sensul primar, în cadrul articolului este dat sensul primitiv și apoi sensurile succesive, bineînțeles cu indicarea datei atestării și a izvoarelor bibliografice. La sfîrșitul articolelor e dată etimologia, nelipsind nici indicațiile ortografice.

Tratarea cuvintelor în felul amintit, pe familii, cu respectarea cronologiei sensurilor și cu datarea lor, ușurează mult munca cercetătorului, dicționarul caracterizîndu-se prin precizie și claritate. Cu multă ușurință poate fi studiată istoria vocabularului francez, îmbogățirea lui în decursul istoriei, precum și factorii care au contribuit la îmbogățirea lui. De pildă, cercetătorul, ca urmare a felului amintit de dispunere a materialului, poate urmări ușor și rapid împrumuturile dintr-o limbă străină modernă într-o perioadă oarecare, randamentul radicalurilor de origine greacă după epoci și după cîmpuri lexicale etc.

Pentru a ușura folosirea dicționarului, autorii au găsit de cuviință să prezinte noțiuni elementare de lexicografie, fonetică și etimologic, fără a încălca domeniul foneticii istorice și

al istoriei limbii. Prin acesta, cei ce folosesc dicționarul pot înțelege, fără a recurge la alte studii, cum s-a constituit lexicul limbii franceze, care au fost legile care au acționat asupra formei și a schimbării sensurilor cuvintelor. Tot pentru a ușura folosirea dicționarului sînt date tabele cuprinzînd principalele elemente de derivare și de compunere (prefixe și sufixe), lista abrevierilor și o notiță practică pentru folosirea dicționarului.

În capitolul intitulat *Vocabularul* se dă o scurtă istorie a lexicului francez, fiind amintit fondul galic — cel mai vechi dar și cel mai sărac, și consecințele pe plan lexical ale penetrației germanice (sec. III—X) și ale invaziei normanzilor (sec. X—XI). Se arată apoi importanța împrumuturilor din latina ecleziastică, apoi din latina scolastică și științifică a evului mediu.

În urma acestor împrumuturi s-a format lexicul abstract, indispensabil tehnicii moderne și științelor. Fondul lexical primitiv, care la origine a constituit doar limbaul țărănilor și al meșteșugarilor, a fost sărac în elemente lexicale abstracte. Adesea cuvîntul împrumutat, care reproduce forma latină, dublează un cuvînt primitiv de aceeași origine, a cărui etimologie este greu de recunoscut din cauza evoluției fonetice. Aceste dublete fonetice nu sînt și dublete semantice, de ex. : *hôtel* / *hôpital* ; *parole* / *parabole* ; *entier* / *intégr*e etc.

Procesul îmbogățirii vocabularului francez cu elemente de origine latină crește în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Începînd cu aceeași perioadă, un număr însemnat de termeni de origine grecească pătrund în limba franceză, ca urmare a dezvoltării umanismului erudit, a medicinei, filozofiei, a științei în general (*phrase, thèse, mythe, économe, politique* etc.).

Relațiile comerciale cu Africa de nord și cu Orientul apropiat, precum și cruciadele au îmbogățit limba cu cuvinte de origine arabă și bizantină, care au intrat fie direct, fie prin intermediul limbii italiene sau al latinei științifice, cunoscută fiind dezvoltarea matematicii și a medicinei în lumea arabă (*amiral, alchimie, algèbre* etc.).

Raporturile Franței cu alte țări i-au îmbogățit vocabularul cu termeni din limbile străine moderne. Din limba italiană au intrat în secolele al XVI-lea — al XVIII-lea cuvinte referitoare la război, la muzică, la viața mondenă, la artă (*attaquer, brigade, cortège, courtisan, banque, crédit, fresque, concerto, tenor* etc.).

Influența olandeză, care s-a exercitat asupra vocabularului maritim, scade în secolul al XVII-lea și este înlocuită cu cea engleză. Începînd cu secolul al XVIII-lea pătrunde un mare număr de cuvinte de origine engleză, din domeniul politic (*budget, comité* etc.), tehnic (*car, tunnel* etc.), sportiv (*record, football* etc.), alimentară (*biftek, grog* etc.), monden (*bar, raout* etc.).

Engleza americană și-a exercitat influența după cel de-al doilea război mondial, ca urmare a reînnoirii unor activități științifice și tehnice ca cinematograful, cibernetica, lingvistica etc.

Cuvintele de origine germană sînt puține la număr și se referă mai ales la viața militară (*kepi, obus, bivouac* etc.).

Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, ca urmare a succesului romanelor rusești, traduse în limba franceză, au intrat o serie de termeni noi (*cosaque, moujik, steppe* etc.), iar revoluția rusă și dezvoltarea socialismului au adus un mare număr de termeni traduși sau calchiați după limba rusă (*kolkhoze, tractoriste* etc.).

Graiurile regionale au îmbogățit și ele limba comună cu numeroși termeni ca *binou, dolmen* intrați din bretonă, *cigale, cabas* intrați din provenșală etc.

În continuare se vorbește despre resursele proprii de îmbogățire a vocabularului : *derivarea, compunerea, abrevierea, transformarea analogică*, dîndu-se și tabele cu principalele sufixe uzuale servind la formarea substantivelor, a adjectivelor, a verbelor și a adverbelor.

Partea a II-a a introducerii se referă la fonetică, arătîndu-se principalele linii de evoluție fonetică de la latină la franceză. În primul rînd este descris sistemul vocalic, de accentuare

și cel consonantic al latinei, după care se urmărește evoluția de la latină la franceză. Această parte istorică se ocupă de : 1) evoluția vocalelor accentuate, 2) evoluția vocalelor neaccentuate, 3) evoluția vocalelor în silabă inițială, 4) evoluția consoanelor. Exemplele sînt numeroase, iar pentru urmărirea mai ușoară a evoluției fonetice sînt date tabelele sinoptice, în care sunetele sînt urmărite în evoluția lor de la limba latină pînă la franceza modernă, prin următoarele perioade : latina tîrzie (sec. I—V), galo-romana (sec. VI—IX), franceza veche (sec. X, XI, XII, XIII), franceza mijlocie (sec. XIV, XV, XVI), franceza modernă (sec. XVII). Pronunțarea în toate aceste etape e dată în sistemul internațional de transcriere, iar pentru franceza modernă este dată, alături de pronunțare, și forma ortografică.

În partea a III-a, intitulată *Metoda etimologică*, se arată că în urma progreselor gramaticii comparate, a unei mai bune cunoașteri a fenomenelor de împrumut, precum și datorită cercetărilor moderne ale lui P. Fouché, Jud, Battisti, Bertoli, Rohlfis asupra domeniului prelatin, a unei mai bune cunoașteri a dialectelor și a graiurilor regionale și a argourilor (G. Esnault), a terminologiei tehnice, a explorării timpurilor morfo-semantică (P. Guiraud) s-a micșorat mult numărul etimologiilor obscure și discutabile.

După ce se arată cu exemple faptele externe și interne care ajută la stabilirea etimologiei unui cuvînt, se dau indicații referitoare la folosirea dicționarului (cap. IV). Pe mai multe pagini sînt date apoi, cu numeroase exemple, elementele latine și grecești (prefixe savante de origine latină, prefixe de origine grecească care intră în compunerea cuvintelor franțuzești, principalele elemente grecești și latine care intră în construcția cuvintelor franțuzești, p. XXVIII—XLI). Urmează apoi lista bibliografică a lucrărilor folosite (p. XLII—XLVII) și lista abrevierilor.

Noul dicționar etimologic și istoric, prin înalta ținută științifică pe care o are, prin nou-tatea termenilor pe care li aduce, prin gruparea judicioasă a materialului, prin stabilirea unor noi etimologii, depășește sfera celor cărora și-a propus să se adreseze, constituind un prețios instrument de lucru și pentru cercetători. Sînt binevenite — mai ales pentru cei inițiați mai puțin în domeniul foneticii istorice franceze și al istoriei vocabularului francez — schițele referitoare la evoluția fonetică și la istoria îmbogățirii lexicului. Ele contribuie la o mai ușoară și mai bună înțelegere a cuvintelor tratate.

Completînd lista termenilor și îndreptînd unele etimologii din dicționarele anterioare, *Noul dicționar etimologic și istoric* și-a cucerit pe merit locul pe masa cercetătorului, alături de marile dicționare ale limbii franceze.

Februarie, 1966

P. Neiescu

Institutul de lingvistică și istorie literară
Str. E. Racoviță 21, Cluj

GUSTAV HERDAN, *The Calculus of Linguistic Observations*, Gravenhage, Mouton et Co., în „Janua Linguarum”, Serie Major LX, 1962, 271 pag.

Științele matematice, considerate pînă nu de mult ca eminamente abstracte, au găsit numeroase domenii de aplicare. După „matematizarea” astronomiei, mecanicii și fizicii, matematica a devenit o uncaltă de cercetare și în științele despre materia vie, iar de curînd și în lingvistică. Aceasta cu toate ramurile ei a ajuns să folosească, pe o scară din ce în ce mai mare, metodele matematice. Apare astfel o nouă disciplină științifică, *lingvistica matematică*.

Studierea relațiilor ce există între un număr mare, de masă, de fenomene de limbă cu ajutorul statisticii, constituie statistica lingvistică, domeniul lingvisticii matematice cel mai vechi și mai mult cultivat în lingvistică.

Metodele statisticii în studiul limbii se pot aplica sub două aspecte : unul în care aceste metode sînt utilizate ca un instrument auxiliar și altul în care problemele însăși sînt de natură cantitativă și de aceea necesită metode statistice. Metodele statistice pot, la orice nivel al studiului limbii, să aducă argumente în favoarea sau defavoarea unei ipoteze. Acest fapt este foarte clar ilustrat de exemplu în probleme de istorie literară. În acest scop metodele statistice așa cum sînt utilizate în alte domenii de cercetare sînt, de regulă, suficiente sau pot fi făcute suficiente prin modificări convenabile.

Cu totul alta este situația, dacă problema este ea însăși de natură cantitativă. Într-un astfel de caz, lingviștii operează ei înșiși cu concepte care cer, pentru utilizarea lor corectă, metode statistice. Statistica apare aici nu ca ceva impus din afara unei structuri esențial calitative și nematematice, ci formează o parte a metodei lingvistice necesară studierii limbii.

Metodele matematice, necesare acestui scop, constituie obiectul cărții lui G. Herdan de care ne ocupăm în rîndurile de față. Această carte este dezvoltarea unor capitole din cărțile anterioare ale autorului : *Language as Choice and Chance* [1956] și *Type-Token Mathematics* [1960].

Lucrarea este împărțită în trei „cărți” fiecare dedicată unui anumit aspect al posibilității de studiere a fenomenelor de limbă sub aspectul probabilității apariției lor.

Este cunoscut că probabilitățile evenimentelor de limbă sînt de regulă probabilități compuse. Prima carte studiază distribuția statistică a acestor probabilități compuse în care nu există nici un motiv să le descompunem în părțile lor componente.

Cartea a II-a, care se ocupă cu teoria informației, studiază numai una din componente, ca o succesiune a simbolurilor codului lingvistic. Din această cauză interesează, în primul rînd, numărul posibil al mesajelor care pot fi formate cu o distribuție dată de astfel de unități.

Cartea a III-a studiază diferitele reprezentări în care pot să apară unitățile aparținînd unui anumit nivel al structurii limbii. Numărul posibil de combinații particulare este aici de importanță minoră.

La rîndul ei, fiecare carte este împărțită în mai multe părți. Prima parte a lucrării este dedicată statisticii sistemului fonetic (alfabetic). Se arată că studierea fenomenelor nu este completă dacă cunoaștem numai care foneme sînt cuprinse într-un sistem fonetic, fără a cunoaște cît de mult este el utilizat, nu numai în dicționar, dar și de membrii unei comunități lingvistice. Aceasta atrage după sine imediat statistica lexicală și de text a fonemelor sau literelor.

Importanța probabilității de apariție a unui fonem, sau a oricărei forme lingvistice este de mare importanță, ea arătînd tendința utilizării sau neutilizării lor. O descreștere importantă a acestei probabilități de apariție în timp este un punct de plecare pentru completa dispariție a formei studiate într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat.

Autorul arată că universul statistic al limbii, la fiecare nivel structural, este acela al unei populații multinomiale, adică este un univers în care probabilitățile diferitelor categorii de variabile sînt date prin teorema multinomială. Forma limită a probabilității, după teorema multinomială, conduce la expresia lui χ^2 , ceea ce înseamnă că sînt distribuite după distribuția χ^2 . Acest parametru statistic este mult utilizat în cercetările practice pentru caracterizarea deviațiilor de la valorile așteptate a unei variabile lingvistice.

Se studiază apoi coeficientul de repetabilitate și legătura sa cu alți parametri statistici. Dacă numărul categoriilor de variabile se reduce la două, atunci teorema multinomială trece în teorema binomială și distribuția corespunzătoare este cea a lui Bernoulli. O distribuție caracteristică a variabilelor lingvistice este distribuția logaritmică normală, căreia îi este rezervat un paragraf aparte ca și structurii combinatorii a morfemelor.

Partea a II-a este dedicată legăturii dintre vocabular și statistica stilului. La început se arată că legea lui Zipf, ca și modificarea cunoscută sub numele de legea canonică a lui

Zipf-Mandelbrot este nesatisfăcătoare atît din punct de vedere teoretic cît și practic. În continuare se examinează critic modelul lui Simon, a unei anumite funcții de distribuție lingvistică, arătîndu-se care sînt caracteristicile necesare unui astfel de model și insuficiența lui. Se prezintă apoi un model nou, bazat pe legătura cu vocabularul unui text.

Un rol important se rezervă studierii raportului dintre poezie și lingvistica structurală subliniindu-se că rolul pe care lingvistica structurală îl joacă în poezie este adesea subevaluat sau rău înțeles.

Ultima problemă studiată este aceea a relației dintre limbi. După ce se face o trecere în revistă a încercărilor anterioare de determinare a relațiilor lingvistice, autorul propune utilizarea metodei factorului de analiză pentru determinarea relațiilor lingvistice, aplicîndu-l la limbile indo-europene.

Partea a III-a este intitulată „Spectrografia vorbirii la nivelul morfemic”. La început se face un paralelism între fonologie și statistica vocabularului, prezentîndu-se totodată încercările anterioare asupra analizei morfemelor. După ce se arată independența formei distribuției apariției cuvintelor de conținut și se prezintă modelul matematic al utilizării cuvintelor în text, se studiază caracteristicile comune ale opoziției sistemului fonemic și morfemic. În continuare se dă conceptul de spectrografie a morfemelor printr-o analogie cu analiza spectrală, după care se prezintă tehnica spectrografiei morfemelor.

Partea a IV-a intitulată „Teoria statistică a codificării lingvistice. Teoria informației” este dedicată teoriei informației din punctul de vedere al statisticianului. După ce se derivă entropia ca o măsură a informației, se prezintă codul binar ca fiind optim la sistemul alfabetic englez și chirilic. Se studiază apoi eficiența codului, dîndu-se condiția pentru codificarea optimă, precum și legea redundanței optime.

O problemă interesantă este aceea a entropiei bivariate și teoria traducerii, ilustrată prin traducerea din franceză, germană, cehă și rusă în engleză.

Partea a V-a intitulată „Teoria cuantică a limbii” se ocupă cu un punct de vedere nou asupra statisticii cuvintelor. Se arată că teoria informației nu este utilizabilă, cu excepția celor mai mici unități lexicale. De exemplu, ea nu poate fi aplicată la calcularea entropiei cuvintelor căci ceea ce e simplu pentru litere sau foneme nu e posibil pentru, să spunem, 50.000 de cuvinte ale vocabularului. În acest scop se dezvoltă o metodă statistică în care probabilitățile de tranziție dintre cuvinte sînt indirect luate în considerare și în consecință se obține o aproximare satisfăcătoare a cantității de informație pe cuvînt. Ceea ce este interesant constă în aceea că pentru excluderea conceptului de informație la cuvintele unei limbi este introducerea unui nou gen de statistică, statistica cuantică, numită în fizică statistica Bose-Einstein.

Partea a VI-a se ocupă cu studiul așa-numitei dualități lingvistice. După ce se discută structura generală a dualității lingvistice și a relației dintre planurile conținutului și a expresiei, se dă legea dualității acestor două planuri.

Ultima parte, a VII-a, este dedicată unei probleme de ordin general, și anume aceea a relației dintre limbă și matematică. Se introduce conceptul de statistică proprie necesar caracterizării poziției statistice în domeniul limbii.

Bazîndu-se pe o bibliografie bogată, lucrarea care aduce în discuție multe probleme ale lingvisticii moderne, pe care le rezolvă cu competență, este de un real folos tuturor acelorora care studiază aceste probleme.

Decembrie, 1966

Aurelia și Ioan I. Stan

Institutul de lingvistică și istorie literară
Str. E. Racoviță, 21, Cluj

P. P. PANAITESCU, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965, p. 230.

Problema începuturilor scrisului în limba română, cauzele, împrejurările și aspectele specifice ale acestui fenomen au format obiectul de studiu al multor cercetători români și străini. Deși foarte mult discutată, adesea în contradictoriu, numai unele aspecte ale problemei pot fi considerate definitiv rezolvate; altele își așteaptă rezolvarea prin cercetări ulterioare.

Preocupat de elucidarea acestui moment important din cultura românească, P. P. Panaitescu și-a publicat rezultatele studiilor în articolele *Începuturile scrisului în limba română*¹ și *Noi contribuții*². Articolele au fost acceptate de unii specialiști și combătute de alții, ceea ce a determinat pe autor să continue cercetarea prin îmbogățirea documentației, pentru lămurirea chestiunilor neclarificate. Rezultatul acestei strădanii este lucrarea mai amplă, de sinteză, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*.

Volumul se bazează pe o bogată bibliografie și informație de primul ordin, provenind din arhive și biblioteci. S-au folosit pentru prima dată un număr de fragmente din cele mai vechi texte în limba română. În studierea materialului, în mare parte inedit, autorul a aplicat metoda materialismului istoric, prin care a reușit să dea o interpretare științifică problemelor puse în discuție.

Lucrarea după cîteva preliminarii prezintă materialul grupat în patru părți, fiecare constînd din mai multe capitole.

În capitolul I se discută despre originea și caracterul culturii slave în Principatele Române. Originea „slavonismului cultural” se explică prin conviețuirea românilor cu o populație slavo-bulgară care s-a aflat pe teritoriul țării noastre între secolele al VI-lea și al XII-lea. Slavona a fost o limbă oficială și de cultură a clasei stăpînitoare românești, iar genurile literaturii scrise în slavonește — o producție culturală exclusiv feudală.

În capitolul al II-lea se analizează critic teoriile istoricilor și filologilor din vechea școală, care explicau începuturile și dezvoltarea scrisului în limba română ca rezultat al reformelor religioase. Aceștia au meritul de a fi localizat primele texte românești în Maramureș și de a le fi dat, dar între limite foarte largi (între secolele al XV-lea și al XVI-lea).

Teza materialismului dialectic despre interacțiunea dintre bază și suprastructură l-a condus pe P. P. Panaitescu spre cercetarea transformărilor economice, sociale și politice în cadrul orînduirii feudale pentru a dezvălui rădăcinile materiale ale fenomenului cultural în discuție. Această cercetare duce la concluzia că lupta pentru adoptarea limbii române ca limbă oficială trebuie considerată o formă a luptei de clasă determinată de transformările din cadrul societății feudale românești.

Odată schițat cadrul istoric, P. P. Panaitescu întreprinde în continuare analiza celor mai vechi scrieri în limba română. Cu toate că în afara cuvintelor și expresiilor românești din actele slavone nu s-a păstrat nici un text românesc scris înainte secolului al XV-lea, iar pentru acest secol informațiile sînt foarte sărace, se poate susține că „întotdeauna s-a scris românește” (p. 58). Dar pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea scrierile românești nu erau destinate păstrării; limba română nu era încă un instrument de cultură, iar în privința ortografiei era dependentă de scrisul slavonesc intern.

În următoarele două capitole în legătură cu textele rotacizante maramureșene, autorul discută localizarea, datarea și împrejurările în care au fost scrise. Reținem ca un merit al lui P. P. Panaitescu faptul de-a fi completat argumentele lingvistice cu un studiu aprofundat al condițiilor istorico-culturale în care a avut loc traducerea vechilor cărți slavone și cu interpre-

¹ P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, p. 117—191.

² Idem, *Noi contribuții*, în „Studii și cercetări bibliologice”, V, 1963, p. 107—134.

tarea științifică a două elemente materiale : filigrana hîrtiei *Psaltirii Hurmuzachi* și criptograma *Psaltirii Scheiene*.

Într-un capitol mai întins dedicat cărților populare, autorul face observații despre locul și timpul în care s-a scris această literatură și despre rolul ei în istoria culturii românești medievale și mai ales în procesul trecerii de la slavonism la limba poporului. În privința datării celor mai vechi traduceri de cărți apocrife s-au exprimat păreri diferite. Unii lingviști și filologi, printre care mai recent Al. Rosetti și B. Cazacu în *Istoria limbii române*³, le-au datat în secolul al XIV-lea, deci cu 2 veacuri mai devreme decât traducerea cărților religioase. Bazându-se pe metoda dialectică de cercetare, potrivit căreia fenomenele istorice trebuie privite ca un tot indivizibil, P. P. Panaitescu consideră că literatura laică și religioasă scrisă în românește nu a apărut în secole diferite, ci în același timp. Împărțind punctul de vedere al autorului, sintem și noi de părere că traducerea cărților populare și a celor religioase s-a făcut concomitent și reprezintă prima fază a scrisului în limba română.

Simultaneitatea apariției scrisului în limba română este înțelesă sub dublul ei aspect : geografic și al caracterului diferit al scrierilor (scrisori, cărți de legi, cărți literare, cronici etc.) și este explicată prin schimbările din interiorul societății feudale românești.

În capitolul consacrat scrierilor din prima jumătate a secolului al XVI-lea, ceea ce ni se pare vrednic de semnalat, pe lângă observațiile interesante asupra manuscriselor precocesiene din sudul Transilvaniei — în bună parte inedite —, este problema *Catehismului* din 1544. În problema viu dezbătută a locului de tipărire a *Catehismului* din 1544, P. P. Panaitescu ajunge la concluzia că atelierul care l-a tipărit era cel al lui Dimitrie Liubovici din Tîrgoviște, comanda fiind făcută de la Sibiu. Tipărirea nu s-a putut face la Sibiu pentru că acolo nu exista în 1544 o tipografie, iar la Brașov cea existentă nu dispunea de matrițe chirilice.

Cercetările mai recente infirmă părerea exprimată de P. P. Panaitescu în privința *Catehismului* din 1544. Studiind problema tipografiei de la Sibiu, Zsigmond Jakó⁴ a arătat că cea mai veche mărturie despre existența ei este xilogravura de la p. 78 din bibliografia lui Bianu și Hodoș, unde se reprezintă fila 150 verso din evangheliarul slavon tipărit de Lorinț la Alba Iulia în 1579. Xilogravura cuprinde cîteva litere latine și anul 1528, dată la care se pare că exista deja la Sibiu o tipografie. În sprijinul tezei că tipografia dispunea nu numai de litere latine, ci și de litere chirilice este faptul că ornamentul tipografic din 1528 a fost utilizat în 1579 într-o tipăritură chirilică. Existența literelor chirilice la Sibiu e dovedită și de inventarul tipografiei din 1621, care pomeneste de matrițele pentru litere românești. Din această tipografie au ieșit cărți ca *Tetraevanghelul slavon din 1546*⁵ și *Evangheliarul slavo-român* descoperit la Biblioteca publică „M. E. Salticov-Scedrin” din Leningrad⁶. După ipoteza lui L. Demény, *Evangheliarul slavo-român* a fost tipărit pînă la 1554, deci înaintea primei tipărituri coresienă și este cel mai vechi text românesc tipărit pe care îl cunoaștem în stadiul actual al cercetărilor. Această ipoteză este susținută și de Ion Gheție⁷, care studiază textul și din punct de vedere lingvistic. Examinarea particularităților de limbă îl duce pe autor la concluzia că evangheliarul reflectă două straturi de limbă : unul bănățenesc — hunedorean și altul moldovenesc. Deși greu de stabilit unde s-a făcut traducerea și unde copierea sau tipărirea, după părerea lui I. Gheție, dacă se acceptă ipoteza că Filip Moldoveanu este tipograful *Tetraevangheliarului*

³ Al. Rosetti și B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, 1961, p. 42—43.

⁴ Jakó Zsigmond, *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, VII, 1964, p. 97—112.

⁵ L. Demény și Dan Simonescu, *Un capitol important din vechea cultură românească. Tetraevanghel, Sibiu, 1546*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 1965, nr. 1 (supliment) ; Arnold Huttman și Pavel Binder, *Prima carte tipărită în limba română*, în „Călăuza bibliotecarului”, 1965, nr. 2, p. 94—96.

⁶ L. Demény, *O tipăritură slavo-română precocesiană*, în „Studii” (Revistă de istorie), tom. 18, 1965, nr. 5, p. 1001—1038.

⁷ Ion Gheție, *Considerații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, SCL, XVII, 1966, nr. 1, p. 47—79.

slavon din 1546, și, foarte probabil, și al *Evangheliarului din Petersburg*, se poate afirma că traducătorul era originar din Banat-Hunedoara și tipograful din Moldova. Considerăm necesară efectuarea unei cercetări asupra *Evangheliarului slavo-român*, pe baza textului integral, pentru a verifica veracitatea părerilor exprimate până acum. Stabilirea caracteristicilor poligrafice ale tipăriturilor de la Sibiu și cercetările efectuate pe baza metodelor moderne, cum e cea a izotopilor pentru studiul filigranelor, ar ușura identificarea eventualelor fragmente ale *Catehismului* din 1544 și clarificarea problemei locului său de tipărire.

În studiile recente s-au exprimat păreri contradictorii și cu privire la Filip Moldoveanul z's și Maler sau Pictor. P. P. Panaitescu crede că Filip nu era nici traducător, nici tipograf, ci avea o funcție permanentă (protonotar) în cancelaria orașului Sibiu, din partea căreia a primit misiuni diplomatice în Țara Românească. El ar fi mijlocit comanda de tipărire a *Catehismului* la Tirgoviște. Alți cercetători consideră că Filip Pictor a fost tipograf la Sibiu până în 1554, dată după care nu mai avem informații despre activitatea lui. Titlul de „magister” și serviciile sale diplomatice întăresc probabilitatea că el a fost traducătorul și tipăritorul cărților sibiene; tipografiile nu erau simpli meșteșugari, ci intelectuali cu bogate cunoștințe. Și alte argumente invocate de Z. Jakó vin să confirme faptul că „la capătul drumului pe care va porni cuceritor slova tipărită românească în Transilvania nu stă... figura cunoscută a diaconului Coresi, ci cea a lui Filip Moldoveanul... Și această cale nici nu pornește de la Brașov,... ci din Sibiu, din atelierul unui caligraf român de acolo”⁸. Amintim și părerea lui I. Gheție, care, admițând faptul că Filip Moldoveanul este același cu Philipus Maler (alias Pictor), crede că acesta ar putea fi s-a venit în Moldova din nordul Transilvaniei.

Capitolele despre scrisul românesc în a doua jumătate a secolului al XVI-lea cuprind o bogăție de probleme care se refuză rezumării. Simp'a enumerare ni se pare lămuritoare pentru direcțiile analizei — originea diaconului Coresi, raporturile sale cu reprezentanții Reformei religioase, cu păturile orășenești de cultură din Șcheii Brașovului, cu Țara Românească și Moldova, principalele tipărituri și manuscrise din acest timp — sînt numai cîteva din aspectele discutate.

Referitor la existența în Moldova a unui curent de traduceri în românește în secolul al XVI-lea, dorim să semnalăm lucrarea lui Atanasie Popa⁹ despre o cazanie anterioară celei editate de Varlaam. E vorba de un manuscris bihorean, *Cazania popii Ursu* din Cotlet, copiată în anul 1680 după un text din Moldova, mai vechi, probabil din timpul lui Alexandru Lăpușeanu.

Întitulată *Biruința scrisului românesc în veacul al XVII-lea*, ultima parte urmărește sfîrșitul slavonismului cultural și victoria definitivă a limbii române. Pentru ridicarea limbii române la rangul de limbă a literaturii, bisericii și cancelariei de stat, un rol deosebit l-au avut umaniștii români. Cu privire la limba literară română, P. P. Panaitescu precizează cele trei izvoare: limba slavonă, literatura populară orală, limbile și literaturile clasice. Pentru îmbogățirea limbii în general și pentru formarea limbii literare un rol important se acordă creației populare.

Obiectul ultimului capitol îl constituie sfîrșitul slavonismului cultural în țările române. Biruința definitivă a limbii române asupra celei slavone s-a produs la sfîrșitul secolului al XVII-lea; poruncile domnești, cărțile de legi, cronicile, scrierile oficiale ale cultului ortodox, chiar și poemele în versuri se scriau în românește, deci s-a format un instrument de exprimare, adică limba literară.

Lucrarea are calități indiscutabile. Ea oferă un bogat material pe baza căruia P. P. Panaitescu s-a străduit să demonstreze că introducerea limbii române în scris se datorește în

⁸ Jakó Zsigmond, *op. cit.*, p. 107.

⁹ Atanasie Popa, *Există o cazanie moldovenească în secolul al XVII-lea? În legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam*, CL, X, 1965, nr. 1, p. 73—84.

primul rînd împrejurărilor vieții materiale, dezvoltării societății feudale de pe teritoriul țării noastre și nu influențelor venite din afară. Împărtășind punctul de vedere al autorului, dorim să subliniem un singur lucru, susținut de altfel și în volum : „Influența Reformei în această revoluție culturală a istoriei noastre nu poate fi negată, ea trebuie însă considerată ca un model, un indemn acceptat, nu ca o cauză primă a aceluia fenomen istoric” (p. 168). Încadrarea acestui fenomen în curentul general european de ridicare a limbilor populare la rangul de limbi literare întărește convingerea că numai modificările în baza materială a societății sînt hotărîtoare pentru modificările în suprastructură.

Baza documentară a lucrării este solidă, asigurînd o informație corespunzătoare. De mare utilitate pentru cititor ar fi fost și prezența la sfîrșitul cărții a aparatului științific (indice de autori și materii).

Bogăția materialului prezentat, sistematizarea lui și concluziile formulate atît la sfîrșitul fiecărui capitol, cît și al cărții fac ca volumul *Începuturile și biruința scrisului în limba română* să fie o operă de valoare, de mare interes, pentru cei care doresc să cunoască Începuturile scrisului românesc.

Iunie 1966

Elena Comșulca

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

L. GÂLDI, *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, 1964, 472 pag.

Autorul acestei masive cărți de analize stilistice este bine cunoscut cercetătorilor limbii române, datorită unor studii mai vechi privitoare la istoria limbii române. În anii din urmă, L. Gâldi a publicat unele contribuții însemnate la cunoașterea istoriei versificației române, a istoriei limbii române literare, în special a stilului artistic. Cercetările sale în domeniul limbajului poetic eminescian durează de trei decenii : în 1936 publica *Geneza sonetului Veneția*, pornind de la variantele publicate în ediția C. Botez ; în 1940, *Mortua est și Melancolie la lumina variantelor*, de data aceasta avînd la îndemînă un izvor excelent : ediția Perpessicius, cu bogate comentarii și o clasică sistematizare a variantelor pe bază cronologică, oglindind astfel evoluția treptată a limbajului poetic eminescian.

Lucrarea se înscrie în seria valoroasă a contribuțiilor unor cercetători străini, preocupați de opera celui mai de seamă poet român, publicate în ultimii ani ; reținem mai ales nume și cărți care au sporit zestrea documentării noastre de azi prin interpretări originale ale valorilor gîndirii și expresiei atît de profunde și noi, statornice în creația eminesciană : Rosa del Conte, *Eminescu o dell'Assoluto* (Modena, 1962) ; Alain Guillerme, *La g n se intérieure des po sies d'Eminescu* (Paris, 1963), iar acum cartea masivă a lui L. G ldi, despre care ne propunem să spunem c teva cuvînte privitoare la concepția lucrării și la datele importante la care a ajuns autorul ei, după indelungate cercetări de amănunt.

Volumul dedicat stilului eminescian este numit de autor „un mănunchi de analize stilistice”, izvor te „din sentimentul unei admira ii profunde pentru geniul lui Eminescu” (p. 5). În realitate, autorul a grupat pe capitoare unele probleme fundamentale ale cercetării sale și le-a legat organic printr-o concepție proprie asupra evoluției originalit  ii artei marelui scriitor român. În capitolul *Ecourile unei adolescen e zbuciumate* se analizează poeziile *De-aș avea*, *Din străinătate*, *Mortua est!*, *Amorul unei marmure*. Sub titlul *Glasul poetului profet* se discută ideile și formele stilistice ale exprimării lor din *Junii corup i*, prilej pentru autor de a face o lungă incursiune în literatura universală (Lermontov, Barbier etc.) și în opera scriitorilor români

predecesori : Alexandrescu, Heliade, de care Eminescu s-a apropiat prin tematică și prin construcția versurilor sale, în epoca în care încă tânărul poet era ucenicul măștrilor recunoscuți. Apropierile dintre Eminescu și alți scriitori sînt foarte numeroase și ele indică erudiția cercetătorului, constituind însă și un prilej de informare și de acumulare de date noi pentru cititor. Ca în primul capitol, problemele de versificație stau pe primul plan, similitudinile de tipar metric dintre poetul nostru și Lermontov sau Pușkin fiind comentate pe un spațiu mare și cu citate reproduce în limbi străine (p. 37, 59, 61, 62).

Al treilea capitol se ocupă de două poeme „clădite pe antiteze” : *Înger și demon*, *Împărat și prolețar*. Amănuntele tematice și considerațiile de ordin lexical sînt foarte dezvoltate, susținute de redarea unor variante în care se vede efortul poetului de a da o formă cît mai adecvată ideilor sale. Se recunoaște aici axa centrală a cugetării și expresiei poetice : antiteza. Noi credem chiar că întreaga operă a poetului este caracterizată prin predominarea antitezei. Într-un loc din manuscrise, am putut citi acest adevăr scris chiar de Eminescu, un fel de aforism uitat pe o pagină de însemnări : *Antitezele sînt viața* (ms. 2285, f. 222). Studiul antitezei eminesciene ni se pare esențial și datele adunate de noi pînă acum demonstrează cîtă valoare a pus poetul pe acest procedeu stilistic, prezent într-un fel sau altul în aproape toate poeziile sale.

Metodele cercetătorului diferă de la un capitol la altul, după specificul problemelor legate de esența poemelor eminesciene, așa cum se spune de altfel în *Introducere* : „În afară de unele poezii, cum ar fi bunăoară *Mortua est*, *O, mamă...* și *Afară-i toamnă...*, care trebuie analizate pe trei planuri paralele (fonetic, lexicologic, sintactic), în celelalte cazuri ne-am mărginit la un singur punct de vedere. Cînd ne referim de pildă la cele cinci *Scrisori*, predomină la noi analiza vocabularului realist ; în schimb, metamorfozele stilului epic eminescian au fost înfățișate mai ales pe baza întrebuirii epitetelor” (p. 12).

Evident că în acest fel se asigură o varietate a procedeelor de analiză, dar poate că unele aspecte dominante ale stilului poetic rămîn și ele în umbră dacă în variantele lui *Călin* vom urmări numai rolul epitetelor, fără a ne preocupa de constituirea treptată a imaginilor, a metaforelor care fac substanța stilului poetic eminescian. Dar în *Scrisori*? Alături de lexicul lor, atît de dens, cu valori semantice înnoite prin semnificațiile figurate bogate, succesivele variante ale construcțiilor metaforice, trecerea de la cuvinte la imagini, de la unitate la complexitate metaforică sînt procedee instructive ale atelierului eminescian, alimentate de o formidabilă forță a asocierii noțiunilor și a cuvintelor.

Comentariile autorului în legătură cu orice problemă a variantelor eminesciene nu lasă însă neexplorat domeniul inovației stilistice în sintaxă, în asocierea nouă a cuvintelor simple, fapt enunțat ca linie directoare în cercetarea unei vaste poeme, nepublicată decît în parte de poet, *Memento mori* (1868—1872), „această panoramă lirică de-a (!) istoriei omenirii”, examinată „dintr-un singur punct de vedere : ... o sinteză curioasă în domeniul vocabularului pe baza îmbinării cuvintelor vechi și noi” (p. 109).

În acest poem, care a atras atenția cercetătorilor nu o dată, Eminescu a desfășurat o mare bogăție de mijloace lexicale, începînd cu titlul poemei, succesiv schimbat (*Tempora mutantur*, *Vanitas vanitatum*, *Skepsis*, *Cugetări*, *Panorama deșertăciunilor* etc.), și continuînd cu bogăția de sinonime în alcătuirea versurilor, a strofelor, pînă la obținerea unui efect stilistic de mare adîncime și noutate, ca de ex. în versul : *Mergi, tu, luntre-a vieții mele pe-a visării lucii valuri*. Mulțimea de neologisme din această evocare este cerută de succesiunea rapidă a amănuntelor istorice.

Despre capitolul următor : *Trei atitudini din domeniul poeziei epice*, autorul afirmă că a fost nevoit să se limiteze „la examinarea unei singure probleme și anume aceea a epitetului eminescian, categoria gramaticală de o importanță covârșitoare pentru caracterizarea stilului epic” (p. 139). Totuși se fac destul de dese referințe la evoluția construcțiilor poetice, de la primele forme ale poemelor *Călin*, *Strigoi*, *Luceafărul*, pînă la fixarea formei definitive, mai ales în analiza unor variante ale *Luceafărului*. E drept că limitarea analizei la un singur

aspect ar părea neconcludentă pentru cunoașterea evoluției limbajului poetic, atât de bogat în *Călin*; studiind doar epitetul, se confirmă prin noi amănunte concluzia lui Tudor Vianu că de la *Călin* la *Luceafărul*, poetul scutură podoabele stilistice, renunță la numeroase epitețe și ajunge la caracterizări metaforice de mare adâncime.

Capitolul următor analizează trei poezii lirice prin excelență: *Povestea codrului*, *Despărțire*, *S-a dus amorul*, „inspirate de Veronica Micle”, spune autorul. În prima se urmărește modul cum s-au reunit trei motive inițiale. Procesul compozițional pune în lumină unele sinonimii lexicale, construcții paralele, inversiuni și clarificări stilistice de un interes mai redus: „modificările sînt relativ puține...; s-au adus doar mărunte îndreptări stilistice” (p. 199). În variantele *Despărțirii* se precizează de la început metrica strofelor inițiale și se alătură mai multe variante instructive pentru înțelegerea procesului de perfecționare a limbajului poetic, atât de bogat în imagini noi (p. 217), dovadă cum „arta sublimării a triumfat și acum asupra încercărilor vieții” (p. 221). Selecția poetului a parcurs lungi etape de înnoire a stilului; ni se arată cum în versul 17 al poeziei *S-a dus amorul* au fost folosite 12 variante pentru a indica exact acțiunea verbală. Concentrarea expresiei a atins în această poezie limita cea mai de sus a conciziei; demonstrarea e făcută la p. 231–233, cu trimiterea, în final, foarte potrivită, la cartea citată a prof. A. Guillerrou, care și el admira concentrarea treptată a materiei poetice, pentru că Eminescu a realizat un poem clasic, de o mare limpezime și de maximă armonie a versurilor, încărcate de o profundă rezonanță afectivă.

Două elegii: *O mamă* și *Mai am un singur dor* prilejuiesc autorului din nou bogate comentarii, paralele cu poezii de mare prestigiu ai literaturii universale: Hugo, Lamartine, Goethe etc., cu scopul de a explica diferitele tipare metrice și formule consacrate în arta poetică modernă. Din nou preferința autorului pentru problemele versificației, domeniu investigat de el cu multă stăruință și cu necontestate rezultate pozitive, apare pe primul plan. Ultima elegie ocupă un spațiu întins, analiza de acum completînd datele cercetării din trecut. Particularitățile lexicale, sintactice și construcțiile stilistice sînt prezente în variantele reproduce pentru a demonstra încă o dată arta poetului în organizarea melodică și metaforică a cuvintelor vechi.

Aspectele lexicale ale limbajului poetic eminescian sînt analizate în capitolul *Realismul vocabularului poetic*, referindu-se la sursa populară atât de masivă mai ales în ultima fază a creației lui Eminescu, în poezii ca *Ce te legeni, codrule...*, *La mijloc de codru des*, în „răvașul” din *Scrisoarea III*. Multe elemente populare sînt și în poezia lirică propriu-zisă: în acest capitol considerațiile lexicologice sînt foarte întinse și desigur utile, chiar cînd pentru cititorul obișnuit al cărții parcurgerea paginilor ar implica dificultăți, amănuntele și raportările la specificul regional și arhaic al unor construcții fiind de pură specialitate filologică (cf. p. 262–272). Forța satirică a cuvintului popular, vechi, este pusă în lumină prin cercetarea *variantelor Scrisorilor* — pentru care sînt consemnate 17–18 texte în ediția acad. Perpessicius, variante cu bogate elemente de ordin lexical, gramatical și stilistic, pe baza cărora putem urmări evoluția limbajului poetic de la cuvînt la imagine, de la schițele primare la forma definitivă. L. Găldi s-a oprit deci în special la lexic; pentru *Scrisoarea III* am încercat — în *Limbă și literatură*, VIII (1964), p. 147–168 să arătăm înnoirea expresiei de la o etapă la alta și constituirea progresivă a versurilor de mare valoare artistică, cu un profund conținut satiric, inspirate din realitățile vieții noastre. Un proces de înnobilitare a lexicului se observă de la primele variante pînă la textul definitiv, în același timp cuvintele cheie căpătînd și noi semnificații figurate în contextele atât de grăitoare ale versurilor poetului. Analiza lexicului aduce în atenția cititorului cărții pe care o prezentăm compararea unor variante pline de termeni populari și familiali într-o poemă cu un conținut predominant filozofic, cum este *Scrisoarea I*. Pe un spațiu restrîns observăm schimbări esențiale în structura stilului poetic și în maniera de a concentra imaginea, folosind cuvinte de uz curent. Și în evoluția variantelor firul roșu este antiteza, a cărei potențare se

conturează într-o formă tot mai elegantă și mai profundă ca înțeles în faza finală a redactării (cf. p. 308—309 și 313, mai ales).

Fondul cugetării, alimentat de „stoicismul ullimei perioade eminesciene”, capătă o formă clasică, deși elementele componente ale limbii nu sînt deloc savante, nici abstracte, în două poeme tipărite mai întîi de Maioreșcu în ediția sa din 1883: *Odă în metru 'antic* și *Glossă*, înrudite ca fond. Înțelepciunea antichității își prelungește ecourile pînă în strofele acestor poeme clasice, iar analiza autorului acestei cărți ne dezvăluie meandrele mai puțin cunoscute ale gândirii eminesciene, vizibile mai ales în procesul creator al *Glossei*. Problemele versificației stau și aici pe primul plan, în discutarea variantelor *Odei în metru antic*, care în ansamblul operei lui Eminescu este o piesă aparte prin forma și conținutul ei, cum *Glossa* se distinge prin densitatea versurilor și prin simplitatea lexicului, după ce poetul a cernut prin multe variante elementele de structură ale poemei sale. În privința acestei poezii filozofice, cercetătorul insistă asupra unor variante posterioare celei publicate de Maioreșcu în ediția princeps citată mai sus. Fără să putem fi întrutotul de acord cu concluzia netei superiorității a variantei F² (*Și rămlă senin și rece, / Nu spera și nu ai teamă, / Totul stă și totul trece / Precum toate sînt de-o seamă. / După noapte vine zio, / După rău așteaptă bine, / Orișicum ai potrive-o : / Vremea trece, vremea vine*), ne pare util să reținem concluzia acestui capitol: „Varianta F² ar merita aceeași largă difuziune de care se bucură cele trei variante principale ale elegiei *Mai am un singur dor*” (p. 373).

Penultimul capitol al cărții se ocupă și de unele poezii mai puțin cunoscute: *Copii eram noi amîndoi*... , *Sara pe deal*, *În liră-mi geme și suspin un cînt*, *Nici undele crețe*..., pe care le însoțește cu noi considerații despre versificație și despre lexicul poetic, supus infinitelor modificări în tipare stilistice care sînt numai ale lui Eminescu. În această parte a cărții lui L. Gáldi găsim unele precizări noi despre aspectele mai puțin cunoscute ale creației poetului nostru. Postuma *În liră-mi geme și suspin-un cînt* pune în lumină, de la variantă la variantă, „exploatarea vocalei specifice românești *î*, „valoare” nouă care animă stratul sonor”. (p. 386). Se demonstrează cu material nou aici tezele pe care autorul cărții le-a susținut la al IX-lea Congres de lingvistică romanică (Lisabona, 1959) în legătură cu „particularitățile «etnice» ale foneticii stilistice”.

Să adăugăm, în legătură cu aceste comentarii, unele date despre aspectul fonetic al versurilor eminesciene cuprinse în *Amintirile* lui Slavici (1924): „Ceea ce-i atingea plăcut urechea erau mai ales sunetele *ea, oa, ie, â, și i*, care lipsesc din neologisme, îndeosebi în versuri” (p. 37); este confirmarea prețioasă, din partea unui bun cunoscător al ideilor poetului despre limba noastră literară, a tezelor ilustrate de L. Gáldi prin analiza materialului documentar, furnizat de variante. În poezia citată, există într-adevăr un singur vers în care nu întîlnim cuvinte cu vocalele *â* și *i* (*Și orice vis, orice dorin-ă mea*).

Cartea se încheie cu un util rezumat al analizelor, în limba franceză, pentru ca cititorii străini să poată lua cunoștință mai ușor de tezele autorului. Din păcate, lipsește indicele numelor proprii alături de numeroase în volum, care ne-ar fi ajutat să găsim prețioasele referințe ale autorului la cercetători și scriitori de mare autoritate, legați într-un fel de problemele limbajului poetic. Foarte bogată în date, cu totul originală în asocierile de idei și în legăturile dintre literatura noastră și cea universală, cartea lui L. Gáldi este o prețioasă sursă de informație filologică, literară, istorică și trebuie considerată, cum singur spune autorul ei, ca un omagiu adus celui mai de seamă poet român.

După studiile prețioase, și fiecare cu un specific al interpretării poeziei lui Eminescu, ale Rosei del Conte și Alain Guillermou, cartea lui L. Gáldi vine, cronologic și ca fond de informații, să completeze printr-o interpretare aprofundată, migăloasă, seria amplă a studiilor eminesciene întreprinse în ultimii ani și de personalități străine. Lucrările lor sînt primite cu satisfacția difuzării tot mai largi a specificului culturii noastre pe aria literaturii universale.

EUGEN PAULINY, *Fonologický vývin slovenčiny* (Evoluția fonologică a limbii slovace), Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1963, 358 p.

E. Pauliny este unul din reprezentanții de seamă ai lingvisticii slovace contemporane. Activitatea sa lingvistică se caracterizează printr-o productivitate și o orientare științifică multilaterală. A publicat numeroase studii privitoare la cele mai diferite domenii ale lingvisticii slovace: limba slovacă contemporană și dialectele ei, istoria limbii slovace și altele. Cercetările fonologice ocupă un loc de frunte în preocupările sale lingvistice. Remarcăm că în analiza fenomenelor de limbă aplică metodele moderne de cercetare.

Încercările de prezentare a istoriei limbii slovace și a sistemului ei fonologic cu metode structurale au o vechime de câteva decenii în lingvistica slovacă. Crearea fonologiei istorice slovace însă la nivelul cerințelor moderne și pe baza unui bogat material lingvistic se datorește lui E. Pauliny. Lucrarea care urmează să fie prezentată de noi descrie sistemele fonologice succesive ale limbii și dialectelor slovace.

În partea introductivă autorul tratează problemele principale ivite în descrierea sistemelor fonologice ale dialectelor slovace din diferite epoci și prezintă pe scurt metoda folosită de el (p. 5–10). Înainte de toate arată importanța graiurilor slovace contemporane în cercetarea istoriei limbii slovace. În istoria limbii slovace s-au produs schimbări profunde în cursul secolelor X–XV, dar limba slovacă din această perioadă este foarte săracă în documente scrise. Tocmai de aceea, pentru dezvăluirea istoriei limbii slovace — scrie autorul — trebuie să ne bazăm pe dialectele slovace contemporane, bogate în arhaisme. Prin urmare, istoria fonologiei limbii slovace, de fapt, nu este altceva decât descrierea sistemelor fonologice succesive ale dialectelor slovace.

În privința concepției despre limbă, E. Pauliny aparține școlii de la Praga. Potrivit acestuia, elementele limbii formează o structură, părțile constitutive ale căreia se află în interdependență. Conform acestei concepții autorul nu ne înfățișează dezvoltarea sunetelor și fonemelor izolate, ci se străduiește să prezinte evoluția sistemului fonologic. Schimbările petrecute în cadrul sistemului se produc numai în situații și condiții bine determinate. Ca urmare, autorul caută să motiveze aceste schimbări din evoluția sistemului însuși.

Deoarece prezentarea istoriei sistemului fonologic se bazează mai ales pe dialectele contemporane, nu se poate stabili precis în ce perioadă istorică erau răspândite unele forme de limbă. Din această cauză nu se poate determina decât cronologia relativă a celor mai multe schimbări fonetice și fonologice. Firește, în succesiunea schimbărilor se găsesc și unele cu o cronologie absolută (de exemplu trecerea lui $g > \gamma$ a avut loc în secolul al XII-lea). La acestea pot fi raportate și schimbările cu cronologie relativă. Deoarece starea actuală și diversitatea dialectelor constituie rezultatul unor schimbări petrecute în diferite epoci, autorul se străduiește să prezinte acele forme care sînt elementele aceluiași sistem din aceeași epocă, deci între care există o interdependență reală.

Un alt merit al lui E. Pauliny este faptul că, pe lângă argumentele interne pentru motivarea schimbărilor petrecute în sistemul fonologic, acordă un interes deosebit și factorilor externi, sociali, care au influențat în mod indirect dezvoltarea limbii.

Cartea cuprinde următoarele 5 capitole: I. Locul limbii slovace între limbile slave, în epoca anterioară secolului al X-lea. II. Evoluția limbii slovace în secolele X–XI. III. Evoluția în secolele XII–XIII. IV. Evoluția în secolele XIV–XV. V. Evoluția după secolul al XVI-lea.

La începutul existenței independente a limbii slovace, în secolul al X-lea, cea mai importantă schimbare au suferit-o ierurile. În poziție slabă, vocalele reduse ъ , ь au căzut, iar în poziție tare au trecut în o , respectiv în e . În dialectul slovac central sînt semnificative trecerile $\text{ъ} > \text{o}$, $\text{ь} > \text{e}$, în anumite cazuri $\text{ъ} > \text{o}$ și $\text{ъ} > \text{e}$. În această perioadă au avut loc, de ase-

menea, contragerea vocalelor în urma dispariției lui *j* intervocalic, și denazalizarea $\varphi > \varphi > u$, $e > \ddot{e} > \ddot{a}$. Dispariția ierurilor, respectiv trecerea lor în *c*, *e*, a avut numeroase consecințe. Dintre acestea, cea mai importantă a fost destrămarea sistemului vocalic și consonantic. Anume, înainte de secolul al X-lea, corelația fonologică dur-moale a fost caracteristică deopotrivă vocalismului și consonantismului (termenii de foneme dure și moi sînt folosiți de autor nu numai pentru consoane, ci și pentru vocale). Însă după căderea ierurilor, respectiv după trecerea lor în diferite vocale, corelația dur-moale în dialecte s-a păstrat sau numai în sistemul vocalic, sau numai în cel consonantic. Astfel în graiurile nord-vestice ale dialectului slovac central vocala *ä* (al cărei caracter moale depindea de consoana moale precedentă) s-a transformat într-un fonem independent *ä* (*e* deschis), fiind opus lui *a* în noul sistem. Drept urmare *ě* care a fost un fonem vocalic deschis și scurt, ca să poată fi deosebit de *ä* (*< ä*), a trecut în *e*. În același timp consoanele moi s-au depalatalizat și s-au contopit cu perechile lor corelative. În schimb, în graiurile sud-estice ale dialectului slovac central, precum în dialectele slovace de vest și est, s-a format o nouă corelație dur-moale a consoanelor. O altă schimbare în vocalismul dialectelor a fost denazalizarea. Sub acest raport sînt caracteristice, de pildă, schimbările survenite în unele graiuri slovace sud-vestice, unde *ę* a trecut în urma denazalizării în *ä*. În pronunțare a fost apropiat de acest *ä* un *ě* (*ä*) care s-a prefăcut în *e*, iar *e* original s-a schimbat în *a* dur. Consoanele moi precedente pînă atunci acestui sunet s-au depalatalizat (*ňed'ěl'a* > *nəd'ěl'a*).

În capitolul al III-lea sînt prezentate schimbările petrecute în secolele al XII-lea și al XIII-lea. Astfel apar schimbările $g > \gamma > h$, $šc > šl'$, $žž > žd'$ și palatalizarea consoanelor *g*, *k*, *ch*, *h* înaintea lui *i* (*< y*) în unele graiuri. În graiurile slovace de vest și de est în care a existat corelația dur-moale a consoanelor, *t'* a trecut la *č*, iar *d'* la *ž*. Evoluția lor a fost favorizată și de un alt fenomen de limbă: consoanele *č* și *ž* existente în consonantismul slovac au devenit dure, *w* bilabial moștenit din limba slavă comună a trecut într-un *v* labiodental. Faptul se poate explica și prin aceea că în urma unei alte schimbări, anume $\delta > uo$, a apărut un *u* nesilabic, care ca pronunțare era foarte apropiat de *w* (cf. de exemplu grupurile *uo*, *wo*). În slovaca centrală în locul lui *w* se pronunță și astăzi *u* la sfîrșitul silabei. O altă schimbare a avut loc la începutul secolului al XIII-lea, cînd vocalele *ě* și *ö* din dialectul slovac central s-au diftongat: *ě* > *ie*, *ö* > *uo*.

Secolele XIV–XV, analizate în capitolul al patrulea, se caracterizează prin dispariția corelației dur-moale a consoanelor din cele mai multe graiuri, ceea ce a impus numeroase transformări de limbă. În acest proces de schimbări s-au înregistrat următoarele fenomene: consoanele moi au încetat a mai exista ca foneme independente, ele s-au suprapus cu perechile lor corelative dure, sau au intrat în corelații de altă natură cu ele. Paralel cu aceasta, vocalele, care au stat pînă atunci după consoanele moi (acestea devenind tari) și-au pierdut anumite calități. Corelația dur-moale a consoanelor s-a păstrat numai în graiurile orientale ale dialectului slovac de est. Cu încetarea corelației dur-moale, în unele graiuri *ě* închis și lung a trecut în *ie*, iar *ö* închis și lung în *uo*. Vocalele nesilabile *i* și *u* din acești diftongi păstrează urma consoanei vechi moi sau dure, care a stat înaintea lui *ě*, *ö*. Prin analogia acestora se poate explica trecerea lui *ä* în *ia*. Dispariția corelației consonantice dur-moale a provocat însă și alte modificări în sistemul graiurilor.

Capitolul al V-lea rezumă succint schimbările petrecute după secolul al XV-lea. Drept vorbind, schimbările fonologice fundamentale în limba slovacă au avut loc înaintea secolului al XVI-lea. După această epocă, în perioada migrațiunii populației, graiurile s-au amestecat, unele particularități dialectale au pătruns în alte graiuri, altele însă au dispărut. Astfel, de pildă, în urma menținerii sau dispariției consoanelor *d'*, *t'*, *ň*, *l'* s-au format noi graiuri cu sau fără aceste consoane moi.

Lucrarea *Fonologický vývin slovenčiny* reprezintă un rezultat remarcabil al lingvisticii actuale, care urmărește să elaboreze istoria unei limbi de pe poziții moderne. Această operă are

un caracter deschizător de drumuri în lingvistica slovacă : ne dă o imagine fidelă asupra sistemelor fonologice ale dialectelor slovace din diferitele epoci și asupra evoluției lor.

Remarcăm încă două merite ale lucrării. În primul rând ea demonstrează eficacitatea metodei structurale aplicate în cercetarea istoriei limbii : istoria unei limbi poate fi înțeleasă numai dacă recunoaștem caracterul ei sistematic și dacă descoperim în sistemul limbii acele „puncte nodale” care modificându-se generează schimbarea întregului sistem. În al doilea rând, din această lucrare reiese importanța dialectelor pentru studiul istoriei limbii : pe de o parte dialectele furnizează un material prețios pentru dezvăluirea evoluției limbii, iar pe de altă parte cercetarea istoriei limbii „în sine”, fără dialectele ei este de neconceput.

Aprilie 1966

G. Benedek

Universitatea „Babeș-Bolyai”,
Facultatea de filologie,
Cluj, str. Horea 31

O. DUCHAČEK, *Contributions à l'étude de la sémantique: les synonymes. Domaine français. Différents types de synonymes*, in „Orbis”, Tome XIII, N° 1, 1964, p. 35—49.

Preocupările privitoare la sinonime în literatura de specialitate vizează, în general, probleme legale de analiza conținutului lor semantic, de etimologie, de căile de formare și dispariție etc. (vezi, de exemplu, capitolele respective din *Limba română* de S. Pușcariu, *Limba română contemporană* și *Stilistica limbii române* de Iorgu Iordan, *Traité de stylistique française* de Charles Bally, *Stilistique der deutschen Sprache* de E. Riesel și multe altele).

În ceea ce privește o sistematizare și o încadrare a materialului în anumite categorii, se remarcă de către specialiști existența a zeci de clasificări, care, la rândul lor, pornesc de la cele mai diverse accepțiuni date sinonimiei, cu cea mai variată terminologie. Legat de acestea merită atenție o observație prețioasă referitoare la sinonime, întâlnită atât în studiile românești, cit și în cele străine, și anume aceea a imposibilității de a face o delimitare netă între sinonime sau categorii, între acestea existind o permanentă interdependență. Această realitate lingvistică contribuie, alături de bogăția aspectelor, a problemelor legate de fenomenul sinonimiei, la îngreunarea unei tentative de ordonare, de clasificare a materialului. Toate acestea explică și posibilitățile largi în alegerea criteriilor, dar în același timp și greutatea îmbinării lor în scopul unei soluționări cit mai științifice, mai judicioase și mai cuprinzătoare.

Ca o încercare pe această linie se înscrie și clasificarea alcătuită de Otto Duchaček, care, așa cum vom vedea în continuare, a întocmit o schemă care în mare se vrea atotcuprinzătoare, surprinzând aspectele existente pînă la amănunt. În prima parte se prezintă foarte pe scurt accepțiunile date sinonimelor de diverși lingviști, nomenclatura de altfel nominal, ea apoi să ne fie prezentată opinia autorului. După Duchaček, sinonimele se pot defini ținînd seama de măsura în care unitățile lexicale de sens identic, sau aproape identic, uneori înlocuibile, diferă prin formă, fiind înrudite etimologic sau nu. Criteriul *sine qua non* al clasificării este considerat gradul asemănării lor semantice și relațiile dintre elementele conținutului lor semantic. Ținînd seama de criteriul adoptat, se subliniază de la început că în studiul sinonimiei trebuie să se distingă clar cuvintele polisemantice de cele monosemantice, deoarece numai cuvintele monosemantice pot fi înlocuite integral cu alte cuvinte, de asemenea monosemantice. Aceste sinonime sînt numite de autor sinonime absolute. Ca exemplu se dau *deuxième*—*second* și *nul*—*aucun*.

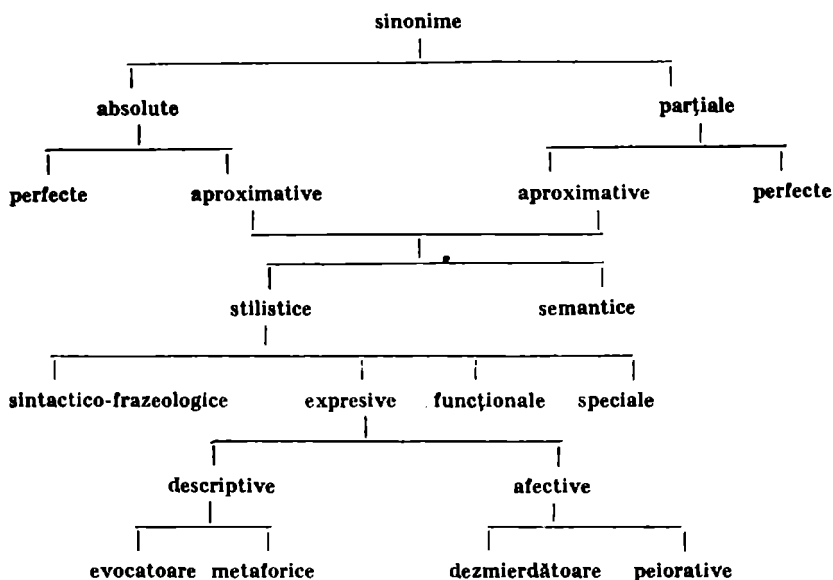
Existența sau nonexistența sinonimiei absolute sau perfecte, cum o numesc alții, este o problemă controversată, unii, cum ar fi de pildă Budagov, considerînd că asemenea cazuri

de sinonimie se întâlnesc relativ rar în limbă, alții, cum ar fi de pildă Iorgu Iordan, susținând că acest gen de sinonime realmente nu există.

În ceea ce privește cuvintele polisemantice, numai una dintre accepțiuni poate egala un cuvânt monosemantic, sau o altă accepțiune a unui cuvânt polisemantic. Bazându-se pe aceste considerente, Otto Duchaček pornește de la două mari categorii de sinonime :

1) absolute și 2) parțiale.

Acestea, împreună cu subîmpărțirile respective prezentate în continuare, nu presupun, arată autorul, prezența unor limite, a unor demarcații precise, deoarece practic acestea nu există. În sprijinul afirmației vine și exemplul citat de autor în ceea ce privește evoluția a două unități lexicale devenite sinonime perfecte în limba comună, familiară sau populară (*bien que — encore que, brûler — ardoir, abeille — avelle*). Acești termeni tind să se diferențieze, fie unul din ei devenind arhaic (*avelle*) sau dispărând (*ardoir*), fie pe cale semantică, prin îmbogățirea conținutului lor semantic cu noi elemente complementare. În acest caz avem de-a face cu o trecere a sinonimiei perfecte, spune Duchaček, în sinonimie aproximativă. Pentru a putea urmări cu mai multă ușurință clasificarea, redăm mai jos schema întocmită de autor :

Sinonimele perfecte sînt considerate acele cuvinte care aparțin aceluiași categorii de cuvinte (de exemplu substantive) și au accepțiuni absolut identice. Sinonimele aproximative sînt unități lexicale aparținînd aceluiași categorii de cuvinte, avînd o singură și aceeași dominantă. Între elementele complementare importante este o coincidență perfectă ; diferențe există însă în aceea că unul din cei doi termeni comportă sau nu unul sau mai multe elemente complementare, la rîndul lor, mai mult sau mai puțin neglijabile. Sinonimia perfectă provine, spune autorul, mai ales din împrumuturile străine (*avion — aéroplan, bicyclette — vélodépède*) și din neglijența subiectelor vorbitoare. De pildă, verbele *se rappeler* și *se souvenir* au devenit pe această cale sinonime perfecte în limbajul curent. Dimpotrivă, sinonimele aproximative se nasc din necesitatea de a distinge precis ființele, lucrurile, calitățile, acțiunile sau stările asemănătoare, dar nu identice. Acestea se divid la rîndul lor în sinonime stilistice și semantice. Primele sînt acele sinonime care au aceeași dominantă și aceleași elemente complementare,

dar diferă prin expresivitatea lor, prin valoarea lor subiectivă, prin folosirea lor în diferite compartimente ale limbii (familiar, argotic etc.) etc. Între aceste sinonime există nenumărate puncte de contact. Sinonimele semantice se caracterizează prin diferențe considerabile ce țin de conținutul lor semantic. Concret, de intensitatea dominantei, de absența unor elemente complementare sau de diferențele existente între acestea. De pildă: *bonheur — félicité — béatitude, mélancolie — tristesse — cafard* etc.

O primă grupă a sinonimelor stilistice o formează cea a sinonimelor sintactico-frazeologice, care se pot înlocui numai în anumite contexte (*sembler* și *paraître*, în general înlocuibile, în expresia *il me semble que* nu se pot substitui). Sinonimele expresive, la rîndul lor, sînt descriptive (evocatoare și metaforice): *viellard — barbon, grison; réprimander — savonner la tête* și afective (dezmiardătoare și peiorative). *Bambin, petit, gosse* sînt cuvinte dezmiardătoare pentru un copil, deci sinonime afective dezmiardătoare, în timp ce *babouin, morveux, petit drôle, petit dragon* sînt sinonime peiorative.

Sinonimele funcționale se disting prin apartenența lor la diferite stiluri funcționale. Alegerea și folosirea lor depind de mai mulți factori. Stilul și vocabularul se schimbă potrivit cu interlocutorul (copil, prieten etc.). De asemenea, din punctul de vedere al lexicului, poezia diferă de proză sau dramă, limba operelor beletristice de cea a operelor cu caracter științific etc.

Sinonimele speciale pot fi argotice (*mouton — laine*), speciale (*vitriol — acide sulfurique*), poetice (*étoile — astre, vache — génisse*).

Ca o trăsătură distinctivă în studiul sinonimelor se constată că în general unul dintre termeni e fundamental, conținutul său semantic necuprinzînd uneori decît dominantă, cum se exprimă autorul, celelalte înglobînd unul sau mai multe elemente complementare expresive etc. Ideea o găsim bogat ilustrată și în lucrările lingviștilor și esteticienilor noștri (vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, și Tudor Vianu, *Sinonime, metafore și greșeli metaforice la Tudor Arghezi*, în „Limba română”, XII, 1963, nr. 1).

Încercarea de a cuprinde în tipărelé unei scheme o varietate și bogăție impresionantă de material lingvistic merită apreciată, deși ea nu constituie un început, ci o continuare la studiile consacrate acestui aspect semantic al lexicului. Practic, schema, vulnerabilă de altfel, servește, am spune, mai mult ca ghid în studiul sinonimelor, în ceea ce privește multitudinea laturilor sub care pot fi studiate și mai puțin ca o împărțire precisă, deoarece unul și același grup sinonimic, privit din puncte de vedere diferite, se încadrează într-unul sau altul din compartimentele date. Din concluziile autorului pe marginea celor prezentate merită să reținem printre altele că există mai multe tipuri și diverse grade de sinonimie, între acestea fiind o frecvență tranziție și combinație. Articolul lui O. Duchacek aduce un punct de vedere nou și interesant ca principiu și metodă, cu unele concluzii teoretice general valabile și prețioase.

Iunie 1966

Doina Negomireanu

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. Emil Racoviță, 21

INDICELE VOLUMULUI AL XI-LEA (1966)

ÎNTOCMIT DE AURELIA STAN

INDICE DE MATERII

A

ACCENTUL și lungimea vocalică în elementele de origine română din graiurile cehede din Banat 209—213
ALTERNANȚE VOCALICE 356
ARGOTIC 155
ARMONIA VOCALICĂ 190
ASIMILAREA $f u > u-u$

B

BOGĂȚIA, cerință a unei limbi ideale 178; considerații matematice asupra ~ ei vocale: bulgarului 321—324

C

CĂPUTĂ și unele corespondente ale lui în limbile romanice 237—242
CÎMPURI MORFO-SEMANTICE 360
COMPARAȚIA și metafora 300
COMPUNERE, elemente de ~ 359
CONCEPȚIA lingvistică a lui Aron Pumnul 175
CONTACTUL dintre română și vechea slavă bulgară 192

COORDONARE și subordonare 202
CORESPONDENȚE fonetice româno-albaneze 238
CRIZA limbilor 163
CRONOLOGIE în fonetică 189
CRONOLOGIZAREA toponimicelor 191
CULTIVAREA LIMBII 180

D

DENTALE, situația ~ lor în graiurile daco-române 352
DERIVARE 237, elemente de ~ 359
DEȘCHIDEREA silabelor 190
DEZVOLTAREA istorică a unei limbi 181; ~ semantică 242
DIACRONIE 158
DIALECTOLOGIA 158
DIALECTUL istroromân 158, 191; ~ aromân, ~ dacoromân, ~ meglenoromân 191
DIMINUTIVE 156
DIMINUTIVIZARE 156
DISIMILARE totală în fonetică sintactică 205
DUALITATEA LINGVISTICĂ 362

E

- ECLECTISM 152
 EFORTUL MINIM, cerință a unei limbi ideale 178
 ENTROPIA ca măsură a informației 362
 ETNOPSIHOLOGIC, concepția ~ a a lui Wundt 162
 EUFONIA 178
 EVOLUȚIA FONOLOGICĂ a limbii slovace 370—372

F

- FENOMENE LINGVISTICE din arii laterale 200
 FONETICĂ, probleme de ~ și fonologie dialectale 345—353; principalele linii de evoluție ~ de la latină la franceză 359
 FONOLOGIE 154
 FORMAREA cuvintelor 156, locul și timpul de formare a limbii române 165
 FUNCȚIA CONSECUTIVĂ a lui și 201

G

- GEOGRAFIA LINGVISTICĂ 151, 158
 GREFE METAFORICE 307

I

- INFLUENȚA graiurilor sârbești asupra limbii române 189; ~ maghiară 347; ~ slavă 352
 INDIVIDUALITATEA limbii române 176
 ISTORISMUL în lingvistică 175

Î

- ÎNCEPUTURILE scrisului în limba română 166, 363—366
 ÎMPRUMUTURI, etapele istorice ale ~ lor lexicale în limba română 172; ~ vechi românești de origine bulgară 189

L

- LATINA populară 153
 LEGĂTURA dintre fonetică și morfologie 154; ~ dintre limbă și gândire 162
 LEGE FONETICĂ 154
 LEXIC, probleme de ~ sub raport statistic în nuvelele lui Liviu Rebreanu și ale lui Camil Petrescu 325—331
 LEXICAL, aspecte ~ e ale limbajului poetic eminescian 368
 LIMBA indo-europeană comună 153; Nicolae Iorga și problemele ~ ii române 161—173
 LINGVISTICA clujeană 135—149; ~ contemporană 155; ~ matematică 360; ~ românească 156; ~ statistică 360; ~ structurală 362.

M

- METODA comparativă 153; ~ etimologică 360; ~ selectivă 326; ~ ele statisticii aplicate în studiul limbii 361
 METAFORĂ, aspectul structural și gramatical al ~ ei în poezia lui V. Alecsandri 299—308; clasificarea ~ elor 301; ~ e convergente 307; ~ e interferente 306; ~ e paralele 307
 MORFONEM 155

N

- NAZALITATE 190
 NEOGRAMATICI 151, 153
 NEOLOGISMUL în proza lui Gala Galaction 287—298
 NUANȚA semantică a viitorului; ~ volitivă a viitorului 226
 NUANȚARE semantică a cuvintelor 156

O

- O, dublul tratament al lui *o în română și albaneză 189
 OCLUZIUNE CONSONANTICĂ 190
 ONOMATOPEE în limba română 156
 ORIGINARE, limbile se împart în ~ și derivate 178

P

- PALATALIZAREA mutativă a dentalelor 352
 PAREMIARUL limbajului oamenilor din popor 277
 PERIFRAZA marchează caracterul iterativ ori incoativ 254; ~ e verbale formate din *a fi* și gerunziul verbului de conjugat în limba română 253–262
 PRECIZIA, cerință a unei limbi ideale 178
 PREOCUPĂRILE lexicografice ale lui Timotei Cipariu 309–320
 PROVERBUL, comunicare metaforică 276
 POLISEMANTIC 373
 PRINCIPIUL fonetic 176; ~ rațional al regularității în cadrul organismului limbii 177; ~ uzului comun al limbii 176

R

- REFLEX, dublul ~ al lui **q* în română, criteriu cronologic 189; ~ e datorate substituției cauzate de influențe străine 190; ~ ele vocalei slave **q* în împrumuturile vechi românești 189
 RELAȚIE de disjuncție (sau de exterioritate), ~ echipotentă, ~ privativă 204

S

- SCRIEREA lui -*u* și -*i* în secolele XIII–XV 185–188
 SEMANTIC, conținutul ~ al aforismelor 277; elemente ~ e ale cuvintelor 229
 SINCRONIE 158
 SINONIME, diferite tipuri de ~ 372–374; ~ funcționale 374; ~ sintactico-frazeologice 374
 SINONIMIA absolută sau perfectă 372
 SINTAXA graiurilor populare 193
 SISTEMUL FONOLOGIC al latinei tirzii 345; ~ al limbii bulgare 356
 SIRBESC, elementul ~ în lexicul graiului din Toager 337–344
 SLAVONISMUL CULTURAL 363
 STATISTICA LEXICALĂ 361
 STILISTICA 156

- STILUL aforistic în „Nicoară Potcoavă” 275–285; ~ unui scriitor 299; ~ poetic al lui Mihai Eminescu 366–369
 STILURILE limbii noastre literare 331
 STRUCTURA SPECIFICĂ gramaticală și lexicală a limbii române ca limbă romanică 165
 SUBDIALECTUL BĂNĂȚEAN 341
 SUBDIFERENȚIEREA FONOLOGICĂ e foarte frecventă în cazurile de interferență lingvistică determinată de contactul între limbi 185
 SUBSTRATUL daco-geto-tracic 165
 SUFIXE 155

Ș

- ȘCOALA FONOLOGICĂ de la Praga 152, 154
 Și **să* în graiurile dacoromâne 193–207

T

- TEORIA INFORMAȚIEI 361
 TERMENI care denumesc însușiri 293; ~ comparați 303; ~ din viața mondenă 292; ~ din viața socială 291; ~ i privitori la culori în latină, cu referință la limbile romane 215–220
 TERMINOLOGIE artistică și de cultură; ~ din domeniul economiei 290; ~ științifică 289
 TOPONIMICE de proveniență ucraineană 191; ~ românești de origine bulgară 190
 TRADIȚIONALISMUL lui N. Iorga 169
 TRADUCEREA în limba română a termenilor dialectali din volumul I al romanului „Pământ desțelenit” de Mihail Șolohov 263–270
 TURCISME 338, 339

V

- VALOARE modală a viitorului; ~ temporală a viitorului 226
 VIITOR, forme de ~ în Atlasul lingvistic român 221–228
 VOCABULAR, resurse proprii de îmbogățire a ~ ului 359
 VOCALE nazale slave 190; ~ orale 191; ~ pure 190

INDICE DE AUTORI ȘI DE OPERE

A

Alessio, G. 219, 241
 ALR 139, 140, 141, 157, 185, 186, 187, 209,
 212, 219, 221, 238, 239, 272, 338, 340,
 341, 342, 343, 346, 349, 350
 ALRM 140, 272, 349
 ALRT 140
 Atlasul dialectal bulgar 355—357
 André, J. 215
 Anghel Ioana 149
 Anonymus Caransebesiensis 240
 Arvinte, V. 206, 334
 Avram, A. 185
 Avram, Mioara 202

B

Bally, Ch. 300, 370, 372
 Barbu, N. I. 300
 Bartoli, M. 138, 200
 Battisti, C. 219, 241
 Belulovici, A. 138
 Benedek, Gr. 370—372
 Bernstein, S. B. 355
 BL 144, 347
 Blaga, L. 169
 Bloch, O. 358
 Bogrea, V. 147, 173, 339
 Bogdan, I. 173
 Bojan, Maria 237
 Bordelanu, M. 334
 Bourcelz, Ed. 222, 240, 253, 271
 Breban, V. 137, 138, 333—336

Brugmann, K. 253
 Brunot, E. 358
 Brunot, Fr. 173
 Brunot, M. 255
 Budai-Deleanu, I. 168
 Bulgăr, Gh. 276, 366—369
 Byhan, A. 138, 158

C

CADE 217, 218, 240, 339, 341, 342, 343, 344
 Candrea, I. A. 139
 Capidan, Th. 139, 190, 222, 335, 341
 Cazacu, B. 200, 275, 281, 310, 364
 CDDE 218
 Chestionar onomastie 148
 Chiricuță-Marinovic, Rlta 137, 138, 146, 229
 Cihac, A. de 237, 238
 Clopraga, C. 275
 Cipariu, T. 135, 173, 309
 Ciplea, Gh. 209—213
 Cimpeanu, E. 146
 CL 142, 145, 146, 147, 148, 200, 206, 272,
 274, 309, 339, 345, 346, 347, 348, 350
 Comșulea, Elena 149, 363—366
 Contemporanul 161
 Corominas, J. 241
 Coteanu, I. 137, 138
 Csák, L. 137
 Csánki, D. 187
 Cristureanu, Al. 148

D

- DA 220, 238, 239, 333, 339, 341, 342, 343, 344
 Darmesteter, A. 299
 Dauzat, A. 358—360
 Dănilă, I. 138
 Demény, L. 364
 Densuianu, Ov. 138, 173, 191, 221, 260, 272, 273, 334, 346, 347
 Diccionario de la lengua española 240
 Dicționar macedoromân 239
 Dicționar spaniol-român 240
 Dicționarul de neologisme 138
 Dicționarul enciclopedic român 138
 Dizionario linguistico moderno 241
 Diego, G. de 241
 Diez, F. 253
 DLRLC 136, 276
 DLRM 218, 288, 318, 339
 DR 147, 152, 154, 155, 206, 222, 227, 334, 339
 Drașoveanu, D. D. 146
 Drăganu, N. 146, 147, 194, 201, 334, 335
 Dubois, J. 358—360
 Duchacek, O. 370—372
 Dumitrașcu, P. 146, 275—285, 301

E

- Edelstein, Frieda 253—261
 Elementa linguae daco-romanae sive valachicae 135
 Ernout, A. 219
 Esnault, G. 299
 Etymologium Magnum Romaniae 135, 146
 Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache 136, 313

F

- Fanfan, P. 241
 FD 145, 200
 Foale pentru minte, inimă și literatură 176, 314

G

- Găldi, L. 366—369
 Gazeta literară 161
 Gazeta Transilvaniei 309

- Gheție, I. 193, 194, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 364
 Ginneken, Jac. van 229
 Giuglea, G. 147, 215—220
 Golopenția, Sanda 325
 Grudea, Plu 140, 309—320
 Gramatica limbii române 254
 Grandgent, C. H. 271, 272
 Graur, Al. 137, 138, 202, 229
 Grecu, Dolna 148, 149
 Gullermon, A. 368
 Guiraud, P. 321, 322, 330
 Gușu-Romalo, Valeria 204

H

- Homorodean, M. 148
 Hasdeu, B. P. 135, 173, 198
 Havránek, B. 210
 Házý, Št. 146, 202
 Herdan, G. 322, 360—362

I

- Iancu, V. 271
 Ionașcu, R. 314
 Ionescu, M. 323, 326
 Iordan, Iorgu 137, 138, 147, 151—159, 202, 258, 275, 311, 335, 351, 353, 370—372
 Iorga, N. 161—173
 Iorgovici, P. 168
 Istoria României 165
 Ivănescu, G. 272, 310

J

- Jakobson, R. 300
 Janltsek, E. 148
 Jedlička, A. 210

K

- Kelemen, B. 137, 138, 146, 148, 215—220
 Kis, Emese 149
 Klsch, G. 147

L

- Lacea, C. 334
 Laurian, A. T. 135, 173, 176
 Lelescu, Ștefan 144
 Lexiconul de la Duda 135, 237, 314

Lexie regional 333**Lombard, A.** 206, 223, 271, 272**LR** 137, 148, 309**Luceafărul** 161**Lukinleh, E.** 186**Lyer, St.** 253**M****Macrea, D.** 136, 137, 138, 146, 161—173, 274, 310**Malor, P.** 168**Maneca, C.** 288**Marcu, Fl.** 288**Mareus, S.** 204, 325**Marian, S. Fl.** 215**Márton, I.** 144**Massim, I. C.** 135**Măril, I.** 337**Melliet, A.** 173, 219**Mélange linguistique** 137**Meyer, G.** 238**Meyer-Lübke, W.** 152, 199, 217, 222, 238, 253**Mleu, S.** 168**Mirčev, K.** 190**Mitterand, H.** 358—360**Murádin, L.** 143**N****NALR** 141, 143**Negrescu, I.** 211**Negomireanu Dolna** 372—374**Nelescu, Ileana** 149, 321—324**Nelescu, P.** 142, 143, 145, 146, 211, 213, 273, 353, 360**Niculescu, Al.** 202, 331**Nyrop, Kr.** 232**O****Onu, L.** 206**Orbls** 271**Orza, Rodica** 221—228**P****Panătescu, P. P.** 363—366**Papahagi, T.** 238, 239, 335**Paseu, G.** 334**Pauliny, E.** 370—372**Pașca, Șt.** 146, 147, 342**Pătruș, I.** 140, 146, 189, 197, 210, 274, 339, 340, 342, 347, 348, 350**Petroviel, E.** 137, 138, 140, 141, 142, 144, 145, 147, 175—183, 185—188, 189, 190, 191, 211, 239, 240, 259, 271, 339, 340, 344, 347, 349, 350, 351**Phillippide, Al.** 135, 237**Pop, S.** 139, 187, 271, 272, 273**Popa, Al.** 365**Popoviel, I.** 138, 144, 338, 339, 341**Procopoviel, Al.** 206**Pușcariu, S.** 135, 136, 138, 139, 146, 147, 151—159, 173, 200, 205, 219, 222, 227, 273, 310, 335, 337, 341, 370—372**R****Rădulescu, M.** 260**Revue de Phonétique** 144**REW** 199, 241**RL** 145**Romanoslavlea** 185, 190, 191, 194, 197, 198**RRL** 142**Rosetti, Al.** 194, 197, 198, 207, 222, 272, 273, 347, 364**Rusu, Gr.** 143, 146, 345—353**Russu, I. I.** 238**S****Sandfeld, Kr.** 222, 226**Săteanu, C.** 146**Sbiera, I. G.** 175**Schmidt, W.** 229**SCL** 145, 149, 197, 345, 347**Seehe, M.** 138**Seldel, E.** 226**Sergievskij, M. V.** 194**Sfirlea, Lidia** 138, 288**Simonescu, D.** 364**Stan, Aurelia** 148, 149, 321—324, 360—362**Stan, I.** 138, 143, 146**Stan, I.** 148, 149, 321—324, 360—362**Steller, Fr.** 222**Stieber, Zd.** 209**Stolkov, St.** 355**Șandru, D.** 194

Şăineanu, L. 175, 237, 337
 Şerban, Felicia 149, 299
 Şerban, Valentina 325—331
 Suciu, Titiana 146, 149, 325
 Szábo, T. A. 144

T

Tagliavini, C. 338
 Tănase, E. 271
 TDRG 239, 333, 344
 Teiuş, Sabina 148, 325—331, 333, 347
 Tiktin, H. 237, 239
 Todoran, R. 146, 349
 Todoran, E. 193—207
 Trávnicek, Fr. 209
 Trembl, L. 213
 Tripeea, Th. N. 338

U

Udler, R. 194
 Ursu, D. 334
 Ursu, N. A. 138

V

Vaillant, A. 189
 Vianu, T. 275, 284, 293, 294, 299, 303, 328-331, 374
 Vlad, Carmen 287
 Vydra, B. 211

W

Wartburg, W. von 358
 Weigand, G. 139, 151, 173, 194, 222, 271, 337, 342
 Weinreich, U. 185
 Wells, R. S. 229
 wLAD 272

Z

Zauner, A. 253
 Zdrenghes, M. 146, 355—357
 Zingarelli, N. 241
 Zsigmond, J. 364

INDICE DE CUVINTE

ALBANEZĂ

bals 238
bóte 238
dumré 189
kártsás 238
këpucë 242
këputsë 238
këpoútsë 237
koközë 218
tsópá 238

BULGARĂ

piti 334
rus 218

CEHĂ

d'elat 209
kapyto 237
prosit 209
strouhátko 210
valèček 210

FRANCEZĂ

aller 255
ardoir 373
avette 273
barbon 374

félicité 374
lainé 374
loupet 241
voie 271

GERMANĂ

Flasche 342
Krapfen 342
Sammel 343
Ziegel 343

ITALIANĂ

cappotto 344
cappuccio 241
foglia 271
pozzo 271
raggio 271
veggia 271
vigna 271

LATINĂ

aŕbus 216
ambulo 205
aler 216
**barbilia* 333
bene 171
campus 190
candidus 216
canere 255
capere 237

cappa 242
caput 237, 240
**caputium* 242
cingo 319
coccinus 218
**colastra* 319
colustra 319
crepida 240
crepita 240
cruentus 218
factum 237
fieri 254
folio 271
horrire 206
**incapitare* 238
lacteus 216
lubricare 205
longus 190
niger 216
per 205
puleo 271
radium 271
roseus 218
ruber 217
sapientia 171
sequi 253
sic 200
stare 254
sudor 218
tinnipo 334
venelus 219
venio 271
venire 253
videat 271
vinea 271

MAGHIARĂ

bika 343
bilang 341
csulora 341
fejelés 242
haszon 344
lanka 190
kácsér 220
kapla 237
korbács 341
korong 190
páprika 344
pruszlík 3-12

ROMÂNĂ

a) DIALECTUL AROMÂN

căpută 238
scumpu 189

b) DIALECTUL DACO-
 ROMÂN

A

abeceda 317
abia 319
(a) aburi 231
acopere 205
acum 330
adaug 318
(a) ademeni 234
(a) afuma 231
afurisanie 317
alb 216
(a) albăstri 229
(a) albi 231
(a) alâmi 231
amări 318
(a) ambreia 233
(a) amenaja 232
(a) ara 229
arăta 206
(a) ardeia 231
arestant 317

(a) arginta 231
(a) aromatiza 232
arvăluc 338
ață 318
(a) auri 231
avatie 317

B

bancrot 317
bărem 338
băieșel 155
bărbie 333
bărdac 337
bășca 338
bică 343
(a) biciui 234
bitângă 341
bivol 190
(a) boroni 269
budac 338
buză 330

C

caciur 220
cadă 155
cap 330
(a) cartona 231
casap 200
căbănliță 338
câmașă 210
căpăt 344
căpută 237
cășap 338
(a) celera 234
ceu 273
ches 338
čilim 338
cințăr 344
cinteză 218
ciopâfi 238
Cîmpina 191
Cîndea 216
cînta 221
cocoară 333
(a) colora 229

copilă 190
corastră 319
coșniță 190
coșcă 343
(a) cricni 268
crófnă 342
crump(ir) 342
cruță 205
cugel 171
cuminle 171

D

divăni 338
Dimbova 191
dobîndi 189
dorm 206

F

fapt 237
făptui 237
fereastră 210
flașă 342
foaie 271
fras 342
frunțe 346

G

șes 346
șințe 346
gîrbăci 341
Gîlmoaca 191

H

hăznă 344
hălăduiesc 268

I

iorgan 338

I

imblu 205
imflu 205
(a) împodobi 232
îngl'iș 273
îngrașe 205

L

lapțe 346
lăplă 342
lôplă 342
lulă 338
luncă 190, 192
luneca 205

M

măscărl 338
măsea 340
mierliu 219
mint 171
mîndru 192

N

negrișor 216
negru 216

O

oblădă 317
ormân 338
osîndi 190

P

păore 231
păivan 338
pălămăr 338
pămînt 171
părauă 206
pecmez 338
peșchir 338
pêșktr 338

pleslă 342
pionîfă 190
plîndi 192
popricăș 344
punêe 346
pupitru 210
puș 271
prușluc 342

R

rlge 346
roib 218
rumân 181

S

sărmă 340
scîndură 317
scump 189, 192
sfadă 190
sfat 190
simș 351
stînger 218
sobă 344
sômol 343
spunem 200
straiță 238

(a) șugui 268
șupă 343

T

țară 171
țiglă 343
țipoti 334
țiu 273
țîpuritură 336

U

urî 206

V

văz 273
viață 330
vidră 190
vie 271
vreme 330

Z

Zlatna 191

PORTUGHEZĂ

poço 271

RUSĂ

баз 265
болочить 269
будылья 266
бугай 266
держак 268
дытало 268
энтот 264
жирчик 268
завеска 268
кровя 264
левада 267, 268
мазотка 268
моготе 264
мясу 264
плетюган 268
пиги 268
рушник 268
сиделец 267
слухать 264
голка 268
иляз 268
угадать 269
чакан 268
черёсла 268
чирик 266

SÎRBĂ

arvâluk 338
avlija 337
bardak 337
bâška 338
blîdnga 341

blk 343
divaniti 338
dühân 338
kabanica 338
kûldj 338
kûsap 338
kôčije 341
krofnâ 342
krûmpir 342
lapat 342
lûla 338
maskariti 338
ormân 338
ortak 338
paivan 338
pêkmez 338
sokak 338

SLAVĂ

byvolû 190
dobqđiti 189
dqbava 191
dqđrava 189
qlqboka 191
kqđpina 191
kopilo 237
kopyto 190
kořtnica 190
krqgû 190
lqka 190
Mojigradû 191
mqka 190
orqđije 189
pivlnica 190

skqđpû 189
sqđiti 189
sûvada 190

SPANIOLĂ

abes 318
cabecear 240
cabo 240
copete 241
rayo 271
tope 241

UCRAINEANĂ

holová 238, 242.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

LIMBA ROMÂNĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

REVUE ROUMAINE DE LINGUISTIQUE

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ – CLUJ

ANUAR DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ – IAȘI

REVISTA DE ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR

REVISTA DE ISTORIE ȘI TEORIE LITERARĂ

STUDII CLASICE

NYELV ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

FORSCHUNGEN ZUR VOLKS- UND LANDESKUNDE

Revista publică studii și cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii românești), precum și recenzii la lucrări din același domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să înainteze articolele, notele și recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuș, pe hîrtie de calc. Tabelele și ilustrațiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planșe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceluiași date în text, tabele și grafice. Explicația figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată. Citarea bibliografiei în text se va face în ordinea numerelor. Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Correspondența privind manuscritele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa comitetului de redacție, Cluj, str. E. Racovișă, nr. 21.

LUCRĂRI APĂRUTE LA EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * **Istoria limbii române**, vol. I, **Limba latină**, 1965, 439 p., 28 lei.
- * * * **Atlasul lingvistic român**, seria nouă, vol. V, 1966, VII + 2 p. + hărțile, de la 1237 la 1570 + 13 pl., 103 lei.
- Sub redacția acad. IORGU IORDAN, **Crestomație romanică**, vol. I, 1962, 884 p. + 25 pl., 35,40 lei; vol. II, 1965, 1213 p., 45 lei.
- * * * **Dicționarul limbii române (LLR)**, serie nouă, fasc. 0, CXXXVI p., 10,50 lei, fasc. 1, M — Mandră¹, 81 p., 5,25 lei; fasc. 2, Mandră² — Mascat¹, 80 p., 6,75 lei; fasc. 3, Mascat² — tămăiță, 80 p., 6,50 lei; fasc. 4, Mămălațiță — Mătăringă, 80 p., 6,50 lei, fasc. 5, Mătăsar — Mergător, 80 p., 6,50 lei, fasc. 6, Mergătoriu — Microbiologie, 80 pag., 6,50 lei.
- * * * **Îndreptar ortografie, ortoepie și de punctuație**, 1965, 231 p., 6,50 lei.
- AL. GRAUR, **La romanité du roumain**, colecția „Bibliotheca Historica Romaniae 9”, 1965, 68 p., 2,75 lei.
- P. P. PANAITESCU, **Începuturile și biruința scrisului în limba română**, 1965, 231 p., 10 lei.
- * * * **Gramatica limbii române**, ed. a II-a revăzută și adăugită, tiraj nou 2 vol., 1966, 43 lei.
- N. A. CONSTANTINESCU, **Dicționar onomastice române**, 1963, 470 p., 29 lei.
- IORGU IORDAN, **Toponimia românească**, 1965, 582 p. + 1 pl., 34 lei.
- TACHE PAPAHAĞI, **Dicționarul dialectului aromân general și etimologie. Dictionnaire aroumain (Macédo-Roumain) général et étymologique**, 1963, 1264 p. + 36 fotografii originale, 1 schiță și 1 hartă, 72,60 lei.

CL, anul XI, nr. 2, p. 133—386, Cluj, 1966